

Dobszay László
A RÓMAI RÍTUS HELYREÁLLÍTÁSA
ÉS ORGANIKUS FEJLŐDÉSE

MŰHELYTANULMÁNYOK

X.

DOBSZAY LÁSZLÓ

A RÓMAI RÍTUS HELYREÁLLÍTÁSA ÉS ORGANIKUS FEJLŐDÉSE

Argumentum Kiadó

—

ELTE BTK Vallástudományi Központ
Liturgiátörténeti Kutatócsoport

—

LFZE Egyházzene Tanszék

BUDAPEST 2017

A kiadvány az OTKA K. 109 058,
„A nyugati liturgia változatainak kutatása”
című program támogatásával készült

A kötetben közölt mű először
angol nyelvű változatban jelent meg:

The Restoration and Organic Development of the Roman Rite
London, Continuum/T&T Clark International, 2010

Szerkesztette:
Földvály Miklós István

A magyar szöveget gondozta:
Jámbor Margit és Varga Benjámin

Nyomdai előkészítés: Földvály Miklós István,
Szászovszky Ágnes (kottagrafika), Varga Benjámin

ISBN 978-963-XXX-XXX-X

© Argumentum Publishing House, 2015
© Dobszay László örökösei, 2015

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or translated in any form, by print, photoprint, microfilm, microfiche, digital copy or any other means without written permission from the publisher.

PRINTED IN HUNGARY

Tartalom

Rövidítések	8
Bevezetés.....	9

I. rész

I. Mi a római rítus?	15
II. A liturgikus mozgalom	21
III. A zsinat nevében	27
IV. Orvosság-e az engedelmesség?	33
V. Az ellenvetések	37
VI. Lex credendi	43
VII. Az Ecclesia Dei és a Summorum pontificum	47
VIII. Egy rítus, két forma?	51
IX. A két rítus koegzisztenciája	55
X. A két rítus „egymásra hatása”	59
XI. Az eljárás mód	65

II. rész

Elöljáróban	71
I. Rítus, úzus, konszvetúdó, opció	73
II. A nyelv: a latin és a fordítások	79
1. A latin nyelv jogai	81
2. A fordítások normái	83
III. Ad orientem	89
1. Mi hát a probléma?	89
2. Mi a megoldás?	91
3. A templomtér és berendezése	92
IV. A zsoltosma	97
1. A órák száma és szerkezete	98
Capitulum — lectio brevis	99
2. A zsoltárok elosztása	102
3. Az antiphonarium officii	108
4. Egyéb részek	112
A himnáríum	112
A lekciónáríum	115
Capitulare és collectarium	116
V. A kalendárium	119
1. Az ünnepek rangsora	119
2. A temporále ünnepei	123
3. A szanktorále ünnepei	126

VI. A mise olvasmányai	135
1. A karácsonyi időszak	137
2. A nagybőjti és húsvéti időszak	141
3. A pünkösd utáni hetek	145
VII. A mise énekei	151
1. Az alapprobléma	151
2. A Graduale simplex	154
3. Alapelvek	156
4. A Graduale Romanum	156
A) Az idők során „kikopott” tételek restaurálása	158
B) Alternatív tételek	161
C) Regionális és lokális jelentőségű tételek	161
5. A Graduale parvum	170
6. A propriumének végzésének módjai	187
VIII. A szakramentárium	189
1. Kollektá, szekréta és posztkommunió	189
2. A prefációk	194
3. A kánon	197
IX. Az Ordo missæ	201
1. A Lépcsőima	202
2. Asperges és actus pœnitentialis	204
3. Introitus, Kyrie, Gloria, kollektá	206
4. Az igeliturgia	207
5. Az oratio universalis problémái	208
6. Pax secundum votum Benedictinum	212
7. A Credo	213
8. A felajánlás	214
9. A prefáció és a kánon	216
10. A Miatyánk és az azt követő részek	217
11. Az áldozás és befejezés	217
X. A nagyhét	220
1. A virágvasárnapi körmenet	221
2. A „Tenebræ”	224
3. Nagycsütörtök	228
4. Nagypéntek	232
5. A húsvéti vigília	238
6. A gloriosum officium	243
Összegzés	245
Függelék	249
A Graduale Parvum temporáléja	249
Introitusok	252
Graduálék	253
Tellus ac æthra	254

Rövidítések

- BL *Bugnini-liturgia*
BR 1911
LH *Liturgia horarum*. A II. vatikáni zsinat után (1971–1972) kiadott új, központi, négykötetes római breviárium. A hivatalos és teljes magyar változat 1991–1992-ben jelent meg „Az imaórák liturgiája” címmel.
LK „liturgikus konstitúció”: a II. vatikáni zsinat *Sacrosanctum Concilium* kezdetű konstitúciója a szent liturgiáról (magyar szövegét lásd online: Katolikus.hu/zsinat/zs_01.html)
LU *Liber usualis*
GH *Graduale Hungaricum*
GP *Graduale parvum* DL találománya és az angol kiadás
GT *Graduale triplex*
OCM *Ordo cantus missæ*
OM *Ordo missæ*
OT *Offertoriale triplex*

Sze nt í rá si könyvek

ad lib. ad libitum

átvenni a másiktól a rövidjegyzéket!

Intr., Comm., Ant. Off.

Bevezetés

Ez a könyv: abszurditás.

Abszurditás először is azért, mert nincs itt az ideje annak, hogy a liturgiában ismét bármi, főként nagyobb változás történjék. A változásokból, vitákból elege van az embereknek — papoknak és híveknek egyaránt. Egy generációnak elég az egyszeri megrendülés. Nem egyszer ki is mondják: az a fontos, hogy az előírt liturgiát áhítattal és odaadással végezzük.

Abszurditás másodszor azért, mert a liturgián alakítani nem egyének dolga. Az egyház törvényei (helyesen) nem egyének javaslatait követik, a Krisztus által kirendelt előjárók, elsősorban pedig a római pápa dolga ezeken gondolkodni.

Abszurditás harmadszor azért is, mert e sorokat a fő sodortól távol élő, egy kis ország elszigetelt egyházában töprengő laikus veti papírra. Hangja el sem jut oda, ahol a dolgok valóban történnek, de ő maga is csak töredékesen hallhatja és értheti mások, a központban élők hangját. A remete hallgasson és imádkozzon.

Története van annak, hogy hosszú vonakodás után mégis nekiláttam e könyvnek. Amikor a *Sacred Music*-ban megjelent cikkeim könyvé sűrűsödtek (*The Bugnini-Liturgy and the Reform of the Reform*, Port Royal VA, 2003),¹ magam is éreztem, a visszhangokból is meg kellett értenem, hogy amikor általános elvekről beszélünk, azokat könnyen félreértik vagy homályosan értelmezik. Amikor azt mondtam, hogy van a jelenlegi liturgikus krízisből kiút, s félve meg is jelöltem azt, nem egy kritikus olyan gondolatokat tulajdonított nekem, amire magam nem gondoltam, avagy talán konkrét tartalmat nélkülöző jelszavakat olvastak ki írásomból.

Amikor könyvemet három évvel ezelőtt az akkor még bíboros prefektus Joseph Ratzingernek átadtam, a címre mutatva azt kérdezte: mit értek én „A reform reformja” cím alatt. A rövid idő alatt nem tudtam többet mondani, mint hogy szerintem az őáltala is sokszor emlegetett „törés” a római rítus folyamatos fejlődésének megszakadása és egy neogallikán típusú liturgia bevezetése volt. Nem azért kell visszamennünk 1962-höz, hogy az akkori állapotot restauráljuk, hanem hogy a római rítusnak akkor esedékes, de elmulasztott reformját megvalósítsuk. Éreztem, egy ilyen rövid formula alig megfogható, s ha nem egy igen okos, végtelenül figyelmes és a problémával már évtizedek óta küzdő emberrel ülök szemközt, nagyon szégyelltem volna, hogy ennél többet és ennél konkrétabbat nem tudok mondani.

Ezt a mondanivalót akarja illusztrálni ez a könyv. Nem akar többet, mint megmutatni, hogy egy ilyen értelemben vett „reform” lehetséges. A szerző nem áttatja magát azzal, hogy itt leírt „javaslatait” bárki is meghallja, még kevésbé, hogy annak bármi szerepe lehet a jövő alakításában. Csak szeretném elérni, hogy érthetővé tegyem, amit első könyvemben leírtam, s úgy menjek el, hogy ha valakit valaha érdekelni fog, mit szoltak ko-

1. Magyarul lásd: *A Bugnini-liturgia és a reform reformja*. [Ide majd kiadási adatok kellenek.](#)

runk liturgikus problémáihoz a latin-keresztény Európa végvidékén, legyen legalább egyértelmű az, amire tanulmányaim, töprengéseim és meditációim során eljutottam. Ilyen értelemben tehát e könyv: palackposta.

Ma nem ott tartunk, mint 2003-ban. Közben megjelent a várva-várt *motu proprio*, amely széles körben engedélyezi a klasszikus római rítus követését. Számos, nagy erudícióval és elmélyült gondolkozással született, egymástól természetesen sokszor eltérő véleményt hangoztató írás jelenik meg liturgiánk mai helyzetéről szinte naponta az egész világon. Ezek igen sokszor teológiai vagy pasztorális nézőpontból teszik mérlegre azt, ami történt, és ami ma létezik. Nem egy írás feltárta azt is, milyen meggondolások, érvelések, viták, olykor taktikák eredményeképpen születtek meg a zsinatot követő liturgikus könyvek és rendelkezések.

Már első könyvemben megemlítettem, hogy viszonylag kevesebben teszik mérlegre a mai liturgiát mint liturgiát. A liturgiának megvan a maga élete, megvannak a maga fejlődési törvényei, sőt megvannak a maga olyan „logikátlan”, de talán éppen ezért létszerű alakzatai, melyek nem egyszerűen dogmatikai igazságok megjelenési formái, még kevésbé pasztorális sikerek eszközei. A liturgia finom szövedékében természetesen meghatározó erő a *lex credendi*, elérendő cél a *sacris erudiri*, és nem hagyhatók számításunkon kívül a liturgiában résztvevő egyének és közösségek adottságai. Mégis ennél sokkal többről van szó. Az *opus Dei* a maga megvalósultságában ezeken kívül olyan spirituális, pszichológiai, történelmi, kulturális, művészi hatóerők egysége, melynek olyasféle szerepe van a liturgia teljes tartalmának közvetítésében, mint a fizikai anyagnak a szentségek és a szentelmények kiszolgáltatásában. Ez a liturgia úgy áll az emberek előtt, mint ami nem emberek műve. Isten műve, az Egyház életformája. Az anonimitás nem egyszerűen a szerző elrejtését jelenti (a hagyomány nem egyszer névvel is megjelölte feltételezett szerzőjét); hanem azt jelenti, hogy liturgiát nem lehet „gyártani”. Az élő valóságként jelenik meg előttünk, a fent említett valóságtartalmak szerves egységeként, amit mint „az ősök hagyományát” veszünk magunkra, nem pedig pusztán engedelmességből az egyházi törvények és előírások iránt.

Így a változások nem beavatkozások a liturgia életébe, hanem az elfogadott liturgiával való élés következményei, megnyilvánulásai. A liturgia mindennapi életében felmerülhetnek „javítások”, az élethez való adaptáció apró szükségletei, s ezek maguk is integrálódnak a hagyományba. Mint tudjuk, a zsinati atyák csak ilyesfajta liturgikus „reformra” gondoltak.

Elkerülhetetlen, hogy a könyv elején a mai nemzetközi diskurzus egyes témáival foglalkozzak, igyekszem azonban az általános, elvi kérdéseket tárgyaló szakaszt rövidre fogni. Annál inkább megtehetem ezt, mivel a teológiai és pasztorális vitákba csak érintőlegesen kívánok beleszólni, s mert az előző könyvben megírtakat csak az új fejlemények fényében kell kiegészítenem.

Részletesebben írok viszont a kifejezetten liturgiai kérdésekről, egyenként megvizsgálva a liturgia egyes egységeit. Az új-római liturgia kritikai vizsgálatát első könyvemben nem tudtam kikerülni, így most inkább a pozitív „javaslat” kerülne előtérbe. Mégis, hogy azok érthető kontextusba kerüljenek, röviden össze kell foglalni az egyes fejezetekben az adott témáról korábban írtakat is. Ezért kérem az olvasót, nézze el, ha az előző

könyv bizonyos állításai itt ismétlődnek. Viszont amire ezek az összefoglalások nem tudnak kitérni, annak nézzon utána az előző kötet megfelelő részében.

Az I. részt egy látszólag történeti leírásba illesztettem. A szándékom nem az volt vele, hogy a modern liturgia történetét írjam; ez a leírás egy viszonylag sima útját kínálta a legfontosabb általános megállapítások bemutatásának.

A könyv egy *álláspont* kifejtése. Mivel nem tudományos áttekintés, a bibliográfiai utalásokat mellőzöm.

ELSŐ RÉSZ

I. Mi a római rítus?

Fejtegetéseinket néhány terminológiai megállapodással kell kezdenünk.

Mindenekelőtt nem egyértelmű a „rítus” szó jelentése. Ebből nem származik baj mindaddig, amíg világos, melyik értelmében használjuk a szót. Olykor rítusoknak nevezzük a kultikus cselekmények egyes elemeit, ceremoniális előírásait: mikor kell térdet hajtani, keresztet vetni, jobbról balra menni, bizonyos szövegeket elmondani. Ilyenkor a rítus voltaképpen csak szabályt jelent, amelyet egy adott helyzetben követni kell.

Amikor tridenti rítusról, vagy domonkos rítusról beszélünk, akkor a liturgia teljes anyagát kitevő szabályrendszerről van szó; ebben az értelemben a rítus a liturgia leírható, megfogható, látható, mondhatni anyagszerű tartalma. Nem is csak egyes elemek, hanem azok szerkezetbe foglalt, konzisztens egésze, melyben az egyes részek már feltételezik egymást, egymásra utalnak, azonos elgondoláshoz, stílushoz idomulnak; természetesen így sem egy mérnöki munka eredményeként, hanem állandóan gondozott, ellenőrzött, szükség szerint javított hagyományként.

Vannak történelmi korok szerint meghatározható rítusok, s vannak egy-egy közösséghez kapcsolt rítusok. Az előbbire példa: a régi római bazilikák rítusa („órómai rítus”), tridenti rítus, a VI. Pál által bevezetett új rítus. A közösségekhez kapcsolódó rítusokra legismertebbek példa a szerzetesrendeké (pl. premontreieké, cisztercieké), de ide tartozik a római pápai udvar (*Curia Romana*) történelmi rítusa, a „kuriális rítus” is. Nem ennyire ismertek a középkornak egyházmegyékhez vagy egyháztartományokhoz kötött rítusai, pl. párizsi, mainzi, salisburyi, prágai stb. rítus. Bár az adott közösség igyekszik tartani magát saját rítusához, az egyes rítusok mégsem élesen és maradandóan lehatároltak. A rítus maga is fejlődhet, változhat, anélkül, hogy a rítus folyamatossága és lényegi tartalma megváltoznék. Új elemek kerülhetnek bele, egyes elemek kikophatnak, átalakulhatnak. Másrészt a rítusok hatnak egymásra, sőt olykor átmennek egymásba: például a kuriális rítus alapjául szolgált a tridenti rítusnak, a pálos szerzetesek bizonyos módosulásokkal az esztergomi rítust tették rendi rítussá. Lényegi egyezések mellett létezhet egy másik tendencia is: a rítus likviditása. Például a Szent Benedek reguláját követő szerzetesek egységesek ugyan a „monasztikus” szokások követésében, de az egyes kolostorok mégis saját hagyományukat követik.

A következő terminológiai tisztázásban a *római rítus* fogalmát kell pontosabbá tennünk. A partikuláris rítusok elemzése rámutat arra, hogy ezek nem külön-külön önálló képződmények, hanem — mondjuk így — rítuscsaládokat alkotnak. Vagy azért, mert egy közös rítus leszármazottjai, vagy azért, mert történelmi körülmények között egybekapcsolódtak. Az előbbit sem úgy kell elképzelni, hogy kezdetben volt egy közös rítus, mely azután a kreatív fejlesztés, történelmi elkülönülés, esetleg valamiféle szándékos elszakadás, vagy éppen emberi hanyagság, feledékenység miatt egymástól elváltak volna. Lehetséges, hogy az anyarítus sem egy szigorúan kanonizált, minden ízében egységes forma, hanem sok kötelező, mindenkire nézve közös momentumnak, és ugyanakkor opciók tárházának ötvözete, sőt periférikus elemeiben helyet hagyott további döntések

nek, továbbalakításnak is. Ezen a talajon létrejöhetnek azután többé-kevésbé kanonizált részahagyományok, melyek közösek a lényegi elemekben, döntést hoznak az opciókban, és kiegészítik a közöset saját gyarapodásukkal is.

Ebben az értelemben beszélhetünk *római rítusról*. Amikor Európa nyugati fele a római rítust átvette, az a kötött, az opcionális és a szabad elemeknek olyan rangsorba szerkesztett kompozituma volt, amely lehetőséget adott arra, hogy a püspökségek és szerzetesrendek kialakítsák belőle saját rítusukat, kanonizálva azt olyan fokban, amennyire szükségesnek látták. A római rítust ugyan szabályozták pápai döntések, de az lényegében maga a liturgikus élet, ahogy Róma városában folyt. A hagyomány folyamatossága még a jogi rendelkezéseknél is nagyobb erő volt; a jogi rendelkezéseknek elég volt annyit mondani: tartsd magad az egyház bevett rendjéhez!

Az így felfogott római rítus kezdetének időpontját nem tudjuk meghatározni. Azt tudjuk, hogy lényeges elemeit nézve a legkorábbi liturgikus könyvektől fogva (VIII-IX. század) a XX. századig folyamatosan élt, azonos volt, s ugyanakkor gyarapodott, ahogy szoktuk mondani: organikusan fejlődött. A mise egyes részeire vonatkozóan vannak korábbi tanúbizonyságok; a zsolozsma struktúrája Szent Benedek korában (VI. század eleje) lényegében megegyezett azzal, amit a három évszázaddal későbbi liturgikus könyvekben (majd azután tovább a XX. századig) látunk.

Vagyis azt kell mondanunk, hogy a római liturgia mintegy másfél évezreden keresztül (de semmi sem szól az ellen, hogy még régebbi idő óta) lényeges elemeiben folyamatosan élt, és „organikusan fejlődött”. Ez azonban nem jelent ugyanilyen folyamatosságot minden elemében. Ha pontosan akarunk fogalmazni, akkor a „római liturgia” kifejezést gyűjtőfogalomnak kell használnunk: az órómai, a különféle egyházmegyei, szerzetesrendi rítusoknak, a kuriális rítusnak, a tridenti rítusnak „római” megnevezésével ezek lényegi egységét, történeti összetartozását, közös anyaliturgiától való függőségét deklaráljuk. Bár a partikuláris rítusok önmagukat így nevezték (*ritus Romanæ Curiae*, *ritus ecclesiæ Salysburiensis*), a tévedések elkerülése érdekében célszerűnek látszik a római rítuson belül nem rítusokról, hanem úzusokról, használatos rítusváltozatokról beszélni. Ha így fogalmazunk, akkor például azt kell mondani, hogy a tridenti (vagy V. Piusz-féle) úzus a római rítus egyik megvalósulási formája, annak része.

Azt jelentik-e ezek a liturgiaváltozatok, hogy minden rítust a római rítus változatának címkézhetünk-e? Semmiképpen sem. Elsősorban: a római rítus az *Urbis*nak egész kontinensre, majd az egész világra elterjedt liturgiája volt, de az elterjedés előtt vele párhuzamosan éltek más, tőle nem független, vele mégsem azonosítható rítusok. Ezeket számos hasonló vonás kötötte össze, de mégis saját zárt rendszert alkottak. Ha jól kezelhető határokat akarunk húzni, akkor az *ólatin rítusokat* tekinthetjük a következő nagyobb egységnek. Legismertebb közülük a milánói (ambrozián) rítus, a csak szerény maradványokban dokumentált dél-itáliai beneventán rítus, a karakterisztikus mozarab, s a rejtélyes gallikán rítus. Korábbi rítusok maradványait sejthetjük egyes közép- és észak-itáliai kéziratok extrém tételeiben. A zsolozsmát illetően Itáliából is, Galliából is maradtak fenn más rítusok történelmi dokumentumai. A mindezeket összekötő vonások ellenére nem szabad őket egy fluidum csomósodási pontjainak látni: megvan a saját szabályrendszerük, saját stílusuk, saját életfolytonosságuk. A római rítus tehát e szempontból az

ólatin rítusok egyik, bizonyára legkiegyensúlyozottabb, legklasszikusabb fajtája, amely később a latin kereszténység szinte kizárólagos rítusává vált.

Ezeztől a klasszikus nem-római rítusoktól meg kell különböztetni azokat a képződményeket, melyek mintegy a római rítus *után* jöttek létre, kísérletekként annak radikális megreformálására. Akik ezeket a reformrítusokat megalkották, jól ismerték a római rítust, abban nőttek fel, de valamilyen okból elégedetlenek voltak vele, és azt vagy „kijavították”, vagy egyes részleteit felhasználva új struktúrákat dolgoztak ki.

A római rítus területén működtek ugyan már a középkorban olyan teoretikusok, akik a saját környezetükben látottakkal elégedetlenül módosításokat, olykor elég jelentős módosításokat javasoltak. Elég itt egyetlen névre, Amalariuséra hivatkozni. Három tulajdonságuk azonban megkülönböztette őket a későbbi reformerektől: sohasem nyúlhattak hozzá a rítus lényegi elemeihez; javasataik a rítushoz képest számszerűen is csekélyek, általában nem újítani akartak, hanem — ahogy képzelték — visszatérni az „elrontott” római formák eredetijéhez. A liturgiaszakértők egy másik fajtája csupán rendezői tevékenységre vállalkozott: a tapasztalt zavarokat, megoszló gyakorlatot, bizonytalanságokat látva rendezni-szerkeszteni törekedett a rítus egyes elemeit. Különösen a kora középkorban nagyobb arányú újraszerkesztést is szükségessé tett az új, frank-római környezetbe való átkerülés (például Alcuin, Aniani Szent Benedek részéről). Ismét egy harmadik fajta a hozzáadásokban jeleskedett: megbízásra vagy saját kezdeményezésre új *officium*okat, új himnuszokat komponált, új ünnepek liturgikus anyagát adta hozzá a római liturgia anyagához, melyet azután szűkebb-szélesebb körben, esetleg egyetemesen elfogadtak. Mondanom sem kell, hogy egyik reform-törekvés sem zavarta meg a római hagyomány folyamatos továbbélését.

Nem így a középkor végén. Itt nem egyes elemek megfelelő volta vált kérdésessé, hanem a római rítus nagy részeit, szinte egészét érték tudós kritikák. Az értekezésekben maradt bírálatokat és javaslatokat nem érintve az első radikális reformkísérlet az ún. Quiñones-féle breviárium volt (1534), amely gyakorlatilag teljesen szétzilálta a római *officium* rendjét, szerkezetét, anyagát. Ezután több évszázadon át virultak, főként Franciaországban, azok az egyházmegyei rítusok, melyek eklektikus módon válogattak a római hagyományból, saját lokális hagyományukból, de azt azután ki is egészítették saját invencióik százaival. Nem arról van itt szó, mint a középkorban, hogy az új alkotások új ünnepeket, új szükségleteket láttak el (például a rímes *officium*ok), vagy régi anyagokhoz fűztek költői kommentárt (trópusok); nem, ez esetben a római anyag lecserélése történt meg.

Három dolog jellemzi e reformrítusokat:

1. Egyéni elképzelések voluntarista kifejeződései. Ez így van akkor is, ha egyházmegyei, vagy akár (mint a Quiñones-breviárium) római jóváhagyást kaptak.
2. Nem hosszú időn át kialakult, állandó kis változásokkal fejlődő rítusok, hanem rapid íróasztalmunka eredményei.
3. Mindegyikben érezhető a hagyomány iránti érzéketlenség, vagy éppen megvetés. Nem mérik fel a hagyomány jelentőségét éppen a liturgia életében, s ha nem is mondják ki, azt, ami a XX. század végén szinte dogmaként ismételtetnek egyesek, mégis úgy

látják, hogy a liturgiának nem a „régmúltat kell tartósítania”, hanem „a kor követelményeit szolgálnia” (mintha ez a kettő kizárná egymást...).

E rítusok, bár szellemileg egy töről fakadnak, történelmi sajátásaik miatt legfeljebb a „reformliturgiák” név alá foglalhatók. Quiñones breviáriumát humanista ideálok ihlették; a francia („neogallikán”) reformliturgiákban a Rómával való szembenállás igénye is kifejezésre jut; egyes későbbi liturgiákban a janzenizmus vagy a közelgő felvilágosodás szelleme munkál.

Egy bizonyos: rómainak nem nevezhetők. Ezek nem abban az értelemben parciális rítusok a római liturgia területén, mint a domonkos vagy ferences, a kuriális vagy tridenti, a bambergi vagy uppsalai rítusok voltak. Bár merítették az „idejétmúlt” római rítusból, s bár különböztek a tőle távolodás mértékében, magának a rítusnak az anyaga és az összeállítás szelleme kirekeszti őket a római rítus köréből.

Foglaljuk össze a fentieket, és vonjunk le belőle néhány tanulságot. Ha a keleti és nyugati kereszténység valamennyi liturgikus úzusát összehasonlítanánk, számos olyan közös vonásra bukkannánk, amit együtt egy közös keresztény liturgikus alaprétegnek nevezhetnénk. Ezek egy része nyilvánvalóan a Krisztusra és a Szentírásra vezethető vissza, de sok egyéb elem az apostoli kornak, majd a II–IV. századi kereszténység vallási életének közös kincsestára lehet.

Vannak azután olyan jegyek, melyek megkülönböztetik a görög és latin egyház liturgikus hagyományát. Pozitíven fogalmazva: a latin egyház (vagy a korai sok centrumra gondolva: a latin egyházak) rítusában fellelhető közös elemek egyrészt a közös alapvetéssel, másrészt az állandó kölcsönhatásokkal magyarázhatók. Így tehát a keresztény rítusok legszélesebb fogalmi körén belül ólatin rítusok névvel jelölhetünk meg egy szűkebb kört.

Ezen belül léteztek (s egyes maradványokból olykor sejthetők is) a szűkebb régiók liturgikus hagyományai. Számunkra a nyugat-mediterrán vidék látszik legfontosabbnak. Egyes kutatók Észak-Afrika intenzív teológiai, homiletikai, liturgiai aktivitását is Róma gyökerei között említik. E térségen belül Róma kialakította a maga jellegzetes, és többé-kevésbé fixált, de legalábbis intézményei által (pápai udvar, bazilikák papsága, szkólák, később a városi szerzetesség) hagyományozott, egyre öntudatosabban sajátjának tekintett rítusát. Aligha jelölhetünk meg egyetlen periódust, mint e rítus születési idejét, de nem tévedhetünk nagyot, ha a IV. század második felét és a rákövetkező egy-másfél évszázadot e szempontból döntő jelentőségűnek tartjuk. Lehet, hogy a korszak elején még embrionális állapotban van e liturgia, de fejlődése folyamatos mindaddig, míg a VII. században megkapja rögzített, klasszikus formáját.

Amikor a VIII. században az Alpokon túli Európa is magáévá teszi a *ritus* és *cantus Romanus*, megkezdődik az anyag gyarapodása, ez azonban jobbára csak mennyiségi változás. Mindenesetre szükségessé teszi az új kodifikálást, vagy inkább kodifikálásokat. Mert a nagyobb följajzi érvényesség következménye, hogy a közös alapokon túl már nem közös szabályozás, hanem a helyi tekintély határozza meg, hogyan élnek ezzel a hagyománnyal. Így jönnek létre az egyházmegyei, majd szerzetesrendi rítusok.

Egy közép-olasz rítusra épülve a pápai udvar a római bazilikáktól elkülönült, saját, némileg redukált rítust alakít ki magának. Mivel a közvélemény ezt egyre inkább azo-

nosnak tekinti a pápa és Róma liturgiájával, a középkor folyamán ez a „kuriális” rítus nagy tekintélyt szerez (bár alapvetően nem befolyásolja a római rítus egyéb formáit). Fontosságot igazán akkor nyer, amikor a reformáció és a humanizmus által okozott elbizonytalanodásból Róma a „tisztá rítus” eszményével akar kikerülni. Így lesz a tridenti zsinat után a kuriális rítusból egyszerűen „a” római rítus. Ez azt jelenti, hogy a „tridenti rítus” kifejezés érvényességét szűkíteniünk és tágítanunk is kell. Tridenti rítus nincs, az egyszerűen a római rítus egyik alrítusa. Másrészt a tridenti rítus nem azonos a római rítussal, hanem kevesebb annál, hiszen a római rítusba beletartozik a római bazilikák, a középkori püspökségek és szerzetesrendek liturgiája is, valamennyi.

Két kérdés van még hátra. Az egyik: hogyan határozható meg ezek után a római rítus tartalma. A feladat összetettsége ellenére sem problematikus. Ha egybeíránk a római rítus talaján létrejött liturgiákat, s megállapítanánk belőle, mi a közös, megkapnánk a római rítus tartalmának belső, fontosabbik körét. Ha most ehhez hozzáadnánk mindazt a sajátosságot, amit e testvérliturgiák felhalmoztak, akkor kapnánk meg a külső, gazdagabb, de immár különböző rangú anyagok körét. Példával élve: a római rítus lényegéhez tartozik ádvent 1. vasárnapjának öt laudesantifónája (s nemcsak az antifónák maguk, hanem azok liturgikus helye is); a belső körhöz tartozik például az ádventi *Excita* és *Ostende* alleluja. De már egy külsőbb kör eleme ádvent 2. vasárnapjának két lehetséges allelujája (*Letatus sum; Rex noster adveniet*), a pap felajánlási (privát) könyörgéseinek sorozata, vagy Szent Miklós históriája. Mint e példák mutatják, valójában több koncentrikus körről van itt szó. A *Letatus sum* a karoling kortól kezdve szélesebb, csaknem egyetemes érvényű, a *Rex noster* szűkebb környezet sajátja stb. Ki is eshettek a liturgiából fontos, bár nem lényegi elemek. Például az offertóriumversek mind az órómai, mind a korai gregorián forrásokban megtalálhatók (a belső kör elemeinek látszanak), a XII. század után azonban kiesnek a római rítusból.

S mi a tanulság e történelmi vázlatból?

Először is: árnyaltabban kell használnunk a „római rítus”, „római mise”, „tridenti rítus” stb. szavakat. Aki a „hagyományos római mise” ősiségére hivatkozik, azt nem alkalmazhatja különbségtétel nélkül a „tridenti rítusra”, még kevésbé annak valamely későbbi kiadására (például az 1911-es breviáriumra vagy az 1962-es misekönyvre). Viszont: aki a tridenti misét egy XVI. század közepi történeti állapot petrifikálásának véli, nem felejtkezhet el arról, hogy az csupán egyik formája a sokkal régebb római misének.

Jobb is lenne egy világosabb szóhasználatban megállapodni. A „klasszikus római rítus”, vagy „hagyományos római rítus” jelenthetné magát az egész, legalább másfél évezredes egyetemes hagyományt. A „római rítus” megjelölés ugyan ezzel egyenértékű, de akkor a hagyomány egészére kell gondolni. (A zsinat előtti, 1962-es misét a „latin mise” címkéjével emlegetni pedig egész egyszerűen pongyolaság.) Ez esetben a „tridenti rítus” ugyanúgy a római rítus egyik fajtájára utal, mint a „domonkos rítus” vagy más hasonló megjelölés. Van persze a „római rítusnak” egy másféle, jogi értelme is; erről később szeretnék részletesen beszélni.

A terminológiai pontosságnál azonban van fontosabb tanulsága is a történelmi visszapillantásnak. Amikor a mai liturgia rendjéről gondolkodunk, feltétlenül különbséget kell tennünk egyik oldalon a római rítus időben állandó és térben egyetemes vonásai,

másik oldalon pedig növekményei, hozzáadásai között. Nem lehet *ugyanazzal* a tisztelettel és féltéssel beszélni, mondjuk, a római misekánonról és a lépcsőimáról, *Ascensio* ünnepének megőrzéséről és *Visitatio Mariæ* ünnepéről. Itt nem archaizmusról van szó, s nem is arról, hogy a későbbi elemeket ne tisztelnénk, vagy nem akarnánk megőrizni. De ha a változásokat mérlegre tesszük, nem ugyanaz az ellensúly az egyik, mint másik esetben.

A római rítus tehát a rítusok gazdagságában élt az újkorig, egyetlen formában élt az újkor négyszáz éve alatt. Közben azonban megváltozott körötte nemcsak a világi, hanem az egyházi közeg is.

II. A liturgikus mozgalom

Egyháztörténelmünk egyik legígéretesebb eseménye volt a XIX. század közepe táján megindult liturgikus mozgalom. Kiváltó okai magukban is többértűek, s a későbbiek szempontjából hasznos néhányat közülük felsorolni.

(1) A liturgikus mozgalom, legalábbis egyes kiemelkedő képviselői esetében, ellenhatás volt a fent említett neogallikán reformliturgiákkal szemben. Prosper Guéranger felismerte és felismertette azt, hogy a római rítustól mily idegen, a hagyományokkal szemben (melyek fontosságát akkor még nem vonták kétségbe a katolikus egyházon belül) mennyire gyökértelen, és a rítus gazdag kincstárához képest mennyire szegényes e mesterségesen szerkesztett liturgiák mondanivalója.

(2) De a vallási élet bizonyos torzulásai is a liturgiához való fordulást sugallták. Kétségtelen, hogy a katolikus egyház dogmaiban, morális normáiban, liturgiáról való tanításában semmi sem volt, ami az apostoli örökséggel szemben állt volna, és ez a vallási életet is megóvta a tévelygésektől. Mégis, ha a gyakorlatot nézzük, valamiféle egyensúlyzavart észlelni lehet: a spirituális iskolák nagy száma, periférikus elemek középpontba állítása, emitt a didaktikus, amott az érzelmi megközelítés egyoldalúsága, a katolikus reneszánsz és romantika idején divatba jött számos devocionális forma valamiféle széttöredezettséget eredményezett. Olyan egységesítő eszmére volt szükség, mely mintegy a hit és szentségi élet legfontosabb tényeiből indul ki, s az értékek hierarchiája szerint haladva szervezi eköré a vallási élet nem kevésbé értékes, de periférikus (vagy inkább: következményszerű) mozzanatait. Egyúttal sok kiváló vallási gondolkodó látta úgy, hogy az újkorban létrejött, önmagukban nézve értékes vallási tartalmak elhomályosították — nem az egyházi tanításban, de a köztudatban — a legősibb, és ezért legalapvetőbb igazságokhoz, szemléletmódokhoz, vallási formákhoz való ragaszkodást. Röviden szólva: vissza kell térnünk a forrásokhoz! Három ilyen forrásvidék kincsei tárultak fel a hagyományt újratanuló elmék előtt: a Biblia, a liturgia és az egyházatyák üzenete. Joggal érezték úgy, hogy ez a hagyomány nem lehet néhány szakértő örömeire való *hortus conclusus*, hanem éltető erejét az egész egyházra, még hozzá az egyszerű hívők közösségeire is nagyobb erővel ki kell árasztani.

(3) Az újrafelfedezésnek ezen élménye nem volt a katolikus élet elszigetelt jelensége. Hasonló mozgalmak támadtak a protestáns, elsősorban anglikán és lutheránus közösségekben is. Sőt messzebbre is tekinthetünk: a világi szellemi életben is az elfeledett régi értékek új birtokba vételét célzó törekvések sok más területen is megmutatkoztak. Az a felismerés látszott egyre inkább elfogadhatónak, hogy a görög-római gondolkodás, a skolasztikus filozófia, az ősi népkultúrák, a középkor, a reneszánsz, sőt a barokk elfeledett zenéje (és sorolhatnánk még sok egyebet) nem valami elavult emlékek tárháza, melyet pusztán a történelemnek kell számon tartania, hanem mai életünket is gazdagító, akár megújító, sőt kreatív erőt generáló és alakító, élő valóság. „*Térjetez vissza a régiekhez, és az igazi haladás lesz előre*” — mondta Verdi, aki korszerűtlenséggel igazán nem vádolható. A történelem nem egyenes pályán halad. Kétségtelen, hogy ez a felfogás ép-

pen akkor erősödött meg, amikor a társadalomban erősödött az ellenkező folyamat is: a múlt megtagadása, a hagyományok elfelejtése. Az sem tagadható, hogy a másik oldalon vannak példák terméketlen archaizálásra is (a cecilianista mozgalom szerzőinek gyöngé Palestrina-utánpótlásait éppen csak példának hozom fel). De ahol a források felé (*ad fontes*) fordulás komoly szellemi energiákat mozgósított, ahol a tanulás, elsajátítás fáradságos útját járták, nyomában a XIX-XX. század elfelejthetetlen nagy eredményei születtek.

A gyökerekből való megújulás természetesen nem ugyanazt jelenti a világi kultúra és a vallási élet terén. Ott ez egy a szüntelenül változó élet egymást támogató vagy kiegészítő, egymással vitázó, hol elmerülő, hol felmerülő erői között. A vallásban — különösen a történelem egyetlen pontján és az egyetlen megjelent Isten által alapított keresztény vallásban — az alaphagyományokból való megújulás olyan, mint az élőlény fejlődése, mely a maga genetikai kódjának megfelelően megy végbe.

(4) De indokolhatta a liturgikus megújulási „mozgalmat” magának a liturgiának belső állapota is. Ismét azzal kell kezdenünk: az Egyház az apostoli hagyomány folytonosságában tanította és gyakorolta a liturgiát. De a mód, ahogyan a keresztény közösség élt vele, rászorulhatott a renovációra. A liturgia XVIII-XIX. századi külső celebrálásában észlelhető volt valamiféle polarizálódás: a pompás (néha már-már világiasan pompás) nagyliturgia és egy redukált átlaggyakorlat kettőssége közt. A hívőknek szóló liturgikus tanítás vagy a kateketikai igazságokra szorítkozott (például a szentmise lényegéről), vagy a hit- és erkölcsi tanításait fejtegette ki a liturgikus szövegekből. (Jó példa erre Goffiné² sok nemzedék által használt, kitűnő, épületes misemagyarázó könyve.) A liturgikus mozgalom egyszerű utat mutatott: *sacris erudiri* — tanuljuk a liturgiát magából a liturgiából! Faggassuk a liturgia szövegeit és szokásait, így jussunk közelebb a liturgia eszméihez. És végezzük minél inkább a maga teljességében a liturgiát (rubrikáit, énekét, időrendjét, szentségi gyakorlatát, zsolozsmáit stb.); így a közösséget és a hívőt mintegy azon keresztül, amit maga megtesz, egyre inkább átjárja az, ami vallásunkban a legfontosabb.

X. Szent Piusz megnyilatkozásai mintegy igazolták és felkarolták a liturgikus mozgalom úttörőinek szándékait, ugyanakkor azoknak hatóerejét az egyházban megsokszorozták. Részletes történelmi tanulmányokat érdemel az a sokféle formában kibontakozó liturgikus élet, mely a XX. század első felének katolikus reneszánszát élte, úgyszintén az a gazdag teológiai, liturgikai, spirituális irodalom is, mely e megújulás eredménye is, inspirálója is volt. Néhány nevet most csupán azért említek meg, hogy a mozgalom tényleges irányát világosan lássuk.

Prosper Guéranger a történelmi római rítus helyreállítását szorgalmazta hazájában; annak szorgos tanulmányozása vezette a gregorián restaurációjának követelményéhez, de a római liturgia Trident előtti emlékeinek feltárásához is (*Année liturgique*). Felelevenítette azt a különleges lehetőséget és felelősséget is, ami a monasztikus szerzetesi közösségeket a liturgia teljes és elmélyült végzésére kötelezi, lelkük javára és az egész Egyház hasznára.

2. Leonhard GOFFINÉ: *Handpostille oder Christkatholische Unterrichtsungen auf alle Sonn und Feyer-tagen des ganzen Jahrs*. 1690. Magyarul (ford. CSÁNKI Gábor): *Apostoli és evangéliumi tudományra ok-tató könyv*. Trattner, Pest 1790–1793 — majd számos újabb kiadásban és változatban.

Ennek esélyeit jól igazolja Beuron és Maria Laach példája. Beuron apátjának, Maurus Wolternek köszönhetjük azt, hogy a legalapvetőbb liturgikus imádságos könyv, a pszaltérium magyarázatának ősi tartalmát és módszerét korszerű módon újraélesztette, és szerzetesnövendékeinek képzésébe bevezette. Bár terjedt volna el ez az őskeresztény alapokon nyugvó zsolnármagyarázat szélesebb (legalábbis papi) körökben — elejét vehette volna a XX. század számos értetlenségének és torz véleménynyilvánításának.

A mozgalom „magna chartájának” mindmáig Romano Guardini könyve (*A liturgia szelleme*)³ számít. Nem véletlen, hogy Ratzinger bíboros szó szerint emelte át e címet saját, liturgiáról szóló könyve élére.⁴ Guardini másik gyakran emlegetett könyve (*Örökmécs: az egyház szent jelei*)⁵ szerénységében is a liturgikus pedagógia alapművévé vált. Guardini valójában nem a liturgia szakértője volt, hanem filozófus, aki azt mutatta meg, hogy a liturgia a maga egészében mennyire megfelel az emberi vallásos psziché követelményeinek, vágyainak. Valójában ő nem magyarázta a liturgiát, hanem annak értékét és alapvető jellegét azzal mutatta meg, hogy beillesztette egyféle modern antropológiába. E tekintetben Guardini társának nevezhető Dietrich von Hildebrand is, a liturgia és művészet kapcsolatában pedig Ildefons Herwegen.

Nem a liturgiai, hanem a spirituális irodalomba szoktuk sorolni Columba Marmion két remekművét (*Krisztus, a lélek élete; Krisztus misztériumai*).⁶ A nemrég boldoggá avatott apát mégis a liturgikus élet egyháztanítójának nevezhető. Ő mutatta meg, miként lehet a liturgiával együtt élve, a liturgia és egyben a krisztusi hit alapigazságaira fölépíteni a keresztény élet egészét. A keresztény élet olyan vezérkönyvét adja, amely megszüntetve a széttöredezettséget, egyetlen központi magból, a liturgiában szemlélt misztériumokból bontakoztatja ki a hittant, az erkölcsöt, az aszketikát, a keresztény pietás egész életvalóságát.

Amit Maurus Wolter tett a hiteles zsolnárártásért, azt tette Odo Casel és iskolája (főként az *Archiv für Liturgiewissenschaft* szerzőgárdája) a római liturgikus szövegek (könyörgések, prefációk, szentelési imák) megértéséért. Nem hatalmas összefoglaló műveket hagyott hátra, hanem rövid cikkek hosszú sorozatát, melyben fáradhatatlanul, egyik szót a másik után vizsgálta meg, minden lehető őskeresztény és más antik forrást megmozgatva azért, hogy ne körülbelül értsük a szót, hanem pontosan úgy, ahogy azt a leírásakor értették. A filológiai akribia mögött azonban az az igény áll, hogy magát a gondolatot, sőt a gondolkodásmódot megértsük. Az egység képe itt a résztanulmányokból összegződik, s végül is Casel misztériumtanításában ölt testet. Nem azt jelenti ez, hogy számos filológiai részeredményt egy koncepcióvá gyúr össze, hanem az őskeresztény hit-tudatot meghatározó misztériumszemlélet megnyilatkozásait ismeri fel az egyes imádsá-

3. *Vom Geist der Liturgie*. Magyarul legfrissebben: *Az imádság iskolájában*. Szent István Társulat, Budapest 1988.

4. *Der Geist der Liturgie*. Magyarul (ford. HELLER György): *A liturgia szelleme*. Szent István Társulat, Budapest 2002.

5. *Von heiligen Zeichen*. Magyarul legfrissebben (ford. HALAMKA Gyula): *Örökmécs*. Szent István Társulat, Budapest 1984.

6. *Le Christ, vie de l'âme*. Magyarul: *Krisztus, a lélek élete*. Szent István Társulat, Budapest 1947. *Le Christ dans ses mystères*. Szent István Társulat, Budapest 1941.

gokban, azok egyes kifejezéseiben. E résztanulmányok valójában olyan prizmaként működnek, melyek a misztériumteológia egységes fényét bontják összetevőire.

Első pillantásra talán meglehetősen, de mindenesetre figyelemre méltó, milyen nagy helyet kapnak Casel munkásságában a pogány antikvitásból nyert adatok. Nem valamilyen szinkretizmusról van azonban itt szó. Amikor az antik keresztény szerző hitét ki akarta fejezni, szükségszerűen élnie kellett azokkal a szavakkal, fogalmakkal, melyekkel kora a maga legmagasabb rendű vallási eszmevilágát kifejezte. Ha ezeket a szavakat ebben a kontextusban megismerjük, nem paganizáljuk a keresztény liturgiát vagy szövegeket, hanem éppen keresztény tartalmuk mélyebb megértéséhez jutunk. Ez természetesen érvényes magára a „misztérium” fogalomkörre is. De talán nem tévedünk, ha ebben nemcsak hermeneutikai segédeszközt látunk. Tartalmában természetesen éles ellentét van a pogányság és a keresztény üdvntetés között. De ha a keresztény eseményt az emberiség történetében szemléljük, egy olyan történelemben, mely a maga egészében az isteni gondviselés hatalma alatt áll, jogunk van felismerni a keresztény kultuszban az emberiség legősibb vágyainak, igazságkeresésének, istenkeresésének megnyilvánulásait, s az ezt kifejező formakészlet egyes elemeit is. Egy korábbi teológia talán félt attól, hogy ez a felismerés a kereszténység hitelességét csökkenti. A mai ember szemében (aki nem szívesen átkozná ki az egész pogány kultúrát, vallási kultúrát, és a legjobb emberi törekvéseket), inkább csak növeli a keresztény kultusz értékét, tekintélyét.

Az említett (és nem említett) szerzők gondolatait egy számszerűen is, értékében is nagyszerű irodalmi termés közvetítette a papok és hívek tömegei felé. A kifejezetten liturgiai írásokon, liturgiama­gyarázatokon kívül gondolnunk kell a misszálék és más imakönyvek szövegei, kommentárjai s a liturgikus orientációjú spirituális irodalom hatására is, nem beszélve előadások, lelkigyakorlatok, liturgikus oktatások és természetesen mindenek fölött a nagyobb gonddal és buzgósággal celebrált liturgikus események hatásáról. Azt hiszem, senki sem próbálta meg felmérni, valójában milyen mély és milyen széles volt a mozgalom hatása az 1920 és 1960 közötti időben, mennyiben vezettek ezek ténylegesen a liturgia helyes megértéséhez, avagy mennyire maradtak a szavak és cselekmények felületén.

A popularizáció munkásai közül nem hagyhatjuk említetlenül Pius Parsch nevét. Könyvei⁷ magas színvonalon közvetítették a hívők felé azt, amit a „nagy áramlat” mestereitől tanulni lehetett, klosterneuburgi temploma pedig sok más templom számára a liturgiára nevelés követendő mintájává vált. Hetven év távlatából persze láthatók azon apró hangsúlyeltolódások, amelyekből téves következtetéseket is levonhatunk. A népliturgia ideálja kisiklásszerűen átalakulhat rossz sáfárok kezén, s lesz „a nép a liturgiában” valóságából „liturgia a népnek”, vagy éppen „liturgia a nép szerint”. De Parsch könyveinek liturgiainterpretációja beleillik a mozgalom hiteles szellemébe. Nem található nála

7. Magyarul lásd a következőket. HORVÁTH János (ford.): *Ismerjétek meg a szentmisét*. Szociális Missziótársulat, Győr 1943. SZUNYOGH X. Ferenc (ford.): *A szentmise magyarázata a liturgikus megújulás szellemében*. Szociális Missziótársulat, Budapest 1937. *Üdvösség éve (Az egyházi év liturgiájának magyarázata)*. Szociális Missziótársulat, Budapest 1936–1937 — többek fordításában.

semmi, ami arra mutatna, hogy nem a népet akarta volna felemelni a liturgiába, hanem a liturgiát kívánná megváltoztatni a nép valódi vagy vélt igényei szerint.

És ez a kulcskérdés az egész liturgikus megújulási mozgalom értelmezésében. A mozgalom atyái számára a mozgatóerő magának a létező liturgiának a lenyűgöző vonzóereje volt. Felismerték, és napról-napra újra felismerték a római rítus tökéletességét, mégpedig annak teljes, összetett mivoltában. Számukra a liturgia az az EGÉSZ volt, amelyben szentségi valóság, misztérium, Isten jelenlétében való létezés, tanítás, kultúra, forma, drámaiság, lélektani hatás egy szétbonthatatlan tökéletesség képében jelent meg. Egész igyekezetük az volt, hogy jobban értsék és éljék ezt az adottságot. Celebrálták, elmélkedtek, imádkozták, tanulták azokat a szövegeket, külső jeleket, cselekményeket, stílust, nyelvet, mely úgy hordozza a liturgia belső valóságát, mint a szentségi jel a kegyelmet. Kényes szöveget ez, lehet, hogy egyetlen szálát kihúzza az egész szétfejlík.

Számukra ez a felfedezés elsősorban belső esemény volt. A bibliai ember módjára maguk örvendtek annak a kincsnek, amelyre rátaláltak, s mindenüket odaadták érte. De éppen ez az öröm vezette őket arra, hogy az Egyház egészét, annak minden egyes közösségét és egyedét ugyanerre a megkeresésre bízassanak, vezessenek — a megtalálás biztos reményében. A pasztorális-pedagógiai mozzanat tehát nem indítéka volt tevékenységüknek, hanem következménye.

Teljesen félreértjük a liturgikus mozgalmat, ha nem ismerjük fel benne ezt az alapélményt: azt a rácsodálkozást, elragadtatást, amit a római rítus a maga mivoltában belőlük kiváltott. Éppen ezért nem gondolkodtak azon, hol kellene megváltoztatni ezt a liturgiát, hiszen abba a liturgiába lettek szerelmesek, melyet az Egyház végzett. Ismerték a liturgiátörténetet, s nyilván tudták, hogy ez a liturgia nem minden elemében örök. Beszámoltak arról, mi milyen korra vezethető vissza, milyen történelmi körülményeknek köszönheti egy imádság vagy szertartásmozzanat az eredetét. Ha megkérdézték volna őket, bizonyára elismerték volna, hogy változások ezután is történhetnek, talán meg is tudtak volna nevezni olyan pontokat ahol a változásokat (a liturgia érdekében!) előnyösnek tartanák. De ez nem érintette ragaszkodásukat ahhoz, amit római rítusként ismeretek fel.

Még kevésbé gondoltak volna arra, hogy a liturgiát olyan keretnek tartsák, melyet különböző tartalmakkal tölthet meg a pap, a gyülekezet, vagy akár maga a hierarchikus Egyház. A mise nem egy *alkalom*, amelynek időpontját a templomkapura kiírják, s azután persze lesz benne evangélium, átváltoztatás, áldoztatás, de egyébként majd kiderül, mit imádkozunk, mit énekelünk. A liturgia számukra természetesen nem az istentiszteleti alkalom, hanem maga az, ami évszázadok óta megtörténik: az adott szövegek, a perikópák, az énekek, a mozdulatok.

Meg sem értették volna azt a XX. század végi jelszót, hogy „nem az ember van a liturgiáért, hanem a liturgia az emberért” (?!). Ők a liturgiát látták maguk előtt, és azt akarták szolgálni. Tudva, hogy ha az ember szolgálja a liturgiát, akkor a liturgia is szolgálni fogja az embert.

Hogy a római rítus identitásának megőrzése és a szükséges változások bevezetése nem ellentétes egymással, azt már a zsinat előtt megmutatta XII. Piusz liturgiai ténykedése. A *Mediator Dei* enciklika felfogható mint a liturgikus mozgalom eredményeinek elismeré-

se, ugyanakkor a terjedés során megjelenő túlzások, tévedések korrekciója. Azzal, hogy a „liturgikus archaizmust” helytelenítette, implicite a változás jogosságát is elismerte. Amikor az enciklika szembeszáll azzal az igénnyel, hogy az őskeresztény állapotokhoz kell visszatérni, kiiktatva a későbbi századok liturgiai alakításait, akkor azt is deklarálja, hogy e változások nem sértették a római rítus folyamatos életét, s így lehetnek olyan változások a jövőben is, melyek e folyamatosságba beleilleszthetők.

Erre rögtön példákat is adott a pápa: *ad libitum* használatra új zsoltárkönyvet vezetett be, és megreformálta a nagyhét szertartásrendjét. Fél évszázaddal később elmondhatjuk, hogy e változások nem mindegyike volt szerencsés, de csak kevés olyan volt, amely kifejezetten ellentétes lett volna a római rítus megőrzésének szándékával. A hagyományt súlyosan sértette a *Psalterium Pianum* (melynek engedélyezésekor a pápa gyengének bizonyult néhány erőszakos tanácsadójával szemben); vagy némi liturgiai zavart okozott a húsvéti gyertya megszentelésének és az *Exsultetnek* elválasztása is; de például a vigília 12 olvasmányának négyre redukálása (bár egy igen ősi római gyakorlatot módosított) a hagyományból igazolható; a virágvasárnapi szentelő rítus egyszerűsítése valójában csak frank kori függelékek elhagyását jelentette.

E példákból az látszik, hogy a liturgia egyes elemeit szemügyre lehet venni akár az adott szertartás belső rendje (tehát egy tisztán liturgiai szempont), akár célszerűség (például túlzott terjedelmi igény) szempontjából. Ez hozhat változást, mely ismét csak liturgiai vagy gyakorlati szempontból bizonyulhat kedvezőnek vagy kedvezőtlennek, s ennek megfelelően helyeselhető, vagy illő módon bírálható. De az ilyen változás nem jelenti a rítus átalakítását, a hagyományvonal megtörését — még kevésbé igazolna a „korszaknak” vagy ideológiai áramlatoknak tett engedményeket.

III. A zsinat nevében

A II. vatikáni zsinattól mindenki azt remélte (és joggal), hogy beteljesíti az akkor már százéves liturgikus mozgalom legjobb törekvéseit. És valóban, ha a *Sacrosanctum Concilium* (LK) teológiai fejezeteit nézzük, abban mind a nagy elődök gondolatai, megközelítésmódja, mondhatni, stílusa visszatükröződik, mind pedig az egyház liturgikus életéről megrajzolt vízió az egészet nézve összhangban van annak eszményeivel. Röviden így foglalhatjuk össze a konstitúcióban felvázolt célt: a liturgia minél méltóbb és teljesebb ünneplése; az egyház, az egyes egyházi közösségek és minden hívő életének megújítása a liturgiából. Ez pedig lényegében azonos a liturgikus mozgalom céljaival.

Ma már nagy irodalma van annak, hogyan formálódott ki a zsinat határozata, milyen tervezetek születtek, s azok hogyan módosultak, ezekben milyen (egymást kiegészítő, olykor egymással ellentétes) nézetek vagy szándékok érvényesültek, hogyan csiszolták, egészítették ki egyéni intervenciók a szöveget, mire az véglegessé és nagy többséggel elfogadottá vált. Nem tartozik a jelen könyvre e „háttérinformációk” elősorolása vagy értékelése, mi figyelmünket magára a konstitúcióra irányítjuk.

A konstitúció a meglévő, tényleges liturgiát akarta minél gyümölcsözőbbé tenni az Egyház életében. Amit hatékonyabbá akart tenni, az maga a római rítus, ahogy azt a zsinat idején az Egyház celebrálta. A zsinati atyák nem tervezték „új liturgia” megalkotását; ha valaki ilyet felvet, elsöprő többséggel leszavazták volna. A rítus identitásának tisztelete és a szerves fejlődés ideálja egészéből és legtöbb részletéből is kiviláglik. A dokumentum ténylegesen számol változásokkal, s azokra nézve világos normát határoz meg:

Hogy az egészséges hagyomány sértetlen maradjon, és lehetőség nyíljon a törvényes fejlődés számára, a liturgia egyes részeinek felülvizsgálatát mindig előzze meg alapos teológiai, történeti és lelkipásztori kutatás. Ezenkívül figyelembe kell venni a liturgia belső szerkezetének és szellemének törvényeit, valamint a közelmúltban történt liturgikus újítások és az itt-ott megadott engedmények tapasztalatait. Végül csak akkor vezessenek be újításokat, ha azokat az Egyház lelki haszna valóban és biztosan követeli; de akkor is ügyelni kell arra, hogy az új formák a már meglévő formákból szervesen nőjenek ki. (LK 23)

Úgy gondolom, ebből a megfogalmazásból három dolog kiviláglik. Első, hogy apróbb, a rítus egészéhez képest mennyiségileg és minőségileg csekély változtatásra gondol az LK. A kis lépések módszere garantálja a hagyomány folyamatosságát, ugyanakkor lehetőséget ad olyan módosításokra, melyek a rítus mondanivalóját jobban érvényesítik, nem pedig elvetik. A második elem a változások normájának felállítása. A változások irányát nem felületes jelszavaknak, nem hamis modernizálásnak, nem újítási váagnak kell meghatároznia, hanem az Egyház „valós lelki érdekének”, melyet alapos vizsgálatoknak kell igazolniuk. A hagyomány folyamatosságát biztosítja az is, hogy e vizsgálatoknak a liturgia történetére is ki kell terjedniük. A harmadik megfigyelés ugyan a szövegből nem olvasható ki, de az előző kettőből következik: a zsinat nem gondolt egy olyan gyors munkára, ami néhány év alatt lényegében új liturgiát produkál. Kisebb vál-

tozások akár rögtön életbe léphetnek (gondoljunk a miseordó 1965-ös módosítására), de a kis változások csak egy hosszabb történelmi idő alatt érlelik ki azt, amit majd a későbbi visszatekintő elemzés a rítus legújabb kori formájának nevez.

Azok a változások, melyekről a konstitúció kifejezetten szól, nem valamiféle teológiai irányváltás megnyilvánulásai, hanem vagy a liturgia tökéletesítését szolgálják (például a zsoltaók, himnuszok szövegének restituálása), vagy pasztorális jellegűek, a liturgia jobb megértését szolgálják (mint az anyanyelv bizonyos fokú használatának kilátásba helyezése), avagy gyakorlatiak (például bizonyos rövidítések, egyszerűsítések). A legtöbb ilyen intézkedés egyébként nem konkrét, hanem csak a változások irányát jelöli ki (például „a Szentírás kincsestárának bőségesebb megnyitása” a szentmise olvasmányjaiban, amelynek persze többféle módja lehetséges, nemcsak a hároméves perikóparend bevezetése).

Mivel a konstitúcióban körvonalazott változások nem tanbeli állásfoglalások, kellő tisztelettel és szakértelemmel bírálhatók. Megfelelő elemzés után mondhatja valaki, hogy e szabályok között vannak az egyház lelki javát szolgáló, az adott korban kívánatos paragrafusok (például az anyanyelv korlátozott használata), vannak köztük sürgősségtelen, vagy akár a rítust csonkító elgondolások (például a prima óra eltörlése), s vannak olyanok, melyek előnyös vagy káros hatása a végrehajtás módjától függ (például a mise olvasmányrendjének előbb említett átdolgozása). Azt gondolom, a mai helyzetben csak a zsinati döntések ilyen óvatos mérlegelésének van értelme — természetesen annak engedelmes gyakorlati követésével együtt.

A papság és a világi hívek számára azonban a „zsinat liturgiája” nem a konstitúciót jelentette, hanem azoknak az új könyveknek, rendelkezéseknek összességét, melyek a zsinat után felállított bizottság és albizottságok műhelyeiben születtek meg. Az eredményt kötelező erejű pápai megnyilatkozások vezették be az Egyházba. Így az új liturgia ortodoxiáját nincs okunk és jogunk kétségbe vonni, az előírások engedelmes követése alól pedig nem vonhatja ki magát senki, sem az, aki lelkes híve lett, sem az, aki bírálja őket.

A bizottságokban folyó viták, munkák, folyamatok történetét ismét hatalmas irodalom tárgyalja. Nem feladatunk ezt sem elmondani, sem értékelni, sem némely tisztázatlan háttérkörülményekről szóló híreket kommentálni. Nekünk ismét az eredménnyel kell szembenéznünk.

Mint ma már meglehetősen széles körben elismerik: a VI. Pál neve alatt szentesített liturgia nem a római rítus javítása lett, hanem a római rítus több-kevesebb elemének felhasználásával készült új liturgia. Leghatározottabban éppen Ratzinger bíboros beszélt arról a szakadásról, mely a római liturgia folyamatos fejlődésében bekövetkezett. A nagy tekintélyű volt bíboros prefektus, ma pápa ezen ítéletére később még visszatérünk.

Az is későbbi fejezetek tárgya (illetve részletes tárgyalásban előző könyvemnek tárgya volt) hogy miben is mutatható ki ez a szakadás. Egyelőre elég annyit kimondani, hogy mind a liturgia szemléletében, mind anyagában oly nagy volt a változás, hogy a *ritus Paulinust* (vagy létrehozójáról elnevezve: a Bugnini-liturgiát) nem tekinthetjük a római rítus XX. század végi formájának. (A XVI. Benedek pápa által használt formula — „egy rítus, két forma” — értelmére később visszatérünk.) Ha helyét a liturgia történetében keressük, akkor leginkább a neogallikán rítusok késői utódjának mondható. Nemcsak

alkatában emlékeztet azokra, de abban a hármaskörben is, amelyről korábban volt szó: voluntarista jellegében, fabrikált voltában és hagyományellenességében.

De nemcsak a „római” név használatában szükséges az óvatosság. A liturgiát mint a zsinat alkotását vezették be és propagálták, ennek ellenére bajos a „zsinati liturgiájának” tekinteni akkor, ha tartalmát egybevetjük a liturgikus konstitúcióval. Természetesen egy ilyen konstitúció általánosságokban beszél, sokféle értelmezést megenged. Az utóbbi időben számos cikk tárgyalta a kérdést, követte-e valójában a zsinat útmutatását a bizottság, s hogy maga VI. Pál (akinek a liturgiához csak mint papnak volt köze) milyen alaposan foglalkozott az eléje tett dokumentumokkal. Mindenesetre a bizottságnak és elnökének megvoltak az eszközei ahhoz, hogy a pápát valamiféle pszichológiai nyomás alá helyezze. Ezt nem tiszteletlenségből mondom, hanem csakis azt állítva, hogy a pápai aláírás önmagában nem bizonyítja, hogy az új szerkönyvek és liturgikus normák valóban a II. vatikáni zsinat szándékait fejezik ki. Ha már a zsinati konstitúciónál azt mondtuk, hogy az engedelmesség nem zárja ki az értékelhetőséget, ez még inkább igaz a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején (mondjuk egyszerűen: 1970 körül) promulgált dokumentumokra.

Ezek fogadtatását alapvetően természetesen két tényező határozta meg: a pápai jóváhagyásnak kijáró tiszteletteljes engedelmesség és a zsinati lelkesedés. Az örömteli elfogadás azonban nem volt egyöntetű. Ez az a korszak, amikor elsősorban éppen a liturgia ügyében ostoba elnevezéssel, a „progresszív — konzervatív” szárnyak vitája elkezdődött. Sőt, azt mondhatjuk, hogy a két szárny külön-külön sem volt egységes.

Azok, akik nem voltak boldogok az „új liturgiától”, nagyjából három irányzatba sorolhatók. Az elsőt a *teológiai kritikának* nevezhetjük. Ellenvetései nagyjából a híres Ottaviani-intervencióból táplálkoztak. Általában komoly, nagy tudású teológusokról van itt szó, akik az új eszméket a klasszikus teológiai iskolák tanításaival szembesítették.

A másik irányzatot *kulturális kritikának* nevezhetjük. A latin nyelvvel, a korábbi ceremóniáléval, a *musica sacrá*val együtt veszni látták nemcsak az egyház kultúráját, a kultusz komolyságát és misztikus erejét, de attól is tartottak (joggal), hogy az egyház életének egészére negatív hatással lesz, ha a kultúrával való szövetségét saját kultuszában felmondja.

A harmadik irányzatot *lélektani kritikának* nevezhetjük. Ez az átlagos hívők és papok egy részének averziója volt azzal szemben, ami elvette tőle a megszeretett, őt annyi lelki jóval gazdagító istentiszteletet, misszálját, az áldoztatórácsot, a templom megszokott, nyugodt rendjét, a csendes áhítatot, a jogos magánosságot; viszont ugráltatják, egyvégében oktatják, különféle akciókban való részvételre kényszerítik. Most nem vizsgálom, mennyiben jogos vagy nem, ez a „nosztalgia”, mindenesetre sokuk számára tette nehezzé az új liturgia elfogadását.

De legalább három áramlatra oszthatjuk a „zsinati liturgia” elfogadóinak bizonyára sokkal népesebb pártját is. Elsőnek vehetjük a *minimalisták* csoportját. Tudatosan vagy ösztönösen azt keresték, hogyan lehet a legkevesebb munkával beilleszteni az új formákat a régi szokások közé. Az anyanyelvre való áttérés könnyebb volt, a szentély közepére behúzták a kredenciát, az addig használt énekekkel helyettesítették a proprium (sőt nem egy helyen az ordinárium) énekeit — és azzal meg is történt „a liturgia reformja”.

Második az *engedelmese*k csoportja. *Roma locuta*. Az Egyház iránti, évtizedeken át begyakorolt papi engedelmességgel fogadták és helyeselték a liturgia változásait, s bár különösebb erőfeszítések nélkül, a régi rubrikák alatt megtanult fegyelemmel végrehajtották, amit az új rubrikák megkívántak. Emlékszem, a hatvanas évek közepén egy pap nagy meggyőződéssel magyarázta nekem, hogyan mutatkozik meg az Egyház bölcsessége, lélektani érzéke a böjtelő időszakában. Két év múlva ugyanő ugyanilyen meggyőződéssel magyarázta meg, milyen jó, hogy az Egyház a kalendáriumból eltörölte ezt a főlölesleges és terhes intézményt...

A harmadik a *kreatívak* csoportja. Az új liturgia bevezetése után szárnyat kaptak; megértették vagy megérteni vélték „a zsinat szellemét”, és annak nevében évről évre messzebbre mentek a *præter legem* vagy éppen *contra legem* bevezetett egyéni rítusok alkotásában. Ők csoportot legfeljebb csak virtuálisan alkottak, a valóságban a dolog úgy működött, hogy az egyik helyen újíttak, és az újítás csakhamar megjelent a másik templomban is. Néha apró divatjelenségekről volt szó (például a két gyertyát „csinosabb” az oltár egyik sarkára elhelyezni), néha a liturgia szellemét is sértő manírokról (például sétálva prédikálni, a templomon végighaladva kezét fogni, a hívőket vagy egy csoportjukat megszólalásra bírni a mise közben), majd egy fokozatos eskalálódás során a mise szövegeit, szerkezetét, rubrikáit, mozgásformáit vették célba. Ismét egy másik pap jut eszembe, aki kifejtette, hogy ő bizony saját szavaival imádkozik a liturgiában, mert hiszen a liturgia előírt imádságait is csak emberek írták. Megnevezték a liturgiát meghatározó „zsinati eszméket” (korszerűség, a hívők összetételéhez való alkalmazkodás, társadalmi érzékenység, missziós lendület stb.), és azok jegyében (*in hoc signo vinces*) alakították maguk vagy hívőteamjeik a liturgiát. Egy kolostorban büszkén emlegették az évi újításukat, miszerint a nagypénteki szertartás minden imádságát és énekét egy másik szerzetes komponálta, így tevékenyen részt vett az egész közösség a liturgia alakításában... A kreatív csoportban elterjedt újítások egy része annyira általánossá vált, hogy az egyetemes Egyház is elfogadta (szentélyrácsok lebontása, kézbe áldoztatás stb.).

Az efféle újításokat természetesen nem igazolja a zsinat, de még az 1970 körüli dokumentumok sem. Az újítók ezt meg is fogalmazták: „az élet túlhaladt a zsinaton”. Túlhaladott nyelvi tekintetben (a latin szinte teljes eltűnése), zenei előírások tekintetében, túlhaladott bizonyos korlátok megállapításában. De nem mondható, hogy az újítások függetlenek a zsinattól és az azt követő eseményektől. Az említett pap a zsinat előtt soha nem merte volna vindikálni magának a jogot, hogy a liturgiát saját szavaival végezze, ez csak azért következhetett be, mert az Egyház liturgiájának szilárdságába vetett bizalmat maguk a reformok rendítették meg. Arról nem is beszélve, hogy erre a kreatív gesztusra az említett pap azért is képtelen lett volna, mert nem tudott volna latinul improvizálni; csak az anyanyelv természet adta fegyelmezetlenségének közegében volt képes „önállóan” megszólalni.

Ez a reláció sokkal tágabb vonatkozásban is érvényes. Az 1970-es dokumentumok új lélektani közeget teremtettek. A papság és a közvetlen környezetüket alkotó hívő-csoportok azt tapasztalták, hogy az Egyházban egyik napról a másikra szinte minden megváltozhat. A liturgia emberek (bizottságok, vagy akár a pápa) döntéseinek függvénye, ha szabályok vannak, azok inkább fegyelmi szabályok, semmint valami liturgikus normá-

hoz való alkalmazkodás megnyilatkozásai. A liturgia olyan „külsőség”, mely az idők változásai szerint változhat, feltéve, hogy az Egyház „örök” igazságait nem éri sérelem. Az „örök” tartalmakat korszerű nyelven kell kifejezni. A reformok bevezetése után egyes papok arról kezdtek el írni, a fordítás arra volt jó, hogy megmutatkozzék, nem a latin-nal van baj, hanem azzal, ami a latinban meg van fogalmazva. Az anyanyelven azonnal kitudnik a liturgikus szöveg elavultsága.

És ezután idő kérdése volt, hogy az igazságok „örök” voltát is kétségbe vonják, akár hittani, akár morális igazságról legyen szó. Nem kell itt jellemezni a kétely mindent elérő áradatát, mindnyájan közvetlenül tapasztalhattuk. Végző soron kétségessé vált, egyáltalán mi a kereszténység. Nem túlzás ezt az állapotot összeomlásnak nevezni. Ismétlem, a kételkedés és tagadás indítéka ez esetben nem értelmi, racionális volt. Nem az történt, mint a múlt nagy eretnekségeinél, hogy téves, de valódi teológiai eszmefuttatások végén álltak elő. Éppen ezért a mai katolicizmus számos eretneksége nem is fogalmazódott meg, nem is deklaráltatott; ennek megfelelően az Egyház sem mutatott nagy buzgóságot abban, hogy ezeket elítélje. Az indíték sokkal inkább pszichológiai volt, egyes elemeit (biztonságérzet megingása, akcionizmus, a vallás eszközszerű szemlélete, antropocentrikus látásmód, relativizmus) érdemes lenne külön tanulmányban elemezni. Mindenesetre egyenes következménye volt ennek a papok tömeges dezertálása, aminek persze volt egy teológiai oka is: ha a papi rend ontológikus-szakramentális arculata, a *character indelebile* mivolta háttérbe szorul, és a pap „az emberek szolgálatának” munkássává válik, akkor nincs, ami a papot saját papságához kötné. Az emberek szolgálatát laikusként is végezheti, talán még jobban is. Merném azt mondani, hogy az egyházi élet minden válságjelensége pszichológiailag a liturgikus reformra vezethető vissza.

A liturgia „dezintegrációja”, melyet először Ratzinger bíboros fogalmazott meg, az Egyház egész életének a gyakorlatban ható teológiájának, erkölcsi értékrendjének dezintegrációjához vezetett. A remélt pasztorális siker nem igazolódott, amint ez a templomba járók számának, a papi hivatások számának rohamos visszaesésében is megmutatkozik. A liturgia dezintegrációja három szinten jelentkezett: a liturgiáról való felfogásnak, a liturgia anyagának és a liturgia stílusának dezintegrációjában. A katolikus liturgiának megvolt a maga stílusa, ami több volt, mint stílus. Ez elveszett: ahány templom, annyi liturgikus stílus.

Az Egyháznak (a pápai, hierarchikus és hivatali megnyilatkozások szintjén) minderre egyetlen válasza volt. A bajok oka a konzervatív és progresszív „pártok” túlzása, ami ellen egyetlen orvosság: a II. vatikáni zsinat által, illetve után elrendelt liturgiához való engedelmesség. A mondat mindkét részével baj van azonban. A konzervatívok nagyrészt írásban, szóban „hajoltak el” a zsinati liturgiától; csak kicsiny csoportjaik tanúsítottak tényleges liturgikus gyakorlatukban is „konzervatív” magatartást (és ezek jelentős része ezt törvényes indultumok alapján tette). A széttöredezettség a progresszív oldal újításainak eredménye volt.

Az engedelmisség érvényesítésében az Egyház gyengének bizonyult. Félték attól, hogy a renitens papot megintve növekszik a paphiány, és szinte sohasem került sor az abúzusok tényleges beszüntetésére. De nagyobb baj is van az „orvossággal”.

IV. Orvosság-e az engedelmesség?

Hogy az engedelmesség kérdését nyugodtan vizsgálhassuk, először deklarálnunk kell, hogy az engedelmesség kötelezettségét kétségbe vonni nem lehet. Az Egyház liturgikus parancsaihoz a gyakorlatban tartanunk kell magunkat azért, hogy az Egyház fegyelmét, hierarchikus rendjét, egységét megőrizzük és védelmezzük, de azért is, mert az egyéneknek — legyenek papok, laikusok, teológusok vagy liturgikus szakértők — nincs rendelkezési joguk a liturgia fölött, amit az Egyház előírásai ellenére tesznek, az már nem nevezhető az Egyház liturgiájának.

Nem gondolom azonban, hogy az engedelmesség a gondolkodásnak, és a megalapozott gondolkodás eredményeit illő formában kifejező megnyilatkozásnak tilalmára lenne. A liturgia természetesen nem lehet népszavazás dolga, s nem lehet felelőtlen, romboló diszkussziót nyitni róla. De minden változás, amit az Egyház jóváhagyott vagy elrendelt, a liturgiában élő, ahhoz értő egyének fejében született meg. A pápák nem egy ünnep bevezetésekor (vagy például legutóbb XII. Piusz pápa a nagyhét megújításakor) kifejezetten is hivatkoznak a püspökök, papok, hozzáértők és hívő közösségek kérésére. Ha tilos lenne a liturgia változásairól kellő hozzáértéssel és illő tisztelettel gondolkozni és beszélni, akkor ilyen kérések nem fogalmazódhattak volna meg, a kérést előkészítő gondolkodás és diszkusszió is kárhoztatandó lenne.

Mielőtt az engedelmességgel kapcsolatos problémák elemzéséhez fognék, engedtessek meg, hogy kivételesen személyes ügyemre hivatkozzak. Nem mintha ebben örömemet lelném, igazolást keresnék, elégtételt akarnék venni, és magam dolgaival kívánnám a nyilvánosságot terhelni. Hanem azért, mert érthetőbbé fogja tenni, miféle problémákról beszélek.

Néhány évvel ezelőtt két magyar püspök (a liturgiáért felelős püspök és a püspöki kar elnöke) hivatalos levélben feddett meg, azért, mert a latint pártolom, mert a gregoriánt akarom terjeszteni, mert a misében a népének helyett introitust és kommuniót akarok énekelteni, s mert kifejeztem azt a véleményemet, hogy a válaszos zsoltároknak az olvasmányokkal való összehangolása sem történetileg, sem pasztorálisan nem igazolható, s a rendelkezésekben engedélyezett egyéves énekrendet pártfogoltam. (Egyébként az említett vádak tévesek is, mert szándékaimat úgy értelmezik, hogy az egyik előmozdításával a másik megsemmisítésére törek.) A levelet, amelynek egyébként hivatalos következményei is lettek, nem hivatalosan, de igen hatékonyan a papok között körözték, s ennek eredményeként a magyar egyház szinte leprásként kezelt, s valahányszor megszólaltam, falkában támadták meg írásaimat.

A fentieket még egy tapasztalattal egészítem ki. A növendékeim közül plébániai szolgálatba került zenészek egyvégteben panaszkodnak, hogy amikor az egyház hagyományainak leginkább megfelelő, mondjuk így: a legekkleziasztikusabb irányban fejlesztenék templomuk zenei életét, súlyos, többnyire feloldhatatlan konfliktusba kerülnek plébánosokkal, aki a maga pasztorális meggyőződésére és az engedelmességre hivatkozva tiltja meg, utasítja el azt, ami a liturgikus törvény betűjének és szellemének mindenképpen

megfelel. Ezek a kollégák semmiféle támogatást nem kapnak sem a szent zene ápolására felállított bizottságtól, sem az egyházi többségtől, mely nem egyszer maga jár elől a szabályok megsértésében.

E két tapasztalat fényében vizsgáljuk most az engedelmesség kérdését.

Első kérdés: kinek tartozunk engedelmisséggel a liturgia ügyeiben? Természetesen az egyetemes Egyház előírásainak, a liturgikus dokumentumok írott szabályainak. Ezt a tétele később még finomítani leszünk kénytelenek. Másodsorban engedelmisséggel tartozunk a püspöknek; de láttuk már, hogy ez az engedelmisség nem problémamentes. Mi történjék akkor, amikor az egyetemes Egyház előírásai vagy legalábbis ajánlásai ellentétben állnak a püspöki akarattal? S mi történjék akkor, amikor a törvényes előírásokon belül *jobbra* törekvő ember kerül ellentétbe egy diktatórikus minimalizmussal? A harmadik szint: az egyes papnak vagy világinak a közvetlen papi előjárójával való konfliktusa, akkor, amikor az alárendelt mindenben az egyházi előírások betűje és szelleme szerint jár el, más esetben az előírások által megengedett módon törekszik a jobbra, mégis kihívja maga ellen előjárója nemtetszését. Kinek tartozunk tehát engedelmisséggel?

Második kérdés: miben tartozunk engedelmisséggel a liturgia ügyeiben? Amit az Egyház tilt, azt természetesen nem tehetjük, amit előír, azt meg kell tennünk. De vegyük a fenti példákat. A zsinati konstitúció szerint a liturgiában a latint meg kell tartanunk, az anyanyelvnek pedig szabad némi teret adni. A zsinat utáni szabályok ezt a lehetőséget kitágították: mindent szabad anyanyelven mondani. De ez a megengedés nyilvánvalóan nem tiltotta be a latint, sőt nem tagadja, hogy a magasabb rendű jogi rendelkezés (a konstitúció) értelmében a latint a liturgiában kiemelt hely illeti. Vádolható vagyok-e akkor, ha (az anyanyelv elismerése mellett) a latinnak a semminél több helyet szerettem volna szánni? A zsinati konstitúció szerint a gregoriánt a liturgiában kiemelt hely illeti, ezt a tétele későbbi dokumentumok sem változtatták meg, mindössze az Egyház tényleges gyakorlata semmisítette meg a gregoriánt a népének vagy az egyházi könnyűzene javára. A dolgok ilyen állása mellett kárhoztatható-e, ha valaki a „kitüntetett” gregoriánnak legalább annyi szerepet szánna a liturgiában, mint a népének? A misekönyv bevezetése a megfelelő helyen az introitust és kommuniót nevezi meg a liturgia énekeként, s utolsó helyen említi, hogy helyette más „megfelelő” ének is énekelhető. Ha így van, okkal támadják-e a püspökök azt, aki reális javaslatot tesz az introitusok és kommuniók anyanyelvű vagy latin éneklésére? Az olvasmányközi énekek történeti szerepe tudományos kérdés, melyben a püspökök nem illetékesek. Az pedig, hogy az egyéves ciklus éppoly törvényes, mint a hároméves ciklus, a misekönyv bevezetéséből egyértelmű. Kárhoztatható-e, aki az egyéves ciklus (*ordo cantus missæ*) mellett érvel — nem tagadva természetesen a hároméves ciklus törvényességét? Ha egy karnagy skóla és gyülekezet gyakorlatában sikerrel tanítja és alkalmazza a gregorián éneket (a népéneket sem kiszorítva), utasítható-e az engedelmisség nevében arra, hogy az „elavult” stílust elhagyva a „korszerűbb” egyházi könnyűzenének engedje át a teret?

Engedelmisség, de miben? Három szintet állapítottunk meg. Az egyik: az egyházi előírások szintje, melyben az engedelmisség egyetemesen is, helyileg is kikövetelhető. A másik az ajánlások szintje, ahol furcsa lenne engedetlennek nevezni azt, aki az első helyen ajánlott, egyházasabb és hagyományosabb megoldást választja mindenütt, ahol a

törvény választási lehetőséget kínál. A harmadik szint, a liturgiáról való gondolkodás, ahol a keresztény ember intellektusának elismerése és a szeretet szelleme is megköveteli a tan és az egyházi hagyomány által igazolható, megalapozott vélemények illő kimondásának jogát.

Orvosság-e az engedelmesség? A kérdésre nem könnyű válaszolni.

Aligha tagadható, hogy az engedetlenség kiváltó oka részben a hivatalos Egyház maga volt. Elsősorban azzal, hogy megengedte, miszerint egy bizottsága a magasabb jogszabály, a zsinati konstitúció által engedett kereteket messze túlhaladja, sőt nem egyszer annak ellenében hozzon új szabályokat. Ki is volt az igazi első engedetlen? Nem az-e, aki engedetlen volt mind a hagyománnyal, mind a zsinati konstitúcióval szemben? Előző könyvemben erről azt írtam, hogy merészség, ha egy másfél évezreden keresztül követett liturgiától jelentékenyen eltérő rítust alkot néhány év alatt egy bizottság az íróasztal mellett, de ha nem szemtelenség, mi az, mikor ennek nevében érvénytelennek nyilvánítja, eltiltja az addig követettet? Milyen erkölcsi joggal vár akkor engedelmességet?

Másodsorban a reform azért is lett az engedetlenségi hullám kiváltója, mert (mint feljebb már megfogalmaztuk), megingatta a liturgia stabilitásába és bizonyos értelmében emberfölötti jellegébe vetett hitet. Az Ószövetség minden rituális szabályt úgy ad elő, mint amit közvetlenül az Isten rendelt el. Tudjuk, hogy ez az újszövetségi Egyházban csak a rítus alapjaira nézve igaz. De a hívők és közösségeik mégis úgy fogadták a liturgiát és úgy éltek vele, mint amit (ha nem is az ószövetségi közvetlenséggel) készen kapott, s amibe megtisztelő kötelességgként bekapcsolódhat. Ez a bizalom ingott meg a zsinat után, s ez torkollott a különféle tartalmú jelszavakkal megerősített engedetlenségbe.

Harmadsorban azért felelős maga a hivatalos Egyház az engedetlenségért, mert a konkrét engedetlenségnek sohasem volt konkrét következménye. Sőt, paradox módon: míg az egyéni újítások bevezetése figyelmeztetés nélkül maradt, éppen azok kaptak feddést, akik az ekkleziasztikus hagyományokhoz ragaszkodtak. Míg amazok nyilvánvalóan átlépték a törvény határait, ezek legtöbbször a keretei között maradtak; legfőleg a törvények által adott lehetőségekből igyekeztek a hagyománynak leginkább megfelelő választani; néha kétségtelenül feszegették a törvény határait, a hagyományra nézve jóindulatúan igyekeztek azt interpretálni. Tették ezt abban a meggyőződésben, hogy ha a világegyházban eltűrhető, hogy kolostorok, közösségek, egyes papok szabadon alakítsák a liturgiát, akkor ennyi joga talán annak is van, aki nem alakítani akarja, hanem ilyen vagy olyan ponton megmaradni a hagyomány által felkínált rítusban. A két excesszus korántsem volt azonos tartalmú és mértékű; mégis mindig az utóbbi kapott figyelemzést, megtorlást.

A leg súlyosabb kérdés azonban nem ez volt, hanem az: megérdemli-e az új rítus ezt az engedelmességet? Mi van akkor, ha e rítusban valóban hibák vannak? Mit tegyünk, ha az új rítus valóban csökkentette a szakralitást, a misztérium, a transzcendentalitás érvényesülését a rítusban? Lehet ugyan azt mondani, hogy az új rítust is lehet úgy celebrálni (s éppen ez az engedelmesség), miszerint mindezen értékek, a liturgia teocentrikus irányultsága ne sérüljön. Az emberek azonban nem elvont kategóriákban gondolkodnak, hanem saját cselekvéseik formálják visszahatólag gondolkodásukat. Ha olyan normákat vezetnek be, melyek a liturgia „átértelmezését” sugallják, akkor az emberek ép-

pen e normák betartásával fognak átnevelődni gondolatilag is. Ha az Oltáriszentséget körülvevő óvó rendszabályok fellazulnak, akkor az Oltáriszentség misztériuma iránti érzék is csökkenni fog. Ha a perikóparendszert úgy alakítják át, hogy a hívők oktatásának szempontja kerül első helyre, akkor a perikópa ilyen szemlélete válik uralkodóvá, s ebből nem kívánt következményeket is levonhatnak az egyes közösségek, papok.

Mindez figyelmünket egy ritkán emlegetett problémára irányítja. Az engedelmisség ebben az esetben lelkiismereti konfliktussal kapcsolódhat össze. Miközben az ember jó lélekkel vállalja az Egyháza iránti engedelmisséget, ugyanakkor lehetséges, hogy (kellő megalapozottsággal, és anélkül, hogy lázadó hajlamai lennének) maga számára alig vállalhatónak, az Egyház számára pedig kedvezőtlennek tartja az újításokat. Ez a konfliktus elsősorban azoknál fordulhat elő, akik a liturgia dolgában a leghűségesebben követték az egyházi tanítást és liturgiai gyakorlatot. Úgy érezhetik, hogy Egyházuk becsapta őket: ma megtagadja, amire tegnap tanította őket, míg ők hűségeselek maradtak, az Egyház hagyta oda saját tanítását. Most nem az a kérdés, mennyire van ebben igazuk, hanem hogyan tudják elviselni ezt a lelkiismereti konfliktust.

Azt hiszem, mindezt számon kell tartania annak, aki engedelmisségről beszél. A hívő nem engedheti, hogy tudása, korábbi élményei, esetleg kritikai megállapításai a gyakorlati életben engedetlenséghez vezessenek. Az egyes papnak, püspöknek lelkiismereti kérdésként kell kezelnie, feljogosítja-e őt az Egyháznak az adott ügyben való előírása arra, hogy engedelmisséget követeljen. Az Egyháznak egyrészt következetesnek kell lennie abban, hogy amiben elvárja az engedelmisséget, abban azt az egész közösség javára érvényre is juttassa, másrészt azonban — konkrétan a mai helyzetben — meg kell fontolnia, mi is az a tartalom, rítus, vagy rítuselem, ami iránt engedelmisséget követel. Bár a téves, alaptalan, tudatlan véleménynyilvánításokat (a liturgiáról való egy fajta szavazást) a zavar elkerülése érdekében vissza kell utasítani, mindamellett figyelmesen, megértéssel és szeretettel kell foglalkoznia a megalapozott kritikákkal és javaslatokkal. Ebben is Szent Ágoston híres mondása az irányadó: *In essentiis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas.*

V. Az ellenvetések

Az új szertartáskönyvek megjelenése után csakhamar hangot kapott azok (vagy sommásan: a zsinati reformok) kritikája. E megnyilatkozások fölött napirendre is lehetett térni azzal, hogy csak az idős generációnak reakciójáról van szó, mely a „rég” liturgiában nőtt fel, fájlalja annak elvesztését, tehát konzervativizmus vagy nosztalgia a kritika indítéka. Ha így van, e generáció majd lassanként beletörődik a változásba — vagy kihál. Ám nem így történt: a kritika az idő múlásával erősödött, s ami a legmeglepőbb, olyan fiatalok lettek legelszántabb képviselői, akik a „rég” liturgiát nem ismerhették, az „új” liturgiában otthonosak, sokan esetleg annak szolgálatában tevékenykedtek, bizonyos családottság, vagy a „régivel” való találkozások keltették fel érdeklődésüket, majd megváltozott magatartásukat. A kritika természetesen pozitív kívánságokkal kapcsolódott össze: vagy a „rég” liturgia visszaállítására (illetve mint alternatív rítus visszaállítására) vágytak, vagy esetleg az „új” liturgia hibás elemeinek kijavítását szorgalmazták. Ezeket a vegyes tartalmú kritikákat és vágyakat foglalta a közbeszéd „a reform reformja” címszó alá.

Most azonban minket csak a kritika tartalma érdekel, sőt ennek is csak egy részével foglalkozunk. A kritika (és a vele járó változtatási igény) három szinten jelentkezett.

Az első azt a felfogást érintette, mely a reformokat kiváltotta — vagy amelyeket a reform kiváltott. Ezek tehát a teológiai konnotációjú, de pasztorális magatartásban, pszichológiai diszpozícióban megnyilvánuló változásokat tették mérlegre. Olyan kérdéseket elemeztek, mint például a liturgia horizontalitása vagy vertikálitása, a külső és belső tevékeny részvétel viszonya és jelentősége, az inkulturáció helyes vagy téves értelmezése stb. Ebbe a csoportba sorolnám a reformok hatásának, például a mentalitásváltozás, a papi hivatástudat, a templomlátogatási gyakorlat stb. kritikai mértlegelését. Könyvünk jellegéből adódóan ezeket a kérdéseket nem kerülhetjük ki, de a részletes tárgyalás helyett a hatalmas ilyen tárgyú on- és offline elérhető irodalomhoz irányítjuk az olvasót.

Szintén kirekesztem a következő tárgyalásból azoknak a jobbra liturgikus fegyelmi szabályoknak vagy szokásoknak a tárgyalását, mint például a kézbe áldoztatás, a békecsók helyén bevezetett kézfogás, a bűnbánati gyakorlat. Ezek egy része valamiféle hivatalos megnyilatkozásra épül, mások egyéni kezdeményezések hatására terjedtek el, egy közbenső sávba esnek, s az Egyház által többé-kevésbé elfogadott egyéni kezdeményezéseknek nevezhetők. E fegyelmi szabályok fontos elemei a liturgikus életnek, de a szó szoros értelmében nem részei a rítusnak, ezért szintén mellőzhetők e könyvben.

A bírálatok gyakran foglalkoznak két olyan nagy fontosságú tárggyal, melyek ugyan a szó szoros értelmében nem részei magának a rítusnak, de mint tiszteletre méltó hagyományok, azzal összekapcsolódtak, s annak bukásával együtt buktak maguk is. Egyik a nyelv, a másik a misézés irányának kérdése. Ezekkel — minthogy hozzájuk már megoldási javaslatokat is csatolunk, a könyv második részének elején foglalkozunk.

Sajnálattal kell látni, hogy ez a kritika szinte teljesen az *ordo missæ* szorítkozott. Elmulasztotta, hogy gondosan szemügyre vegye a mise propriumát, vagy a zsolozsmaliturgiát. Voltaképpen mindkettőben a liturgikus mozgalom előtti liturgikus köztudat ma-

radványát fedezhetjük fel; a XVIII-XIX. századi liturgikus pietásra jellemző egyrészt, hogy a misében való részvételt az *ordo missæ* részeit parafrazeáló imádságokkal igyekezett elősegíteni, kevesebb figyelemmel a olvasmányokra, s még kevesebb figyelemmel az órációkra vagy énekekre. És ugyanez a kor az, amelyben a zsoltózsma, ha nem is a teológia, de a gyakorlat számára megszűnt a liturgia integráns része lenni, s még a nyilvános vesperást is kiszorították a legtöbb templomban a litániák, szentségi ájtatosságok. Ugyancsak kevésszer olvashattunk olyan elemzést, mely a nagyhét újabb átrendezését tette volna mérlegre. Az elemzéseknek az *ordo missæ*re korlátozása nemcsak bizonyos fölületességre vall, de a bírálat jogosságát is kétségessé teszi. Ugyanis a miseordóban történt változások (bizonyos gesztusok elhagyása, egyes részek felcserélése, repetációk ki-maradása), bármily „látványosak” is a külső résztvevő számára, sokkal kevésbé érintették a rítus lényegét, mint a liturgia imént említett elemei.

Ha jól látom, akkor a új miseordót két olyan kritika érte, mely valóban a rítus körébe sorolható. Egyik a lépcsőima elhagyása, a másik a felajánlási papi imák lecserélése. A kettő egy vonatkozásban hasonlít egymáshoz: egyik sem tartozik a római rítus esszenciális törzsanyagába. Mindkettő olyan járulék, mely a *res publicát* („közügy”), azaz a hivatalos liturgia integráns részeit devocionális elemmel, mondhatni a *res privatába* („magánügy”) tartozó elemmel egészíti ki. A frank-római korban kerültek ugyanis a misébe azok a részek, melyek rendeltetése az volt, hogy a pap a bűnbánatát, méltatlanságának átérzését, odaadását, áhítatérzését kifejezze és ezzel fel is ébressze. A pap ezekben az imádságokban mintegy elmondta, hogy most mit készül tenni, azt miért teszi, és kérte, hogy az Isten fogadja el eme szolgálatát. A két említett részen kívül ilyen például az *Aufer a nobis*, az *Oramus te Domine*, a *Munda cor meum* a *Placeat tibi* kezdetű imádság, de tágabb értelemben ezek közé sorolható az *Orate fratres*, s az áldozást előkészítő imádságok a *Panem celestem* és *Domine non sum dignus* fohászokkal együtt. Természetesen ezek az imádságok szépek, igazak, a pap áhítatát fokozzák, az imádságot elolvasó hívő számára instruktívak. Az is igaz, hogy ezek az imádságok segítik a szentmise egyes mozzanatainak megértését, a liturgia teológiai elmélyítését vagy kifejtését. De a római rítus anyagának így is csak külső körébe sorolhatók, s korlátos időbeli érvényük érv lehetett kihagyásukhoz, vagy más imádságokkal való helyettesítésükhöz. Elhagyásukat lehet bírálni, lehet sajnálni (én is sajnálom), de nem nevezhetők a reformok igazán kritikus pontjainak. De vegyük a két elemet egyenként is szemügyre.

A lépcsőima elhagyását (egy adott hagyomány elvesztésén érzett szomorúságon kívül) azzal lehetett bírálni, hogy így szegényesebb lett a liturgiába „belépő” (*Introibo*) keresztény ember bűnbánatának és alázatosságának kifejezése. Úgy mondják, ha az eredeti tervek megvalósultak volna, a *Confiteor* (vagyis a mai *actus pœnitentialist*) elhagyva a mise a *Kyriével* kezdődött volna. A *Confiteor* megtartása eszerint VI. Pál pápa személyes intervenciója volt, aki nem engedte a bűnbánati momentumot kihagyni.

Ezzel az okfejtéssel azonban több gond is van. A lépcsőima annyira a papnak saját készületi imádsága (s nem a hívek miséjének kezdete), hogy eredetileg a sekrestyében, illetve a sekrestyéből az oltárhoz vonulva imádkozta a pap. Ha a barokk miseájtatosságot nem számítjuk, a misében nem volt olyan rész, melyben a hívők indították volna fel

bűnbánatukat. Azzal, hogy a *Confiteor* a mai mise hangosan mondott prózai imádságai közé került, az addig „privát” elem rangja inkább még emelkedett is.

A lépcsőimának nem volt dallama (a főpapi misékben az áldozás előtt hajdan elénekelt *Confiteor* egészen más eredetű és jellegű, beékelte a miserítusnak). Ez is azt mutatja, hogy nem sorolták a *res publica* elemei közé. Volt azonban a misének (legalábbis vasárnap és ünnepeken) egy olyan bűnbánati része, mely egész megjelenésében liturgikus jellegű: erre mutat énekelt volta is, ceremoniális elemei is. Ez pedig az *Asperges*, melyet elvileg ugyan fenntartott az új rítus, gyakorlatilag azonban megszűnt.

Tegyük még hozzá ehhez, hogy a lépcsőimának még a középkorban is sokféle verziója volt. Különbő zoltárok, zoltárból kiemelt verzikulások után imádkozta el a pap a *Confiteor*-t, majd az oltárhoz felmenetel imádságait, ezek közül egy változat a tridenti. A liturgiában előfordul, hogy egyetlen vers mintegy magával hozza a teljes zoltár elmondását, ez történt itt is, így hozta be a 42. zoltárt annak egyetlen verse (*Introibo ad altare Dei*) a lépcsőimába: egy egész zoltárt. A zoltár gondolatai természetesen felségesek, de a mise kezdetéhez csak az antifónán keresztül van közük.

A lépcsőima járulékos jellegét még a „tridenti misében” is őrzi az, hogy a 42. zoltár a Szenvedés vasárnapjától kezdve elmarad, s hogy a szertartás nagypénteken azonnal a könyörgéssel kezdődik.

Mindez nem jelenti azt, hogy a lépcsőimának mint papi magánimádságnak megtartása ne lett volna kívánatos. A lépcsőima megállítja a papot az oltárhoz vonulás közben, a sekrestyében mondandó előkészületi és öltözködési imák befejezésekként mintegy átvezeti a papot a „liturgián kívüli” életritmusából a liturgián belüli. Ilyen értelemben megvan az előzménye már a legrégebbi római ordókban: a pápa, püspök, pap az oltárhoz érve csendben imádkozik (ami alkalmat ad az introitus végigénekelésére). Ebben az értelemben a nagypénteki szertartás prosztrációja is ugyanazt a funkciót tölti be, mint a lépcsőima. Ennek ellenére a tridenti mise lépcsőimájának elhagyása illetve lerövidítése nem nevezhető a reform legnagyobb veszteségének. (A kérdésre a II. részben javaslattal formájában is visszatérünk.)

Hasonló a helyzet a felajánlási imádságokkal is. A bírálat itt még keményebb volt. Azt állították, hogy újakra cserélésük ferde teológiai célt szolgált: a mise áldozati jellegének tagadása vagy elhomályosítása volt a hátsó szándék. Elsőként ismét azt kell mondanunk, hogy ezek az imádságok szépek, és kiiktatásukat veszteségnek lehet tekinteni. Még azt is fájdalommal láthatjuk, hogy ezzel — különösen, ha az adományok incenzálása elmarad — a felajánlási cselekmény zeroszkodt, időben is jelentéktelenné vált. A bírálat érve azonban több sebből vérzik.

Elsősorban: ezek sem tartoznak a római rítus azon részei közé, melyekben az Egyház liturgikus szándékát ki akarta fejezni. Azért adta őket a pap szájára, hogy a pap összeszedettségét, celebrálási szándékát életben tartsa. Dallamuk nincs, a pap csendben imádkozza őket: végső soron ezek is magánimádságnak tekinthetők. A felajánlás elsősorban nem imádság, hanem cselekmény. Döntő mozzanatai: az adományok oltárra helyezése, a korporále szent négyzetébe, vagyis a szakrális szférába való átemelésük, a bár értékes, de profán teremtet világtól való elkülönítésük, melyet az incenzálás tesz érzékelhetővé, majd pedig a cselekményhez fűzött ünnepélyes könyörgés: a *secreta*, más néven *super*

oblata. Ez a tényleges felajánlási imádság, ez az a *preces*, amire a liturgia szövegei így utalnak: *Suscipe, quæsumus, Domine, preces populi tui cum oblationibus hostiarum* (húsvéti vigília); *Placare... humilitatis nostræ precibus et hostiis* (ádvent II. vasárnapja); *muneribus nostris, quæsumus, Domine, precibusque susceptis* (ádventi kántorböjt péntekje és hetvenedvasárnap); és sok hasonló.

A mise áldozati jellege voltaképpen nem is jut kifejezésre a felajánlási imádságokban. A kenyér felajánlási imádságában a pap *hanc immaculatam hostiam*, a bornál *calicem salutaris* ajánlja fel, a kenyér és bor elfogadását mint *hanc oblationem* kéri a könyörgés, csak az *In spiritu humilitatis* könyörgésben, majd az oltárszolgákkal folytatott *Orate fratres* kezdetű párbeszédben említi kifejezetten az áldozatot (*et sic fiat sacrificium nostrum*, illetve: *ut meum ac vestrum sacrificium*). A könyörgések tényleges tartalma ugyanaz, mint az új rítus szerinti szövegé: „Felajánljuk neked, mint a föld termését...”

Ezzel szemben az áldozati jelleg gazdagon kifejeződik a tényleges felajánlási imádságban, a *super oblata*-ban (*secreta*). Éppen csak néhány példa: *Oblatum tibi sacrificium* (vízkereszt utáni I. vasárnap és hatvanadvasárnap); *et ad sacrificium celebrandum ... sanctificet* (vízkereszt utáni III. vasárnap és ötvenedvasárnap); *Concede, quæsumus ... ut huius sacrificii munus oblatum* (vízkereszt utáni IV. vasárnap); *sacrificiis presentibus, Domine* (csütörtök hamvazószerda után) stb. És ezekben nemcsak az áldozat tényét említi a könyörgés, hanem olyan gazdag kifejtését adja az eucharisztikus áldozat lényegének, mint egyetlen más egyházi dokumentum, kánon vagy imádság sem. Teljesen érthetetlen számomra, hogy a liturgia barátai miért foglalkoznak oly keveset ezekkel a könyörgésekkel, mondhatni az Egyház szakramentális teológiájának legmagasabb rendű megszövegezésével, miért nem ezekre épülnek a miséről szóló katekézisek, meditációk.

De menjünk tovább: az áldozati jelleg legvilágosabb kifejezését ott találjuk, ahol az a leginkább helyénvaló, a kánonban: *uti accepta habes... hæc sancta sacrificia; offerimus præclare maiestati tuæ... hostiam puram, hostiam, sanctam, hostiam immaculatam; et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus es... sacrificium patriarchæ nostri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedec; sanctum sacrificium; immaculatam hostiam*. De a három új kánon is kinyilvánítja a mise áldozati jellegét: *Ut ... oblatio munda offeratur nomini tuo; offerimus tibi, gratias referentes hoc sacrificium vivum et sanctum; offerimus tibi eius Corpus et Sanguinem sacrificium tibi acceptabile et toti mundo salutare* stb.

Mindezzel együtt is lehet azt mondani, hogy liturgiai vagy lelki veszteség a régi felajánlási imádságok elhagyása, de azt semmiképpen sem, hogy ezt a változást úgy kellene felfogni, mint a mise áldozati jellegének tagadását vagy elhallgatását.

A két példa jól illusztrálja, hogy míg a reform kritikája az elvi kérdések és az elterjedt gyakorlat szintjén jogos és nagyrészt elfogadható, a fókuszba helyezett változások teológiai bírálata ingatag talajon áll. Ezt másképpen úgy fogalmazhatom meg, hogy a reform bírálatának legnagyobb hiányossága, miszerint a liturgiát nem mint liturgiát, mint az Egyház sajátos kifejeződési formáját tette mérlegre; a római liturgia megőrzését nem annak lényeges pontjain kérte számon, még keményebben: hiányzott magának a liturgiának az a gondos és értő vizsgálata, mely a bírálatot igazán ütőerőssé tette volna. Minden tisztelettem azoké a teológusoké, filozófusoké, szociológusoké, akik az erre kevésbé

alkalmas légkörben mertek kiállni a római rítus folyamatos hagyománya mellett. De hol marad a liturgia részleteiben is járatos, ám azt nem pusztán tudományos foglalkozásként művelők hangja? Hol vannak egy Guéranger, egy Guardini, egy Casel utódai?

VI. Lex credendi

Az imént említett teológiai jellegű kritikák felidézése egy fontos exkurzióra indít minket. Az érvelések nyilvánvalóan a Szent Ágostonig visszavezethető, a középkorban megformulázott, az utolsó évszázad irodalmában ismét és ismét hangoztatott formulából nyerik erejüket: *lex credendi legem statuat supplicandi* — vagyis a hit törvénye szabja meg az imádság törvényét. Ez kettőt jelent.

Egyrészt, hogy az imádságnak, esetünkben a liturgikus imádságnak (és szokásoknak) összhangban kell lenniük a dogmával. Sőt, nemcsak annyiban, hogy nem tartalmazhatnak semmit, ami ellentétes a keresztény tanítással, hanem annyiban is, hogy a keresztény tanítás egészét kell reflektálniuk, sőt: tükrözniük kell a keresztény tanítás rendjét, arányait, egyensúlyát is. Annak kell elsősorban kifejeződnie, ami a keresztény hitelvek rangsorában a legfontosabb. Elsősorban a liturgiára érvényes, hogy benne nem kaphat aránytalanul nagy részt az, ami a keresztény tanításban, mondjuk így, periférikus. Sőt, ahogy erre Robert Taft rámutatott: a liturgia nem lehet szentháromságos irányú, nem lehet krisztologikus, mariologikus, eucharisztikus, bűnbánati, imádó jellegű, mert benne mindennek (és a keresztény tanítás többi elemének) arányosított egysége jelenik meg. Mint Guardini rögtön könyvének elején tárgyalja, többek között ez különbözteti meg a népájtatosságoktól vagy magánkegyességtől, melyben nem egyszer az kerül reflektorfénybe, ami az adott kor, lelki irányzat, vallási csoport élményvilágában kedveltséget élvez.

Ennek következtében a *lex credendi* elve azt is jelenti, hogy a liturgia: hitforrás, az Egyház hitének bizonyoságtétele. Előfordult már, hogy egy dogma kimondásához (vagyis annak dogmaszerű kimondásához, hogy az Egyház ezt vagy azt hiszi), a liturgia az egyik legfőbb bizonyíték és hivatkozási alap. De nem csak a professzionista teológia vonatkozásában igaz ez, hanem az egyszerű keresztény nép életgyakorlatában is. A magyar lelki író, Barsi Balázs fogalmazta meg ezt így: a keresztény nép azt hiszi, amit elimádkozik. Vagyis a hívő hitének tartalmát nem a dogmatikai nyilatkozatokból, teológiai könyvekből, tanfolyamokból, sőt elsősorban nem is a hitoktatásból meríti, hanem azokból az imádságokból, amiket a templomban hall, vagy amiket az Egyház a szájába ad. Ez a tény magában is igazolná azt, hogy a liturgiát az Egyház írja elő, a liturgián kívüli ájtatosságok és imádságok fölött pedig bizonyos ellenőrzést gyakorol.

A *lex credendi* elvének érvényességét elismerve is, annak mai használata számomra nem látszik problémamentesnek. A hittanítás irányítja és ellenőrzi ugyan a liturgiát, de a liturgia élete, a *lex supplicandi* több is, mint a *lex credendi*, vagy legalábbis: benne egészen különleges és finom módon működik a *lex credendi*. A liturgia megismerésére és megértésére nem elegendő a tanítás mércéjét használni. A liturgiának megvannak a maga törvényei, melyekben természetesen előkelő hely jut a *lex credendinek*, de jóval összetettebb annál, hogysem egyetlen normával leírható legyen. Hadd használjak ennek megértésére egy egyszerű példát. Ha valaki kitalálná, hogy a misében az evangéliumot az átváltoztatás utánra kell áthelyezni, ez ellen *teológiai* érvet nehéz lenne felhozni. Sőt,

egy mondvacsínált teológiai érvet is lehetne mellette találni: az átváltoztatásban megvalósul a Krisztus valós jelenléte, aki ezután az evangéliumban ígéjével, az áldozásban pedig testével táplálja híveit. Az ötleten joggal elszörnyed az olvasó, de megérti, hogy az evangélium és átváltoztatás sorrendjét nem teológiai elv, nem a *lex credendi* határozza meg, hanem egyfajta *lex celebrandi*. És ebben a mondatban a *lex*et nem a jogi, fegyelmi törvény értelmében használtam, hanem valamiféle áthághatatlan belső törvényre, a dolog természetében lévő rendre és normára utaltam.

Ahogy a *lex credendi* szabályozza is a *lex supplicandi*t, s éppen ezért a *lex supplicandi* kinyilvánítja a *lex credendi*t, ugyanúgy a hagyomány konstruálja is a *lex celebrandi*t, de tartalmazza, kinyilvánítja is azt.

A liturgiáról író mesterek könyvek, elmélkedések tucatjaiban próbálták megközelíteni, mi is ez a *lex celebrandi*. Ezekre való tekintettel meg sem kíséreltem leírni, már csak azért sem, mert egy kimondhatatlanul finom szövetet kellene szétfejtetni. De nemcsak a liturgia egészére érvényes, hogy megvannak a maga belső törvényei (Guardini híres könyve éppen ezekből tár fel néhányat), de az egyes elemekre vonatkozóan is. Vannak elemek, amelyek megtűnnek bizonyos variánsokat, s akkor a liturgia belső szabályzó rendszere ennek határait jelöli ki. Más elemek egy-egy rítus identitásához tartoznak; tehát nem *általában* a liturgia logikájával áll szemben tőlük eltérni, hanem a rítus sajátosságait sértené. (Ezt az új szempontot, a római rítus saját stílusának védelmét többször is hangsúlyozták a legutóbbi idők pápai dokumentumai, az előző három évtizedhez képest ebben a tényben is valamiféle fordulatot kell látnunk.)

A részletes elemzés helyett elég annyit mondanunk, hogy a liturgia nem a hittanítás eszköze. A liturgikus szöveg nem a hittankönyv imádságba foglalása vagy illusztrációja. Amikor a homília azt mondja: „A mai nap liturgiájának az a tanítása, hogy...”, akkor voltaképpen a liturgia szellemével helyezkedik szembe. Úgy fogja fel a liturgiát, hogy annak mint egy tanórának van központi „témája”, és az elhangzó szövegek feladata az, hogy ezt a témát kifejtsék. Valamilyen értelemben a liturgiának mindenkor ugyanaz a „tanítása”. Ugyanakkor a liturgia sokkal több, mint egy tanítás hordozója. És ezzel nemcsak a liturgiának a szóbeli tanítást meghaladó szakramentális tartalmára gondolok. Hanem arra, hogy a liturgia belehelyez egy sajátos léthelyzetbe. Egyénfölötti, közösségfölötti, természetfölötti, eszkatológikus közegbe helyez. A liturgia egyik áldása az is, hogy egy időre felhagyhatunk a „módszeres” gondolkodással, anélkül, hogy figyelmetlenné válnánk, mégis elfeledkezhetünk önmagunkról és közvetlen kötelezettségeinkről, hatása alá kerülünk valaminek, s ezáltal egy olyan világban mozgunk, amely „kivesz” minket a földi világból, s előlegezi az Isten előtt való egyszerű létezés totalitását. A liturgia ésszerű hódolatot kíván, de nem követel az embertől hatalmas értelmi, akarati, sőt még érzelmi tevékenységet sem. Bár megadja a külső tevékeny részvétel szabályait is, egy bizonyos diszkrécióval „magára hagyja” a túlmanipulált embert, igazában nem magára, hanem az isteni misztérium bensőséges közegében. Igaz, hogy az ember a liturgiából, s főleg a liturgia ismételt celebrálásából kiemelkedve tanultabbá válik az isteni dolgokban (*sacris erudiri*), kifejlődik benne az isteni ízlés, a *sensus ecclesiasticus*, lelki fegyelmet tanul, érzelmi világát egyfajta pietás járja át. De ez mégsem egy közvetlen didaktikus, morális oktatás vagy manipulált érzelmi ráhatás eredménye. Ezt a hatást analógiásan egy

hangverseny, egy baráti találkozás, egy kirándulás, egy igaz szerelmi aktus hatóereje szerint tudjuk elképzelni.

A liturgia azért sem redukálható a *lex credendi* szolgálatára, mert amikor a liturgiából kihüvelyezett „gondolatokat” lefordítjuk a kateketikus nyelvre, akkor bizonyos fokig kilépünk a liturgia nyelvéből, attól idegen módon gondolkodunk és beszélünk. A liturgia artikulált, de nem az értekezés artikulusaiban gondolkodik. A liturgia értelmes, kicsiszolt emberi szavakat használ, de azt áthatja egyfajta költői ihletettség. A liturgia a maga egészében kiegyensúlyozott tanítást hordoz, de egy-egy mozzanatában akár szélsőségesen is kifejezheti az örömet, a kétségbeesést, a rossz elleni gyűlöletet, az Isten és ember iránti szeretetet; tehát a kiegyensúlyozottságot nem valamiféle pedantériával méri ki. A liturgiának megvan a teológiai szókészlettel érintkező, azzal nem ellenkező, mégis sajátos szókészlete, nyelvtana, ritmusa, retorikája. És a liturgiának természetesen megvan a maga dramaturgiája, melyet századok alakítottak ki, s amelyet felforgatni veszélyes kísérletezés.

A *lex credendi* szempontjából a liturgia műfajai is más-más interpretációt kívánnak. Egy evangélium másként hordozza a keresztyén tanítást, amikor a Bibliát önmagában tanulmányozzuk, s másképpen, amikor liturgiai kontextusba kerül; például a misében az eucharisziával lép korrelációba, egy liturgikus időszak kontextusában kapja meg sajátos misztériumos jelentését. A zsoltárok imádkozása esetében nem feledkezhetünk meg arról, hogy itt egyfajta lírai beállításban, az akarat és érzelmek együttjátékában jelennek meg a tanító elemek. Az egyház orációiban nyilatkozik meg legközvetlenebbül az Egyház liturgikus tanítása, ott azonban ez a tanítás, egy egységes látásmód fogja össze a különböző témákat: az ember üdvösségének ügyével vannak kapcsolatba hozva.

Tolsztoj a *Háború és béke*-ben Oroszország háborújáról beszél Napóleon ellen, egyik legemlékezetesebb jelenete a borogyinói csatához kapcsolódik. Mégis, ha erre a regényre gondolunk, valami totalitás jelenik meg emlékezetünkben: az emberi sorsok és az általános emberi sors, a népek és közösségek boldog-keserves vándorlása az időn át, a vágyak, csalódások, vonzások, értelmetlen elidegenedések szövedéke. S mindez nem „általában”, nem elvileg, hanem az élő élet konkrétságában. Ezért, bár történelmileg minden igaz, amit a hadjáratról és a csatáról leír, mégsem történelemkönyvet olvasunk.

S ha már hasonlatot találtam, egy hasonlat arról is eszembe jut, mit jelent a hagyomány a *lex celebrandi* számára. A hagyomány teszi, hogy a liturgiát élő organizmusnak, s nem mesterséges fabrikátumnak látjuk, érezzük. Az ember haját, körmét levághatja, bajaira orvosságot vehet, nagyobb baj esetén komoly beavatkozásra kerül sor, a modern gyógyászatban az is előfordulhat, hogy egy szervet kicserélik. De nem lehet az ember összes belső szervét kiszedni, helyettesíteni, azután rámutatni a bőrére, és azt mondani: íme, ugyanaz az ember.

Lehetséges, hogy a zsinati reform ellenzőinek minden igyekezete ellenére nem lehet egyetlen pontot sem találni a Bugnini-liturgiában, melyben a *lex credendi* megsértése igazolódna. A liturgia saját világát ismerve azonban akkor is elmondható, hogy e liturgia a maga egészében és szellemiségében mégis valamiféle elhajlást sugall attól, mint már elmondtuk: a janzenizmus, gallikanizmus, aufklerizmus áramlataiban keletkezett rítusokra hasonlít leginkább.

Mindezzel semmi esetre sem azt mondom, hogy a liturgiának nem elsőrangú eleme a racionalitása. A katolikus liturgia nem eksztázis, nem hipnózis, minden ízében a ráció szelíd sugara ragyogja be. Igen, hordozza a katolikus hittanítást, a *lex credendit*. Igen, törekednünk kell arra, hogy megértsük tanító tartalmát, a hívőnek tanulnia kell a liturgia szavait, jeleit, üzenetét. Igen, a liturgikus katekézisben kellő tapintattal, s lehetőleg a liturgia materialitásától (konkrét szavaitól, jeleitől, látható, leírható elemeitől el nem szakadva) magyarázni kell annak tartalmát, *modo recipientis* „le kell fordítanunk” az emberi értelem nyelvére. De a liturgia nem egyenlő ezzel a fordítással. Sokan megbotránkoztak, amikor egyszer azt írtam: a húsvéti gyertya szimbolikáját, jelentését lehet és kell magyaráznunk, de a húsvéti gyertya nem egyenlő ezzel a magyarázattal, a húsvéti gyertya csak a húsvéti gyertyával azonos.

És ami itt számunkra a legfontosabb. A „rég” és „új” liturgia vitájában mérlegre tehetjük azok közvetlen és közvetett teológiai értelmét. De ez nem a végső érv. Nem kerülhetjük ki, hogy a liturgiát mint liturgiát a *lex* vagy *ars celebrandi* normái szerint nézzük.

VII. Az Ecclesia Dei és a Summorum pontificum

A jelen fejezetben leírt események közismertek, rövid összegzésüket mégsem mellőzhetjük, mert végső következtetéseinkhez szükségesek.

Bár a pluralizmus tényét elfogadó zsinat liturgiáját olyan kegyetlen egységesítés jegyében vezették be, amire nincs példa az Egyház történetében (s ami nem akadályozta meg a liturgia fent már tárgyalt széttöredezését a gyakorlatban), egy engedményt a pápa mégis adott: az idős papok, akiknek az „áttanítása” már reménytelen volt, továbbra is végezheték magánmiséiket és a zsolozsmát az általuk megszokott rítus szerint. Nyilvánvaló volt, hogy ez az engedmény az átmenet kedvéért, mondhatni könyörületből történt, és időlegesen szánták.

Az új rend engedelmes elfogadtatása azonban nem volt problémamentes. Ennek első jele az Ottaviani-intervenció volt, melyhez több bíboros is csatlakozott. Csakhamar megjelentek a kritikus cikkek is. Gyakorlati lépésre azonban csak Lefebvre érsek köre szánta el magát. Az écône-i szeminárium (mely nem egyházmegyéhez volt rendelve, s egész Franciaországból gyűjtötte növendékeit) a papnevelést továbbra is a régi fegyelemben, a teológiai oktatás addigi normái szerint végezte, és ragaszkodott a „tridentí” liturgiához. Róma reagálása és a mozgalom belső tendenciái egyre inkább kiélezték az ellentétet, a mozgalom szembenállása fokozódott, és elméleti megalapozást kapott. Értékelésük szerint Róma több ügyben is eltért az apostoli hagyománytól, melynek így ők kényszerültek védelmezői lenni. A békítési kísérletek kudarcot vallottak, s végül is a mozgalom skizmába torkollott. Létrehozta saját egyházszervezetét, hierarchiáját, s az écône-i kereteken régóta túlnőve végül is X. Piusz Társaság (SSPX) néven önálló intézménnyé lett. Az érsek felfüggesztésével a társaság kikerült a római Egyház testvéri közösségéből.

Az Egyház egészét ez az esemény nem rázta meg, de bírálatok, érvelések vagy legalábbis azok egyes pontjai az Egyházon belül maradtakat is elgondolkoztatták. Mint-hogy a „régí” rítus iránti igény az Egyházhoz hű csoportok oldaláról is jelentkezett, az új pápának, II. János Pálnak is mérlegelnie kellett, hogy egy hosszú évszázadokon át érvényes rítus követése egy pár éve bevezetett új rítus ellenében elegendő ok-e egyesek és csoportok egyházhűségének megkérdőjelezésére.

A megoldást intézményesen az 1984-ben kiadott *Quattuor abhinc annos* indultum, majd annak megújítása és kiterjesztése, az 1988-as *Ecclesia Dei afflicta* motu proprio hozta el, lehetővé téve a klasszikus római rítus pártolói számára, hogy püspöki engedéllyel, szűk körben a misét a reformok előtti utolsó misekönyv, a XXIII. János által kiadott MR1962 szerint végezzék. Ebben az intézkedésben bizonyára pasztorális bölcsesség is megnyilatkozott, de az a remény is ott lehetett a háttérben, hogy az indultum okafogyottá teszi a skizmatikusok panaszát, s előbb vagy utóbb a szakadás megszűnéséhez fog vezetni.

Valóban, világszerte felbukkantak olyan csoportok, melyek ezt az engedményt kérték és elnyerték, ennek megfelelően néhány templomban havonta, vagy itt-ott hetente az 1962-es misszale szerint celebrálták a misét. II. János Pál e folyamat védelmére és egy-

ben ellenőrzésére kuriális bizottságot kreált (Ecclesia Dei pápai bizottság), az indultummal élő csoportok pedig hálózatokat hoztak létre, melyek egymást erősítették, egymást érvelő írásokkal támogatták, a templomokat és időpontokat, melyekben a „latin misét” (ahogy azt helytelenül, de sokszor megnevezték) az érdeklődők elérhetik, minden lehető felületen, az internet születésével pedig a világhálón is közzétették.

A helyzet azonban nem rendeződött, mégpedig három okból. Az eltelt két évtized alatt püspöki korba került az a papi generáció, mely ifjúkorát áthatotta a zsinati lelkesedés, tudatát a zsinat nevében terjesztett jelszavak és praktikák alakították, s akik most ugyanolyan érzelmi konzervativizmussal (fiatalkoruk iránti nosztalgiával) ragaszkodtak az „újhoz”, mint elődeik a „réghez”. Ennek eredményeképpen a papság nagy része érdektelen vagy kifejezetten ellenséges volt az indultummal szemben (ehhez nyilván hozzájárult a „lefebvrizmus” könnyedén kiosztott címkéje), püspökként pedig elutasította az engedély megadását. A pápa és az illetékes bíborosok többször felszólították a püspököket, hogy respektálják a liturgia ilyen formája iránt vágyakozó híveket is, legyenek „nagylelkűek” az engedély megadásában. Ez a felszólítás általában hatástalan volt, igen sok püspök részéről szinte dacreakcióként jelentkezett az elutasítás és a rosszindulatú minősítés, ami persze az indultummal élni kívánókban szomorúságot, elkeseredést, nem egyszer gyakorlati antiklerikalizmust eredményezett.

De az *Ecclesia Dei* indultummal nem volt elégedett a másik oldal sem. Köszönettel vették, mint ideiglenes *modus vivendit*, de ennél többre vágytak. Annál inkább tehették, mert a mozgalom nem várt módon fejlődött. Kisebbséget alkottak ugyan az Egyházban, de növekvő és aktív kisebbséget. Hangjuk kitisztult, okos, sokszor komoly egyházi műveltség birtokában, realista módon és indulattól mentesen érveltek a „latin mise” mellett. Egyházhűségükhöz kétség sem férhetett, a skizma árnyéka sem érintette őket. Ami még érthetlenebb volt: a mozgalom erejévé egyre inkább a fiatalság vált. Olyan papok és világiak, akik korábban nem is tudtak a zsinat előtti liturgiáról, kezdték látogatni a „régit” misét, majd megosztani élményüket és tetszésüket másokkal. Ebben persze a modern technika is segítségükre volt. Most már senki sem mondhatta, hogy pusztán nosztalgiáról van szó. Annál kevésbé, mert fiatal teológusok könyvei, értekezései olyan érveket hoztak a liturgikus hagyomány mellett, melyeket nem lehetett olcsó jelszavakkal visszautasítani.

Harmadik tényezőnek nevezhetjük, hogy néhány jelentékeny csoport egyházjogilag is rendezte helyzetét, avagy egyházjogilag rendezett helyzetű csoportosulások döntöttek a hagyományos rítus követése mellett. A Szent Péter papi testvérület (FSSP), a Krisztus Király Intézet (ICRSS), egyes szerzetesrendek vagy szerzetes ágazatok áttértek a régi rítusra, papnevelő intézeteket létesítettek, melyekben a fiatal papokat eleve a régi római rítus celebrálására készítették fel. Egyes templomaikban mindkét rítusú miséhez hozzájuthattak a hívők. Nagy visszhangot keltett, amikor Dél-Amerikában a X. Piusz Társulatból az egyházi egységhez visszatérő papok és hívek nagy csoportja számára Róma személyes prelatúrát állított fel, vagyis kivette őket a rendes püspöki joghatóság alól, és saját hierarchiával háborítatlanságot biztosított nekik.

Ezek egyre többször kérték a Szentszékét arra, hogy terjessze ki az indultumot az egyetemes Egyházra, és hárítsa el, hogy a évszázadok által legálisan és folyamatosan élő liturgia végzésének lehetősége a helyi püspök jó vagy rosszindulatán múljon.

NEMCSAK PASZTORÁLIS SZEMPONT, BELSŐ ÉRTÉK IS!

A mozgalom számára nagy vigasztalás és erőforrás volt a nagy tekintélyű bíboros, a hit-tani kongregáció prefektusa, Joseph Ratzinger egy sor megnyilatkozása. Az ő esetében, aki annak idején egyébként a zsinat egyik legaktívabb teológus szakértője volt, igazán nem lehetett a „lefebvrizmus” vádjával vagdalkozni, netán skizmát szimatolva elsöpörni az aggódo hangot. Ratzinger kardinális elsősorban a liturgia ortodox teológiai értelmezéséért emelt szót, s védelmezte annak teocentrikus, latreikus, eszkatológikus felfogását, elutasítva a „pasztorális liturgia” prakticista-aktivista értelmezését. Leválasztotta a zsinati reformokról a misézés irányának kérdését, nagy eréllyel védelmezte az igazi művészet és a *musica sacra* liturgiát szolgáló funkcióját, és támadta a liturgikus zenét lealacsonyító, profanizáló törekvéseket.

Két megnyilatkozása különösen nagy súllyal esett a latba. Ő merte először kimondani, hogy ami a zsinati reformok nyomán bekövetkezett, az a „liturgia dezintegrálódásához”, végső soron az egyház dezintegrálódásához vezetett.

És nem volt korábban ilyen magas egyházi tekintély, aki ki merte volna mondani, hogy a római liturgia folytonosságában törés következett be. A liturgikus hagyományunk folytonossága megszakadt. Nem volt ez a nyilatkozat teljesen egyértelmű. Nem világos, hogy a „szakadás” az új rítusra vonatkozik-e, vagy csupán annak helytelen alkalmazásának következménye. Ezek a sokak által megismételt, terjesztett gondolatok mindenesetre új perspektívát adtak a liturgiáról szóló disputának.

Joseph Ratzinger pápává választását az egész Egyház örömmel fogadta, de érthető, hogy azt providenciális jelentőségűnek fogták fel, akik a klasszikus római liturgia helyreállítását, vagy legalábbis a NO-val egyenrangúvá nyilvánítását várták. Tudták, hogy az Egyház mai helyzetében, a nézetek „dezintegrálódását”, a befolyásos személyiségek állásfoglalását, az egyházi eseményeket tudatlanul és felületesen értékelő médiavisszhangot számításba véve a pápának igen óvatosan kell eljárnia, nehogy az Egyházat újabb turbulenciák és szakadások ériék. De mégis logikusnak tartották, hogy az a bíboros, aki pontos diagnózist készített a liturgia helyzetéről, pápaként a gyógymódot sem fogja elmulasztani.

Két évvel pápává választása után kimondhatjuk: a pápa igen nagy bölcsességgel, tapintattal, körültekintéssel, szeretettel, minden jogos szempontra figyelemmel, ugyanakkor korábbi álláspontjához híven hozta meg döntését. A két év türelmetlen várakozással telt, de most, e két év után azt mondhatjuk, hogy a döntés gondos előkészítésére a két év igazán nem volt hosszú idő.

Az események szemünk előtt zajlottak, nem szükséges azokat most elsorolni. 2007. június 29-es keltezéssel megjelent a szentatya *Summorum pontificum cura* (SP) kezdetű motu proprioja,⁸ s annak kísérő levele, mely nem csak arra volt jó, hogy megnyugtassa az aggódó püspököket, megmagyarázza szándékait, de a motu propriót kiegészítő tanítást is adott.

A liturgia kérdését azonban — nagy bölcsességgel — nem egyszerűsítette le a két rítus vitájára. Az említett motu proprio előtt csak néhány hónappal jelent meg apostoli buzdítása (*Sacramentum caritatis*), mely a rítuskérdéstől függetlenül a liturgiáról szóló helyes és hiteles tanítást adott, korrigált egy sor elvi vagy gyakorlati tévedést, eligazított adott a liturgikus *lelkület* és liturgikus *gyakorlat* katolikus irányára nézve. Több év távlatából visszanézve azt mondhatjuk, hogy egyfajta „visszakanyarodás” a levegőben volt. A változást először a liturgikus nyelvre, a fordításokra vonatkozó *Liturgiam authenticam*-ban lehetett felfedezni, majd II. János Pál pápa *Redemptionis sacramentum* enciklikája a liturgia egészét átfogóan érvényesítette a helyes hagyományt. Mindezen megnyilatkozások a zsinati reformok maradéktalan érvényesítésével történtek, vagyis arra hívták fel a figyelmet, hogy a NO celebrálható méltó módon, hogy az 1965 után sok helyütt fellépő torz vagy legalábbis egyoldalú lekipásztori interpretáció (mentalitás és gyakorlat) nem vezethető le a zsinat liturgikus gyakorlatából.

A NO-t teljes integritásában fenntartja az új motu proprio is. Sőt, azt a celebrálás „rendes” formájának nevezi. Mellette azonban gyakorlatilag korlátlan engedélyt ad a zsinat előtti liturgia mint „rendkívüli forma” végzésére. A gyakorlati fegyelmi jellegű intézkedéseket itt nem kell ismertetnünk. Két olyan megjegyzése van azonban a motu propriónak illetve a kísérőlevélnek, amely részletesebb elemzésre szorul. A két forma „egymásra hatásának” víziójáról később szeretnék beszélni. Előbb azonban az „egy rítus, két forma” formulával kell foglalkoznunk.

8. A motu proprio kiadott apostoli levél, a kísérőlevél és az Ecclesia Dei bizottság által 2011-ben kiadott végrehajtási instrukció magyar fordítását lásd itt: Juventutem.hu/dokumentumok.

VIII. Egy rítus, két forma?

„Egy rítus, két forma...” A szentatya által alkalmazott formula érvényességét kétségbe vonni tiszteletlenség lenne. De talán nem tiszteletlenség a liturgiai tények figyelembe vételével értelmezni, finomítani. Aquinói Szent Tamás módjára úgy járunk el, hogy először ellene mondunk, majd meghatározzuk azt az értelmezést, amely szerint igazolható a pápai tétel. Tárgyalásunk során egyszerűen a „régí” és „új” liturgia szavakat fogjuk használni, hogy ne kelljen a terminusokat minduntalan precizírozni.

Elsőre egy ellentmondás tűnik szemünkbe. Ratzinger bíboros több írásában is panaszkolt a római rítus hagyományának megszakadását, a *hermeneutic of rapture*-t, az organikus fejlődés útjától való eltávolodást. Ha így van, mondhatjuk-e a „régire” és „újra”, hogy „azonos rítus”? Nem ellentétes-e Ratzinger bíboros és XVI. Benedek pápa álláspontja egymással?

Könyvünk első fejezeteiben azt mondtuk, hogy az „új” rítus még a római rítus tágabb körébe sem helyezhető, helye a reformliturgiák, például a neogallikán liturgiák társaságában van. Véleményünk természetesen a „rítus” szó meghatározásának függvénye, mellyel fejtegetésünket elkezdtük. Ha a „római” rítust meg akarjuk határozni, s ezzel el akarjuk különíteni minden más rítustól, nem elég az *ordo missae* vagy a liturgia egyes szeparált elemeit vizsgálni, hanem annak minden részére figyelniük kell, mérlegelve mind a különbségek mennyiségét, mind azok fontosságát. Így vizsgálva a hagyományos római rítus főbb elemeit, azok viszonyát az „új” liturgiához a következőképpen tekinthetjük át.

A miseordóban viszonylag kevés a különbség. A járulékos elemekről (lépcsőima, felajánlási fohászok) már volt szó. Legjelentősebb különbség a római kánon változatlanságának feladása, egyben az új kánonok nem jelentéktelen eltérése a római károntól, különösen, ha nemcsak az 1971-es három hozzáadott szövegre gondolunk, hanem az azóta (részben lokális kezdeményezésre) létrejött, helyileg, olykor egyetemesen is engedélyezett, tartalomban és stílusban heterogén szövegegyüttesre, azon belül külön is a liturgia szellemével szinte összeegyeztethetetlen „gyermekkánonok” csoportjára. Történeti és teológiai szempontból meg kellene vizsgálni azt is, hogy mennyire integráns része a római liturgiának a pap mozdulataira (keresztvetések, főhajtások, ujjak összezárására) vonatkozó klasszikus szabályrendszer. Kétségtelen újítás az *oratio fidelium* bevezetése, a békeima és békecsók áthelyezése.

Ennél mennyiségileg is, minőségileg is sokkal súlyosabb a mise temporáléjában bekövetkezett változás. A perikóparendszer a maga liturgikus értelmében is, konkrétságában is teljességgel kiesett a liturgiából. A szakramentárium (a három misekönyörgés) teljesen átalakult: régi szövegek kerültek felújításra (ezt természetesen lehet nyereségnek is tekinteni), sok szöveget úgy írtak át, hogy az a liturgia tanítását is módosította (példák a nagyböjti orációk), igen sok újonnan fogalmazott szöveget iktattak a misébe (ilyenek korábban is voltak, de egyrészt sohasem ilyen tömegben, másrészt nem a liturgia gerincét alkotó napokon, időszakokban). De ennél is radikálisabb változást hozott a

szakramentárium átrendezése, az egyes napok és azok könyörgései közti legalább 1200 éves asszociáció felbontása. Ugyanez történt a prefációkkal, de ott a prefációk igen nagyra növelt számával (mely persze az archaikus szakramentáriumokra hivatkozhatott) a tétel hagyományos funkciója, súlya, a liturgia rendszeréhez való viszonya is módosult. A frank-római korszakban kikristályosodott és hagyományossá vált római misében a sok könyörgéstől a kevés prefáción át jutottunk el az egyetlen, változatlan kánonig, s e logikán később sem változtatott egyetlen úzus sem. Ez a rendszer az imádkozó és a prefáció között másfajta viszonyt létesített, mint a mai: az imádkozó egyenként, egyedileg számmon tarthatta a prefációkat, így emlékezett rájuk, így ismert rájuk, amikor az előírás szerint váltakozva a liturgiában megjelentek. Végül — előző könyvemben és cikkemben részletesen bemutattam — a harmadik elem, az ének megszűnt a proprium része lenni, megszűnt a liturgia mondanivalójának hordozójaként élni a misében.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a rítus bizonyos értelemben sokkal inkább a temporáléban testesül meg, mint a többféle rítust is összekötő *ordo missæ*ben. Az új temporále a réginek számos elemét átvette, de minthogy rendszerét nemcsak szükséges mértékig módosította, hanem lebontotta, a „régit” és „újat” elválasztja, s nem összeköti. Folytonosságról, organikus fejlődésről itt semmiképpen sem beszélhetünk, az pedig a legtöbb esetben nem igazolható, hogy e változások „az Egyház valódi lelki javát” szolgálták volna (LK 23). Amikor a „tridenti rítus” barátai az új miseordó egyes pontjait kritizálják, alapvetően „mellélőnek”. A temporále sokkal valódibb célpontja lehetne a bírálatoknak. Csakhogy ehhez nem teológiai, hanem valóban liturgiai nézőpontból kellett volna elemezni a változásokat.

A temporále kiemelkedő időszaka a nagyhét. Ennek az időszaknak becsét az is mutatja, hogy jobban védve volt a történelmi változásoktól, mint más időszak, s így a római rítus legkorábbi periódusának igen sok elemét megőrizte a XX. századig. A XII. Piusz által elrendelt változások jelentősebben csak virágvasárnapot és — kisebb mértékben — a húsvéti vigília rendjét érintette. Az előbbi esetben bizonyos frank-kori bővítmények maradtak el, az utóbbian kissé módosult az *Exsultet* és a litánia viszonya a szertartás egészéhez, a többi napokon kisebb szövegmódosulások történtek (például a nagypénteki nagy könyörgések megfogalmazásában). Ehhez képest az új rítus radikális változásokat hozott. Ezekről kritikailag részletesen írtam előző könyvem III. fejezetében,⁹ és más szempontból visszatérünk hozzájuk a jelen könyv második részében. Most elegendő példaképpen a húsvéti vigília átrendezését említeni, mely nemcsak annak dramatikus felépítését semmisítette meg, hanem ezzel liturgiai arányait, mondanivalóját, egész szellemiségét sértette meg. Folyamatosságról beszélni, a kettőt egy rítus két formájának nevezni ez esetben is csak túlzott jóakarattal lehetne.

Ennél is továbbment a reform a zsolozsma tekintetében. A római zsolozsma mindhárom fő elemét: a órák szerkezetét, arányait, a zsoltárfelosztás elveit és az *antiphonarium officii* gerincét elvetette, és valóban, a szétbontott épület köveiből új épületet emelt. Ha valahol, itt bizonyosan felróhatjuk az új rítus mérnökeinek, hogy a LK 23. paragrafusát semmibe vette: sem lassú, fokozatos fejlődés, sem elmélyült történelmi és spirituális

9. *A Bugnini-liturgia és a „reform reformja”*. Kiadási adatok kellenek majd.

elemzés, sem az Egyház valódi lelki javai nem indokolták ezt a kegyetlen akciót. A rítus folyamatosságáról nem beszélhetünk, az új képződményt helyes *Liturgia horarum* néven nevezni, vagyis elnevezéséből a rómaiságra való bármi utalást elhagyni. Az *Officium Romanum* (amely már a X. Piusz-féle reformokban is sérült), 1971-ben elhalálozott.

Lehetséges azonban, hogy a legsúlyosabb helyzetet a szentségek rítusának újraalkotása okozta. E kérdéshez nem értek, és ezért előző könyvemben is, emebben is elhagytam tárgyalását, de el kell mondanom, hogy gyanúm szerint itt valóban teológiai kritika is érheti a reformot, ha nem is abban az értelemben, hogy kifejezetten heterodox elemek kerültek volna a liturgiába, de a szentségek mivoltáról a szertartás által kialakított tanítás bizonyosan eltér az Egyház lényegi hagyományától.

Mindezt összegezve azt mondhatjuk, hogy 1. ha a liturgia egészét, és nem csak a miseordót nézzük, 2. a liturgiát nem (csak) a *lex credendi*, tehát a teológiai tartalom szerint elemezzük, hanem mint liturgiát annak sajátos szellemisége, belső normái, hagyományai és stílusa szempontjából is, akkor a NO-t nem nevezhetjük a klasszikus római rítus új formájának. Nincs a klasszikus római rítuson belül olyan úzus, olyan változat, mely ennyire különbözne a többi változattól, sőt nem egy ponton azt kell mondanunk, még a milánói (ambrozián) rítus is közelebb áll a klasszikus római rítushoz, mint a NO. Vagy, hogy más analógiára hivatkozzak: a két liturgiai rend nem úgy viszonyul egymáshoz, mint a bizánci egyházban Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Vazul liturgiája.

Nyíltan kell tehát beszélni: azt kell eldönteni, helyes-e, ha a római Egyház rítust váltott. E tekintetben tehát Joseph Ratzinger állásfoglalása (*rapture*) helytállóbb, mint XVI. Benedek pápáé (*one rite, two forms*).

Ha mégis oly nagy hálával fogadjuk a *Summorum pontificum*-ot, akkor meg kell védenünk annak itt tárgyalt formuláját. Először is látnunk kell a történelmi funkcióját. Az elmúlt két évben sokan féltették az Egyházat a „biritualizmus” bevezetésétől. A formula nyilván válasz akar lenni ezekre az aggályokra.

Hiba lenne azonban használatát pusztán taktikai, vagy mondjuk finomabban, pasztorális szándékokkal magyarázni. A „római rítus” kifejezést érthetjük úgy is, hogy az a rítus, mellyel a római Egyház él. És minthogy a NO-val a római Egyház legálisan él, sőt eddig kizárólagosan élt, az OA-szal pedig évszázadokon keresztül élt, és mostantól fogva ismét legálisan él, joggal mondhatjuk, hogy mindkettőben a római Egyház rítusa áll előttünk, két különböző formában. Ez a megfogalmazás tehát teljesen igaz, ha nem tartalmát, anyagát vizsgáljuk a rítusnak, hanem jogra és gyakorlatra utaló megjelölésnek fogjuk fel. A római Egyház nem szakadt szét liturgiailag két egyházzá, az egész Egyház Róma rítusát követi, annak legális formáit használja, amikor a liturgiát celebrálja.

A mondottak értelme szerint, tehát történeti-tudományos és morfológiai mérlegelés alapján a klasszikus római liturgiát és a NO-t a könyv további részeiben is két rítusként fogjuk kezelni. Emellett természetesen elismerjük, hogy a *motu proprio* formulája jogi-lelkipásztori értelemben korrekt.

És ezt a fejezetet, mely látszólag túlzottan negatívan ítéli meg a NO-t (holott csupán világossá akarta tenni a NO viszonyát ahhoz, amit eddig római rítusnak hívtunk), azzal a megállapítással kell zárunk, hogy a zsinati és zsinat utáni reformok egy helyes vágyakozásra, egy látens igényre szóló válaszok voltak, s így valamiféle megkerülhetetlen igaz-

ságot hordoznak. Igen nagyot tévednének a „tridenti rítus” barátai, ha most úgy gondolnák, hogy a következő szükséges lépés a NO eltörlése, az 1962-es (vagy még korábbi) rítus visszaállítása.

Erre a kérdésre a X. fejezetben fogunk visszatérni.

IX. A két rítus koegzisztenciája

A várakozás, kérés, vita, ellentmondás, elutasítás időszaka véget ért. 2007 Szent Kereszt ünnepe óta bárhol legálisan celebrálhatják a liturgiát a klasszikus római rítus szerint, miközben a NO változatlanul érvényben marad. Más szavakkal: a két rítus koegzisztenciára kényszerül. A „biritualizmus” ellenzőinek aggálya feltehetően nem fog igazolódni. A két rítus nem fog megoszlást hozni, a hívők nagy része az élet sokszínűségének e téren való érvényesülését fogja benne látni. Aki rendszeresen NO-misére jár, ha másért nem, kíváncsiságból (vagy mert az adott napon számára megfelelő időben van), el fog menni a „latin misére”, a „latin mise” látogatói elég gyakran fognak a NO szerinti misét hallgatni. Lesznek csoportok, melyek egyikhez vagy másikhoz ragaszkodnak, de csak úgy, ahogy régebben egy-egy szerzetesrend a maga úzusát követte. Az új rend békességet hoz: senki sem vonja kétségbe egyik vagy másik rítus érvényességét; a zsinaton emlegetett pluralizmus megnyilvánulását látja benne mindenki. *A dextris est regina circumamicta varietate* — idézték erre vonatkozóan a zsinat idején a 44. zsolnárt, előszeregettel.

Van azonban a motu proprioiban egy eddig nem tárgyalt félmondat is: a szentatya a két rítus (egy rítus két formája) szerencsés egymásra hatásában is reménykedik. Ez kétféle jelenthet. Jelentheti a liturgia *életét* illető változást: egymásra hatást a liturgia felfogásában, a celebrálás módjában, stílusában, fegyelmeiben, a pasztorális gondoskodás mikéntjében. És jelenthet egymásra hatást maguknak a rítusoknak, a celebrált liturgiának anyagában, szabályaiban. Mivel e fejezetben két független, egymás mellett élő rítusként szemléljük őket, csak az elsőféle egymásra hatásról lesz szó. A másik esélyeit a következő fejezetben vizsgáljuk majd.

Hogyan fog hatni (vagy: hogyan kell hatnia) a klasszikus római rítusnak a NO szerinti celebrációra? Erősíteni fogja latreikus jellegét, mérsékelni fogja a propagandisztikus túlzásokat. Újból elevenné teszi annak tudatát, hogy a liturgiában az ember „istenszolgálatot” teljesít. Gyengíti a liturgiába bevitt idegen szándékok erőszakosságát, a közvetlen didaxis, a közösségszervezés, egyes rétegek (például az ifjúság) megnyerésének ürügyén elterjedt gyakorlatokat. A „pasztorális liturgia” jelszavának helytelen értelmezése és az ennek megvalósítását szolgáló praktikák helyett megerősödik a liturgia, mint *fons et culmen* pasztorális szabályozó funkciója; vagyis: a pasztorális tevékenység felkészíti Isten népét arra, hogy a keresztségből következő liturgikus kötelezettségét helyesen teljesítse, másrészt a liturgia, mint liturgia fog ismét pasztorális hatást gyakorolni Isten népére. Vagyis a liturgia nem mint keret fogadja be a pasztorális aktivitást, hanem az efféle közvetlen céloktól „mentes” liturgia fogja következményes hatásként érvényesíteni nevelő erejét (vö. Guardini: „a liturgiának nem célja van, hanem értelme”).

A római rítus élő gyakorlata erősíteni fogja a NO-val élők liturgiai fegyelmét is. Fel fogja ismertetni a papokkal és a hívekkel, hogy a liturgiát nekik nem megalkotniuk, hanem befogadniuk kell. Fel fogják ismerni, hogy ha a pap a néppel egy irányban miséz, vagy legalábbis lélekben nem a nép felé, hanem Isten felé fordul, akkor nem a néptől

szakad el, hanem a népért tesz Isten előtt szolgálatot. Neki a mise nagyobb részében nem a népre kell hatnia, hanem egyszerűen egyházi kötelességét kell teljesítenie, mert ezzel teszi a népnek is a legjobbat. A pap papként fog viselkedni, nem barátkozni akar a liturgiában a néppel, hanem az ároni papság és az egyházi rend szellemében végzi kötelességét.

Változást fog indukálni a római rítus mintaadása a stílusban is. A liturgia visszanyeri tartózkodó objektivitását. Nem az önfeltárás (valamiféle lelki sztriptíz) happeningjét fogja benne keresni a pap és közössége, hanem azzal a diszkrécióval, mondhatni szemérmességgel kezeli a szent dolgokat, amit e misztériumvalóságok megérdemelnek. A NO sáfárai ismét rájönnek, hogy bár az Egyház a világban él, s bár a liturgiára hatással van a körülötte lévő világ, mégis az valamiféle zárt szentély, amelynek szakralitását meg kell őrizni, a profanitás közvetlen behatolásától meg kell védeni.

Bizonyos, hogy a római rítus hatni fog a NO-ra olyan gyakorlati dolgokban is, mint a latin bőségebb használata, a nemes liturgikus zene ápolása (és ezzel együtt a liturgiához méltatlan zene kiküszöbölése), a templomtér, az oltár, a szent tárgyak méltóságteljes elrendezése, a szépség visszaengedése a templomba (szentatyánk, Benedek pápa ezt oly gyakran hangoztatja!), a liturgikus kultúra szolgáló szerepének erősítése. Paradox módon a „latin mise” remélhetőleg hatni fog az anyanyelvű liturgia szövegeire is, és felgyorsítja az eddig nem túl komolyan vett LA instrukció érvényesülését is. Mindez nem érinti a rítus tartalmát, vagyis megvalósítható a zsinat utáni liturgikus könyvek változatlan használata mellett.

A klasszikus római rítustól meg kell ismét tanulnunk a liturgikus szolgálattevők szerepét. Az olvasás feladata általában is, konkrétan is felkészült lektor dolga, aki liturgikus ruhában a szentélyben teljesít szolgálatot, akkor is, ha történetesen laikus. Az oltárszolgák kötelezettségeit a liturgikus rend pontosan meghatározza. (Ők — már csak a papi hivatás-utánpótlás érdekében is — szabály szerint fiúk.) Bizonyos intelmek, invokációk, oltár körüli szolgálatok a diakonusra vagy szubdiakonusra tartoznak. Nem hiszem, hogy helyes, ha a kelyhet (amit szubdiakonátus nélkül érinteni sem lehetett!) egy nyolcéves kislány hozza az oltárra a paténával együtt. A pap sajátos szerepéből senki nem vehet át semmilyen címen semmit (például laikus nem tarthat homíliát!). A nép külső részvételének meghatározása a liturgia belső természetéből következik. A modern korban nagyon is érthető és helyeselhető, ha a laikátus egyes tagjai hivatásszerűen vállalják a liturgikus szolgálatokat. De akkor arra fel kell készülniük, annak fegyelmét magukra kell venniük, s amelyik misében ezt a szolgálatot végzik, az oltár körül van a helyük, liturgikus ruhát viselve. (Egy anglikán templomban láttam, hogy még a szentély mécseseinek meggyújtását, eloltását is karingben végezte az ezzel megbízott!) A zsinati konstitúció igen határozott hangon szól e szolgálatok ellátásának rendjéről. Az 1970 utáni zavarodott helyzetben mosódtak össze e szerepek, és egy hamis demokratizmus jegyében kezdtek a padból kiszólitgatni az embereket különféle „szereplésekre”. Mint egy aktivizáló pedagógia hevületével igyekeztek mindenkit „bevonni” a liturgiába, saját szerepén túlmenően is, a *liturgia* szó helytelen értelmezését (= ’a nép által végzett szolgálat’) is segítségül hívta. Azt hiszem, helyes, ha laikus hívők képességük és állapotuk szerint oltárszolgálatot vállalnak, liturgikus tisztségeket nyernek el. Elfogadhatónak tartom, hogy bizo-

nyos szolgálatok, melyek korábban klerikusi állapothoz voltak kötve, egyes felkészített és benedikált laikusokra is rábízhatók. De a szentély és a hajó közti különbségtétel eltörlése sérti a liturgia méltóságát. Biztos vagyok abban, hogy a római rítus rendezett celebrációs rendje e tekintetben is jótékonyan fog hatni a NO-t követő gyülekezetekre.

Van még egy olyan kapcsolat a két rítus között, amelyet nyomatékosan szeretnék a NO celebránsainak figyelmébe ajánlani. A NO sok esetben több lehetőséget ad meg, melyek közül a celebráló pap és a közösség meglehetősen szabadsággal választhat. E lehetőségek között többnyire ott van az is, amely a klasszikus rítus rendjével egyezik, vagy közel áll hozzá, vagy legalábbis összhangban van annak szellemével. Ha a NO celebránsa tudatában van a klasszikus hagyomány értékének, akkor a lehetőségek közül lehetőleg *ezt* fogja választani. Például a misekönyv felajánlja, hogy az introitust, kommuniót vegyék a GR-ból vagy a GS-ból, vagy énekeljenek helyette más alkalmas és jóváhagyott éneket. Nem vitás, hogy a rítus hagyományával az első van leginkább összhangban. A „latin mise” élő gyakorlata remélhetőleg arra fogja ösztönözni a lelkipásztorokat, hogy lehetőség szerint a GR szövegével egyező introitust, kommuniót énekeljék templomukban. Vagy egy másik példa: virágvasárnap a misekönyv három formát engedélyez. Ezek közül az első közel áll a XII. Piusz által megreformált római hagyományhoz, míg a második és harmadik a reform utáni minimalizmus jegyében alakítja a szertartást. Véleményünk szerint a papnak lehetőleg az első kell választania. *Dominica Passionistól* a hagyomány szerint eltakarjuk a kereszteket. Az új misekönyv ezt helyesli, de megengedi e szokás elhagyását. A motu proprióból tanuló közösség nem fog élni ezzel az engedéllyel. A NO szerinti misét lehet mondani latinul is, lehet mondani népnyelven is. A papok ezután valószínűleg nem fognak a latin teljes kiküszöbölésére törekedni. Úrnapján nem kötelező elmondani az ünnepi szekvenciát. De milyen lelki haszonnal jár annak elhagyása? Sok-sok hasonló példát idézhetnénk, de egy szabályban (pontosabban: tanácsban) összefoglalhatjuk e paragrafus lényegét: a NO lehetőségei közül, amikor csak lehetséges, a hagyományos római rítushoz legközelebb álló vagy éppen azzal megegyező variánst választani.

De az MR1962-t alkalmazók sem fognak elzárkózni a NO hatásától, sem szemléletben, szándékaiban, sem a celebrálás hogyanjában. A zsinati reform után nem térhet vissza egy olyan szemlélet, mely megelégszik a mise szabályszerű elvégzésével, s a szentség *ex opere operato* hatását úgy értelmezi, hogy az felment a liturgikus pasztoráció kötelezettsége alól. A liturgia érvényessége persze nem a gyülekezet létszámán, buzgóságán és aktivitásán múlik, a szentséget sem a közakarat hozza létre. De éppen az *ex opere operato* létrejövő szentség s a hasonlóképpen objektív rendben megvalósuló egész liturgia kívánja meg a pap, a szolgálattevők és az egész gyülekezet értő, felkészült, aktív részvételét.

Az *actuosa participatio* jelszava alatt sok méltatlan dolog, sőt abúzus történt az elmúlt évtizedekben. Sokan és jogosan tették szavá azt is, hogy a tevékeny részvétel elsősorban belső dolog: a lelkület, a szándék, a *devotio* hangoltsága. Ennek értelmében a szemlélődés, a figyelmes hallgatás, a néma imádás is a tevékeny részvételhez tartozik. De a zsinat joggal követelte meg azt is, hogy ami a liturgia természete szerint a népre tartozik (például a papnak adott feleletek), abban külsőleg is vegyen részt mindenki.

A „régí” mise újra bevezetése sem igazolja, hogy visszatérjünk egy olyan gyakorlat-hoz, melyben a liturgia végzése egyedül a papra „tartozik”, míg a nép buzgóságát kizárólag extraliturgikus gyakorlatokkal, imádságokkal, énekekkel, lelki irodalommal, a liturgiától független pietást, érzelmeket, stílust képviselő anyagokkal tápláljuk (ami nem jelenti, hogy ne ismernénk el ezek helyességét és jó hatását)! Szinte vonakodunk már leírni, annyszor és annyiféle interpretációban hallottuk ezt a mondatot, mégis ki kell mondanunk: a vatikáni zsinat liturgikus reformjainak legfőbb haszna az volt, hogy ráirányította a figyelmet liturgia és a hívő nép egymáshoz való viszonyára. Bármilyen szépen celebráljuk majd az MR1962 szerinti misét, a népről nem feledkezhetünk meg. Ez a legfőbb hatás, amit a NO-tól az AO-nak be kell fogadnia, megtisztítva ezt a követelményt minden téves értelmezéstől és túlzástól. Ennek gyakorlata annyira magától értetődő, hogy szinte restellenénk leírni, ha nem látnánk oly gyakori elhanyagolását.

Logikailag (nem időben) az első lépcsőfok: a liturgiára való élethosszig tartó felkészítés. A liturgikus szövegek, jelek, szokások megtanulásának be kell épülnie az elemi hitoktatásba, mégpedig nem egy szertartástani fejezet formájában, hanem azt teljesen átjárva. Fontos itt az, hogy nem elég a liturgiáról beszélni, magát a liturgiát kell engednünk beszélni. Azokat a szavakat kell megtanítani, melyeket maga a liturgia használ. Járatosná kell válnia a hívőknek a liturgia szókészletében, beszédstílusában, gondolatvilágában.

A második fok: felkészítés a liturgiában való aktív részvételre. Ez a szövegek memorizálását, a liturgikus alapidallamok megtanulását, a gyülekezetre tartozó gregorián dallamkultúrába való bevezetést, s természetesen — főként éppen a „latin mise” bevezetése után — a legfontosabb latin szövegek gyülekezeti használatát foglalja magában.

A harmadik fok: a liturgiában való részvétel segítése a szertartás alatt. Nem arra gondolok, hogy a szertartást hosszú és gyakori magyarázatok szakítsák meg, sem arra, hogy a hívők nyugodt áhítatát, szemlélődő imádságát megzavarjuk. De egy teljesen egészében latin nyelven mondott misében a hívőknek kezükbe kell kapniuk a fordításokat, ha a kórus egy terjedelmes motettát énekel, tudniuk kell, hogy most mi történik.

Nem ide tartozik ennek a gondoskodásnak a módszertanát itt kifejteni. Elegendő azt kijelenteni, hogy a hagyományos latin mise celebrálása még a NO szerinti szertartásnál is jobban kötelezi a papot és segítőt (például a zenei vezetőt) arra, hogy a népre gondoljanak, és anélkül, hogy zaklatnák a népet, minden segítséget megadjanak neki a belső és külső tevékeny részvételre.

Mínderre kiváló példákat adott már az előző száz év liturgikus mozgalma. Nem valami új dologról van szó. De ha egy „régí rítusú” templom közelében működik egy „új rítusú” is, annak létezése maga is *imperativus* erre a figyelmességre. Ha erre érzékennyé válunk, abban bizonyára nagy szerepe van a zsinati liturgikus változások áthatásának.

X. A két rítus „egymásra hatása”

A *Summorum pontificum* motu proprio egyik legfigyelemreméltóbb intézkedése az, hogy a „tridenti” misében engedélyezi az olvasmányok anyanyelvű felolvasását, és pedig nem a homília bevezetéseként, hanem az olvasmányok rendes helyén, azon kötelezettség nélkül, hogy azokat a papnak latinul is el kelljen olvasnia. Kétségtelen, hogy itt a két rítus másfajta egymásra hatásával van dolgunk: ezt az elemet a NO-ból veszi át — mint lehetőséget — a „rég” rítusba. A két rítus „közelítésének” szándéka annyira nyilvánvaló volt, hogy egyesek arra gondoltak, a motu proprio egyenesen az új *lectionarium* alkalmazására gondol. Szerencsére ez a feltételezés nem bizonyult igaznak, de jelzi, hogy az egymásra hatás azon fajtáját sem kell eleve kizárnunk a történelmi lehetőségek közül, ahol az nemcsak a különálló két rítus szellemi közeledését, hanem magának a két rítusnak közeledését valósítja meg. Az alábbiakban csak egyirányú hatásról: a NO-nak a zsinat előtti rítusra való hatásáról gondolkodunk, a másik lehetőséget a következő fejezetben érintjük.

Mi lehet egy ilyen hatás motivációja?

Már előzőleg elmondtuk, hogy bármennyire kritizáltuk is a NO konkrét megoldásait (és nemcsak gyakorlati torzulásait), azok mögöttes valós vágyak, helyes igények munkálkodtak. Annál inkább igaz ez, hiszen ezeket a vágyakat az a százéves liturgikus mozgalom érlelte, mely kizárólag a klasszikus római rítus kereteiben gondolkodott. A liturgiának eleven hatóerővé kellett válnia az Egyház életében, a korábbinál jobban át kell járnia a hittanítást, a hitéletet, az egyéni és közösségi spirituális életet, ehhez pedig a liturgiának az addigiaknál inkább közüggé, *res publicává* kellett válnia. A liturgia kegyelmi gyümölcseiből mindig is részesült az egész hívő közösség. De a liturgiának ezen túl is vannak áldásai: gondolat- és érzélemformáló, a vallási életet egyensúlyban tartó, sőt, ha kell, korrigáló szerepe, hatalmas élményforrás, objektív igazodási pont, az egyéni lelkiéletet isteni erővel ihlető forrás. A liturgiának ezek az áldásai a zsinat előtt egy viszonylag szűk rétegre (mondjuk képletesen így: a misszálét használókra) terjedtek ki, a szélesebb hívő rétegekre leginkább csak közvetetten, a homíliák, imakönyvek, lelkigyakorlatok, katekézis csatornáin keresztül áramolhattak. A misszálék elterjedése a modern pietás egyik legfontosabb jelensége volt, s a liturgiába való intenzív bekapcsolódás alapvető eszköze. De egyrészt relatíve keveseket ért el, másrészt áttételességgel közvetítette a liturgiát. Mintegy tudatta: most ezt és ezt mondja, végzi a pap az oltárnál. Az említett „áldások” akkor nyílhatnak meg bőségesebben, ha a liturgia maga ad indítást a hívek „tevékeny” részvételére. Már elpanaszoltuk, mennyi liturgiaellenes gyakorlatra, sőt abúzusra adott okot a liturgikus konstitúció e néhány szava, de az nem teszi érvénytelenné a benne kifejtett igényt. Különösen nem, ha a „tevékeny” jelző mellé a konstitúció többi jelzőjét is felsorakoztatjuk: „tudatos, jól felkészült, gyümölcsöző...”

A tevékeny részvétel követelménye tehát egy helyes vágy megfogalmazása volt, s nem lehet hiteles a római liturgia visszaállítása, ha nem tudja azt konkrétan integrálni. Nem elég a buzgó és áhítatos jelenlétre indítani (noha a *participatio interna* kétségtelenül

alapkövetelmény), hanem a rítusban magában kell megteremteni a feltételeit. Azt már mondtuk, hogy a liturgiára való felkészítés, továbbá a nép válaszainak megtanítása (ez esetben latin nyelven) a tevékeny részvétel előfeltétele. A *motu proprio* engedélye az olvasmányok anyanyelvű olvasására további lépés e téren. De nem mehetünk-e ebben még tovább?

A liturgia követésének feltétele annak megértése, ennek pedig a hívő tömegek esetében feltétele az, hogy a népnyelv nagyobb helyet kapjon a liturgiában. A misszále egy lépés volt ebben az irányban, de megfontolandó, hogy a latin jogainak biztosítása mellett nem lehet-e a jövőben további lépéseket tenni a zsinati konstitúció 36., 54. és 101. pontjainak megfelelően. Erre a kérdésre a könyv második felében visszatérünk.

Bizonyos egyszerűsítések igénye már a liturgikus mozgalom virágkorában felmerült. Még az olyan kiváló szakértő, a liturgia fegyelmét a legapróbb rubrikáig tisztelő szerző, mint Adrian Fortescue is megemlíti alapvető könyvében¹⁰ olyan elemeket, melyeket talán kívánatos volna némileg egyszerűsíteni vagy elhagyni. A zsinati konstitúció is kíváncsian adják elő, hogy jellemezze a rítust a szertartások nemes egyszerűsége (lásd például LK 80). De nézzünk ezen igény mögé!

Nem volt a vallástörténetben olyan liturgia, olyan rítus, mely ne szabta volna meg az elmondandó szövegek, ismétlések, az elmondás módjának, a mozdulatoknak, testhelyzeteknek komplikált rendjét. Az újkori — főleg protestáns kiségyházak — liturgikus informalitása sohasem volt jellemző a nagy vallásokra. Azonban a ránk hagyományozott római rítusnak van egy sajátos történelmi meghatározottsága is, amit talán félreérthető kifejezéssel a rövideg érdekében klerikus kultúrának nevezek. Ezt meglehetősen világias módon kell leírjam. A liturgia tényleges végzése évszázadokon keresztül olyanok feladata volt, akik nemcsak az ordináció révén, de egész életrendjük révén szinte kizárólag ezzel foglalkoztak. A liturgia végzésére elegendő hivatásos apparátus, anyagi forrás és rengeteg idő állt rendelkezésre. Egy VII-VIII. századi vagy középkori katedrálisban papok, alsóbbrendű klerikusok és énekesek tömegeinek volt szinte egyetlen munkájuk a napi többórás liturgikus szolgálat. De a városi plébániák is 8-10 pappal, sok esetben kisebb rendben lévőkkel, fizetett kantorátussal voltak felszerelve, nem is beszélve az egyházzal szimbiózisban élő iskolákkal, melyek tanrendje magában foglalta a naponkénti istentiszteleteket és az arra való felkészülést. A falusi plébániákon tanuló 3-4 diák tanítómesterekkel együtt képes volt a nagy katedrális liturgia alig egyszerűsített változatát folyamatosan fenntartani.

A liturgia másik nagy színtere a kolostor: eredeti rendeltetése az önfenntartó munkán kívül kizárólag az „Úr szolgálatának iskolája” volt, melyben Szent Benedek regulája szerint a liturgiának (*opus Dei*) semmit elébe tenni nem szabad (*nihil praepositur*). Habár a középkorban a szerzetesek egyre inkább a *vita activa* felé fordultak, alapvető irányultságuk nem változott, s mindig hagytak annyi szerzetest a kolostorban, hogy az *opus Dei* végzését nem kellett elhanyagolni.

10. *The Ceremonies of the Roman Rite Described* (1917). A *Summorum pontificum* fényében megújított legfrissebb (15.) kiadása: Adrian FORTESCUE — J. B. O'CONNELL — Alcuin REID: *The Ceremonies...* Bloomsbury, London 2009.

Mindez nyomot hagyott a rítus testén is: a liturgia időbeli megnyúlásához, a függelék szaporodásához, a végzés szabályainak túlkomplikálásához vezetett. Igaz, hogy a szertartások hosszúsága és a ceremoniális elem kidolgozottsága a keleti egyházra is jellemző, de egyrészt a keleti közösségek — talán történelmi okokból, talán a keleti temperamentum jóvoltából — elfogadják, sőt megkívánják ezt, ámde ott flexibilisebb a liturgia végzési módja, jobban tud alkalmazkodni az eltérő adottságokhoz, s a hívő számára nem is „kötelező” a liturgia teljes terjedelmében való jelenlét.

A nyugati Egyház fejlett középkori liturgiájának élethelyzete a XV-XVI. század tájától megváltozott. Habár a tridenti zsinat egyik célja éppen a liturgikus élet megtisztítása és helyreállítása volt, a liturgia krízise voltaképpen ekkor kezdődött. A liturgia végzésének „infrastruktúrája” meggyöngült, miközben maga a rítus kevésbé változott. A tridenti reformok bizonyos középkori ragadványokat (kiszolozsmák, betoldott elemek, szekvenciák, trópusok) elhagytak ugyan, de egyébként a rítus testét nagyjából a kuriális úzusban szokásos rendjében meghagyták. Volt, ahol egy ideig még rendelkezésre állt annak méltó végzéséhez személyi és anyagi „infrastruktúra”, a legtöbb helyen azonban megalkuvások sora kezdődött. Legjellemzőbb erre a mise változó énekeinek története: a templomok kilenczized részében már nem hangzottak el, a rubrikák megelégedtek azzal, ha a pap az oltárnál halkán elimádkozza azok szövegét latinul.

Guardini idézett könyvének (*A liturgia szelleme*) egyik fejezete fölött e címet olvasuk: *Liturgia als Spiel*. Valóban, a liturgia — sok egyéb arculata mellett — legalábbis formailag egy szent társasjáték. A fent leírt körülmények között ez a társasjáték automatikusan szaporította játékszabályait és -taktikáit. A századokon át tartó használat sok helyütt ugyan kopáshoz vezetett, de egészében inkább a szerkezet, a szövegállomány, a rubrikák tenyésztését eredményezte. Úgy nőtt, ahogy egy erdő növényvilága burjánzik, tenyészik. Ez szép és szépséget eredményez. Azt a sok árnyalatot, amit egy alkotó folyamatban nem lehetne „kitalálni”, létrehozza a folyamatos, hosszú élet. Természetesen ez csak egyik oldala a liturgiának, hiszen a növekedést szabályozta egyrészt maga az élő szent hagyomány, másrészt ellenőrzése alatt tartotta a hierarchia. De azt elmondhatjuk, hogy a mai viszonyoknál sokkal gazdagabb liturgikus élet olyan szabályrendszerrel eredményezett, mely a mai liturgikus élettel nem könnyen összeegyeztethető. Nem szeretnénk, ha a liturgiából franciakert lenne, mértani alakzatok szerint vágott bokrokkal, vonalzóval kimért allékkal. De azért a romantikus angol park is gondozásra szorul, a növényeket időnként mégis vissza kell nyesni, az utakat meg kell tisztogatni, hogy járhatók maradjanak.

Nem tagadható, hogy a római rítus ilyen szempontú újrazvizsgálata és bizonyos csekély „egyszerűsítése” a XX. század közepén indokolt volt. Olyan szabályozásról van itt szó, amely úgy százévente a liturgia egyik vagy másik részében (például a kalendárium, az ünneprangsor, a ceremoniále, a zsolozsmavégzés terén) korábban is bekövetkezett, legutóbb a nagyhét vonatkozásában XII. Piusz pápa alatt.

A liturgia tartalma és alapformái örökösök, a liturgia nem *zeitbedingt* létező, de a társadalmi-történelmi változások mégis mindig nyomot hagytak rajta. Az utolsó évszázadok egyik nagy társadalmi változása a munkamegosztás, a társadalmi differenciálódás fokozódása. Ezzel függ össze a társadalomban meglévő vallási, kulturális, tanultsági, szo-

ciális különbségek állandósulása; az életvitel, napi- és hetirend, az időbeosztás, a pihenési szokások sokfélesége; a helyhez kötöttség fellazulása; az Egyházon belül pedig az egyházi társadalom olyan differenciálódása, mely a közösen érvényes szabályok és szokások kiterjedését csökkentette. A papi hivatások számának csökkenésével a papság egyre nagyobb része kényszerült magát kizárólag a pasztorációnak szentelni (a szerzetesség nagy része plébániákra költözött), majd e tevékenységében is mérhetetlenül túlterheltté vált. Ennek jele például már a XIX. századtól kezdve a „kismisék” arányának és jelentőségének növekedése, az igény a liturgikus kötelezettségeik mérséklésére, például a zsolozsma lerövidítésére. Maga a római rítus azonban egységes maradt, legkisebb részében is ugyanazt követelte (volna) mindenkitől. Alternatívákat, a különbségekhez való alkalmazkodást csak igen csekély mértékben engedett. Igaz, hogy ezzel a liturgia korai „dezinTEGRÁCIÓJÁNAK” elejét is vette.

A XX. században azonban a feszültségre adandó válasz elhalaszthatatlanná lett. E válasz eseteinek tekinthetjük, amikor X. Piusz lerövidíti a papi zsolozsmát, a zsinati konstitúció a 150 zsoltárnak egy hétnél hosszabb időszakra való szétosztását irányozza elő, a *Missale Paulinum* (MR1970) egyes olvasmányok, sőt teljes szertartások (például nagyhét) hosszabb és rövidebb formáját adja, egyes részek elhagyását engedélyezi.

Tapasztalható volt az utóbbi másfél évszázad folyamán egy pozitív igény növekedése is: fokozni a liturgia tanító szerepének jelentőségét, esélyeit. A hívők hittudásának jó alapot adott a tridenti katekizmus. Ennek interiorizációját azonban lényegében a késő középkor, de még inkább barokk és romantika imádságai, elmélkedései végezték. Ezek minden szépsége ellenére egyre nagyobb igény volt arra, hogy az Egyház egyetemesebb érvényű, inkább korok felett álló, kétségtelen hitelességű és teljességű hagyománya legyen az, ami a katekizmus csontvázát a vallás élő testévé teljesíti ki. Az egyszerű hívőhöz is nagyobb bőségben kell tehát eljutnia a Biblia — megfelelő közvetítéssel —, az egyházatyák, és a vallási élet legfontosabb terepeként: a liturgia teológiájának. És bár XVI. és XX. század között a vallásszakadás éles szembeállássá fokozódott, mégis lehetséges, hogy a liturgia tanító jellegének erősítését a protestáns közösségek szóközpontú istentisztelete is ösztönözte.

A liturgikus oktatás, a fordítások terjesztése ennek a váagnak a kielégítését szolgálja. Itt nyer új értelmet a (legalább részben) népnyelvű liturgia melletti érvelés. Már hosszú ideje szokás volt a napi perikópák népnyelvű felolvasása a homília előtt (a latin olvasmány változatlanul hagyása mellett). A zsinati konstitúcióban ez lehetett a motívuma annak a provízióknak, hogy a mise rendjében kettő helyett három olvasmány kapjon helyet, kerüljenek felolvasásra ószövetségi részletek is, és a felolvasott bibliai szakaszok szaporítása érdekében többéves olvasmányrendet alkossanak.

De a liturgia más részeinek reformjában is érvényesül ez a szándék. A prefációk számának szaporítása új tanító elemeket visz a liturgiába, egyes szövegek cseréjével a liturgia tanítását — a feltevés szerint — jobban közvetítő gondolatok kerülnek be a gyakorlatba. A zsolozsmában az egyházatyák beszédeinek, a szentek írásainak, a himnuszoknak bőségesebb és jobb válogatásával is ennek a tanító szándéknak kell(ene) érvényesülnie.

Mindezzel nem azt mondom, hogy a zsinati reformok elérték a kitűzött célt, hogy helyes döntések eredményei, nem okoztak kárt, s összességükben nem rombolták le a

római rítust. Csak arról beszélek, hogy a mögöttük álló célt ismernünk és méltányolnunk kell.

Vannak a „régí rítus” számára nyilvánvaló módosítási kényszerek. Be kell fogadnia naptárába néhány új szent ünnepét. Fontolóra kell vennie, hogy a XII. Piusz-féle nagyheti szertartás (mely része az MR1962-nek is) néhány kisebb ponton nem szorul-e revízióra. Tovább kell-e vinni magunkkal a szerencsétlen *Psalterium Pianumot* (úgy, ahogy ezt a XII. Piusz-féle nagyheti rend már nem is választhatóan, hanem kötelezően előírja)? Ha a zsolozsmát, vagy legalább a vesperást vissza akarjuk állítani templomaink (nemcsak szerzetesi vagy katedrális templomaink, de plébániáink) normál liturgikus rendjébe, akkor a X. Piusz-féle BR1911 változatlan alkalmazásával van-e erre reményünk?

Nem szükséges itt szaporítanunk a példák számát, könyvünk II. része úgylis ezekről fog szólni.

Ha az eddigi motívumok érvek lehetnek az MR1962 és a többi zsinat előtti liturgikus könyv továbbfejlesztésére, akkor az új liturgia negyvenéves története, meggyökerezése és jelenléte egyenesen kényszerít erre a meggondolásra.

Mit jelent, amikor XVI. Benedek pápa az SP motu proprióban a reformliturgiát „rendes”, a zsinat előtti liturgiát „rendhagyó” formának nevezi? Kell-e ebben valamiféle lebecsülést éreznünk az utóbbi iránt? Azt hiszem, a szentatya (az aggályosok megnyugtatóján kívül) csak arra gondolt, hogy a világegyház sok ezer miséinek mennyiségileg túlnyomó részét a NO szerint celebrálják, ehhez képest a hagyományos rítus az átfogó engedélyezés után is olya ritka lesz, hogy szinte szabad szemmel felismerhetetlen. Ne ártassuk magunkat: a szeptember 14. után várhatóan többször és több helyen bemutatott hagyományos mise nem fog meggyőzni számottevő tömegeket e forma jobb voltáról, nem fogja a tömegeket és a templomokat átvonzani a „rendes” formától.

Menjünk be egy falusi vagy külvárosi templom szokásos vasárnapi miséjére. A NO szerint misézik a pap, jó esetben teljesen szabályszerűen, és végig népnyelven. Képzeljük el, hogy akár a pap, akár másvalaki azt javasolja, miszerint a következő vasárnaptól térjenek át az SP motu proprióval engedélyezett formára. A hívő nép nem a rítusok különbségét fogja észlelni, csak azt, hogy a mise végig latinul folyik, s hogy a pap az oltár másik oldalán, az apszis felé fordulva misézik, s nekik a szentélyrácsnál térdelve kell áldozni. Bármilyen magyarázat, előkészítés előzne meg egy ilyen váltást, a hívők nagy része azt ma már felháborodva fogadná. S nemcsak azért, mert a legtöbb hívő immár kisgyermek korától ebben nőtt fel, hanem azért is, mert ebben az anyanyelvi közegben, közvetlenül követhető misefolyamatban könnyen otthon érzi magát. Ezt az otthonosságot a „latin misében” megteremteni igen sok munkát és igen hosszú időt kívánna.

A hívők tehát valójában nem a rítusok különbségét észlelik. Észre sem veszik, ha a pap más perikópát olvas, más orációt mond, nem vennék észre akkor sem, ha ezt anyanyelven teszi. Hiszen úgylis önmagunkat csapjuk be, amikor azt hisszük, hogy ma pusztán a nyelvváltás miatt valóban befogadják a mise imádságainak tartalmát. Ha tennénk egy kísérletet, s a mise végén megkérdeznénk a templomból távozókat: miről szólt a mai könyörgés, azt még nagyjából sem tudnák felidézni, de félek, hogy így járnánk az olvasmányokkal is.

A gyülekezetek a NO-val egy időben bevezetett celebrációs szokásokat ismerik, s valószínűleg ehhez ragaszkodnak is. Valóban: ez a „rendes” forma, s az emberek nagy részén talán egy-egy kivételes, „rendhagyó” alkalommal fog elmenni a motu proprio szerinti misére, hogy onnan „szép és érdekes” élménnyel térjen haza.

Gondoljuk meg, érdemes-e a számunkra oly drága római rítus sorsát a celebrációs szokásokkal összekötni? Gondoljuk meg, nem helyes-e a római rítus életerejét és elfogadási esélyeit okos és mérsékelt módosításokkal, a NO-hoz bizonyos dolgokban közelítő normákkal javítani?

Véleményem szerint létkérdés a római rítus számára, hogy a zsinatot megelőző „vágyakat”, várakozásokat, igényeket magába fogadja. Ha nem teszi meg, elszigetelt marad: megél, mint kis csoportok lelki igényének kielégítője vagy rendkívüli ünnepek, alkalmak, találkozások díszé. De nem töri meg a törést! Nem állítja vissza a római rítus folyamatos hagyományát. A római rítus mindörökké megmarad „rendhagynak”, nem válik újból az Egyház „rendes” gyakorlatává.

Olyan változásról van itt szó, mely ugyanakkor megőrzi a római rítust. Sőt, amely a rítus hosszú távú fennmaradásának esélyét növeli.

Egy dolgot kell még világossá tenni. Ez a gondolatmenet nem a két rítus egybegyűrése, összekeverése mellett érvelt. A történelem bőséges bizonyítékot kínál arra, hogy rítusok kerülhetnek, kerülnek is egymás hatása alá, s ez általában javára vált az adott rítusnak. Bizonyos például, hogy a milánói rítus sok eleme a római rítus hatásával magyarázható. Vagyis az sem az ördög műve, ha egy rítus egy másiktól átvesz valamit.

Ám itt csak kis részben gondolok ilyenre. Fogjuk fel úgy, hogy azokat a jogos igényeket, melyek a zsinatot megelőzték, végül is egy új rítusban vélték kielégíteni. De nem elégíthetők-e ki a „rég”i rítus organikus fejlődésével is, anélkül, hogy ezt a „rég”i rítust lerombolnánk?

Ami tehát most minket érdekel: a zsinat reformjai (nagy egészében úgy, ahogy azt a liturgikus konstitúció megfogalmazza) érvényre juttathatók-e a „rég”i rítus anyagában? Ezt fogalmaztam meg előző könyvemben úgy, hogy vissza kell mennünk 1962-höz, de nem azért, hogy ott megálljunk, hanem hogy a rosszul sikerült reformot helyesen bevigyük. Aki eltévedt egy úton, visszamegy az útelágazáshoz, azután megindul a rossz úthoz hasonló, de attól egy bizonyos szögben mégis eltérő irányba. A motu proprio megtette, hogy visszament az útelágazáshoz.

De van-e esélye annak, hogy ma egy újabb revízió gondolkodunk? Elvisel-e az Egyház egy újabb reformot? Megszünteti-e a római rítus esélytelenségét a NO-val szemben egy ilyen revízió? Ezek nem elvi, hanem eljárási kérdések. Ezzel foglalkozik az I. rész utolsó fejezete.

XI. Az eljárás mód

Ha a klasszikus római rítust anyanyelven és *versus populum* celebrálnák, legalábbis a NO elhagyása a nép oldaláról minden megrázkódtatás nélkül, sőt talán észrevétlenül megtörténhetne. A külső szemlélőnek úgy tűnne, mintha a zsinat utáni reformliturgiát végeznék, csak éppen annak tartalma lenne más. Nem azért mondom, mintha helyeselném ezt a „színfalak mögötti átöltözést”, csak jelezni szeretném, hogy a széles körű elfogadás akadályai nem abban vannak, ami a rítusban a legfontosabb: annak belső tartalmában.

De ha a rítus belső tartalma valóban ennyire észrevehetetlen a nép számára, miért kell a kérdéssel foglalkoznunk, miért kell újabb változással kínozni magunkat és egymást? A világ és az Egyház komoly megpróbáltatások között él. Környezeti ártalmak, a szegény és gazdag vidékek feszültségei, terrorizmus, kulturális dekadencia, tömeges hitelhagyás, az Egyházak belső megoszlásai, paphiány, a fiatalság érdektelenné válása közepette mi azon tanakszunk, hogy mi az introitus vagy az evangélium egy adott napon, hogy a himnuszt a vesperás elején vagy közepén mondjuk?! Shawn Tribe a cikkének ezt a címet adta: *Does the Liturgy really matter?* Mi még tovább mehetünk, s megkérdezhettük: *Does the Rite really matter?*

Természetesen a világ és az Egyház valamennyi nehézségével foglalkozni kell, s megvannak a szakértők, akiknek meg kell próbálniuk a bajokon segíteni. Aki a liturgiában szakértő, annak a liturgia bajain kell segítenie. És a világ, az Egyház nagy bajai között nem is olyan kis ügy a liturgiáé. Először is: a liturgiának csak egyik funkciója az, hogy a konkrétan jelenlévő emberekre, közösségekre hatást gyakorol. Éppen ennek a funkciónak a túlértékelése a bajok egyik forrása. A liturgia az Egyház legvalódibb életének forrása és csúcspontja. A liturgia az, ahol az Egyház a leginkább Egyház. A liturgia az, ami-ben az Egyház feltárja, folyamatosan továbbviszi belső léttartalmát, azzal újból és újból azonosul. A liturgia az, ahol az Egyház átadja magát Istennek úgy, mint feleség a férjének. Ha a liturgia, bár a maga igen sajátos, stilizált nyelvén, mégis a legpontosabban kifejezi: ki az Egyház, milyen az Egyház, mit hisz, miben remél, mit szeret, hogyan éli meg a hitét, reményét, szeretetét — és tovább: egy Egyház-család, esetünkben a latin szertartású római katolikus Egyház önazonosságát a liturgiában fejezi ki, éli meg, és szilárdítja meg; nos, akkor egyáltalán nem mindegy az, hogy milyen a rítus, amelyben ez történik. A rítus látszólag csekély különbségei is megváltoztathatják az Isten-képet és Egyház-képet. A liturgia ikon (istenábrázoló) funkciója az ikonkánon követését kívánja. A liturgia éppen stilizált volta miatt nem hittételek világos kimondásában tölti be szerepét, hanem a szertartásrend apró és sokszor szimbolikus mozzanataiban.

De továbbhaladva: a rítus „üzenetét” a hívő népek nagy tömegei nem azonnal és kizárólag intellektuálisan veszik, hanem hosszú idők folyamatosságában, nagyrészt ösztönösen. A hívő nem elemzi ugyan az egyes mozzanatokat, de azok mondanivalóját mégis magáévá teszi, méghozzá nem csak észben, hanem egzisztenciálisan. Amikor az Oltáriszentség előtt térdet hajt, akkor talán nem is gondol a valós jelenlét dogmájára, ezt a

dogmát mégis térdével memorizálja, és belső lelki magatartássá szublimálja. A rítus egyes mozzanatai hosszú időn át az Egyház egészében működve, sok áttétellel mégis alakítják, sőt meghatározzák az egész Egyház, a részegyházak, az egyes közösségek és egyének vallási felfogását, erkölcsiségét, érzelmi és vallási kultúráját, attitűdjét Isten és ember irányában. Ahogy testi cselekedeteink visszahatnak egész valónkra, úgy a liturgikus cselekedetek mikéntje is visszahat az Egyház életminőségére.

De el tud-e viselni ma az Egyház egy ilyen mértékű változást? Nem tud, de nem is kell elviselnie. Mindenekelőtt: éveken, talán évtizedeken keresztül a két rítus koegzisztenciája fogja liturgikus életünket meghatározni. A római rítus igazi reformja sok tanulmányt, előkészítést, gondolkodást, érlelődést kíván, s ezalatt az egyes reformok a maguk indokaival együtt behatolhatnak a közbeszédbe és a közgondolkodásba. Nemcsak a reformok maguk kívánnak hosszú előkészületet, de a reformok befogadása is.

Ennél fontosabb azonban, hogy ezek a reformok nem kívánják, hogy egy zsinat vagy egy jelentős pápai üzenet, enciklika, *motu proprio* változásként hirdesse ki beköszöntüket. Legyen minta a *motu proprio* egyetlen „reformpontja”, az anyanyelvű olvasmány lehetőségének „importja” a római rítusban. Ez az engedély mintegy csirája lehet a reformfolyamatnak. Új ünnepek bevezetése a római rítus kalendáriumába, az anyanyelv kiterjesztett használata a római rítusban, a latin életben tartására vonatkozó normák kihirdetése, a pap által mondott imádságok apró változtatásai (például néhány új prefáció bevezetése), adaptált zsolozsmáskönyvek engedélyezése, az énekekre vonatkozó szabályok kiadása: ez, és sok efféle külön-külön nem megrázó esemény, összességükben mégis megvalósítják a kívánatos reformot. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ilyen rituális változások a múltban is igen gyakoriak voltak. Aki figyelemmel kíséri a régi rítuskongregáció rendelkezéseit, szinte minden évtizedben találkozhat egy-egy olyan kisebb változással, mely összességében megfelel a zsinati konstitúció 23. pontja értelmében vett „organikus fejlődés” folyamatának. A módosítások egy része amúgy is csak engedmény, lehetőség, amit a püspökök vagy helyi lelkipásztorok józan mérlegeléssel vezetnek be. Ha a papnak nem *kell* elmondania egy liturgikus ének szövegét, amit a nép történetesen anyanyelvén énekel, ez nem okoz reformpánikot. Ha például a zsinat kívánságának (LK 51) teljesítésére megjelenik egy hétköznapiakra szóló olvasmányoskönyv, ez a Biblia kincsestárát bővebben tárja fel a hívők számára, de nem gyengíti a vasárnapi perikóparend szilárdságát, nem kívánja meg a papok vagy a hívők átnevelését.

A fentiekben kizárólag azokról a módosításokról beszéltem, amelyek a hagyományos római liturgiát érintik, érinthetik. Nem volt szó arról, milyen módosításokat kíván a NO. Egy előbbi fejezetben beszéltünk a zsinati reformliturgia azon változásairól, melyek a vele együtt élő klasszikus rítus hatásaképpen a liturgikus szellemiségben és a celebrálás módjában javíthatják annak minőségét. Nyilván lesznek olyan apró igazítások is, melyeket az illetékesek időről időre e rítuson is megtesznek. Magában a rítusban azonban én nem kívánnék nagyobb változást. A kívánatos eseményeket ugyanis a következőképpen képzelem el.

A két rítus békésen él egymás mellett, az Egyház mindkettőt felkínálja híveinek, lelki gazdagodásukra. A római rítus folyamatos, organikus fejlesztése azonban megszünteti az NO lélektani előnyét. Az emberek ugyanolyan otthonosan érzik magukat a klasszikus

rítusban, mint a zsinat utáni liturgiában, ugyanakkor olyan előnyeit érzik meg, melyek vonzani fogják őket e rítushoz. Ily módon a két rítus — anélkül, hogy keveredne — valószínűleg közeledik egymáshoz, s egyre kevésbé lesz indokolt az egyiket „rendes”, a másikat „rendhagyó” formának nevezni. A továbbiak a Gondviselésre és az Egyház bölcsességére tartoznak. Lehetséges, hogy a zsinat utáni liturgia minden előnyeivel bíró klasszikus római rítus, mely hűségesebb volt a zsinati atyák szándékához, egy idő után feleslegessé teszi a Bugnini-liturgiát: helyreáll a rítus egysége és a római rítus életének folyamatossága.

Vagyis én mostantól fogva nem pártfogolom a „reform reformját”. Nem gondolom ugyanis, hogy a zsinati reformliturgia *tartalmának* reformjára kellene törekedni. Ott elegendő az abúzusokat, túlzásokat kiszűrni, a liturgikus gyakorlatot, a liturgikus életet magát a rítus keretein belül visszaterelni egyházas hagyományaihoz.

Ezzel szemben komoly munkát kíván a római rítus olyan belső revíziója és életkörülményeinek olyan javítása, mely a rítust megőrzi, vitalitását fokozza, a NO-val legalábbis egyenlőképpen, s ha igaz, annál még jobban is az Egyház életforrásává válik.

Azok számára, akik hisznek a római rítus magasrendűségében, nem a reform reformja lenne a következő évek célja, hanem a római rítus renovációja.

Hogy mit jelenthet ez gyakorlatilag? Erről szól e könyv második része.

MÁSODIK RÉSZ

Elöljáróban

E második, gyakorlati rész elején meg kell ismételniünk a könyv elején leírt figyelmeztetést. Ha a Bugnini-liturgia ellen kifogás lehetett az, hogy egy ember vagy emberek kis csoportja kényszerítette rá akaratát az egész római Egyházra, akkor ugyanilyen vakmerőség lenne most egy magánszemélynek a római rítus renovációjára javaslatot tenni (noha a továbbiakban olykor a „javaslat” szót használom a hosszabb körülírás elkerülése céljából). Az alább leírtak semmi többet nem akarnak, mint érzékeltetni azt a tételt, hogy a zsinat által tervezett reformok a római rítusban (tehát annak feladása nélkül) is végbevihetők, vagy tágabb perspektívában: azok az igazítások, melyeket az Egyház élete és a külső körülmények a rítuson megkívántak, a liturgia testének megőrzésével is kieszközölhetők, a zsinat előtti „igaz vágyakra” adott felelet adható a rítus keretein belül is.

A megfogalmazás egyszerűbbé tétele érdekében a „javaslatokat” leíró módon adom elő: így is így történik, így és így változik. Ebben semmi pretenciót ne lásson az olvasó, csupán a szöveg lesz így rövidebb és érthetőbb.

A „javaslatokat” a szükséges mértékig indokolni fogom. Az indokolás azonban úgy teljes, ha mindig összevetjük a zsinat utáni reformokkal, illetve azok kritikájával. Mint-hogy azonban ezt előző könyvemben igyekeztem elvégezni, a már leírt érvelésnek, tényfeltárásnak itt csak rövid összefoglalását adom, s utalok előző könyvem megfelelő szakaszaira.

I. Rítus, úzus, konszvetűdó, opció

Példaképpen induljunk ki a *Liturgia horarum*ból. Megalkotásának (sok egyéb mellett) nyilván az volt a célja, hogy a lelkipásztorkodó papságra nehezedő imádságterhet csökkentsék. A naponta elmondandó zsoltárok száma a római rítus tridenti úzusában naponta 32 volt (beleértve a naponta elmondott 118. zsoltárt a maga 176 versével, valamennyi zsoltár teljes hosszában, a divízió nélkül). A X. Piusz-féle reform eredményeképpen ez a szám látszólag még növekedett is (35), ám igen sok divízióval, s így a ténylegesen elmondott zsoltárok mennyisége csökkent. Végül a LH-ban (a divíziók révén ismét csak átlagos zsoltárhosszúságokkal) a napi zsoltárok száma mindössze 14. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a zsoltároskönyvnek csak négy hét alatt érnek a végére (továbbá néhány zsoltárt belőle teljesen elhagytak).

Mi történt tehát? Mércének azokat vették, akiknek életrendje csak a legkisebb zsolozsmaporciót engedi meg, s az így kialakított minimálzsolozsma vált a római liturgia normájává. Nem kell mondanom, hogy ezzel a római zsolozsma megszűnt: mint előző könyvem megfelelő fejezetében¹¹ kimutattam, a római zsolozsma minden fontos eleme eltűnt. A helyzetet később még részletezem, most csak a reform módszerét illusztráltam a példával. A liturgiával élő, különféle adottságú közösségeket a legalacsonyabb szinten nivellálták, s ez a római liturgia megsemmisülését eredményezte.

De lehetséges lett volna-e más út is? Úgy gondolom, igen. A római rítus úgyszólván változatlan megtartása mellett olyan szabályokat alkotni, melyek szerint különböző adottságú közösségek, egyének különböző módon végezhetik ugyanazt a római liturgiát. Vagyis a római liturgia mint a római Egyház rítusa a maga integritásában fennmarad, de különböző mértékben és módon vesznek részt benne az egyes közösségek. Ilyenre van példa a liturgikus hagyományban: a keleti egyházban általános ez az eljárás, a nyugati hagyományban analogikusan hivatkozhatunk a zsolozsmára: a papok a teljes zsolozsmát mondták, a hívek pedig annyi részt mondtak belőle, amennyire képesek voltak, sőt, az ún. népszolozsmák, kieszolozsmák formájában annak alkatát is a maguk lehetőségeihez igazították. De a római rítus végnapjaiban is született olyan rendelkezés, mely az elfoglalt papok számára a zsolozsma szabályozott rövidítését engedélyezte. Ismétlem: mindez esetekben nem a rítus megváltoztatása történt, sőt éppen az alkalmazás szabályai tették lehetővé, hogy magán a rítuson ne kelljen változtatni.

Van azonban egy másik megfontolandó jelenségcsoport is. A trident reformok ugyan központi, „római” szerkönyvek megjelenését irányozták elő, s ezek a könyvek végül is egyetemes használatba kerültek, de egyébként Trident nem törölte el a római rítus egyes úzusait. Valóban, több szerzetesrend is megtartotta saját úzusát, sőt egyes püspökségek is hosszú időn át kitartottak saját hagyományuk mellett. Tehették ezt azért,

11. A *Bugnini-liturgia és a reform reformja*. **Kiadási adatok**. — I. és III. fejezetek.

mert (mint fent már kifejtettük), ezek nem önálló rítusok voltak — bár beszélünk domonkos stb. rítusról —, hanem egyazon római rítus változatai.

A zsinat körüli időben komolyan felvetődött e rítusok megtartásának és felújításának lehetősége. A zsinat maga úgy nyilatkozott, hogy jogos a római rítus keretében a helyi hagyományok gyakorlása. Felháborító lenne, ha ezt az utalást csak a pogány népek szokásaira vonatkoztatnánk, és a római rítus talaján álló ősi katolikus liturgiai hagyományoktól, melyeket évszázadokon át törvényesen alkalmaztak, ezt a jogot megtagadnánk. A pluralizmus jegyében indult reform azonban szélsőséges egységesítő diktatúrába torlott, és ezek a törekvések elhaltak, illetve csak néhány szerzetesrend életében érvényesültek, több-kevesebb kompromisszummal.

A legutóbbi évtized fejleménye, hogy azok, akik a római liturgia létjogáért harcoltak, egyre inkább figyeltek ezen úzusokra is. A New Liturgical Movement honlapja¹² például rendszeres információkat gyűjtött egybe a régi szerzetesrendi és egyházmegyei liturgiákról, felhívta a figyelmet azokra a könyvekre, melyekből megismerhetők. Egyes konferenciákon ezen úzusokról elhangzó előadások nem mondták ki, de érzékeltették, hogy nem pusztán történeti érdekességgként esik szó róluk. Tudomásom szerint már a zsinat után sor került az ilyen úzusok egyik-másikának alkalomszerű felelevenítésére; a közelmúltban a sarumi rítus szerint mutattak be misét Oxfordban (igaz, ezért hivatalos feddésben is részesültek), Magyarországon alternatívaként jelentek meg a népénekönyv nagyheti részében vagy a zsoltosma mondására nem kötelezett laikusoknak kinyomtatott könyvekben az ősi esztergomi úzus egyes tételei, elrendezései.

Leszögeztük, hogy mindezek az úzusok a római rítus változatai. Hozzá kell tennünk, sok esetben jobb változatai, mint a tridenti úzus, hiszen az egy tiszteletreméltó hagyománynak, a pápai hivatalnokok számára egyszerűsített kuriális úzusnak a leszármazottja, s így nem az Egyház „nyilvános” liturgiáját (a római bazilikák hagyományát) közvetítette, a frank-római rítus becses örökségének pedig csak csekély részét foglalta magában. Emellett ezek az úzusok számos olyan elemet tartalmaztak, amelyek a kuriális, következőképpen a tridenti úzusban *desuetudó*ba kerültek, hogy csak egyet említsek, ilyen a húsvét heti keresztségi vesperás, a *gloriosum officium*.

A partikuláris úzusok ezen egyetemes értékek mellett a benne résztvevők számára sajátos emocionális-pszichológiai értéket is képviseltek. A középkorban a szerzetesek, vagy a világi egyházszervezet tagjai liturgiájukon keresztül ragaszkodtak saját identitásukhoz. *Chorus facit monachum* — szól a régi közmondás. Mi hozzátehetjük: ***Hic chorus facit hunc monachum***. A premontrei a maga premontrei voltát leginkább a liturgiában élhette át. A zágrábi egyházmegye a XVIII. század végéig ragaszkodott saját liturgiájához, mert ebben identitásának megőrzőjét látta. Ez nem vágta őt le a római egységről. Objektíve azért nem, mert maga a premontrei vagy zágrábi liturgia lényegében a római liturgiával egyezik. Szubjektíve pedig azért nem, mert a római liturgiát saját rendje vagy saját káptalanja kezéből vette át, a rend vagy a káptalan hűsége a római hagyományhoz biztosította a rend tagját vagy az egyházmegye papjait, híveit arról, hogy saját úzusukban, azon keresztül is Rómához tartoznak.

12. Newliturgicalmovement.org.

A „tridenti” úzus bevezetése óta a propriumban bekövetkezett változások a kalendárium kiegészítésére szorítkoztak. A helyi vagy rendi patrónusok megjelentek a függelékben, többségükben a *commune sanctorum*ból válogatott anyagokkal. A szentek saját „históriáinak” (zsoltoszmáinak) vagy szekvenciáinak megtartására vagy felelevenítésére igen ritkán került sor.

Kézenfekvő lenne, hogy a római rítus renovációja során átgondoljuk a partikuláris úzusok helyzetét. Szép lenne, ha lennének erre alkalmas kijelölt templomok, ahol rendszeresen a helyi hagyomány szerint celebrálják a liturgiát, mintegy fenntartják, láthatóvá-hallhatóvá teszik ezt az örökséget, erősítik a helyi egyház öntudatát, és valamilyen mértékben mintát is állítanak a napi gyakorlat elé. Nagy hatású lenne, ha a római egyház területén egy-két templom meg lenne bízva az órómai rítus celebrálásával, úgy, ahogyan az ambrozián rítus él a milánói San Ambroggióban, vagy a mozarab rítus Toledóban.

Ha e régi úzusok revíziója és kiadása megtörténik, ünnepi alkalmakkor szélesebb körben is helyet kaphatnak az adott hely templomaiban. Ehhez nem szükséges a mai gyakorlatot átalakító újabb reform, elegendő, ha Róma a püspök vagy rendi előljáró kérésére engedélyt ad az úzus felújítására.

Ennél többre gondolok azonban. Az alább leírt képletben az úzusok a megújított római rítus adaptációs technikájának egyik szintjeként jelennek meg. A „javaslat” e szintek egymáshoz rendezését — leíró módon — a következőkben példázza.

A legelső szint a RÍTUS, az istentiszteletet szabályozó legátfogóbb, az egészre és a legtöbb részletre kiterjedő, közös normája. A szabályozás kiindulópontja a római rítusnak a zsinat előtti formája, mint a római egyház folyamatos liturgikus hagyományának legutolsó és ma is érvényes celebrálási módja. E rítusba azonban fokozatosan bevezetik azokat a reformokat, melyeket a zsinati konstitúció, és a már részletesen leírt jogos igények indokolnak, s a rítus identitását meg nem zavaró fokban megengedhető korszerűsítést valósítják meg.

Célszerű azonban, ha a rítus szabályrendszere (melybe most a szövegek, énekek rendjét is beleértjük), nem rögzített a legvégső fokig. Elsősorban a rítus maga tartalmazhat választási lehetőségeket (például: az olvasmány olvasható latinul is, anyanyelven is). Továbbá kijelölheti azokat a pontokat, ahol a helyi hagyomány érvényesíthető (például: a szekvenciák kötelező alapkészletéhez továbbiak adhatók).

És nagyon hasznos, ha bizonyos vonatkozásokban a rítus a keretet adja meg, a precizálásban helyet engedve az alsóbb liturgikus jogforrásoknak. Például: a korai gregorián antifonálék igen pontosan és egyöntetűen rögzítik az antifónák szövegét és elhelyezését a liturgia bizonyos részeinél (például az ősi ünnepek laudeseiben); más helyeken készleteket adnak, melyek elrendezését a liturgia partikuláris felelőseire bízzák. Például advent hétköznapijaira egyvégtében sorolja fel az összes antifónákat, s nem asszignálja azokat egyes napokra). A szerkönyvek egyes helyeken kifejezetten megengedhetik a liturgia anyagának kiegészítését (például a szentek *historia propriá*jának használatát a *commune* helyett).

A partikuláris hagyományok a következő szinten, az ÚZUS szintjén érvényesülhetnek. Formailag ezek megjelenhetnek úgy, mint a római rítushoz adott „függelékek”, kiegészítések, a már említett korábbi helyi ünnepek mintájára, de annál nagyobb mennyiség-

ben és terjedelemben. Csak a megértés kedvéért hozok néhány példát: a római rítus törzsanyagában nem szereplő egyedi zsolozsmák, az antifonáléhoz és responzoriáléhoz adott további tételek, a helyi rítusban szokásban volt alleluják, a római rítusból 1570 után kiveszett, de értékes könyörgések. Kis mértékben ezek lehetnek cseretételek is a törzsanyaghoz képest. Példaképpen: a *triduum sacrum* laudeseit a középkori úzusok többsége a tridenti forma helyett (50. zsoltár + *Christus factus est graduale*) a *Kyrie puerorum*-mal fejezte be. Ez a nyilvános istentisztelethez igen illő és nagy értékű záró litánia felújításra okvetlenül érdemes.

Az ilyen kiegészítéseknek helyet kell találni a szertartásrendben. Így az úzushoz tarthatnak bizonyos elrendezésbeli sajátosságok. Például az európai egyházak többségében húsvét nyolcadának miséiben naponta különböző szekvenciát énekeltek. Ha ezekből egyet valahol felelevenítenek (például Szentviktori Ádám szép *Mundi renovatióját*), tisztázni kell annak viszonyát az általános használatú *Victimæ paschalival*. Például ebben a helyi úzusban az oktáva keddjén és csütörtökén a *Victimæ* helyett éneklük vagy olvassák a másik tételt.

Vannak olyan szerkezeti sajátosságok is, melyek nem egy adott helyre, hanem a liturgia egészén érvényesítenek egy hagyományt. Ismét egyetlen példa. A tridenti úzusban az ünnepek első vespéráinak zsoltárához általában a laudes antifónáit anticipálják. Sok egyházban azonban egyetlen jelentős antifónát jelölnek ki, s énekelnek *super psalmos*. Ennek a szinte minden ünnepre érvényes gyakorlatnak megvan a maga jogossága és szépsége.

Mint mondtuk, az úzusnak ilyen „propriumai” a római szerkönyvek függelékében vagy önálló kis füzetekben is megjelenhetnek. De nem irreális ennél többre gondolni. Annak, hogy a tridenti reformok után a korábbi úzusok megszűntek, nemcsak eszmei okai voltak. A *secundum usum...* könyvek előállítására nagy munkát és sok pénzt követelt. A reformáció korszakában nemcsak a Rómához való hűséget bizonyították kézzel foghatóan a helyi egyházak, de egyszerűbb és olcsóbb is volt megvásárolni a nagy példányszámban kinyomtatott „római” könyveket. Ma azonban már sokkal kisebb technikai és anyagi probléma egy párizsi, salisburyi, mainzi, prágai antifonále kinyomtatása. Vagyis járható út, hogy egy szerzetesrend vagy érsekség az összes „függelékeket”, cseretételeket és liturgikus elosztást, vagyis az úzus egészét egységes szerkezetben, saját könyvben (feltehetően kétnyelvű kiadásban) adja papjai és hívei kezébe.

Nem kell félni attól, hogy ezek a könyvek megbontanák a római liturgia egységét. A különbségek mennyiségileg a rítus egytizedét sem teszik ki. Minőségüket nézve: nem érintik a rítus ősi és folyamatos esszenciális anyagát. Jogilag: a kibocsátó (hagyomány szerint a káptalan a püspök egyetértésével vagy a szerzetesrend szabályai szerint illetékes előljáró vagy testület) szavatolja a saját úzus azonosságát a római rítussal. Ennek további garanciájaként — szemben a középkorral — ma megkívánható e könyvek római jóváhagyása is. Valójában semmi új anyag nem kerül a rítusba, a rítus közös kincsestára jelenik meg bősegebben az egyetemes Egyház szeme előtt.

A harmadik szint a KONSZVETÚDÓ (*consuetudo*). A középkori liturgiátörténet legértékesebb forrásai közé tartoznak a püspökségek, városi plébániák, kolostorok ordináriuskönyvei, más néven *consuetudinariumi*, melyek rögzítik, hogy a liturgikus könyvek-

be és rendelkezésekbe foglalt szertartásokat miképpen kell az adott intézményben megvalósítani a gyakorlatban. A *consuetudinariumok* egy általánosabb szabályrendszeren belül érvényesek, de kibocsátójuk a liturgiában korlátozott felhatalmazással bíró személy (püspök, apát), vagy testület (káptalan, konvent).

A rítus, sőt az úzus is hagyhat szabadságot választásra, bővítésre, és a végzés módjának megállapítására. Bizonyos dolgokban a *consuetudo* nem megy tovább az adaptációnál. Elrendeli például, hogy egy körmenet milyen pontokat, oltárokat érintsen; milyen rangú ünnepen kik celebrálják a szertartásokat, s kik segédkezzenek abban. Ez ma is igen fontos lenne, mert a személyi mobilitás miatt az egyes templomokban nem tud kialakulni helyi hagyomány, emiatt nem túl sok energiát von el a lelki felkészüléstől az újból és újból „kitalált” szertartásrend.

De ennél fontosabb, amikor a liturgia anyagát is szabályozza az adott közösségben (ismételjük: a magasabb rendelkezés keretein belül) a *consuetudo*. Adjunk rá példát: a rítus vagy úzus például meghatározza, hogy a római rítus teljes formájához képest milyen rövidítések lehetségesek. Például a zsoltároskönyvet egy, kettő esetleg négy hét alatt kell végigimádkozni. Egy szerzetesrend konszvetúdója eldönti, hogy a rendnek (vagy egyes rendháztípusainak) kontemplatív/aktív életvitelével melyik rendszer egyeztethető össze. A zsolozsmáskönyv megengedi, hogy a zsoltárokat külön-külön antifónával imádkozzák, vagy *sub unica antiphona* helyezzék. A konszvetúdó az intézmény adottságai szerint rendelkezik. A rítus megengedheti a latin nyelv mellett a liturgia bizonyos részeinél a népnyelv alkalmazását — a konszvetúdó eldönti, hogy az adott közösségben a két nyelv használata miképpen oszlik meg. A mise olvasmányközi zsoltára énekelhető melizmatikus dallammal és két verssel, vagy responzoriális-recitatív előadásban, kettő-négy verssel. Célszerű, ha egy adott közösség egyik megoldást választja, s a másikat kivételképpen alkalmazza. Néhány liturgikus napra a hagyományban (regionális vagy más megosztás szerint) kétféle evangélium volt gyakorlatban. Elképzelhető, hogy a rítus ezt, mint hagyományos értéket nem akarja teljességgel feledésre ítélni, s választást enged a kettő között. Egy egyházmegye vagy kolostor eldönti, konszvetúdójába melyiket veszi fel.

Az ilyen helyi szabályok száma a celebráció gyakorlati *lebonyolítását* illetően elég nagy lehet; a *struktúra* kialakítása (például a zsoltárkönyvben való előrehaladás módja) is a liturgia nagy területét érinti, és nagy segítséget ad arra, hogy a liturgiát az adott közösség rendes életritmusába integrálja. Az *anyagban* felkínált választások és az azoknak megfelelő alsóbb szintű szabályozás a liturgia egészéhez képest elenyésző mennyiségű, és nem érinti annak gerincét.

Végül a negyedik szint: az OPCIOK. Itt is a rítus által meghatározott lehetőségek közti választásról van szó, de a kis helyi közösség, vagy éppen az egyén döntése szerint. Nyilvánvaló, hogy elsősorban a zsolozsmában van erre mód, mégpedig olyanoknál, akik a teljes (vagy a konszvetúdó szerint meghatározott nagyságú) zsolozsma végzésére nem kötelezettek. Ismét néhány példa: a zsolozsmázó napirendjének megfelelően imádkozik vagy hagy ki órákat; a zsoltárok számát is ahhoz igazítja egy kis közösség, mely csak egy héten egyszer imádkozik vesperást, szabadon választja meg, hogy a vesperászsoltárok közül melyik napra valót veszi; az adott közösség egy évben csak hét-nyolcszor imádkozik virrasztó zsolozsmát — mely napokon? Hány nokturnussal? Mely matutínuszsol-

tár-sorozattal? Milyen hosszúságú olvasmányokkal? Minthogy egyikre sem kötelezett, nagyobb szabadsággal választhat.

Ismétlem, az adaptációs szabadság nem érinti a rítust, hanem csak az abban való részvétel módját. A rítus az egész, a közösség vehet belőle kisebb vagy nagyobb részt, aszerint, amint a felsőbb szabályok által adott kereteken belül saját szabályzata előírja vagy megengedi. Ez a rendszer nem a rítus szétzilálását, hanem éppen megszilárdítását szolgálja. Nem kell a rítust szétzilálni (vagy minimalizálni) ahhoz, hogy a leghatékonyabb lehetőségek között is végezni tudják: úgy lehet kialakítani a helyi hagyományt, hogy maga a rítus sértetlen maradjon.

Mindez konkrétabb lesz, amikor a liturgia részeiről beszélünk. A rítust írjuk le (néha utalva az úzusok jogaira), egyes alternatív megoldásokat pedig *ex consuetudine* vagy *ex optione* minősítünk.

II. A nyelv: a latin és a fordítások¹³

A római rítus — gyakorlati — renovációjának legnagyobb akadálya a nyelv. Egy papi csoportban, melynek minden tagja szimpatizált a római liturgikus hagyománnyal, egyikük (a többiek helyeslése mellett) kijelentette, ő semmiképpen sem térne át a régi rítusra, nem „hagyná magára” nyelvileg a rábízott népet. Egyrészt féltek attól, hogy a liturgia üzenete nem, vagy csak töredékesen jut el a hívekhez, másrészt, hogy csonkulni fog a liturgiának az a dialogikus jellege, mely a legkorábbi időktől fogva kimutatható, s mely a keleti egyház liturgiájában máig megőrződött. És most csak a miséről beszéltünk: hány pap fogja vállalni, hogy áttér (visszatér) a latin nyelvű breviáriumra?

Túl könnyű kiút arra hivatkozni, hogy azt az egy-két szöveget meg lehet tanulni latinul, a többit pedig a hívek kétnyelvű misszálékból követhetik. Mindkét lehetőség adott persze, a misszálékon pedig a liturgiát értő nemzedékek nevelkedtek fel. De két dologról nem szabad elfeledkeznünk. Egyrészt, hogy a misszale kezelése az emberek nagyobb részének szintén túlméretezett feladat. Másrészt, aki a misszáléból követi a misét, az megtudja ugyan, hogy a liturgia most ezt mondja, de nem a liturgiából tudja meg. A liturgia közvetlenül nem „beszél” hozzá, kissé olyan helyzetben van, mintha egy zeneművet az elhalkított rádió mellett ülve kottából követné, s tudná: most a zenekar itt és itt tart.

De kibékíthetetlen-e egymással a kétféle igény: a hagyományos latin megőrzése és az anyanyelv bőségesebb használata? Először a kettő mellett szóló érveket kell felsorolnunk.¹⁴

A klasszikus római rítus latin nyelvű végzése mellett az első érv: a törvény. Az Egyház liturgikus törvénye ma azt írja elő, hogy a pap az MR1962-ből, latin nyelven celebrálja a misét, imádkozza a zsoltosmát.

Emellett szól a zsinat kifejezett akarata: az anyanyelvnek tett csekély engedmény ellenére a római rítus nyelve a latin marad.

A latin mellett szóló érvek egyike az egység. Ha a katolikus ember ötven évvel ezelőtt bárhol a világon belépett egy katolikus templomba, otthon érezhette magát, ugyanazt a latin nyelvű liturgiát látta maga előtt.

A latin mellett felhozott érvek közé tartozik, hogy ezzel mintegy nyelvi függőnyt húzunk a legszentebb titkok köré. A liturgia „misztériumjellege” iránt nagyobb tiszteletet ad a kívülállók, de még a hívők számára is ismeretlen, a mindennapitól távol álló szakrális nyelv, mint a mindennapok nyelve.

A latinban kifejeződik, hogy a liturgia az egész Egyház istentisztelete, s nem az egyes helyi közösségeké. Igaz, hogy a hívők nagy része nem érti, de hiszen a mise érvényessége

13. *Scriptum est Krazia Lithuanorum, die 7 mensis Augusti anno 2007.* (A szerző eredeti jegyzete: a litvániai Kraziaiban, az ott többek közt általa tartott régi rítusú liturgikus tanfolyamon írta meg ezt a fejezetet.)

14. Vö. előző könyvem (*A Bugnini-liturgia és a „reform reformja”*, a továbbiakban: BL) 6. fejezetének „Rítus és nyelv” című alfejezete. **Kiadási adatokat lásd elől, a rövidítésjegyzékben.**

és hatékonysága nem is azon múlik, hogy a hívők értik-e, ők a szolgálati papság tevékenységének gyümölcsében részesülnek.

Mindezeknél meggyőzőbb érv az, hogy a római liturgia kincsei e nyelven jöttek létre, s csak ez a nyelv őrzi maradandóan, tökéletesen és változatlan, változhatatlan jelentéssel a liturgia tartalmát. Éppen a „legrómaibb” szövegek egyenértékű lefordítása lehetetlen. Márpedig a liturgia nem csak azoknak szól, akik éppen jelen vannak, hanem sokféle csatornán keresztül az Egyház egész életét, teológiáját, hittanítását, lelki életét élteti. Igen fontos, hogy ez a szabatosan megfogalmazott pontos értelmű szöveg ne csak a könyvekben legyen fellelhető, hanem élő, hangzó valóság legyen az Egyház életében.

A latin nyelv nemcsak térben köt össze minket egymással, de időben is. A liturgiából vett idézetek, arra való hivatkozások ott vannak az egyházatyák és lelki írók műveiben, a szentek imádságaiban, az elmélkedésekben. Ha a papok és a teológiai igényesebb világiak nem tudják a latin liturgiát úgyszólván anyanyelvi szinten, levágják magukat erről a sok évszázados kommunikációs folyamatról. Nem ismerik ezt a szókészletet, nyelvet, nem ismernek rá, amikor a vallási tanításban, lelki irodalomban szemük elé kerül. Az elmúlt évtizedek teológiai fellazulásának talán fő oka volt, hogy a latin terminológiai, nyelvi, formulációs fegyelmét elhajították. A forgalomba került téves tanításoknak tizede sem jelent volna meg a színen, ha latinul kellett volna megfogalmazni, vagy legalábbis hozzá kellett volna őket mérni a latin szöveghagyományhoz, ezen belül a liturgikus szöveghagyományhoz.

Most nézzük másik oldalt, az anyanyelv mellett szóló érveket.

Elsősorban: a régi rítust helyreállító SP *motu proprio* egy ponton máris lehetőséget adott az anyanyelv használatára, az olvasmányokat szabad (nem a latin mellett, hanem a latin helyett) anyanyelven olvasni a liturgiában.

Ugyanaz a zsinat, amely deklarálta,¹⁵ hogy a liturgiában meg kell őrizni a latint, hasznosnak tartja, hogy bizonyos részeket, olvasmányokat, énekeket, imádságokat bizonyos alkalmakkor anyanyelven végezzünk.

A latin egyetemessége komoly érv. A liturgia egyetemessége azonban elsősorban tartalmi kérdés. Lényegében (a törvényes helyi változatokkal) mindnyájan ugyanazt a liturgiát végezzük. Az anyanyelv bizonyos értelemben még kedvez is az egységnek: ugyanazt a tartalmat biztosabban elviszi a papok és hívők széles tömegeinek.

A rítus nem azonos a nyelvvel. A római liturgia görög nyelven kezdődött, egy darabig kétnyelvű volt, s csak a IV. században tértek át végleg és teljesen a latinra. A keleti egyházban számos nyelvváltás történt, görögről szírre, örményre, grúzra, oroszra, szerbre, románra, bolgárra stb., úgy, hogy maga a rítus azonos maradt, talán még inkább, mint a latin rítusok.

Kétségtelen, hogy a nagy hagyományú vallások mind kialakították a maguk szakrális nyelvét, mely nem azonos a mindennapi nyelvvel. A szókészlet, a mondatszerkesztés, a stílus minden „szaknyelvre” jellemző, így a kultusz nyelvére is. Ez a szakrális nyelv azonban — a történelem tanulsága szerint — létrejöhetett anyanyelvi alapon is (ilyen

15. LK 36., 54. és 101.

például az ószláv). A feltétel egyrészt a fegyelmezett, szabályozott nyelvhasználat, másrészt a hosszabb idő.

Biztos ugyan, hogy a liturgia szövegeinek egy része nem fordítható le teljes értékűen, de kellő erőfeszítéssel létre lehet hozni jó fordítást. Természetesen nem az 1969-es fordítási instrukció¹⁶ alapján, hanem a LA instrukciót igen szigorúan véve. Az adott nyelvnek is hasznára van egy kötött jellegű teológiai és liturgikus nyelvi szabály.

Amit a latin liturgikus szövegek és a vallási élet egyéb területei közti kapcsolatról mondtunk, az anyanyelvre is érvényes. Egy normatív liturgikus nyelv előnyösen befolyásolhatja a hitoktatást, teológiai eszmélkedést, spirituális nyelvet.

És amint mindnyájan tudjuk, a liturgikus tartalmak természetesen az anyanyelvű liturgiában közvetlenül jutnak a hívők tudatába, oktatják őket, felhívásokat intéznek hozzájuk, formálják tudatukat és vallási mentalitásukat, a vallási nyelvre tanítják őket, elébük adják az Egyház imádságát, mellyel az áment kimondva egyesülnek.

Érvényesíthető-e a két értékrendszer egyszerre? Azt hiszem, igen. A kérdést három szinten kell vizsgálnunk: milyen helyet kaphat az anyanyelv? Hogy őrizhető meg a latin, mint a római Egyház liturgiájának nyelve? Milyen elvek szerint kell készülniük a fordításoknak?

I. A LATIN NYELV JOGAI

Alapelvként mondjuk ki: a liturgia nyelve a latin. Minden latin, kivéve, amit törvényes határozat szerint anyanyelven is mondható. A mai helyzetben a liturgia következő részei a hagyományos római liturgia bevezetése mellett is anyanyelven végezhető.

a) A SP motu proprio rendelkezése értelmében a misében a szentlecke és az evangélium anyanyelven is felolvasható.

b) A mise alatt a nép vagy a kórus a zsinat előtt is énekelt anyanyelven. Megtehetette, mert a liturgikus szövegeket a pap latinul elimádkozta, s ezzel a liturgia kívánalmait teljesítették. A különbség az, hogy e liturgikus énekek korábban anyanyelven nem voltak énekelhetők; ma nincs akadálya annak, hogy például az introitust, kommuniót vagy akár az ordinárium részeit is lefordítsák és énekeljék. Ez ugyan nem elég a liturgikus követelmények teljesítésére, de ha a pap az előírt szövegeket közben latinul elolvassa, a liturgikus hagyománynak és a pasztorális igénynek egyszerre megfeleltünk.

c) A hívek egy része már a zsinat előtt imádkozta (egyéni vagy csoportban) a zsolozsma egyes részeit. Mivel a zsinati konstitúció szorgalmazza (LK 100), hogy a hívek is bekapcsolódjanak a zsolozsmába, azt hiszem, ezt a szokást kiterjesztőleg értelmezhetjük: a népszolozsmában az anyanyelv használható, feltéve, hogy jóváhagyott fordítással bírnak. Talán nem merészség azt gondolni, hogy a római rítusban élni lehet azzal az en-

16. *Comme le prévoit* — a zsinati liturgikus konstitúció végrehajtására létesített bizottság instrukciója a liturgikus szövegek fordításáról (1969. január 25.) Lásd még az Isteniszteleti Kongregáció 1976. június 5-én kelt levelét a püspöki konferenciák elnökeihez a népnyelv bevezetéséről a szent liturgiában (*De linguis vulgaribus in sacram liturgiam inducendis*).

gedménnyel, miszerint ha a pap részt vesz a néppel tartott zsolozsmán, utána azt a órát már nem kell latinul is elimádkoznia.

d) Több évszázados gyakorlat a szentségeknek (vagy a szentségi szertartások egyes részeinek) anyanyelven való kiszolgáltatása.

A római rítus keretén belül újabb engedély szükséges a következő lépésekhez, melyek a zsinati konstitúció 36. paragrafusát érvényesítik a régi rítusra vonatkozóan is:

a) Ha a mise liturgikus énekeinek fordítása pontos, a pap a latin elolvasásukat elhagyhatja.

b) Megfontolandó, hogy nem kellene-e a misében engedélyezni a *Pater noster* és az embolizmus választhatóan latin vagy anyanyelvű imádkozását.

c) A zsolozsma latin imádkozása a legjobb garancia arra, hogy a papok megtanulják a latint, és azt gond nélkül használják legalább a liturgiában. Erre fel is kell készülniük a szemináriumban. Minthogy azonban a középiskolai nyolcéves latin előképzés hiányzik, ez a szint nem érhető el azonnal. Sőt meg is nehezíti a latin officium elsajátítását, ha az anyanyelv nem épít hidat felé. Ennek megfelelően megengedhető lenne, hogy a papoknak csak a felszentelésüket követő 5 év elteltével válják kötelezővé a latin zsolozsma (úgy értve, hogy fokozatosan térnek át arra: először az állandó részek, *Magnificat*, *Benedictus*, később a zsoltárok következnek, azután a himnuszok, a biblikus olvasmányok). Akinek nagy nehézség a patrisztikus szövegek értése, ezeket az öt év elteltével is olvashatja jó anyanyelvi fordításban.

d) A szentségek kiszolgáltatása történhet latinul vagy népnyelven is. Ésszerű azonban, ha az exorcizmusok továbbra is latin nyelvűek.

Ez azt jelenti, hogy a liturgiában a következő részek maradnak tartósan és kizárólagosan latinul:

1. a MISE orációja, *secretája* (*super oblatája*), *postcommuniója*;
2. a kánon a prefációval együtt;
3. a pap magánimádságai (lépcsőima, felajánlási imádságok, áldozási előkészület);
4. a ZSOLOZSMA, ha világiak nélkül mondják, a papok felszentelésük utáni ötödik évétől kezdve kötelezően (kivéve a patrisztikus olvasmányokat);
5. a szentségi exorcizmusok.

Legalább az első kettőt fordításban minden misén a hívők kezébe kell adni. Természetesen hasznos, ha a korábbiakhoz hasonlóan a hívők a teljes liturgiát kétnyelvű szerkönyvből követhetik. Nem lehet akadálya annak sem, hogy a pap kezében lévő szerkönyvben is mindennek benne legyen az anyanyelvű fordítása, csupán a papok számára kínált megértési segédletül.

A fenti „maximális” anyanyelvűség azonban nem kötelező, sőt, nem is feltétlenül ajánlott, csupán a szélső határt jelöli meg. Kíváncsok, hogy az egyes templomok adottságaitól függően a felsoroltak egy része is, legalább valamiféle rendszeres váltakozásban latinul hangozzék el. Ez átvezet a következő kérdéshez: milyen védelmi sáncokat húzhatunk a latin köré?

a) Az Egyház ismételden deklarálja liturgiájának latin nyelvi jellegét. Ennek megmutatására a hívek, főleg a különböző nyelvű hívek összejöveteleivel tartott miséket (így a pápai miséket) teljes egészében latinul celebrálják. (Itt a nyelvek használatának úgyszincs

értelme, hiszen csupán gesztus értékű, ha például egy szöveget valaki saját német nyelven hall, miközben az összes többi szöveg franciául, angolul, spanyolul stb. hangzik, vagyis olyan nyelveken, melyeket éppúgy nem ért, mint a latint.

b) A szemináriumokban a képzés teljes időtartam alatt (tehát legalább 5 évig) intenzív latin nyelvtanítás folyik. A szemináriumi liturgikus és imádságos élet nagyrészt latin, hogy a növendékpapok megtanulják a kiejtést, a mondat szerkezeteket, minél több liturgikus szöveget latinul emlékezetbe véssenek, és kialakuljon bennük a nyelvhez való érzelmi kötődés is. A szemináriumokban a mise nyelve a hét nagyobb részében (legalább négy napon) teljesen latin. Mivel a zsolozsmát többnyire együttesen mondják kezdők és haladók, három napon engedélyezhető az anyanyelv (beillesztett latin részekkel), négy napon viszont nagyrészt latin (legfeljebb egy-egy beillesztett anyanyelvű tétellel). A begyakorlás kedvéért a két rendszer komplementer lehet: ami a latin zsolozsmában anyanyelven van, az az anyanyelvű zsolozsmában latin.

c) Minden templomban, ahol legalább napi három mise van, ebből az egyiket végig latinul kell tartani (az olvasmányokat a homília előtt ismétlik meg anyanyelven). Vasárnap lehetőleg az énekes nagymise legyen latin.

d) Székesegyházakban, a monasztikus és kanonikális rendek férfikolostoraiban a római rítus szerinti misék latin nyelvűek, kivéve egy reggeli és egy esti, részben anyanyelvű misét.

e) A papok felszentelésük utáni ötödik évtől kezdve a zsolozsmát teljes egészében latinul imádkozzák, kivéve a patrisztikus olvasmányokat, melyeket olvashatnak anyanyelvükön azok a papok, akik képtelenek a megfelelő nyelvi szintjére eljutni.

f) Papi összejövetelek alkalmával a misét és zsolozsmát latinul kell végezni.

g) Dicséretes, ha világi hívők imaközösségei a zsolozsma egy részét latinul végzik, összejöveteleiken, lelkigyakorlataikon, tanfolyamaikon a misét, egyes zsolozsmahórákat, egyes áhítatgyakorlatokat legalább részben latinul tartják.

2. A FORDÍTÁSOK NORMÁI

A római rítuson belüli anyanyelvi engedmények csak akkor jogosak, ha a fordítások nemcsak egyházi jóváhagyást kaptak, hanem belső tartalmukban is tökéletesen megfelelnek a liturgikus szövegek követelményeinek. A zsinat után elterjedt nyomorúságos fordítások nem összeegyeztethetők a római liturgia hagyományaival, és sem a római liturgiába való bevonásra, sem kiegészítő szerepre (értelmező fordítások, misszálék) nem alkalmasak. Meg kell szüntetni az egyházi jóváhagyás kizárólag jogi funkcióját, s a jóváhagyás megadásakor számon kell kérni e tartalmi követelményeket. Normaként a szomorú emlékű 1969-es instrukció¹⁷ helyett csakis a LA alkalmazható.

Mik a követelmények e fordításokkal szemben?

17. Lásd az előző jegyzetet.

Először: a kérlelhetetlen, végsőkéig menő pontosság. Ennek jelentőségét látva némileg hosszabban időzünk e követelménynél. Megjegyzéseink most elsősorban a római rítus sajátos szövegeire, a szakramentárium anyagára vonatkoznak.

a) A pontosság alappillére a következetes szóhasználat. Azonos latin szót lehetőleg azonos szóval kell fordítani, hacsak a szövegkörnyezetből nem világos, hogy ott más jelentésben vagy jelentésárnyalatban használják. A választott szónak pontosan vissza kell adnia az eredeti szándékot. Tehát meg kell érteni, hogy a szöveg keletkezési környezetében, kulturális és teológiai közegében mi a jelentése. Különösen fontos ez a liturgia legfontosabb, de legnehezebb nyelvi rétegének, a patrisztikus korból származó szövegeknek a fordításánál. Ne feledjük, hogy a klasszikus római rítus szövegei (s éppen a legfontosabbak, például a kánon) igen nagy százalékban e korhoz kapcsolódnak. Megértésükhöz nem elég egy iskolai szótár használata, a nagy szótárak *példa*anyagát is elemezni kell hozzá. Minthogy nem várható el, hogy minden nyelvterületen hiteles képviselője legyen az antik keresztény nyelvészetnek, Rómának a legjobb szakértőket felkérve kell segítő kommentárokat közrebocsátania.

Ritkábban előfordul, hogy a latin szó pontos értelmének nincs megfelelője az adott nyelvben, vagy megfelelőjének olyan mellékértelme van, ami a figyelmet eltereli a mondanivalóról. Az ókeresztény *devotio* szónak például vagy nincs megfelelője egy sor nyelvben, vagy megfelelője mást jelent (buzgóság, áhítat). Ilyenkor és csakis ilyenkor szabad alkalmazni két-háromszavas körülírást, ami nem mást mond, mint az adott szó, hanem éppen az egyértelmű tartalom megjelenítése érdekében indokolt.

Emellett természetesen az adott nyelv vallási textológiáját is figyelembe kell venni. Mi az illető fogalomra bevett, a hitoktatásban, egyházi közbeszédben, teológiai írásokban használt szó.

b) A pontossághoz tartozik a kontextus elemzése és a képi tartalom megőrzése. A liturgia nem száraz tankönyvi nyelvezetet használ, ugyanakkor művészi értéke nem valami önkényes fantázia műve, hanem következetesen kitart azon eszmerendszer, képi valóság mellett, amely a kontextusból ma is kideríthető. Ha például egy oráció első felében az orvoslás, kertészkedés, hadakozás, sport köréből veszi azt a jelentésárnyalatot, mellyel a választott szóban az isteni valóságot kifejezi, akkor ennél a fogalmi területnél meg is marad, és elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy az oráció többi szavai értelmezhetők-e ugyanebben a gondolatkörben. Ha nem használ ilyen képi erővel bíró szót, akkor is rendszerint egymásra utaló szavak tartják fenn a mondat építményét. Csak egy példát adva: a következő szavak egy következetesen végigvitt fogalmi rendszert alkotnak: *fragilitas nostra — sua conditione atteritur — tua clementia reparatur* (az őszi kántorböjt szerdájáról). A példa azt is megmutatja, mi a nyelvtani párhuzamosságok jelentősége (*sua conditione — tua clementia*).

Az ilyesfajta pontosság nélkül az anyanyelvi fordítás gyakran vallási banalitásokba, általánosságokba laposodik, „kegyes beszéddé” gyengül.

c) A pontosság harmadik szintje a nyelvtani pontosság. A római rítus szövegeiben használt nyelvtani elrendezésnek van művészi, retorikai, ritmikai ereje, ami segíti hatékonyságát, könnyebben megjegyezhetővé teszi, emelkedettségét is szolgálja. De még inkább értelmi jelentősége van. Megmutatja, hogy az egyes gondolatok milyen viszony-

ban vannak egymással, mi van minek alárendelve, mi mivel áll párhuzamban. Az sem lényegtelen, hogy a latin szöveg mit mond előbb, mit mond később. A latin nyelvtan gondoskodik két ellentétes tendencia érvényesüléséről: ezek a tagoltság és az összefogottság. A szöveg három-négy szavanként megállapodik, önmagában is érthető gondolatot fejez ki, ugyanakkor a többi tagokkal nyelvtani viszonyba hozva egyetlen összetett gondolat részévé válik. Egyetlen példa: *Custodi, Domine, quæsumus, Ecclesiam tuam* (alapkérés) *propitiatione perpetua* (az őrzés mikéntje), *et quia sine te labitur humana mortalitas* (miért van szükség az őrzésre), *tuis semper auxiliis* (a következő, párhuzamos kifejezés közös eszközhatározója) *et abstrahatur a noxiis, et ad salutaria dirigatur* (a párhuzamosságot *et ... et* jelzi; összetartozik: *abstrahatur ... dirigatur*; illetve: *a noxiis* = valamitől — *ad salutaria* = valamihez). Meg kell kísérelni az efféle szerkezeteket igen pontosan, a belső rendet követve visszaadni a befogadó nyelvben is.

d) A római orációstílus identitásához tartozik a körmondat: egyetlen, összetett gondolat = egyetlen, összetett mondat. Ezt a mondatot (egészen kivételes esetektől eltekintve) megbontani nem szabad, mert egyrészt a gondolat szétesik, másrészt a szaggatott, „aszmatikus” beszédmód benyomását kelti. Persze ügyelni kell arra, hogy a mondat ne váljék akusztikailag vagy értelmileg befogadhatatlanná. Gonddal kell meghatározni, a „súlyos” szavak és a terjedelmileg rövid, strukturálisan eligazító szavak (prepozíciók, névutók, kifejtett és kifejtetlen szinonimák) egyensúlyát, elrendezését. A tömör, de nem túlsúlyolt mondatok segítik a felfogást, anélkül, hogy a mondat sűrűsége ellen vétenének. Szükség van a periódusnak egyfajta, szinte észrevehetetlen ritmikájára, numerozítására, s arra, hogy valóban periódussá váljék: valahonnan elinduljon, egy nagy kört megtéve éppen a jó pillanatban érkezzék a gondolat végére.

e) A LA instrukció felhívta a figyelmet a stilisztikai pontosságra is. Meg kell őrizni a római imádságstílus sajátosságait. Sem szóválasztásában, sem szerkezetében vagy ritmikájában nem laposodhat el a mondat, nem válhat köznapivá, meg kell tartania szakrális emelkedettségét. Kétségtelen, hogy van ebben valami artificiális, de az csak javára van, mert érzékelteti, hogy kivételesen nagy dologról beszél.

Az előbbieken főként az orációkra, prefációkra gondoltunk. A liturgikus szövegeknek azonban több műfaja van, s ezek nyelvileg is eltérő ideált valósítanak meg. A Bibliából vett legtöbb tétel egyszerűbb nyelvi közegben beszél. Többnyire rövidebbek a gondolatok (és mondatok), vagy pedig additíven, sorozatos kiegészítésekkel, hozzátételekkel növekszik meg a terjedelmük. A szókészlet viszonylag korlátozott. A zsoltároknak van egy nyugodt ritmusuk, valaki beszél, s csak a mondat két fele, párhuzamos szerkesztése (*parallelismus membrorum*) rendezi ezt a beszédet. Igen gyakori a *meus, meum, tui* stb. használata, ami szintén a dikció nyugodt folyását adja. Ez nem tömör nyelv, valamiképpen a szív mélyén születő gondolatok lassú kibontakozását jeleníti meg. Az evangéliumok stílusban olyanok, mint egy népmese. Az archaikus eposzokra jellemző elbeszélő stílust alkalmazzák: ahogy az elbeszélőnek eszébe jutnak az események, úgy mondja el, s nem gondolkodik azon, hogy az azonos fogalmaknak más-más szót keressen. Az efféle stilizálás távol áll az evangéliumtól. A mondatok „éssel” indulnak (a szájhagyományos elbeszélő stílus jellegzetes stíluseleme), a szereplők szavait sztereotip formulákkal vezeti be: „mondta, kérdezte, felelte”. A beszélőre való utalásnak a modern novellában szoká-

sos közbeszúrása vagy a végére helyezése teljesen idegen tőle. Amikor nem szemmel olvasunk, hanem szájhagyományos környezetben tudjuk meg az eseményeket, az a jó, ha előzőleg megtudjuk, ki fog beszélni, s már így hallgatjuk mondatának elejét is. Ilyenkor a „Felelte erre Jézus” típusú mondatkezdeteknek csak segítő funkciójuk van, felesleges írói leleménnyel kitalálni valamiféle változó nyelvi köntöst. Többek közt Milman Parry és tanítványa, Albert Lord munkássága nyomán ma már jól tudjuk, milyen fontos a szájhagyományos elbeszélő stílusban a formulák használata. Ha a hős felszáll a lovára, egy eposzban nyolcvanszor, az mindig ugyanazokkal a szavakkal van elmondva. Ez a stílus magában is arról beszél, hogyan keletkeztek az evangéliumok! Tanít a stílus is. Ezért kell hűségessnek maradni hozzá.

Van három ellenvetés a fent kifejtett alapelvek ellen, s implicate ezek befolyásolták az 1969-es fordítási instrukció¹⁸ megalkotóit is.

Az első, hogy a „szolgai” fordítás nem alkalmazkodik az egyes nyelvek szelleméhez. Természetesen vannak olyan extrém esetek, amikor egy nyelv nem tud megbirkózni egy latin kifejezési móddal vagy mondattal. Meg kell mondani azonban, hogy a fenti ellenvetés mögött inkább tudatlanság rejlik. Úgy tekint az egyes nyelveket, mint zárt, változhatatlan entitásokat. Holott a nyelvek története tanúsítja, hogy idegen hatások befolyása mindig fejlesztette a nyelveket: gazdagította szókincsüket, nyelvtanukat, stilisztikai gazdagságukat. Amikor egy idegen nyelvi szöveget átültetnek, a cél nyelv új lehetőségeit fedezik fel, olyan potenciálokat, melyek e „közbeavatkozás” nélkül talán sohasem derültek volna ki. Az idegen nyelvből vett alakzat különleges, élvezetes árnyalatokat hozhat a nyelvbe. Értelmileg is gazdagítja, de főképpen stilisztikailag tágítja ki a nyelv határait. Éppenséggel még egy összetett mondat „körülményeskedő” beszédmódjának is lehet (ha érthetőségét nem veszíti el) valamiféle stilisztikai mondanivalója. Egyébként is: egy nyelv nem *egy* dolog, számos nyelvi réteg van benne, s ha az adott nyelven belül — akár más nyelvek hatására — a vallási (vagy szűkebben: kultikus) szféra nyelve is kialakul, az nyereség az adott nyelvnek, melyből irodalma is hasznos húzhat. Maga a latin Biblia is úgy jött létre, hogy a latin új lehetőségeit kellett felismerni a zsidó és görög szöveg igen pontos áttételekor.

A másik ellenvetés: nem szavakat szavakkal kell fordítanunk, hanem meg kell ragadni a latin szöveg mondanivalóját, és azt azzal adni vissza, ami az új nyelvi közegben a gondolat lényegét közvetíti. Ez lenne a „dinamikus megfelele(t)és” elve. Függetlenül attól, hogy az általános fordítói gyakorlatra mennyiben igaz (általában arra sem föltétlenül, hiszen a fordítók, különösen a szépirodalomban törekszenek a forrásszöveg strukturális és stilisztikai jellemzőit is átültetni), a vallási és főleg liturgiai nyelvre azonban ez az elv nem alkalmazható. Mégpedig azért nem, mert a liturgia nem elvont szellemi valóság, hanem fizikai testben megjelent valóság — a nyelv esetében: meghatározott szavakban megjelenített szellemi valóság. Ha elveszünk belőle a szavak materiális biztonságát, az egész gondolatrendszer könnyen cseppfolyóssá válik. Veszélyes játékba, a relativizmus és szubjektívizmus ingoványába vezet a dinamikus megfelelés elve. De nincs is rá semmi szükség. A szövegek túlnyomó részéhez — csekély engedménnyel — pontos fordítások

18. Lásd a 16. jegyzetet.

hozhatók létre. A kivételes esetekben, s egyes nyelveknél valóban jelentkező probléma helyileg oldandó meg, anélkül, hogy a rendhagyó helyzetből általános módszert akar-nánk csinálni.

A pontos fordítás (főleg a Biblia esetében) bizonyos „régies” nyelvi formákat kíván. A harmadik ellenvetés az ilyen szövegek ellenében az „archaizálás” vádja. Különösen így van ez, ha kiindulópontként a nagy tekintélyű régi fordításokat vesszük. Márpedig cél-szerű így tenni nemcsak a befogadó közösség érdekeit nézve, hanem azért is, mert ezek a többnyire igen pontos XVI-XVII. századi fordítások létrehoztak egy bibliai stílust, amit nehéz lenne ma hirtelen a semmiből előállítani. Az „archaizmusokat” nem szabad egy-ként kezelni. Az, hogy az Úristent az angolban *Thounak* vagy *Younak* szólítjuk meg (azaz eredetileg: tegezve vagy magázva), inkább csak stilisztikai kérdés. Már a többféle múlt idő használata a tartalmat is befolyásolja. Egyes nyelvek kifejező eszközei közé tar-tozik egy régies *perfectum*. Bizonyos mondatoknál — például: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis; Dominus Dixit ad me: Filius meus es tu, hodie genui te;* vagy akár: *In principio creavit Deus calum et terram*) — a régies múlt az ősidők vagy a „min-den idők előtt” gondolkörébe helyez minket. Igen jól érvényesül ugyanez, amikor pél-dául az Úristen vagy Jézus szájából valami igen általános érvényűt hallunk.

Érthetetlen a szenvedő igealakokkal szembeni averzió még olyan nyelvekben is, ahol az az irodalmi vagy éppen a köznyelvben mindennapos. A szenvedő igealakot igen rit-kán szabad csak mással helyettesíteni, ugyanis nagy jelentőségű, hogy többnyire nem mondja meg, ki a cselekvő. Az aktív igealak használatánál ide valami alanyt kell talál-nunk, amely többnyire erőltetett, sőt félrevezető. A szenvedő alak sokszor egyszerűen azt jelenti, hogy Isten akaratából, Isten döntése alapján történt valami — esetleg sokan, meghatározatlan személyek cselekedtek. Az is előfordul, hogy más-más értelemben más-más cselekvők állnak az esemény mögött: *In qua nocte tradebatur* — jelenti a Jézus éle-tére törököt is, jelenti magának Jézusnak elhatározását, és jelenti az Atya akaratát.

A másik „elrettető” nyelvi eszközt ismét csak gond nélkül használják a köznyelvben, s nem érthető, miért akarják éppen az egyházi nyelvből kiküszöbölni egyesek. Ez az alá-rendelt mondat, mondjuk legegyszerűbb esetben: *Deus, qui...* = „Isten, aki...” A leg-több nyelvben semmi szükség arra a fontoskodásra, melynek eredménye a mondat szer-kezetének teljes elrontása. Egyébként a *Deus, qui* formulának teológiai jelentése is van: egy hivatkozás Isten tetteire vagy tulajdonságára, melynek alapján kérjük, amit kérünk. Legtöbbször könnyen cáfolható, hogy ezek archaizmusok lennének, vagy a befogadó nyelvtől idegenek. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy sajátos irodalmi-vallási nyelvréteg elemei, melyeket éppen ezért nyugodtan használhat a kultikus nyelv.

Mindezt összefoglalva kimondhatjuk: okos döntésekkel a latin nyelv használatát az Egyházban kiterjeszthetjük, ugyanakkor nem kell félni attól sem, hogy a „nyelvi fátylat” alkalmanként fellebbentjük a szent szövegekről, feltéve, hogy a fordítások pontosak, a latinnal közel egyenértékűek.

És ezzel megnyugtathatjuk a bevezetésben említett papot is: a latin liturgia visszaál-lítható úgy, hogy az eredeti zsinati elképzelés, az anyanyelvűség bőségebb alkalmazása sem fog kárt szenvedni.

III. Ad orientem

A „reform reformja” ügy másik neuralgikus pontja, a misézés (az oltár) iránya valójában szintén nem kapcsolódik szorosan a rítus kérdéséhez. Sem a zsinat, sem bármely utána következő rendelet nem írta elő az oltárirány megfordítását (*versus populum*, azaz „a nép felé” misézés), viszont a klasszikus római rítus sincs összekötve a misézés irányával. A kérdés részletes kifejtése Uwe Michael Lang könyve¹⁹ és Ratzinger kardinális többszöri megnyilatkozásai után fölösleges.

Hogy a tényeket röviden összefoglaljuk:

- a) jogilag nem kötelező a „szembemiszés”;
- b) történetileg mindkét miszési irány a kezdetektől fogva szokásos volt az Egyházban, de a pap is, nép is általában keleti irányba fordulva imádkozott;
- c) a kelet felé fordulást a hagyomány bibliai és teológiai érvekkel is alátámasztotta (a liturgia eszkatologikus iránya);
- d) pasztorális szempontból ez a hagyomány azt fejezi ki, hogy a pap és a nép egyazon irányba, az Úr jelenlétének és eljövételének szimbolikus irányába fordul imádság közben.

I. MI HÁT A PROBLÉMA?

A miszési irány megfordítására a zsinat utáni divathullám idején volt egy gyakorlati érv, és volt hivatkozási alap.

A fő érv egyszerűen úgy szólt, hogy a pap „ne fordítson hátat” a népnek, hogy módja legyen mindent világosan hallani és látni, ami az oltárnál történik. Ez a miszési irány egy közvetlenebb kapcsolatot létesít a nép és a szertartás, illetve a nép és a pap között.

A háttérben ott volt a régi liturgikus mozgalom egyes képviselőinek nagyon is érthető kívánsága. Akkoriban a liturgikus mozgalomban erős volt az elkötelezettség Róma városának ókeresztény hagyományai iránt. Mivel a nagy római bazilikákban a *versus populum* miszés volt általános, sokan ezt vélték a római hagyomány eredeti és hiteles gyakorlatának, melyhez, úgymond, a liturgikus mozgalomnak vissza kell térnie. E törekvés egyoldalúságát már XII. Piusz pápa szóvá tette a *Mediator Dei* enciklikában, s mint túlzott archaizálást voltaképpen elítélte.

A zsinat után azonban a rendelkezéseket sokan úgy akarták értelmezni, mint az „ősi” gyakorlatot, amit a zsinat előírt, s egyik pap a másiktól tanulta, hogy a szentély „átrendezését” mielőbb végre kell hajtani.

19. *Turning towards the Lord*. Magyarul (ford. VAJDA Julianna): *Az Úr felé fordulva. A liturgikus imáirány*. Ecclesia, Budapest 2006.

Az archeológiai kérdést félretéve (illetve ismét utalva a Lang könyvében összefoglalt eredményekre) minket jobban érdekel most, hogy milyen hatással volt ez a liturgiára, a pap és a nép liturgikus magatartására. Az átrendezést végrehajtani a legtöbb régi templomban voltaképpen lehetetlen volt. Az egész tér úgy volt kialakítva, hogy az oltárt az apszis felé fordítva építik, elég magas pódiumra (három vagy öt, egyes templomokban hét lépcső vezet fel hozzá), a szentély tere pedig elég nagy volt arra, hogy ott az ünnepélyes liturgia asszisztenciája elhelyezkedjék.

A zsinat utáni átrendezési hullámban a szentély közepére, még inkább elejére új oltárt létesítettek (építettek, vagy valamely oltárt, esetleg asztalt, például a kredenciaasztalt behúzták a szentélybe), az oltár egyik (esetleg mindkét) oldalára felolvasó állványt helyeztek, a papot pedig kíséretével együtt igyekeztek középpontba, például a régi oltár pódiumán vagy a régi oltár lépcsői előtt elhelyezni. Ezzel a szentélytér leszűkült, a szertartás térbeli kibontakoztatása igen nehézkessé vált. Ami pedig a kisebb templomok átrendezését illeti, ott végképpen, félméteres-egyméteres „közlekedési folyosók” létesültek a szentélyben. Hogy helyet takarítsanak meg, általában egylépcsős pódiumra helyezték az oltárt, vagy éppen pódium nélkül állították a szentély közepére, így a tervezett céllal éppen ellenkezőleg: a hívek elvesztették azt oltárra való rálátásukat. A pap alakja is nagyjából egy magasságba került a padokban a hívő előtt ülők fejével. Az ambó használata éppen hogy megszüntette a kontaktust a felolvasó vagy beszélő pap és a nép között. Míg a hajdani magas **szószéken** az értést segítette a szájról olvasás és a gesztikulálás is, az ambó használatba vételével a legtöbb templomban egyedül a mikrofon próbálta (általában sikertelenül) közelebb hozni az olvasót vagy az igét fejtegetőt a hívekhez.

Az átrendezés igazi vesztesége azonban igazán a papi lelkiségben mutatkozott meg. A papok többsége elvesztette kontaktusát a szakrumbal, és érdeklődése középpontjába a nép került. Tekintetének nem is volt meghatározható iránya: az oltárkereszt a szemmagasságnál alacsonyabban volt, ha tekintetét fölemelte, legfeljebb az erkély-kórust vagy orgonát látta maga előtt. De nem is igyekezett tekintetét felemelni, inkább szembenézni igyekezett a gyülekezettel. Ez pedig egész belső attitűdjét meghatározta. Mondhatni, a térbeli, fizikai irányváltás lelki, szellemi irányváltássá vált. Elkezdett nem a népért, hanem a népnek misézni. Igyekezett mindenféle módon kézmozdulatokkal, fejjel, szemmel hatást gyakorolni a „közönségre”, valóban a gyülekezet elnöke, de inkább médiamanje vagy színésze lenni. Ehhez a közvetlen kapcsolathoz nem egyszer a viselkedés közvetlenkedése is hozzátartozott: egyik-másik pap azzal „fokozta” a helyzetet, hogy időnként lement a nép közé, egyes helyeken esetleg felhívta a népet az oltárhoz. Furcsa dolog, de tény, hogy az a liturgia, amelynek ideologikus háttere, kívánt célja a szolgálati papság jelentőségének csökkentése volt, éppenséggel *one man show*-vá, performanszá alakult át.

Nem tudom, az okok és okozatok láncolatában mi a sorrend. A „pasztorális liturgia” jelszava arra vezetett, hogy a liturgiát „alkalmazzák a közösséghez”, ahelyett, hogy a közösséget emelnék fel a liturgia magasába. Lehet, hogy ez vezetett az oltár helyzetének, a pap magatartásának változásához is. De nem lehetetlen, hogy fordítva történt: egy jó szándékú térrendezés lassanként átalakította a pap „miséző morálját”, miszési spiritualitását. Bizonyára tudta, de nem érezte sejtjeiben, hogy mit jelent az Egyház nevében a

Felséges trónja elé lépni, odavinni a Krisztus nevében Isten népének imáját és áldozatát. Tudatának előterébe egy fajta közösségvezetői, nem egyszer tanítói attitűd lépett.

Ez a pszichológiai változás nem következhetett volna be a misézési irány megváltozása nélkül. A népnek „háttal” álló és cselekvő pap magára marad: mint egykor a zsidó templom főpapja, belép a szentek szentjébe, a kárpit mögé, az Istennel való érintkezés terébe. *Solus intrat canonem* — mondták a régi püspökről. Ha a pap nem kapaszkodna szinte kétségbeesetten a néppel való egységének hamis illúziójába, kénytelen lenne magányát az Istennel való hivatalos és egyben személyes érintkezésben feloldani.

A zsinati reform nem követelte az oltár „megfordítását”, és a régi római rítus sem követelte meg a *versus apsidem* misézést. Gyakorlatban mégis így kapcsolódott össze a rítus és az oltár helyzete, és azt mondhatjuk, hogy ma valóban jótékony hatású lenne a misézési irány visszaváltoztatása. Az, hogy a papság tömege tiltakozik ellene, magában is jól mutatja: szükség lenne rá, mert a tiltakozás mögött valójában nem a pasztorális szolgálat az elsődleges motívum, hanem a papi pszichológia elferdülése.

2. MI A MEGOLDÁS?

A szentatya még bíboros korában rámutatott a lényegére. A papnak akár az oltár külső, akár belső oldalán áll, lélekben Isten felé kell fordulnia. A kardinális azt is mondta, hogy ezt a lélekben Isten felé fordulást támogatja, amennyiben a pap egy olyan „eszmei keletet” rögzít magának, amelyre tekinthet. Ha valamely okból célszerűbb a nép felé fordított oltárt használnia, legcélszerűbb egy feszületet függeszteni a magasba, s a pap arra emelje fel tekintetét, amíg misézik. Uwe Lang könyve egy másik megoldást is javasol. Szerinte a mise első része nagyrészt valóban a pap és a nép közötti dialógus formájában történik, vagy a népnek szól. Javaslatára szerint mondja ezt a részt a pap a *sedile*től a nép felé fordulva, majd a felajánlaskor lépjen fel az oltárhoz, s ott a néppel azonos irányba fordulva (a „népnek háttal” kifejezést ki kell küszöbölni!) mondja el ünnepi könyörgését, s vigye Isten elé az áldozatot. Azután, amikor az áldozat gyümölcseinek kiosztása történik, ismét a nép felé fordul, hogy az Úr testét lehozza nekik az oltár hegyéről.

Szükséges-e, hogy a nép lássa, ami az oltáron történik? A keleti egyház papja a legfontosabb cselekményt a zárt ikonosztáz mögött, „az oltárban” végzi. A keresztény ókorban (tehát nem a középkorban!) az oltárt függönyök vették körül, s azt a legszen-
tebb cselekménynél behúzták. A kánont még hallani sem engedte a régi liturgia, annak szavait a pap csendben mondta (ismét csak nem a középkor óta)! Valójában nem is igen van „láttnivaló” a kánon cselekményében, a szent színeket pedig az átváltoztatás után a pap magasan felmutatja. Hogyan vesz részt a nép a mise e részében? Első, legfontosabb szinten azzal, hogy megtanítyják arra: a szent cselekmény közben önmagát hozza áldozatul az oltárra, s azt egyesítse Krisztus és az Egyház áldozatával. Második szinten azzal, hogy ismeri az eucharisztikus cselekmény fő mozzanatait, és buzgó imáját maga is abba az irányba fordítja (például megemlékezés élőkről, holtakról, az áldozat felajánlása az Istennek). Harmadik szinten azzal, hogy misszáléjából követi a pap szavait. Végül negyedik, nem fölösleges, de nem is feltétlenül szükséges szinten azzal, hogy látja, a pap most

nem csak imádkozik, de cselekszik is: meghajol, kezeit kitárja, összezárja, keresztet vet, stb. Ezeket a mozdulatokat a pap mögött állva is észlelni lehet, ha az oltár elé magas pódiumon áll.

Mielőtt továbblépnénk, szeretném az imairány képletét egy elemmel kibővíteni. Láttuk, hogy a pap a nép felé fordul, amikor nekik van mondanivalója (üdvözlí, inti, áldást ad, homíliát tart stb.) A valóságos vagy eszmei kelet felé fordul akkor, amikor az Egyház szolgájaként, a Krisztus helyetteseként, egyúttal a nép imádságát, áldozatát Isten elé vivő közbenjáróként cselekszik. De van egy harmadik irány is, amelyet inkább a zsolozsmából ismerünk. A közösség, s a most benne helyet foglaló pap kört alkot, mintegy leképezi azt a közösséget, amelyből az Egyház keletkezett, s amely az emeleti teremben összegyülekezve a boldogságos Szűzzel együtt várta a Szentlelket. Ez a nyugodt, elmélkedő, dicsőítő közös imádság iránya. Így történik, hogy a zsolnározó közösség az egymással szembefordított stallumokban ül, s csak akkor fordul az oltár felé, ha hangsúlyozni akarja hódolatát (a zsolnárt záró doxológiára), vagy ha a pap papi szolgálatot végez (például orációt mond). Ilyenkor a pap inkább a közösség része, ahogy Ágoston mondja: püspök vagyok *nektek* és keresztény vagyok *veletek*.

A misének is van ilyen része, például a *Gloria*. Az ünnepi misében a pap ilyenkor a *sedilénél* ül, amíg a kórus azt befejezi. A pap mintegy engedélyt ad az ének megkezdésére, amikor intonálja a *Gloriát*, de azután a hívekkel együtt imádkozza. A *sedile* helyzete is ennek a szimbolikának felel meg. Nem a néppel szemben, „elnöki pozícióban” ül a pap, ülése iránya egyezik az egyik félkórusával.

Ezek után kövessünk végig egy misét az imádságirány szempontjából. A pap az oltárhoz járul, s az előtt imádkozik, majd megtömjénezi. A *Kyriét* és *Gloriát* „zsolnárhelyzetben” vagyis a *sedile* iránya szerint imádkozza. A kollektában az Egyház ünnepi könyörgését viszi Isten elé, tehát a szimbolikus kelet irányába fordul, a néppel egyezően. A szentlecke, evangélium olvasása történhet a nép irányában (az ettől eltérő irányoknak sajátos története és szimbolikája van, amellyel most nem kívánok foglalkozni), de az olvasmányközi éneket természetesen a zsolnározás irányában hallgatja vagy énekli. A homíliát ugyancsak természetesen a nép felé fordulva tartja. A *Credó*val kapcsolatos problémákra később térnék ki. Ezek után az oltárnál, a valóságos vagy eszmei kelet felé (Istenhez fordulva) végzi el a felajánlást, a kánont, és az azt lezáró Miatyánkot. Az áldoztatás természetesen az ellenkező irányban történik. A posztkommunió ismét az Isten felé forduló könyörgés. Az ezután következő záró részek ismét a nép felé fordulva mondanók (kivéve a pap magánimáját, a *Placeatot*).

Ezzel az elrendezéssel minden megkapja természetes irányát, és nem szükséges egyetlen döntéssel meghatározni a pap liturgikus helyzetét. Mindez azonban összefügg a templomtér elrendezésével is.

3. A TEMPLOMTÉR ÉS BERENDEZÉSE

Mielőtt a szentély és oltár elrendezéséről beszelnénk, a templomtér struktúrájáról kell szólnunk. Általában azt mondjuk, hogy a templom szentélyből és hajóból áll. Történeti,

egyben funkcionális szempontból helyesebb a templomtest négy egységéről beszélni. A templom szíve vagy feje, minden belső irány célpontja természetesen a szentély, s a templom tengelyének (haladási irányának) célpontjában, középen álló oltár. A szentély magasabb a templom többi részénél, különállását építészeti is hangsúlyozni kell (dialív, szentélyrács).

Kevés szó esik a következő térszakaszról, a kórusról. Itt mintegy kiszélesedik a templom, ha nem is feltétlenül építészeti, de vizuálisan valamiféle „kereszthajó képződik”. Ez az énekesek helye, de itt ülnek azok a hívek is, akik intenzíven, cselekvően vesznek részt (elsősorban énekükkel) a liturgiában. A klasszikus térszervezés szerint itt az irányt az észak-déli irányba néző stallumok határozzák meg. Ez nem áll ellentétben a keleti (az oltár felé forduló) imairánnyal, mert a hívek a liturgikus részeknél fordulhatnak egymás felé (zsoltározó részek), vagy félfordulatot téve az oltár felé fordulva is állhatnak. A kórus közepén elég hely marad arra, hogy a szent tér mintegy folytatódjon a templom hosszában, a hajó vagy a bejárat felé. A misében is, de azon kívül még inkább e szent „félszigeten” mennek végbe egyes események: egyes részeket innen, akár a templom hosszanti tengelyének felénél, a hívők közelében énekelnek, itt vonulnak ki és be a körmenetek (például virágvasárnap, a nagypénteki *adoratio crucis*), bizonyos szentelések is itt mehetnek végbe, és szerep jut a két stallum közti résznek (plánium) a zsolozsmában is. Elfogadható, hogy a köznapi miséken a hívek is itt, a szentélyhez közelebb foglaljanak helyet.

Ezután következik a templomhajó, a hívek nagyobb tömegének tartózkodási helye. Kíváncsú, hogy a liturgiára fenntartott középső sáv itt is folytatódjék, tehát a padok ne egy tömbben, középen nyerjenek elhelyezést, hanem a stallumok folytatásaképpen (legalább) két szimmetrikus oszlopban, elegendő helyet hagyva a kettő között, középen.

Nem lényegtelen a kapcsolódó mellékterek vagy előterek láncolata. Egyrészt helyet adnak azoknak, akik valamely okból csak rövidebb időre kapcsolódnak be az istentiszteletbe, vagy kisgyermekük miatt szeretnének a bejáratához közelebb maradni, hogy feltűnés nélkül kimehessenek, amikor kell — de ugyanakkor itt van a helye a keresztkútnak, gyóntatószékeknek is.

Ezután beszélhetünk az oltárról. Első követelmény, hogy elég magasan legyen, az átlagos méretű templomokban legalább három lépcsőt elő kellene írni a szentély padozata és az oltárpódium között. Szükséges, hogy az oltár elég széles legyen. Egyrészt funkcionális okból, másrészt nagy templomokban egy bizonyos távolságból az oltár a látás számára jelentéktelenné válik. Vissza kell állítani a kötelező szabályt a gyertyák számát, méretét és szimmetrikus elhelyezkedését illetően. A gyertyáknak az is a feladatuk, hogy közreveggyék a papot és az oltáron lévő áldozatot, mintegy fénylő oszlopot emeljenek jobbról és balról. Ne legyen alacsonyabb a gyertya a pap fejmagasságánál. Abszurd, hogy újabban dísz tárggyá vált a gyertya: pár centiméter magas gyertyatartók díszlegnek az oltáron, valamely érthetetlen okból csak az egyik oldalára állítva, „kiegyensúlyozva” a szintén túl kicsiny kereszttel vagy egy virágcsokorral (!) az oltár másik oldalán. A keresztnek olyan magasan kell állnia vagy függenie, hogy a pap felnézhesen rá.

Szép és felújítandó szokás cibórium létesítése az oltár fölött. Ez óvja, szeretettel betakarja az asztalt, méltóságot is ad neki. Furcsa, hogy a püspöki trón felett ott áll a baldachin, de az Úr földi trónja fölött nem...

Az oltár öltözetére régi előírásaink és szokásaink vannak, melyeket ma nem tartanak be. Ezek segítik az oltár megbecsülését, méltóságteljes megjelenést adnak nekik. A vászonterítők az oltár két oldalán földig lógnak, az oltár előrészét pedig színes brokát fedi vagy szegélyezi (*antependium*).

Most érkezünk el az oltárirány kérdéséhez. A barokk, romantikus és sok középkori templomban meg kellene tartani (vissza kellene állítani) a *versus apsidem* oltárt. elbontva előle a szentély látványát zavaró „szembemiséző” oltárt.

Egyes középkori és modern templomokban felállítható egy olyan oltár, amely körbejárható, s mindkét oldaláról misézni lehet rajta. Ennek feltétele, hogy a magas pódium mindkét oldalán elegendő hely legyen, továbbá a pódium körül is akkora tér legyen, hogy abban nagyobb asszisztencia is mozoghasson.

Ahol bármely okból szembemiséző oltárt állítanak, azt úgy kell kialakítani, hogy összehatásában, méltóságában ne különbözzék a *versus apsidem* oltároktól. Legyen magas, lehetőleg legyen felette cibórium, és az oltáron magas gyertyák, magas kereszt álljon. (Gondoljunk a Szent Péter bazilika főoltárára!) A legalább négy, de inkább hat gyertya és a kereszt mintegy falat húz a pap elé. Nem is annyira azért, hogy a hívektől őt némileg takarja, de hogy inkább a híveket takarja az ő szemei elől — vagyis figyelmét megkösse, magára a szent cselekményre irányítsa. Egy ilyen oltár némileg eliminálja a fentebb elősorolt közkeletű problémákat.

A zsinat nem rendelkezett a szentélyrácsok elbontásáról. Ez ismét önkényes elhatárolás és felületes divat volt. A szentélyrácsnak ugyanis két haszna van: illő védelmet, tiszteletet ad a szentélynek, másrészt lehetővé teszi, hogy a hívő „letelepedjék” az Úr asztalánál, s ne legyen kénytelen mintegy a levegőből venni az Úr Testét, miközben folyamatosan mozognia kell, és semmi megnyugvást, megérkezést nem talál az Úr oltáránál.

Ha a szentély méretét nem csökkentik le a kettős oltárral, akkor a szentély sarkánál elegendő hely marad az ambónak. Ne kerüljön az oltár közelébe! A régi római bazilikák példája szerint az ambó kivihető a „szent félszigetre”, a kórusba. A barokk templomok prédikálószékei biztosították, hogy a nép lássa a papot, és szavának a legelőnyösebb akusztikai erősítéssel szolgált (jól kiválasztott hely, fedél). Kiábrándító látvány a használaton kívülre helyezett prédikálószék. Legalább bizonyos funkciókra ezt kellene használni. De bárhol álljon is az ambó, négy-öt lépcsőnyi magasságra szükség van ahhoz, hogy a homíliát mondó papot látni is lehessen.

Csak futólag említem, hogy a keresztkút helye kevés templomban megoldott. Elvileg természetesen különálló kereszttelőtemplom lenne a kívánatos, vagy a bejárat közelében található önálló tér. Magának a keresztség kiszolgáltatásának is megvannak a térbeli követelményei, de gondolnunk kell arra is, hogy a keresztkút a húsvéti vigílián, majd pedig a húsvét heti nagyvesperásban a közös liturgiában is jeles szerepet kap.

Kívánatos tehát, hogy a római rítusú miséket (sőt a NO szerint mondottakat is) *ad orientem*, vagy legalábbis a néppel egy irányba fordulva celebrálja a pap. Ha ez valami miatt nem lehetséges, két követelményt állítunk: legyen a *versus populum* oltár némileg

elkülönített térben, kellő magasságban, s rajta a miséző találja meg a maga transzcendens irányzódási pontját. Másrészt ha így van, kettőzött gonddal kell ügyelni arra, hogy a papban kialakuljon és megőrződjék a *versus Deum* liturgikus lelkiület.

IV. A zsolozsma

A liturgia egyetlen részében sem végzett akkora pusztítást a Bugnini-liturgia, mint a zsolozsmában. Elmondható róla, amit Lebrecht Blücher Dreves, a híres himnusz kutató írt a XVII. századi himnuszreformról: „Itt kő kövön nem maradt.”

A zsolozsma a liturgia fontos eleme. Egykor a templomok istentiszteleti rendjéhez ugyanúgy hozzátartozott, mint a mise, és legalábbis egyes órák celebrálásában a laikusok is részt vettek. Míg a mise elsősorban „akció”, amelynek része vagy kísérője a szó, az énekes zsolozsmában maga az énekes imádság a liturgia, melynek kísérője egy-egy akció. A zsolozsma a misénél bőségesebb időt és alkalmat ad arra, hogy elménk Isten dolgaival és a liturgikus idők misztériumaival foglalkozzék. Emiatt a zsolozsma nemcsak Isten imádása, de a liturgikus tudatformálásnak is hatékony eszköze. A mise nagyobb részére igaz, hogy Isten üdvözítő művét mint egyetlen, átfogó tényt szemléli, a zsolozsma prizmaja ezt apró színárnyalataira bontja.

A zsolozsma pasztorális jelentősége is nagy. A hívek a liturgikus magatartást, nyelvezetet, stílust, gondolkodásmódot könnyebben elsajátítják a zsolozsma keretében, mint bármennyi magyarázatban. A misét a szolgáló pap celebrálja, a hívek részt vesznek rajta. A zsolozsmában maga az összegyűlt közösség képviseli látható alanyként a valódi alanyt, az Egyházat. A mise érvényességét a papi szolgálatból nyeri, s így a hívő közösség gyakorlata számos aliturgikus elemet fogadott magába (anélkül, hogy a liturgia érvényességét lerontotta volna). Minden pasztorális-liturgikus reform küzd azzal a gonddal, hogy egy meglévő gyakorlatot kell jobbra tenni. A zsolozsma ellenben maga határozza meg a liturgia tartalmát (zsoltárok, bibliai részletek, az Egyház himnuszai); aki elkezd mondani a zsolozsmát, nem fog helyettesítések után nézni, hanem magát a zsolozsmát fogja végezni. Végül a zsolozsma módot ad arra, hogy a pap nélküli gyülekezet teljes értékű liturgiát végezzen, illetve annak mondásába a világi hívő magában is bekapcsolódhat.

A könyvünk első felében mondtak különösen is érvényesek a zsolozsmára. A római rítus zsolozsmája ősi alapokon, organikusan fejlődött egész. Életmódja azonban az volt, hogy ezt az azonos hagyományt az egyházmegyék vagy egyháztartományok a maguk hagyományává tették, és a részletek egyéni alakítására nagyobb lehetőségeket kaptak. Így az úzusok önazonossága elsősorban a zsolozsmában jelent meg. Mindezek a sajátos karakterű úzusok azonban mind a római rítust képviselték.

A zsolozsma történetének fő mozzanataival és az új *Liturgia horarum*mal részletesen foglalkoztam korábbi könyvemben.²⁰ Annak megállapításait az alfejezetek élén most röviden összefoglalom, s azután térek át a „javaslatra”.

20. BL 3. fejezet.

I. A HÓRÁK SZÁMA ÉS SZERKEZETE

A római zsolozsma három legfontosabb eleme: a órák száma és szerkezete, a zsoltárok szétoztása (mint a óra jellegét alapvetően meghatározó tényező), továbbá az antifonále. Ehhez járul még két változékonyabb komponens: a himnárius és a lektionárius.

A zsolozsma nem egyszerre, egységes elgondolás szerint „született” meg. Az egyes óráknak külön-külön történetük van, s e körülmények rajta is hagyták jegyüket a óra jellegén. A reggeli és esti ima (laudes, vesperás) az Egyház közös imaéletének két sarokköve az ősi időktől fogva, egyben az emberiség vallási életének közös intézménye. A korai kereszténység óta szokás vagy szabály, hogy a munkanapot ne engedjük imádság nélkül elfutni, hanem rendszeresen (három óránként) tartsunk egy rövid megállást, szenteljünk néhány percet az Istennek, és megemlékezzünk az üdvösségtörténet három fontos pillanatáról, a Szentlélek alászállásáról, Jézus megfeszítéséről és a haláláról (tercia, szexta, nóna). Ez lehetett eleinte egyéni áhítatgyakorlat, tartalma szerint kevésbé liturgikus (például a Miatyánk elmondása), később egy rövid zsoltáros részt magába fogadva liturgizálódott. A Krisztus intelmének megfelelően („virrasszatok és imádkozzatok”) időről-időre hosszabb virrasztó imádságot tartottak a keresztények, főként nagyobb ünnepek előtti éjszakán, vagy a halottak, főként a vértanúk halála napján (vigília, más néven: matutínus). Végül az együttélő keresztény közösségekben alakult ki a munkanap kezdetét és a lefekvés előtti perceket megszentelő imádságalkalom igénye (prima, kompletórium). Mint már Szent Benedek megfigyelte, a órák száma így éppen megfelel a zsoltáros vágyának: *Septies in die laudem dixi tibi* („Hétszer napjában dicséretet zengek neked” Ps 118,164) — *Media nocte surgebam ad confitendum tibi* („Az éj közepén is felkelek neked hálát adni” Ps 118,62).

A órák struktúrája pontosan megfelel eredetüknek. A laudes és vesperás közepes terjedelmű (nagyjából 30 perc), ünnepélyesen végzett, tagolt, elsősorban dicsőítő jellegű imádság. A vigília (*matutinus*) az éjszaka nyugodt idejét használja ki a hosszabb zsoltározásra és elmélkedő olvasásra (1-1,5 óra). Viszont a három napközi kishóra igen rövid (8–10 perc) és mivel eredetileg szinte változatlanok, munka közben akár fejből is elmondhatja őket az imádkozó. Ilyen a prima és a kompletórium is, egy kevéssel hosszabbak ugyan, de még kevesebb napi váltakozással, ami megkönnyítette, hogy funkciójukat beteljesíthessék.

A órák e szerkezetét már Szent Benedek regulája leírja (VI. század eleje), de bizonyos, hogy ő egy már megszilárdult római szokást vett át és alakított szerzeteseinek életmódjához. Azután e rendszer apróbb variánsoktól eltekintve tovább élt egészen a XX. század végéig. A liturgia törzsanyagának nem kell alkalmazkodnia a változó korhoz: így mondták a órákat a késő antik korban, a népvándorlás viharai között, a középkori kulturális környezetben, a reneszánsz és barokk kor Egyházában is.

A II. vatikáni zsinat maga csak két kisebb változtatást irányzott elő. A rítuson nem változtatott az, hogy csak egyetlen nappali óra elmondását írták elő kötelezően. Már jobban belenyúlt a liturgia szerkezetébe, hogy a konstitúció prima órát megszüntette. Talán érzéketlen volt a közeg a látszólag megkettőzött reggeli ima gyökeresen eltérő jellegével szemben (laudes: az egész kozmosz reggelének megszentelése, alapvetően dog-

matikus tartalommal; prima: a személyes munkanap megkezdése, inkább morális tartalommal). Avagy úgy gondolta, hogy a mai életrendben, amikor nincs elég idő a két óra elmondására, „luxus” a kettőzés.

Ez a liturgikus konstitúció azon kevés intézkedései közül való, melyek valószínűleg újragondolásra érdemesek. A római liturgiának egy igen régi, nagyjából másfél évezredes eleme enyészik el nyomtalanul ilyen módon, a tevékeny élet megszentelésének ma is korszerű szándéka teljesületlen marad, s mint látni fogjuk, megzavarodik a zsoltárok rendje is. Úgy gondolom, a primát vissza kell állítani, nem téve kötelezővé, de rendszeríteni — *ex consuetudine* — legalább vasárnap (117. zsoltár) és hétfőn, az egész heti munkára gondolva.

A órák számában és szerkezetében bekövetkezett további változások nem a zsinat, hanem a Bugnini-bizottság munkájának termékei. Elsősorban: gyakorlatilag megszűnt a napot berendező rövid megállások, a kishórák rendszere. A zsinat csak ezek kötelező voltán változtatott. A bizottság a hármat összevonta egy *hora mediába* (napközi imaóra). S bár adott szöveget az elhagyott két óra megtartásához is, a *hora media* túlhangsúlyozásával amazok eltűnéséhez vezetett. Megszűnt továbbá a vigília virrasztó jellege, így annak egész lelkisége veszendőbe ment. Helyére egy bármikor elmondható *hora lectionis* (olvasmányos imaóra) lépett.

Capitulum — lectio brevis

Még nagyobb a változás a órák szerkezetében. A órák belső rendje és hosszúsága eredetileg pontosan tükrözte eredetüket és az életben betöltött szerepüket. A *Liturgia horarum* (LH) minden órát szinte egyenlő hosszúságúvá tett azzal, hogy mindegyikben csak három zsoltárt vagy zsoltárdívíziót írt elő (a kompletóriumban egyetlen zsoltárt). A hosszú virrasztózsoltosma nyitányát, az *invitatoriumot* (félreértve annak liturgikus funkcióját) leválasztotta a matutínumról. A laudes és vesperás dramaturgiáját, művészi felépítését, lélektani ívét tönkretette azzal, hogy a himnusz minden elfogadható indok nélkül a óra elejére helyezte át, s ezzel az ünnepi órákat a kis órákhoz közelítette. A kishórák szerkezetét csak annyiban módosította, hogy a *hora media* változó, a korábbiakénál hosszabb három zsoltárt kapott. A diurnáléban a responzóriumbrevéket áthelyezte: a laudes és a vesperás brevét kapott, a kishórákban viszont elmaradt a breve. Ez a változás önmagában nem kárhoztatható, annál kevésbé, mert a monasztikus rendszert alkalmazza. De ezen responzóriumbrevéket tekintve (melyek tehát nem hosszabbítják meg a kishórát) fölöslegesen, haszon nélkül tört meg egy igen régi hagyományt.

Mi lehetett e változások indítéka? A hagyományt negligáló „ésszerűsítéseken”, mechanikus szabványosításokon kívül (hymnusz, invitatorium áthelyezése) elsősorban rövidítésre törekedhettek. Így rövidült le a vigília/matutínium, a laudes, a vesperás, a kompletórium, s „könnyítésül” szűnt meg a vigília virrasztó jellege. A változás azonban kényszerítően hozta magával a zsoltárrend megváltoztatását, az pedig az egész antifonále átalakítását.

Mindez elkerülhető lenne egy másik irányelv alkalmazásával. A római zsoltosma maga egészében (csupán csekély számú, valóban indokolt változtatással) érintetlen marad. Ellenben az imádkozóknak külön szabályok mondják meg, abból mennyit kell vé-

gezniük. A lehetőségeket meg kell adni, a zsolozsmára kötelezett közösségekben ezekből *ex consuetudine*, az arra nem kötelezett közösségekben *ex optione* alakul ki a ténylegesen végzett zsolozsma.

A zsolozsma szerkezete a javaslat szerint:

VIGÍLIA/MATUTÍNUM

invitatórium (vagy himnusz, *secundum usum*)²¹

vasár- és ünnepnap: 3 nokturnus (mindegyik 3 zsoltárral és 3 olvasmánnyal)

bétköznapi: 1 nokturnus (elvileg 12, gyakorlatilag 6, kivételes esetben 3 zsoltárral²²

és mindegyik forma szerint 3 olvasmánnyal)

ünnepeken Te Deum

záró könyörgés

Az év 10-12 ünnepén helyi rendelkezés szerint (*ex optione*) a plébániákon is kell virasztó zsolozsmát tartani. Viszont a zsolozsmára kötelezett egyes személyeknek felmentés adható a mindennapi matutínum alól, általában heti 3-4 (vasárnap, ünnepek, egy-két köznap) matutínum előírásával.

LAUDES

bevezetés (*versiculus sacerdotalis + Deus in adiutorium*)

5 zsoltár

kapitulum

himnusz + verzikulus

Benedictus

(précesz) + **zárókönyörgés** + (kommemoráció)

lezárás

Az 5 zsoltár indokolt esetben (*ex consuetudine / ex optione*) 3-ra rövidíthető. A *versiculus sacerdotalis (versus ad laudes)* az úzus szerint veendő vagy elhagyható.

PRÍMA

bevezetés

himnusz

4 rövid zsoltárszakasz

kapitulum + responsorium breve + verzikulus

zárókönyörgés

21. A órában eredetileg nem volt himnusz. Szent Benedek vezette be a monasztikus zsolozsmában, de az egyházmegyéek többsége nem vette át, nyilván azért, mert az *invitatorium*ot elég súlyosnak érezték a óra bevezetéséhez.

22. A zsoltárok számát a hármas szám határozza meg, de a közösség vagy egyén élethelyzete szerint (*ex consuetudine / ex optione*) változhat a három szorzója. A kontemplatív közösségekben a 12, általános szokásban 6, népszolozsmában vagy különleges helyzetű közösségekben lehet 3 a zsoltár.

A prima óra csak vasárnap és egy hétköznapi kötelező (rendjét a *consuetudo* határozza meg). A primához (vagy a laudeshez, ha nincs prima) *ad libitum* hozzákapcsolható az *officium capituli* (martirológium + munkák kiosztása és megáldása + a közösség szabályzatának olvasása + nekrológium — a helyi adottságok szerint végezve vagy elhagyva az egyes elemeket).

TERCIA, SEXTA, NÓNA

bevezetés

himnusz

3 rövid, állandó **zsoltárszakasz**

kapitulum + responsorium breve + verzikulus

zárókönyörgés

Dicséretes a három óra megtartása, de a zsinati konstitúció szerint közülük csak egy kötelező. Privát végzésben a zsoltározást követő részek helyett köznapokon elegendő egy Miatyánk elmondása.

VESPERÁS (*megelőzheti rövid lucernárium*)

bevezetés

5 zsoltár

kapitulum

responsorium breve vagy prolixum (*vasárnapokon, ünnepeken, közösségi alkalmakon ad lib.*)

himnusz + verzikulus

Magnificat

kommemorációk

(précesz) + **zárókönyörgés** + (áldás) + **befejezés**

(Mária-antifóna)

Az 5 zsoltár *ex consuetudine* / *ex optione* 3-ra rövidíthető (kéthetes ciklus).

KOMPLETÓRIUM

bevezető részek (*lectio brevis + Confiteor + Convertite + Deus in adiutorium*)

3 (4) **zsoltár**, ill. zsoltárszakasz

himnusz

kapitulum (+ responsorium breve)

verzikulus

Nunc dimittis

zárókönyörgés + áldás

A zsoltárokról lásd a következő alfejezetet. A kompletórium régi sajátosága, hogy a himnuszt a legtöbb egyházban a zsoltárokhoz csatolták, *ex consuetudine* a himnusz és a kapitulum felcserélhető. Helyi szokás határozta meg, adtak-e a kapitulumhoz *responsorium brevét*, s ha igen, az egész éven át, vagy csak egyes időszakokban. Erről az úzus határoz, vagy *ex consuetudine* lehet dönteni.

Néhány általános érvényű kiegészítés:

a) Népszolozsmában, világiak privát gyakorlatában a hét adott napjára előírt óra helyett bármely más nap tételei imádkozhatók.

b) A zsolozsmáskönyv tartalmaz kapitulumokat, amelyek helyett azonban más megfelelő bibliai mondat is választható.

c) Az oráció elvileg a napi mise kollektájából veendő, de helyette imádkozható a zsolozsmáskönyvbe foglalt általános helyettesítő könyörgések valamelyike.

d) Az itt ismertetett alapelvek a zsolozsma többi részeiben is érvényesíthetők: a zsolozsma alapvetően a teljes értékű *Officium Romanum*, bizonyos törvényesen megszabott alkalmazások, rövidítések, engedmények azonban lehetővé teszik a közös teljes zsolozsma különböző használatait.

2. A ZSOLTÁROK ELOSZTÁSA

A órák jellegét nagyban meghatározza, hogy milyen zsoltárok vannak hozzájuk kijelölve. A hagyományos *Officium Romanum* egyik legszilárdabb, legjellemzőbb vonása volt a zsoltárok elhelyezésének stratégiája.

Ez a rendszer két alapelven nyugodott. Egyik: a teljes zsoltároskönyvet végig kell egy hét alatt imádkozni (ha csak valamely ünnep meg nem töri a heti rendet).

A másik elv önmagában is két ősi szisztéma zseniális kombinációja volt.

Az első szisztéma (az ókeresztény katedrálisok, plébániák öröksége): a választott, csaknem teljesen állandó, vagyis naponként ismétlődő zsoltárok kijelölése. Ez a komponens realiztikusabbá tette a hívek bekapcsolását, és érvényre juttatta a órák sajátosságait. A laudes öt zsoltára közül első, harmadik, ötödik helyen igen ősi, állandó reggeli zsoltárok álltak: első helyen az 50. (vasár- és ünnepnapokon helyette a 90.), harmadik helyen a reggeli 62. zsoltár és a hozzá kapcsolt 66., ötödik helyen az ószövetségi gyakorlatra visszamenő, egy zsoltárnak tekintett 148 + 149 + 150. Ehhez hozzáadásként kiválasztottak még 7 olyan zsoltárt, mely a reggelről, a fényről, Isten áldásainak vételéről szól, ezeket tették a második helyre, elosztva a hét napjaira (vasárnaptól kezdve: 99., 5., 42., 64., 89., 142., 91.). A kishórákban minden nap a 118. zsoltárt imádkozták, a kompletóriumban pedig három éjszakai „őrző” zsoltárt (4., 90., 133.), melyhez hozzáadták a 30. zsoltár rövid szakaszát, amelyből az Üdvözítő utolsó szavait vette (*In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum*).

A másik szisztéma: szerzetesi hagyomány alapján az összes többi zsoltárt abban a sorrendben imádkozták, ahogyan a zsoltárkönyvben állnak, vagyis ahogyan az Úristen adta az Egyháznak. Ezt hívjuk *psalmodia currens*nek. Helye a vigília/matutinum (ebben az 1. zsoltártól a 108.-ig haladtak) és a vesperás (ebben a 109–147. kapott helyet).

Így egyesítette a római zsolozsma a két rendet, a nappali óráknak állandóságot adva, az esti és éjszakai órát pedig a zsoltárokba való teljesebb elmélyedésnek szentelve.

Ez a zsoltárrend kevés változtatással érintetlen maradt a XX. század elejéig. Csupán Szent Benedek tett kisebb módosításokat, hogy a kolostor napirendjéhez jobban alkalmazkodjék. Az ő szabályai egy ponton érdemelnek most figyelmet: ez a kishórák átala-

kítása. A 118. zsoltárban a 11 nagy divízió helyett (egyenként 16-16 vers) a héber betűket követő 22 kis divíziót (8-8 vers) vette alapul. Ebből az első négyet a vasárnapi 117. zsoltárral együtt a primába helyezte, a maradék 18 divíziót két napra osztotta szét ($2 \times 3 \times 3$ zsoltár), keddtől szombatig pedig 9 „graduális” zsoltárt rendelt a három kishóraba (119–127, hármásával). Így két nap az a zsoltár futott, melyben az ember életét Isten törvénye alá helyezi, öt napon át pedig a keresztény élet kilenc aspektusát megjelenítő, igen rövid, így a kishórákba felettebb alkalmas graduális zsoltárok kaptak helyet.

A római zsoltárrend mintegy 15 évszázados fenntartása után az újkorban az egyre elfoglaltabb (sokszor világi munkákban elmerült) papságnak nyilván nehézséget okozott ez az imamennyiség: az egy napra eső porció mérséklését kívánta. A XX. század elején egy bizottság kidolgozta ennek módját. Világossá vált, hogy a két alapelvet (a zsoltárkönyv egy hét alatt + az állandó zsoltárok és *psalmodia currens* kombinációja) nem lehetett együtt fenntartani. A bizottság az első alapelv megtartása, a másik feladása mellett döntött. A X. Piusz neve alatt 1911-ben megjelent breviárium tehát megszüntette az állandó zsoltárok hagyományát. A matutínium *psalmodia currens*ének jó felét áthelyezte a nappali órákba, a hosszú zsoltárokat pedig rövidebb szakaszokra osztotta. Így megszűnt létezni a római zsolozsma egyik eleme, a napirend fölött örökdő, ősidőktől fogva imádkozott választott zsoltárok érvényessége. De megszűnt a másik elem, a *psalmodia currens* is, hiszen a közülük kiemelt sok zsoltár megtörte a folyamatos haladást.

Ám a papságnak az így lecsökkentett officium sem volt elég rövid, s a vatikáni zsinattól további csökkentést követeltek. Ehhez fel kellett adni a másik alapelvet is: a hetenkénti teljes zsoltárkönyv gyakorlatát. A zsinat liturgikus konstitúciója a részletek nélkül megadja az irányelvet: a zsoltárokat úgy kell elosztani, hogy egy hétnél hosszabb idő alatt érjenek a zsoltároskönyv végére.

A megvalósítást végző bizottság radikális átalakítást hajtott végre. Nemcsak csökkenteni akarták a zsoltáradagot, de elérni azt is, hogy minden órában pontosan ugyanolyan hosszú legyen a zsoltározás, egyenlő legyen a zsoltárversek száma. Mint tudjuk, a órák három zsoltárt, helyesebben: zsoltárdivíziót, zsoltárszakaszt kaptak. A teljes zsoltároskönyvet (néhány zsoltár teljes elhagyása mellett) négy hét alatt kell elvégezni. Egyes zsoltárok kétszer is szerepelnek a négyhetes diszpozícióban, egyik héten ilyen, másik héten amolyan órában. A 108/109. osztópont megszűnt, s a négy hét naponta $4 + 1$ órájába (összesen tehát $4 \times 7 \times 4 = 112$ órába) minden felismerhető elv nélkül, a zsoltároskönyvben ide-oda ugrálva, megjegyezhetetlenül kerültek a zsoltárok.

Például a második hét laudesében a következő zsoltárokat kell elimádkozni (a kantikum nélkül):

VASÁRNAP	117	150
HÉTFŐ	41	18a
KEDD	42	64
SZERDA	76	96
CSÜTÖRTÖK	79	80
PÉNTEK	50	147
SZOMBAT	91	8

Ezzel a római officium zsoltárrendje szinte nyomtalanul eltűnt. Valóban nem nevezhetjük a hagyományos zsolozsmát és a LH-t egy rítus két formájának. A kettőnek kevés köze van egymáshoz.

De történhetett-e volna másként? Vajon meg lehetett volna menteni a római rítust úgy, hogy ugyanakkor az igen különböző életvitelű emberek sokaságához is alkalmazkodjunk? Szükséges volt-e, hogy az igényeket a legalacsonyabb nívón egyenlítsék ki?

Úgy gondolom, a kérdésre, hogy lehetett-e volna másként, az a válasz, hogy igen, illetve a jövőben reménykedve: lehetséges lesz ilyen utat találni. *A római officiumot néhány, legszükségesebb módosítás után vissza kell állítani eredeti épségébe. Lehetőséget kell azonban adni arra, hogy különböző élethelyzetű emberek, közösségek eltérő módon használják ezt az anyagot.*

Kellene lennie néhány olyan kontemplatív papi vagy szerzetesi közösségnek, amely élő emlékezetben tartja a hiánytalan római officiumot. A többieknek szabályozott választási, rövidítési lehetőségeket kell adni, amely szerint hosszabb idő (kettő vagy több hét) alatt végzik el a zsolozsmát, ahogy azt a zsinat előírta. (Igaz, hogy a többhetes zsolatárelosztás újdonság a római rítusban, de például az ambrozián rítusban éppen ez a szokásos: a nappali órák hetenként azonosan ismétlődnek, a matutínium zsolatárait kéthetes beosztásban mondják el.) Ez a többhetes elosztás elsősorban a *psalmodia currens*re érvényes.

De rövidítési lehetőségeket lehet adni a többi órákban is, ügyelve arra, hogy egyik zsolatárt se hanyagolják el hosszabb időn keresztül. A zsolozsmára kötelezetteknek a törvényes előjáró határozza meg, hogyan kell élni e lehetőségekkel (*consuetudo*). A zsolozsmára nem kötelezettek teljes szabadságot kaphatnak (*optio*), azzal, hogy maradjanak meg az officium keretei között.

De akár így, akár úgy végzik a zsolozsmát, maga a római hagyomány ott áll előttük a maga teljességében, és tudják, hogy ha kevesebbet végeznek, akkor ennek az egésznek egy részét végzik, és ami hiányzik, *supplet Ecclesia*.

Ennek értelmében az alábbi javaslat három skémát használ:

- A ~ FORMA PLENIOR:** A római officiumrend eredeti formája, amit kijelölt közösségek végeznek.
- B ~ FORMA COMMUNIS:** A római officiumrend lényegét megtartó, de kisebb könnyítéseket tartalmazó forma, melyet a zsolozsmára kötelezettek legtöbb közössége követ.
- C ~ FORMA BREVIOR:** A LH modellje szerint három zsolatárra rövidített forma, melyet a zsolozsmára kötelezettek engedély alapján (*ex consuetudine*) alkalmaznak, a zsolozsmára nem kötelezettek (plébániák, világi közösségek, egyének) pedig irányelveként használják (*ex optione*).

A könyveket (kivéve a népszolozsmákat) úgy kell megszerkeszteni, hogy a *forma plenior* mint viszonyítási alap az imádkozó szeme előtt álljon. Annak alkalmazását a rubrikák mutatják, de tipográfiai módszerekkel is segíteni lehet (például a kihagyható részek háttérének színezésével).

Ezek után következzen a „javaslat”:

LAUDES

- A** 50. *(vasár- és ünnepnap)* vagy 92. zsoltár *(húsvéti időben)*
 napi zsoltár (99., 5., 42., 64., 89., 142., 91.)
 62. + 66. zsoltár
 napi kantikum *(Benedicite, Confitebor, Ego dixi, Exsultavit, Cantemus, Domine audivi, Audite celi)*
 148. + 149. + 150.
-
- B** 50/92.
 napi zsoltár
 62. + 66. *(naponta váltakozva)*
 napi kantikum²³
 148/149 / 150. *(vasárnap összekapcsolva, a köznapokon háromnapos ciklusban)*
-
- C** *Az első három zsoltárból egy választható, de úgy, hogy szabályozott rendben valamennyire sor kerüljön — például vasárnapra: 92. + Benedicite + 150.*

A nagybőjtben első helyen vasárnap is az 50. zsoltár áll, második helyen pedig a 117.

PRÍMA

- A** Kezdő zsoltár *(vasárnaptól)* 53., 23., 24., 25., 22., 21. *(szombaton nincs)*
 117. *(csak vasárnap)*
 118. zsoltár két nagy divíziója
-
- B** 117. zsoltár, négy szakaszra osztva *(vasárnap)*
 118. zsoltár 1–4. kis divíziója, 4 × 8 vers *(hétfőn és tetszés szerint a többi hétköznapon)*
-
- C** 117. zsoltár, négy szakaszra osztva *(vasárnap)*
 himnusz után a 118. zsoltár 1–4. kis divíziója *(hétköznap)*

TERCIA, SEXTA, NÓNA

- A** 118. zsoltár 3 × 3 nagy divíziója
-
- B** 118. zsoltár 3 × 3 kis divíziója, sorban *(vasárnap és a következő szombaton)*
 119–121. | 122–124. | 125–127. zsoltár *(hétköznap, Szent Benedek rendszere szerint)*
-
- C** 118. zsoltár 3 × 3 kis divíziója *vagy a Benedek-féle zsoltárok ad libitum*

23. Szombaton a kantikum hosszúsága miatt ez a skéma használható: 91 + kantikum 3 részre dividálva + 150.

Amennyiben a kishórákban rendszeresen a 118. zsoltárt mondjuk, a kilenc graduális zsoltárt (119–127) vissza kell helyezni a vespérásba.

KOMPLETÓRIUM

A 4. + 30,1–6. + 90. + 133. zsoltár

B 4. + 30,1–6. + 90. + 133. zsoltár (*váltakozva*)

C 90. zsoltár

Ez megtartja a római zsolozsma teljes hagyományát, minden zsoltár a maga eredeti helyén marad, a B formulában a laudes mégis mintegy 20-30 verssel, a kishórák fele zsoltármennyiséggel rövidülnek, a C formulában pedig a laudes körülbelül egyharmad terjedelmére rövidül.

A fennmaradt zsoltárokat a római elvnek megfelelően a *psalmodia currens* szerint rendezzük a vigíliában/matutínumban és a vespérásban.

MATUTÍNUM

A 1–108. zsoltár (*átugorva a másutt használtakat, a következőképpen*):

4 + 4 + 4 + 3 + 3 zsoltár (*vasárnap*) = 18 zsoltár

3 × 3 zsoltár (*ünnepnap*)

12 teljes zsoltár (*hétköznap*)

B 3 × 3 zsoltár: 1–3. + 8., 10., 18. + 19., 20., 23. (*vasárnap*)

3 × 3 zsoltár (*ünnepnap*)

12/6/3 rövidebb zsoltár, ill. zsolotárszakasz

C 3/6 zsoltár

A zsolozsmára nem kötelezett laikus közösségek vagy plébániák a matutínumzsoltárokból pasztorális megfontolás szerint szabadon választhatnak 3 vagy 6 szakaszt. A hosszabb zsoltárokat dividáljuk, és hármas csoportokba foglaljuk össze (48 × 3 zsoltár, ill. zsolotárszakasz).²⁴ Az imádkozó e csoportokból *ex consuetudine* 4/2/ csoportot vesz na-

24. E zsoltárhármasok a következők (törtvonal után a divíziók számával): (1) 6. + 7/1–2. | (2) 9/1–3. + 14. | (3) 11. + 12. + 13. | (4) 14. + 15. + 16. | (5) 17/1–3. | (6) 17/4–6. | (7) 21/1–3. | (8) 22. + 24/1–2. | (9) 25. + 26/1–2. | (10) 27. + 28. + 29. | (11) 30/1–3. | (12) 31. + 32/1–2. | (13) 33/1–3. | (14) 34/1–2. + 35. | (15) 36/1–3. | (16) 37/1–2. + 38. | (17) 39/1–2. + 40. | (18) 41. + 43/1–2. | (19) 44/1–2. + 45. | (20) 46. + 47. + 48. | (21) 49/1–3. | (22) 51. + 52. + 53. | (23) 54/1–2. + 55. | (24) 56. + 57. + 58. | (25) 59. + 60. + 61. | (26) 63. + 65/1–2. | (27) 67/1–3. | (28) 68/1–3. | (29) 69. + 70/1–2. | (30) 71. + 72/1–2. | (31) 73/1–2. + 74. | (32) 75. + 76/1–2. | (33) 77/1–3. | (34) 77/4–6. | (35) 78. + 79/1–2. | (36) 80. + 81. + 82. | (37) 83. + 84. + 85. | (38) 86. + 87/1–2. | (39) 88/1–3. | (40) 93. + 95. + 96. | (41) 97. + 98. + 100. | (42) 101/1–3. | (43) 103/1–3. | (44) 104/1–3. | (45) 105/1–3. | (46) 106/1–3. | (47) 102/1–2. + 107. | (48) 108/1–3.

ponta, ennek megfelelően a zsoltároskönyvet két hét alatt (milánói rendszer), négy hét alatt (újrómai rendszer) vagy kivételesen, ill. népszolozsmában nyolc hét alatt végzi el.

VESPERÁS

A 109–147. zsoltár *(öt-öt zsoltár naponta):*109–113. *(vasárnap)*114–116. + 119–120. *(hétfő)*121–125. *(kedd)*126–130. *(szerda)*131–132. + 134–136. *(csütörtök)*137–141. *(péntek)*143–147. *(szombat)***B** *A kilenc graduális zsoltárt Szent Benedek rendszere szerint a kishórákban imádkozzuk, a hosszabb zsoltárokat dividáljuk:*109–112. + 113/1. *(vasárnap)*113/2–3. + 114–116. *(hétfő)*128–132. *(kedd)*134/1–2. + 135/1–3. *(szerda)*136–137. + 138/1–3. *(csütörtök)*139–141. + 143/1–2. *(péntek)*144/1–2. + 145–147. *(szombat)***C** *A LH-mal egyezően két (nem teljes) hétre osztjuk a vesperásokat, de megtartjuk a psalmodia currens jelleget:***A–B hét**109–111. *(vasárnap)***A hét**112. + 113/1. *(hétfő)*114–116. *(kedd)*128–130. *(szerda)*131. + 132. + 134. *(csütörtök)*135/1–2. + 136 *(péntek)***B hét**112. + 113/2–3. *(hétfő)*137. + 138/1–2. *(kedd)*139/1–2. + 140. *(szerda)*141. + 143/1–2. *(csütörtök)*144/1–3. *(péntek)***A–B hét**145–147. *(szombat)*

A C formulában a sarokpontokon, tehát a hagyományos római officium vasárnapi első (azaz szombati) és második vesperásának anyagát minden héten imádkozzuk. A va-

sárnap második vesperás zsoltárai így minden héten vasárnap és hétfőn kerülnek sorra. A vasárnapi első (= szombati) három legfontosabb zsoltára szintén minden héten sorra kerül. A 113. zsoltár után az első héten folytatjuk a 114. zsoltárral, s pénteken eljutunk a 136.-ig; a második hét keddjén folytatjuk a 137. zsoltárral, és péntekre a 144.-ig jutunk el.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a nappali órák megtartották nagyjából állandó, válogatott zsoltárait, a matutinumban és vesperásban megmaradt a *psalmodia currens* nyugodt folyamatossága. Mégis: a közösségek, egyének a maguk életrendjének megfelelően használják a római zsoltárrendet. Vagyis a hagyományosság és a korszerűség összeegyeztethetőnek bizonyult.

3. AZ ANTIPHONARIUM OFFICII

Először összegeznünk kell az antifonárium mai állapotának történeti hátterét. A római zsolozsma kialakulásának korában, a IV-V. században az antifónák és responzóriumok repertóriumai igen szűk volt, és azok egy igen zárt zenei stílusban mozogtak, nagyrészt modelldallamokat alkalmaztak a különböző szövegekre. A heti zsoltárrend antifónái, néhány nagy ünnep (karácsony, vízkereszt, mennybemenetel) tételei, egy szűk *commune sanctorum* (egy formula az apostolok, egy a vértanúk, egy a szűzek ünnepeire) és igen kevés saját antifóna repertoárja elég is volt az egész évre. (A húsvéti időben alleluját énekeltek az egyéb időben szokásos dallamokra.) Ez számításom szerint mind, együtt sem tett ki többet 300 tételnél, s a hozzájuk tartozó 10-15 dallamnál. Az év nagy részében a zsoltároskönyv responzóriumait énekeltek (*responsoria de psalmista*), s ha ezekhez hozzáadjuk a nagy ünnepek és a *commune sanctorum* saját anyagát, mintegy 150 tételt kapunk, s zeneileg ezek nagy része is adaptáció 5-6 dallamra. Egy szájhagyományos korban ez realizztikussá is tette a zsolozsma folyamatos énekes végzését.

A következő két-három századon keresztül gyarapodott ez az anyag, vagy az eddig használatos dallammodellekre új szövegeket téve, vagy azokat kissé továbbfejlesztve, de mindenképpen azokkal azonos stílusban. Ádvent, nagybőjt, néhány további saját zsolozsmája vagy zsolozsmarészlete (például csak laudese) tartozik ebbe a rétegbe. Ennek a repertoárnak folyamatos használata már tanulást, gyakorlást, rendszeres együtténeklést kívánt.

Még inkább így van ez azzal a hirtelen és nagy mértékű kibővüléssel, amely a IX–XI. századokra tehető. Nemcsak a liturgikus anyag növekedett meg (újabb antifónák, responzóriumok hozzáadása az eddigi ünnepekhez, az évközi anyag változatosabb kidolgozása, de mindenekfölött a szentek ünnepeinek gyarapodása révén, általában saját zsolozsmaanyaggal), hanem a dallamok is egyénibbé, stílusban változatosabbá váltak. A hosszabb, egyenként megtanulandó tételek több órás napi gyakorlást kívántak. Így alakult ki a középkor jellegzetes antifonáriuma 2000-3000 antifónával, 800-1000 melizmatikus responzóriummal. Sőt, ez az anyag egészen a középkor végéig tovább gyarapodott, főleg az új szentek tiszteletére készült, a korban modernnek számító zenei stílusban.

Paradox, hogy miközben az anyag egyre inkább megkívánta sok-sok tanult énekes jelenlétét a zsolozsmákon, a késő középkortól ennek intézményes biztosítása jórészt elszorvadt. A XVI. század után már csak néhány kolostor vagy székesegyház énekli az antifonáriumot, sokszor azok is csak egy-egy órát. A leépülés tovább gyengíti az énektudást, ez újabb és újabb redukciókat eredményez. A redukció lényege: ének helyett csak olvasás, esetleg recitálják az antifonále szövegeit. Egy nagy liturgikus és zenei kultúra halálának vagyunk tanúi a XVI. és XX. század között.

Volt-e a helyzet megfordítására javaslata a zsinatnak? Az LK konstitúció erről egyáltalán nem beszél. De — legalábbis tettekkel — nem beszélt a reformbizottság sem, inkább levonta a gyászos végkövetkeztetést: úgy alkotott zsolozsmát, hogy a zenével egyáltalán nem törődött. Míg korábban a zsolozsma tartalmát énekeskönyvek hordozták, melyek szövegeit a kényelem kedvéért kottanélküli „breviáriumokba” is lejegyezték, most megjelent egy könyv, amelyhez egyáltalán nem tartoztak dallamok. Nem is tartozhattak: a zsolozsma szerkezetének és zoltárrendjének megváltozása a korábbi antifonakincs használatát megnehezítette, sokszor lehetetlenné tette. A LH-ban megjelent antifóna- és responzóriumszövegeknek legtöbbször nincs is dallamuk.

De nem történt semmi ennek az énekkultúrának az újjáépítésére, az azt életben tartó intézmények megteremtésére sem. A zsolozsmát ma általában nem éneklük, ahol éneklük, kínos kísérletekre kényszerülnek: vagy kolostoronként komponálnak új dallamokat, vagy a régi tételeket próbálják az új keretekbe (több-kevesebb sikerrel) behelyezni (így a LH és a létrehozott karkönyvek nincsenek összhangban egymással). Egy olyan korban, amelyben túlzó kísérleteket tesznek arra, hogy a gregorián egykori, „hiteles” előadásmódját rekonstruálják, senki sem törődik azzal, hogy a gregorián elsőrendű hitelessége, a tételek meghatározott liturgikus elhelyezése közben veszendőbe ment.

Van-e megoldás? Lehetséges-e legalább részben visszaállítani az énekelt zsolozsma kultúráját? A megoldás az, amit e könyv újból és újból ajánl: vissza kell térni a római rítushoz, de alkalmazását rugalmasabbá kell tenni.

Mit jelent ez esetben a „római rítus”? Nem a X. Piusz-féle breviáriumba foglalt vagy a középkorban használt, vagy a LH-ban közölt antifónák és responzóriumok összességét, hanem az *antiphonarium officii* törzsanyagát. Ahogy a legkorábbi időben el lehetett boldogulni egy limitált énekanyaggal az egész éven át, úgy az adott közösséghez szabott méretű és összetételű antifonáriumot minden közösség magáévá tud tenni. Különösen akkor, ha ebben az alapanyagban is az ősi stílusban fogant, modelldallamokra alkalmazott, így könnyen tanulható és a gyakorlatban jól forgatható tételek kapnak helyet.

Ezzel nem az örökölt repertoár leépítését javaslom, sőt, azt még számos elfelejtett, főleg a lokális úzusokban egykor énekelt tétellel gazdagítani is lehet. De ha ennek a nagy kincsestárnak van egy kijelölt minimális anyaga, az közös alapja lehet mindenféle közösségi gyakorlatnak, s ugyanúgy továbbépíthető, mint ahogyan a VIII–X. században továbbépítették az örökölt alapanyagot.

Javaslatunknak két része van, egyik magának az antifonáriumnak az összeállítására, tehát a repertoárra vonatkozik, a másik a használatára. Most a másodikkal kezdjük a tárgyalást.

Gondoljunk el egy közepes méretű (800-1000 antifóna, 400-500 responzórium), főleg a régi, egyszerűbb dallamokkal ellátott gyűjteményt. Ezt a zsolozsmát rendszeresen imádkozó, átlagos intelligenciájú közösség nagyobb nehézség nélkül használni tudja. Mit tegyenek azok, akiknek ez túl nehéz lenne? Például egy csökkent létszámú szerzeteskonvent, melyben nincsenek jó kottaolvasók? Egy laikus imaközösség? Egy plébániai népszolozsma gyülekezete? Egy zeneileg kevésbé képzett papi közösség?

Per cantorem — Az antifónát a teljes közösség helyett a kántor vagy kántorok éneklik.

Ősi római gyakorlat az is, hogy a kántor énekli a tétel közepéig, a közösség pedig a végén, rendszerint kissé könnyebb, és hangnemileg már biztosított helyen csatlakozik hozzá.

Antiphona sola super psalmos — Csökkentheti a közösség a megtanulandó antifónák számát, ha egy-egy órához csak egyetlen antifónát választ, s azt ismétli minden zsoltár után.

Per hebdomadam — A naponta változó antifónák közül (ha azok nincsenek szoros összeköttetésben a napi liturgia valamely más szövegével) egyet választanak ki, s egész héten azt éneklik az adott pozícióban (például a *Magnificat*hoz).

Pro toto tempore — Az egész liturgikus időszakra (például ádventre) vagy annak hosszabb szakaszaira (például a nagybőjt kéthetes periódusaira) egy zsoltárantifónát és egy kantikum antifónát jelölnek ki, és tartanak az egész időszakon át.

Ferialiter — A zsolozsmát vagy annak nagy részét a *per annum psalterium* szerint veszik, csupán a recitált részekben (pl. kapitulum) és a kantikum antifónákban idézik fel a liturgikus nap sajátos tartalmát.

Commune vel historia propria, si habes — Az adott szentet a gyakran használt, így jól begyakorolt kommunetételekkel ünnepeljük, s csak egy-egy tétel (továbbá az olvasmány, oráció, esetleg himnusz) egyéníti őt. Ez tökéletesen megfelel a régi egyház gyakorlatának. Nem veszteség-e azonban, ha a propriumtételek, a napi vagy heti sajátos tételek elmaradnak? Nem kell azoknak elmaradniuk: erre szolgál egy régi gyakorlat felújítása.

Versus ad repetendum — Az antifóna szövegét a zsoltár végén, a zsoltár tónusában recitáljuk. Ezt sokan így teszik manapság, ám ezzel a zsoltár és az antifóna lényeges zenei különbsége elvész. Ha azonban a zsoltár fölé rendelünk egy általánosan használt, hosszabb időre azonos tételt, akkor a *versus ad repetendum* megőrzi a teljes szöveggincset, míg a zenei kontrasztot a fölérendelt antifóna valósítja meg.²⁵ (Ez a gyakorlat, más céllal, a középkorban Szent Pál és Szent Lőrinc zsolozsmájában volt szokásos.)

25. Egy példa a vértanúünnepek laudeséből. Ant. *Qui mihi ministrat, me sequatur, et ubi ego sum, illic sit et minister meus.* Ps. 92. Gloria. V. (in tono psalmi): *Qui me confessus fuerit coram hominibus, * confitebor et ego eum coram Patre meo.* Ant. *Qui mihi.* Ps. 99. Gloria. V. *Qui sequitur me, non ambulabat in tenebris, * sed habebit lumen vite, dicit Dominus.* Ant. *Qui mihi.* Ps. 62. V. *Si quis mihi ministraverit † honorificabit eum Pater meus * qui est in celis, dicit Dominus.* Ant. *Qui mihi.* Canticum. Gloria. Ant. *Qui mihi.* Ps. 148–150. Gloria. V. *Volo Pater, ut ubi ego sum, * illic sit et minister meus.* Ant. *Qui mihi.*

A responzóriumok esetében is elképzelhető ilyen csere (például proprium helyett kommúne), de ott az is segít, ha a tétel szövegét *responsorium brevecént* recitáljuk. Emiatt a responzorium szövegének egy részét át kell helyezni a verzusba. Ez az eljárás mindenestre jobban megőrzi a műfaj természetét, mint ha egyszerűen zoltártónusban (vagy *recto tono*) recitálnánk a tételt, ami azonban végszükségben szintén elfogadható.²⁶

További segítséget kínál legrégebb gregorián kézirataink szerkesztésmódja. Mind az órómai antifonáriumban, mind a IX-X. századi könyvekben gyakori, hogy a liturgia bizonyos „erős” részeiben pontosan rögzítik az éneklendő tételeket, míg a többi tételt készletszerűen sorolják fel, s a használókra bízák, hogy *consuetudinarius*ukban rögzítsék a tételek pontos helyét. Melyek az „erős részek”? A könyvek átvizsgálásánál azt látjuk, hogy legszilárdabb a laudes zoltáraihoz tartozó antifónák helyzete (általában ezeket éneklék a második vesperásban is). A *Magnificat* és a *Benedictus* antifónái már cserélődhetnek, változhatnak. A matutínium antifónarendje a nagy ünnepeken fixált, máskor a helyi szokás szerint választják, vagy éppen a napi/heti zsolozsma más részeiből veszik át. Nézzük példaképpen az „Albi 44” jelzetű IX. századi antifonále egyik napját:

RESPONZÓRIUMOK A MATUTÍNUMHOZ

R. *Aspiciens a longe* + *R.* *Aspicebam in visu* + *R.* *Missus est Gabriel*
R. *Ave Maria* + *R.* *Salvatorem expectamus* + *R.* *Obsecro Domine*
R. *Ecce virgo concipiet* + *R.* *Audite verbum Domini* + *R.* *Latentur*

LAUDESANTIFÓNÁK

Ant. *In illia die* + *Ant.* *Iucundare filia* + *Ant.* *Ecce Dominus noster veniet*
+ *Ant.* *Omnes sitientes* + *Ant.* *Ecce veniet propheta*

ANTIFÓNÁK

Ant. *Spiritus sanctus in te* | *Ant.* *Ne timeas Maria invenisti*

VERZIKULUSOK

Egredietur virga | *Emitte agnum* | *Ex Sion species* | *Vox clamantis*

RÖVID RESPONZÓRIUMOK ÉS VERZIKULUSOK A KISHÓRÁKHOZ

R. *Veni ad liberandum*
V. *Timebunt gentes*
R. *Ostende nobis*
V. *Memento nostri*
R. *Super te Ierusalem*
R. *Domine Deus virtutum*

26. Példa az ilyen átalakításra, szintén a vértanúünnepek anyagából. Az eredeti responzórium így hangzik: *R.* *Iustum deduxit Dominus per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei, et dedit illi scientiam sanctorum: * Honestavit illum in laboribus, et complevit labores illius. V.* *Immortalis est enim memoria illius, quoniam apud Deum nota est, et apud homines. * HONESTAVIT. A felosztás responsorium breve előadásra: *R.* *Iustum deduxit Dominus per vias rectas, * et ostendit illi regnum Dei. V.* *Et dedit illi scientiam sanctorum, † honestavit illum in laboribus, * et complevit labores illius. ET OSTENDIT. V.* *Immortalis est enim memoria illius † quoniam apud Deum nota est * et apud homines. ET OSTENDIT. IUSTUM DEDUXIT.**

RESPONZÓRIUM A MÁSODIK VESPERÁSHOZ

R̃. Tu exurgens Domine

VERZIKULUS

Rorate celi desuper

ANTIFÓNÁK

Missus est Gabriel | Super te Ierusalem | Ierusalem respice | Gaude et letare filia | Ecce rex venit | Vox clamantis | Ego vox clamantis | omnis vallis | De Sion exhibit | Ecce mitto angelum | Expectabo Dominum | Sion renovaberis | Ecce veniet Deus et homo | Ex Ægypto vocavit

ADVENT MÁSODIK VASÁRNAPJÁRA, A MATUTÍNUMHOZ

R̃. Ierusalem cito ...

Ennek alapján az antifonálét áttekinthető és megfelelő határok között átrendezhető felosztásban lehet adni. A „készletekből” pedig az adott úzusnak/konszvetúdónak megfelelően többet-kevesebbet választhatunk (az utóbbi esetben többször ismétlünk a hét folyamán egy-egy tételt).

Tekintsük át ilyen szemmel az ádventi időszak énekrendjét:

Eddig csak a könnyítésekről beszéltünk. Ahol intenzív a liturgikus élet, és jó énekesek gyűlnek össze, ott viszont a bővítés a kívánatos. Ezek kötelessége lenne, hogy az évszázadok alatt felgyűlt kincsestárat bőségesebben életben tartsák. Ehhez szükség van egy *antiphonarium complementarium*ra, mely az ünnepekhez, s főleg a szentek ünnepeihez nagyobb propriumanyagot közöl. Itt nyer értelmet a régi rubrika: *vel historia propria per totum, si habes*. „Énekelj végig a szentről szóló zsoltosma valamennyi tételét, ha megvan a könyvedben”, hozzátehetjük: *si habes vel vales*. „Ha képes vagy rá.” Üdvözlendő lenne, ha ennek a *complementarium*nak második köteteként az egyes egyházi központok, káptalanok megjelentetnék saját anyagukat is, amit a tridenti reformok folytán *desuetudó*ba kerültek, holott szövegileg-zeneileg értékesek, az imádkozókban pedig táplálják a saját hagyományuk iránti kegyeletet, azon keresztül általában az Egyház értékeihez való ragaszkodást.

4. EGYÉB RÉSZEK

A római officium alapját tehát a órák szerkezete, a zsoltárelosztás elvei és az antifonárium törzsanyaga teszi. Néhány másik „gyűjteménynek” ugyan megvan a maga helye a szerkezetben, de anyaga csak kisebb részében stabil alkatrésze a rítusnak, többféle helyi változatban élt-él. Most ezeket vesszük sorba.

A himnáríum

A római bazilikák zsoltosmájában hosszú évszázadokon át nem volt himnusz. A himnusz először a Szent Benedek regulájában leírt zsoltosma része, és sokáig meg is marad

(legalábbis a római rítuson belül) bencés sajátágnak. Szent Benedek a himnusz helyét rögzíti, és ez a hely kis különbségektől eltekintve változatlan marad egészen a LH-ig.

Szent Benedek himnáriuma igen csekély lehetett, s főként Szent Ambrus himnuszaiból (vagy az ő körében keletkezett, az ő stílusát utánzó költeményekből) állt. Néhány további „ambrozián” himnusszal kiegészülve állt össze az a képlet, melyet a szakirodalom első himnáriumnak nevez (például: *Veni Redemptor gentium, En tempus acceptabile, Mystrium Ecclesiae* stb.).

A VII–IX. században azonban az új, immár az Alpoktól északra fekvő kolostorokban, egyházi központokban serénykedő szerzők himnusza (a „második himnárium”) szinte elsöpörték az első himnáriumot, s az európai egyházak alapkészletévé vált ez az anyag. Ide tartoznak olyan híres darabok, mint például a *Conditor alme siderum, Ave maris stella, Veni Creator Spiritus, Vexilla Regis prodeunt* és sok más.

Ekkor — talán a bencések hatására — a világi egyházak is elkezdtek befogadni a himnuszt, bár nem minden órában. Számukra a második himnárium volt az alap, ezt azonban különböző helyeken különböző módon egészítették ki, előbb a régi anyagból válogatva, később újakkal gyarapítva a készletet. Így a himnáriumnak csak igen csekély része lett „kanonizálttá”, vagyis a római rítusra jellemző ugyan a hatalmas európai himnusztermés, de a konkrét himnáriumok inkább az egyes úzusok sajátjai.

A himnusz a középkor végéig gyarapodó, stílusban is egyre inkább változó műfaj, kissé a liturgia periferiáján áll. A tridenti zsinat után rögzítettek egy bizonyos himnáriumot, majd a XVII. század elején ezeket a himnusztokat elég kegyetlenül átírták, egy „jobb latinításra törekedve”. Ezeket az átírt himnusztokat találjuk a XIX–XX. századi breviáriumban, vagy a LU-ban is, míg a monasztikus rendek megtartották saját régi himnáriumukat.

A zsinati konstitúció csak a himnusztok szövegének restitúcióját tervezte. A bizottság azonban újabb átírásokat készített, a himnuszkészletet többszörösére növelte, az albizottság elnökének nagy számú új költeményével gyarapította, ezen felül pedig három órában áthelyezte a himnuszt, megrontva ezzel a három óra struktúráját, pszichológiai ívét, dramaturgiáját. Mindezzel kritikailag foglalkoztam korábbi könyvemben.²⁷

Mi lenne tehát a római rítus renovációja a himnárium tekintetében?

a) A himnusztok száma fölöslegesen nagyra nőtt. A középkorban általánosnak mondható 70-80-as számot legföljebb 20-30 himnusszal érdemes kiegészíteni.

b) A himnusztok autentikus szövegét vissza kell állítani, eltávolítva belőlük az újabb felülírást. (E tekintetben akár az *Antiphonale monasticum* jó kiindulópont, de természetesen össze kell vetni az *Analecta hymnicá*val és más, újabb szakkönyvekkel.)

c) A XVI. századi előtti időszakhoz hasonlóan a himnáriumban nagyobb teret lehetne adni a helyi hagyományoknak, megőrizve természetesen a római törzsanyag egységét.

d) A második himnáriumot mint törzsanyagot mértékletesen ki kell egészíteni a nagy értékű, többé-kevésbé elfeledett első himnárium néhány (kevés) darabjával.

27. BL 1. és 3. fejezet.

e) A középkori egyházak többsége a matutínumban nem énekelt himnuszt (az *invitatorium* terjedelme ezt feleslegessé tette), ez a továbbiakban is maradhatna függelékszerű, az egyes úzusokra hagyva a döntést.

A himnáríum közös törzsanyaga a következő lehetne:

SZENT AMBRUS FÉLE NAPSZAKI HIMNUSZOK: *Æterne rerum, Deus Creator omnium, Splendor paternæ gloriæ*

A második himnáríum évközi LAUDES- ÉS VESPERÁSHIMNUSZAI (*de creatione*)
+ KISHÓRÁK HIMNUSZAI, kiegészítve a *Christe qui lux es et dies* kompletóriumhimmusszal

ÁDVENT: *Christi caterva, Conditor alme, Verbum supernum, Vox clara*

KARÁCSONY: *Veni Redemptor, A solis ortus, Christe Redemptor*

VÍZKERESZT: *A Patre Unigenitus, Hostis Herodes*

NAGYBÖJT: *En tempus acceptabile, Audi benigne, Iam Christe sol, Ex more docti*

SZENVEDÉS IDEJE: *Vexilla Regis, Pange lingua... lauream*

HÚSVÉT: *Hic est dies, Aurora lucis, Ad cenam Agni, Iesu nostra redemptio*

MENNYBEMENETEL: *Optatus dies*

PÜNKÖSD: *Beata nobis, Veni Creator*

ÚRNAPJA: *Pange lingua... corporis, Sacris solemnibus, Verbum supernum*

DEDIKÁCIÓ: *Urbs beata Ierusalem*

COMMUNE SANCTORUM: *Exsultet cælum, Æterna Christi munera, Martyr Dei, Deus tuorum militum, Rex gloriose martyrum, Sanctorum meritis, Iste Confessor, Virginis proles, Iesu corona virginum*

MÁRIA: *Mysterium Ecclesiæ, Ave maris, O gloriosa Domina*

SZENTEK: *Stephano primo martyri, Amore Christi nobilis, Salvete flores martyrum, Ut queant laxis, Apostolorum passio, Aurea luce, Laurentius, Christe Redemptor omnium, Iesu salvator sæculi*

Ez összesen 72 himnusz, szinte kizárólag az egész római egyházban általános himnuszokkal és az első himnáríumba sorolható 12 tétellel.²⁸ Ezt a készletet a helyi egyházak kiegészíthetik a) saját régebbi hagyományukba tartozó, b) a helyi ünnepeket ékítő és c) a régi himnuszsköltészetből föllelevenített 20-30 darabbal.

Az énekek nagy részében a dallam és szöveg régen sem volt szétválaszthatatlanul összekötve. Bár kíváncsú, hogy a római himnáríum bőven merítsen a zenei hagyomány-

28. Ezek felújításának racionáléja az, hogy a liturgikus idők gondolatvilágát legteljesebben ezek a legősibb himnuszok foglalják össze. Hozzájuk képest a későbbi himnuszok gyakran egy-egy mozzanatot emelnek ki és világítanak meg az összetett tartalomból. Ezen felül nagy erővel sugározzák az egyházatyák korának misztérium teológiáját. Ilyen himnuszok a fenti listában: *Christi caterva, En tempus acceptabile, Hic est dies verus Dei, Apostolorum passio.*

ból, megengedhető, hogy szerényebb körülmények között az azonos versmértékű himnuszokat néhány *tonus communison* énekeljék.

A lektionárium

Szent Benedek regulája jól tükrözi az első századok gyakorlatát: azt írja elő, hogy olvassanak a szentírásból és ortodox atyák írásaiból, azonban az előljáróra hagyja az olvasandó szövegek kijelölését. A *lectionarium* bizonyos ingadozása a középkor végéig, sőt a szerzetesrendek breviáriumait tekintetbe véve 1970-ig megmaradt. Két alapelv azonban már viszonylag korán (VII-VIII. századra) kialakult: a matutínium első olvasmányait a Bibliából, a 2. nokturnus olvasmányait az egyházatyák beszédeiből, a 3. nokturnus olvasmányait az egyházdoktorok evangélium-magyarázataiból vették; míg a szentek ünnepein a beszédek helyett életrajzot olvastak. A másik elv: bár a bibliai könyveket nem folyamatosan, hanem kijelölt szakaszonként olvasták, átgondolt módon rögzítve volt, melyik hónapban melyik könyvre kerül a sor.²⁹

A LH az olvasmányok számát a minden nap kettőre csökkentette. Ezek hosszabb olvasmányok, míg a régiek rövidebb szakaszait a figyelmet ébren tartó responzóriumok választották el egymástól. A bibliai könyvek bizonyos ugrásokkal, rövidebb időszakonként változtatva következnek egymásra. A könyv javára írandó az egyházi iratokból való bőségebb és sokszor szép szövegválogatás.

Nem lehet itt feladatunk a szövegválasztást részleteiben mérlegelni, vagy arra javaslatot tenni. Megelégszünk néhány alapelv rögzítésével.

a) Az olvasmányok hármas ritmusát vissza kell állítani (hétköznap 3, ünnepeken 3 × 3 olvasmány). Míg régebben a köznapok mindhárom olvasmánya bibliai volt, a LH-nak megfelelően a bibliai olvasmány után minden nap olvasni lehetne egyházi iratokat vagy a szentek életrajzát.

b) Célszerű a 3. nokturnusokban az evangélium-magyarázatot visszaállítani, esetleg jobb homíliákat választva, mint volt a zsinat előtti breviáriumokban.

c) Az olvasmányok hosszában kíméletesen mértéket kell tartani, s ha érdemes, inkább két nokturnusra osztani el a hosszabb szövegeket.

d) Vissza kell állítani a bibliai könyvek olvasási rendjét, annál is inkább, mert az évközi időben az egyes hónapok responzóriumanyaga a *scriptura occurrens*hez alkalmazkodik.³⁰ A rítus folyamatossága, megőrzése nem tiltja a szakaszok kiválasztásának újragondolását, sőt bizonyos határok között a helyi hagyomány vagy az előljáró döntése is befolyásolhatja, melyik szakaszokat veszik az adott könyvből. Lehetséges, hogy az egyes szakaszokat nem is kellene napokhoz kötni, hiszen megtörténhet, hogy egy napon az ar-

29. Ádvent: Izaiás; vízkereszt után: Szent Pál; hetvenedvasárnaptól: Mózes könyvei; Szenvedés vasárnapjától: Jeremiás; a húsvéti időben: Apostolok cselekedetei, Jelenések könyve, majd az ún. katolikus levelek; Szentháromság után: Királyok könyve; augusztusban: Bölcsesség könyvei; szeptemberben: Jób, Tóbiás, Judit, Eszter; októberben: Makkabeusok; novemberben: Ezeiel, Dániel, kispóféták.

30. Ez azonban valószínűleg kissé későbbi (VII-VIII. századi?) fejlemény, s kezdetben az egész évközi időben a *responsorio de psalmista* gyűjteményből énekeltek. Ezt a zeneileg kevésbé gyakorlott közösségekben *ex consuetudine* vagy *ex optione* engedélyezni lehet.

ra eső ünnep megszakítja az olvasást. Ha az adott bibliai könyvhöz olvasmányjegyzék (perikópacomes) készül, akkor a megszakítás utáni napon folytatódhat a könyv olvasása.

Capitulare és collectarium

A kapitulum nem rövid olvasmány, hanem egy figyelmeztető, emlékeztető mondat a Szentírásból, amit a celebráns olvas. Az ünnepélyes zsolozsmában külső szimbólumok (a celebráns két oldalán tartott gyertya) is kiemelik méltóságát. A kardinális órák középpontjában áll, rajta fordul át a zsoltórozás a nagy dicsőítő tételek sorozatába, a kishórákban a három rövid szakaszból (himnusz, zsoltórozás, befejezés) az utolsót indítja.

A kapitulum a hagyomány szempontjából nem tartozik a „kötött” alkatrészek közé. Egyes egyházak a napi szentleckét osztották fel a órák között, más úzusokban hosszabb időkre (például az összes ádventi laudésekre) érvényes szentírási szöveget választottak. E rendszerek közül néhány mély meditáción alapuló, igen találó választás (például a premonstreieké). A római zsolozsma legrégebb állapotában valószínűleg nem olvastak kapitulumot (erre mutat, hogy hiányzik az archaikus nagyheti és húsvétheti szertartásrendből), de Szent Benedek a VI. század elején már számon tartja. Erre a régi időszakra nincsenek adataink, de elképzelhető, hogy az időszak figyelembevételével szabadon választották a Biblia könyveiből (kivéve az evangéliumokat és a zsoltórokat).

Gyakorlati okból hasznos, ha a zsolozsmáskönyvben megtalálható a kapitulum szövege, mégpedig jobb, ha egyes időszakokra (és a *per annum* órákra), mintha a naponta különböző episztoláris szöveg súlyosítja az officiumot. Viszont hasznos volna összeállítani egy nagyobb kollektagyűjteményt (akár nem is osztva be az egyes órákra), melyből a celebráns választhat. Elfogadhatónak tartom, főként plébániatemplomokban, hogy a vesperásban a kapitulum hosszabb, s hozzá akár igen rövid homília csatlakozhat. E módon a bibliaolvasásnak és igehirdetésnek a laikusok számára is elérhető liturgikus keret teremthető.

A zsolozsmában eredetileg feltehetően nem volt zárókönyörgés. Szent Benedek csak *Kyriét* és *Pater noster* ír elő (bár lehet, hogy ez a monasztikus közösség sajátosságából következik). Privát használatban ma is meg kellene engedni, hogy a napi könyörgés szövegének híján csak az Úr imájával zárja az imádkozó a órát.

A ma általános szokás szerint a napi mise kollektáját imádkozzák a órák végén. De az ólatin rítusok fennmaradt könyveiben találunk speciális órákönyörgéseket és általános tematikájú könyörgésgyűjteményeket is. Néhány példa a *Sacramentarium Hadrianum*-ból:

Vox nostra te, Domine, semper deprecetur, et ad aures tuæ pietatis ascendat.

Ut tuam, Domine, misericordiam consequamur, fac nos tibi toto corde esse devotos.

Cunctas, Domine, semper a nobis iniquitates repelle,

ut ad viam salutis æternæ securâ mente curramus.

Fac nos, Domine, quæsumus, mala nostra toto corde respuere, ut bona tua capere valeamus.

Celeri nobis, quæsumus, Domine, pietate succurre,

ut devotio supplicantum ad gratiarum transeat actionem.

Tuere nos, superne moderator, et fragilitatem nostram tuis defende præsidiis.

*Exaudi nos, Domine, Deus noster, et Ecclesiam tuam inter mundi turbines fluctuantem,
clementi gubernatione moderare.*

A római rítus renovációja során az ünnepek kollektakönyörgéseit meg kell tartani. Ám a heti pszaltériumba érdemes a órákönyörgéseket felvenni (mint a LH is tette), illetve a könyv végére egy általános gyűjteményt függeszteni. Ezzel az egyszerűbb körülmények között végzett vagy *privatim* mondott zsolozsmában nélkülözhető a misekönyv használata, s akár az úton járóknak vagy az alkalomszerűen összegyülekezett közösségnek sem kell zárókönyörgés után keresgélnie. Mint a kapitulum esetében, a könyörgéseknél is fenn lehet tartani némi szabadságot, anélkül, hogy a rítus épségét veszélyeztetné.

Végül már itt szeretném hangsúlyozni, hogy a *triduum sacrum* és a húsvétnyolcad zsolozsmájában található számos egyedi elrendezést mint a római liturgia legrégebbi korának hagyatékát változatlanul meg kell tartani. A legtöbb ilyen különlegesség oka nem az ünnep kíváncsi, hanem hogy ebben a „védett” periódusban megőrizték az eredeti formákat. Jellemző, hogy a *triduum*-ban a monasztikum sem saját rendszerét követi, hanem a bazilikális (szekuláris) rítusét. Alig lehet ezt mással magyarázni, mint hogy már a monasztikus officium kialakulásának idején védelmezték a zsolozsma archaikus rendjét. A kérdésre a nagyhét tárgyalásánál részleteiben is visszatérünk.

V. A kalendárium

A naptár nem egyszerűen technikai segédeszköz. Messzire visszanyúló hagyományok őrzője, a hitigazságok egymáshoz való viszonya, az Egyház értékrendje tükröződik benne, és népszokások, személyes asszociációk révén a társas és egyéni életnek is szerves része.

A naptár reformjára időről időre szükség volt mind a polgári, mind az egyházi életben. A tridenti zsinat után is, a rákövetkező századok során is voltak kisebb-nagyobb változások a naptárban. Nem bírálható tehát, ha a zsinat utáni reformok kiterjedtek a naptárra is; a kérdés az, hogy ezek jól átgondolt és indokolt reformok voltak-e, s nem sértettek-e nagyobb érdekeket.

A kalendárium azonban nem csak az ünnepek dátumát tartalmazza, hanem intézkedik azok rangjáról is. Először ezt kell fontolóra vennünk, majd külön tárgyalnunk a temporále és a szanktorále mai helyzetét.

I. AZ ÜNNEPEK RANGSORA

Az ünnepek rangsorát jelző terminológia a középkorban nem volt egységes: érdekes és tanulságos elnevezések voltak szokásosak az egyházmegyékből, szerzetesrendekből. Bár a kiemelkedő ünnepek rangját illetően a terminológia különbsége ellenére egységes volt az Egyház, az alacsonyabb rangúak megtartásában a helyi szokásrend döntött. Maga a naptár erről nem is ad pontos képet, hiszen sokszor készen vették át valami más forrásból: a misekönyvek, zsoltosmáskönyvek belső tartalma, továbbá a szertartásokat szabályozó ordináriuskönyvek azonban világosan kijelölik ezt a partikuláris rangsort.

A tridenti zsinat után készült könyvekben az ünnepek számát erősen lecsökkentették, és újraszabályozták mind az ünnep kategóriákat, mind az egyes napok rangját. Hamarosan kiderült azonban, hogy a *duplex I. classis*, *duplex II. classis*, *duplex* és *simplex* kategóriák (főként a szentek ünnepeinél) nem tudják elég differenciáltan ábrázolni az egyes ünnepnapok jelentőségét, így két további kategória (*duplex maius*, *semiduplex*) hozzáadásával alakult ki az a hatfokozatú rangsor, amely a közelmúltig érvényben volt.

A zsinat előtt a kategóriák számát négyre csökkentették, már az 1962-es római misszáléban (MR1962) is így olvasható. A zsinat után csak a legnagyobb ünnepeket és az eggyel alsóbb rangú ünnepeket különítették el (*sollemnitas*, ill. *festum* megjelöléssel), az összes többi ünnep neve *memoria* lett. (A *memoria ad libitum* nem áll az előbbtől eltérő fokon, csak azt jelöli, hogy a nap megtartása nem kötelező.)

Ennek az elrendezésnek a gyengéje ugyanaz, mint a Trident utáni szisztémáé: főként a szanktoráléban nem elég érzékeny a különbségek jelzésére. Mária, az apostolok és alig néhány szent kivételével (akik a *festum*, esetleg a *sollemnitas* kategóriába lettek sorolva) valamennyi szent emléknapját egy szintre helyezi, a kevésbé ismert szentek napja éppúgy *memoria*, mint az Egyház történelmében kiemelkedő szerepet játszóké. Ezzel még egy aránytalanság veszélye is fennáll: ha mégis ki akar emelni akár az egyetemes, akár a

helyi naptár egy szentet e kategóriából, azonnal a *festum*ba kell átsorolni, egy szintre helyezni például az apostolokkal. Vagyis ugyanarra lenne szükség, mint a Trident utáni évtizedekben: az alapelveket megtartva ugyan, némileg növelni a kategóriák számát.

Van itt még egy fontos tényező. Az ünnep rangja nemcsak szimbolikus tényező, és nemcsak az ünnepek ütközésekor van szerepe. A liturgia fegyelmét komolyan vevő testületek az ünnep megtartására vonatkozó szabályokat is ennek figyelembe vételével alkalmazták. Az asszisztencia nagysága és összetétele, a ruhák használata (*hac die ecclesia utitur vestibus sollemnioribus*), az oltáron égő gyertyák száma, az incenzum használata, az ordinárium dallamának kiválasztása mind az ünnep rangjától függött. Ennek ma is így kellene lennie, ha azt akarjuk, hogy az év eleven, változatos, mégis fegyelmezett rendben haladjon előre. Ne feledjük, a polgári élet ünnepeiben is figyelemmel vagyunk a napok jelentőségére.

Mindezek alapján jelen javaslat a *festum* kategóriát két csoportra osztja szét. A második csoport nagyjából megfelelne a régi *duplex maius*nak, s az Egyház kiemelkedő szentjeinek, az egyháztanítóknak, nagy rendalapítóknak, más nagy hatású szenteknek járna ki. Két csoport alakulna a *memoria*ból is, hogy a valóban „egyetemes jelentőségű” szentek (LK 111) kiemelkedjenek. Ezenkívül lehetne a régi *simplex* kategóriának megfelelő egyszerűbb, csupán megemlékezéssel való ünneplési mód is. A jelenlegi *ad libitum* lehetőséget mind az egyszerű *memoria*, mind a *commemoratio* kategóriáján belül fenn lehet tartani (erről részletesen a szanktoráléről szóló alfejezetben lesz szó).

A következő rangsort, illetve az ünneplési szabályokat nem átgondolt javaslatként írom le, hanem inkább a rendezés egy lehető irányának jelzéséül:

SOLLEMNITAS (S) — A híveknek a szentmisén való részvétel kötelező vagy nyomatékosan ajánlott. Minden plébánián egy *missa sollemnis* vagy *missa cantata* mondandó, lehetőleg diákonussal, szubdiákonussal, incenzummal és teljes énekelt propriummal (erről, és egyszerűbb módjairól lásd alább), a főmisén az oltáron hat gyertya ég, a többi misén négy. A teljes zsolozsma (első vesperással, három nokturnussal) az ünnepről. A plébániatemplomokban vigília és/vagy vesperás tartandó.

FESTUM PRIMÆ CLASSIS (F1) — A híveknek a szentmisén való részvétel ajánlott. Minden plébánián egy énekes főmise mondandó, legalább két ministránssal, lehetőleg énekelt propriummal. A főmisén az oltáron négy gyertya ég. Teljes zsolozsma (első vesperással, három nokturnussal) az ünnepről, de a kishórák szükség esetén helyettesíthetők a *per annum* részből. A plébániatemplomokban lehetőleg vesperás tartandó.

FESTUM SECUNDÆ CLASSIS (F2) — A templomi hirdetésekben néhány szóval előre jelzendő az ünnep tartalma. Minden plébánián egy énekes főmise mondandó, legalább két ministránssal, a főmisén az oltáron négy gyertya ég. Saját zsolozsma (első vesperás nélkül, három nokturnussal, mely indokolt esetben egy hosszú nokturnusba összevonható). A kishórák vehetők a *per annum* részből.

MEMORIA PRIMÆ CLASSIS (M1) — Mise a szentről, zsolozsma az időszak szerint, saját olvasmányokkal és orációval. Ha saját zsolozsmája van, három nokturnussal vagy egyetlen hosszú nokturnusba összevonva mondható. Laudes és vesperás a szentről vagy a napról, *Benedictushoz* és *Magnificathoz* *antifona propria* vagy a kommunéból. Kishórák a napról.

MEMORIA SECUNDÆ CLASSIS (M2) — Minden *de feria trium lectionum*. Csupán egyetlen zsolozsmaolvasmány a szentről, továbbá *commemoratio* a misében és a laudesben.

COMMEMORATIO (C) — minden *de feria*, a misében és a laudesben *commemoratio*.

Van a hagyományos ünneprendnek három olyan eleme, mely a zsinat után gyakorlatilag eltűnt, s restaurációja kívánatos lenne. Ezek: a vigília, az oktáva és az évnegyedes napok gyakorlata.

A VIGÍLIÁK száma az idők folyamán valóban megszorodott, míg a vigíliabőjt gyakorlata megszűnt, a vigília az egész nap liturgiáját magába olvasztotta. Ha ezt túl gyakran történik, mind a szentek ünnepnapjainak, mind a liturgikus idők köznapjainak megtartását megzavarhatja. Ennyiben indokolt volt a változás. Viszont a vatikáni reform során megtartott néhány „vigília” valójában nem az. Csupán az előesti mise kapott saját szöveget, mely a mai gyakorlatban amúgy is beleolvad magába az ünnepbe. A megoldás a tridenti rítushoz képest a vigíliák számának mérséklése, a maihoz képest azonban bizonyos vigíliák visszaállítása.

Meggondolandó, nem kellene-e a vigíliákat két csoportba osztani? A magasabb rangú vigíliáknak saját miséjük van, a zsolozsma olvasmányai, esetleg az antifónák is a vigíliáról veendők. Ezek: karácsony, vízkereszt, mennybemenetel, pünkösd, Keresztelő Szent János, Péter-Pál, Mária mennybevétele. Gondolkodni kellene azon is, hogy az egyéni pietásban milyen kötelező jámborsági gyakorlattal lehetne a megszűnt böjtöt pótolni.

A másodosztályú vigíliáknak saját miséjük, a laudesben kommemorációjuk van. Ilyenek: Szent András apostol (saját régi mise!), Lőrinc, mindenszentek, *ad libitum* a többi apostolok (saját régi kommunemise!) és a helyi egyház főpatrónusa.

Hasonló a helyzet az OKTÁVÁKKAL. Kétségtelen, hogy a régi kalendáriumban túl sok oktávát tartottak, rendszerint az egész oktáva alatt a főünnep liturgiáját ismételték, s ezek sok további napot „emeltek ki” az év rendes menetéből. A zsinat után azonban kíméletlenül jártak el az oktávákkal, s nem vették tudomásul azok jelentőségét a nagy ünnep emlékének prolongálásában, tartalmának elmélyítésében. Gyakorlatilag csak húsvét oktávája maradt meg, hiszen karácsony nyolcadában régi idők óta szentek ünnepei léptek a karácsonyi liturgia mellé vagy éppen helyébe. Ismét abban kellene gondolkoznunk, hogy legalább a fontos oktávákat visszaállítsuk, ugyanakkor az oktávák megtartásának rendjét differenciáljuk.

Az első osztályú oktávában a liturgia a főünnepről szól, a zsolozsma olvasmányai annak tartalmán elmélkednek, a nyolcadnapot a *festumok* rangján tartjuk. Ilyenek: *epiphania* és *ascensio*. Ilyen pünkösd is, de régi nyolcadnapja helyén Szentháromság vasárnapját ünnepeljük. Ilyen természetesen a karácsony is, de oly módon, ha a nyolcadba eső ünnepeken az olvasmányok egy része, a kishórák, és a vesperás karácsonyról mondandó, a vesperásban kommemorációval a másnapi ünnepről.

A másodosztályú oktávában csak egy olvasmány szól az ünnepről, és a laudesben kommemorálunk. A nyolcadnapon az ünnep laudesét és miséjét ismételjük (ha *sollemnitasra* vagy *festumra* esne, csak kommemoráljuk). Ilyenek: Úrnapja, Keresztelő Szent János, Péter-Pál, Nagyboldogasszony, Mindenszentek ünnepe.

Volt a régi Egyházban egy harmadik típusa is a nyolcados megemlékezésnek. Ennek fennmaradt emléke a „Szent Ágnes másodsor” (január 28.) Az oktáva alatt semmiféle megemlékezés nincs, de a nyolcadnapon egy olvasmány az ünnepről szól, a misében és a laudesben pedig kommemoráljuk azt. Ilyen lehetne: Szent István vértanú, Szent János apostol, Aprószentek, Szent Ágnes (hagyomány alapján), Szent Lőrinc, a helyi egyház főpatrónusa.

Az ÉVNEGYEDES NAPOK (kántorböjtek) eltörlése merénylet volt egy igen ősi hagyomány ellen. Nagy Szent Leó beszédeiből tudjuk, milyen nagy buzgósággal tartotta ezeket a római egyház már az 5. században. *Et traditio decrevit, et consuetudo formavit — ideo ipsa continentiae observantia quattuor est assignata temporibus, ut in idipsum totius anni redeunte decursu, cognosceremus nos indesinenter purificationibus ingignere...*³¹

Legmélyebb gyökerük visszaereszkedik az őszövétségi rendtartásba. Sajátos jellegüket az adja, hogy valójában nem a liturgikus évhez tartoznak, hanem földi életünk mozzanatait, világi életünk folyását formálják és szentelik meg. Így nézve kifejezetten modern igénynek felelnek meg.

A nehézség velük nyilván az volt, hogy egyre inkább uralkodóvá vált engesztelő-böjti jellegük, melynek megtartása a munkanapok rohanásában elhanyagolódott, s szinte csak az aznapi liturgiát határozták már meg, de a keresztény társadalom és egyének életére már nem utaltak. Annál inkább így kellett történnie, mert a négy hétből három ünnepi időszakokba épült be, és a sajátos évnegyedes jelleget csak a szeptemberi három nap tartotta meg.

Bármennyire nehéznek látszik is revitalizálni ezeket a napokat, tanítással és tényleges gyakorlattal vissza kellene adni értelmüket. A 4 × 3 nap mintha a 12 hónap tizede, decimája lenne: a munkában, gondok közt, gyarlóságaink és Isten ajándékai között hányódva állítjuk meg negyedévenként az idő folyását, hogy vallásilag reflektáljunk arra, ami velünk folyamatosan történik.

Azt hiszem, a megoldás ott van, hogy e napok félliturgikus jellegét kell megformálnunk: van ugyan saját liturgiájuk, de saját mindennapi életünk folyására kell ezeket a liturgiához *csatlakozó* gyakorlatokkal vonatkoztatni. Úgy gondolom, liturgikus anyaguk hagyományos rendje megfelelő: az ádventbe, nagyböjtbe, pünkösdbe illeszkednek, s csak szeptemberben kapnak az évnegyed gondolatának megfelelő miseszöveget. Ehhez kapcsolódhatna azonban kiegészítésképpen:

SZERDÁN egy esti hálaadó ájtatosság az elmúlt negyedév adományaiért
(*Exsultat Deo adiutori nostro...*)

PÉNTEKEN egy engesztelő ájtatosság az elmúlt negyedév bűneiért, bőséggel
(akár egész napon át) felkínált gyónási lehetőség és tanácsolt engesztelő böjtölés
(*accepta tibi sint... nostri dona ieiunii, quae expiando nos tua gratia dignos efficiant...*)

31. Nagy Szent Leó IX. sermója (*De ieiunio septimi mensis*) — PL col. 458–460. A BR az őszi kántorböjt szombatjára rendeli olvasmányt.

SZOMBATON pedig a keresztény *caritas*, az alamiznaadás napjaként lenne megtartható
(esuriamus paululum, dilectissimi, et aliquantulum, quod iuvandis possit prodesse pauperibus,
nostrae consuetudini subtrahamus)

Ha ezeket az ájtatosságokat és ájtatossági gyakorlatokat az esti miséhez kapcsoljuk, maga a liturgia is nagyobb hangsúlyt nyer közösségeink életében. Persze ehhez az is kell, hogy miként Nagy Szent Leó tette, az előző vasárnapi prédikáció megmagyarázza az évnegyedes *observantia* értelmét.

2. A TEMPORÁLE ÜNNEPEI

A temporáléban nem történtek a reform során alapvető változások, de az egyházi év új rendjének néhány kényes pontján mégis okunk van elgondolkozni. Egyes elemek elmaradtak az *anni circulus*ból, máskor pedig liturgikus napok áthelyezése zavarta meg annak jól kialakult rendjét. Vegyük ezeket sorra az év rendjében előrehaladva.

Az ádventi idő két változását már említettük: elmaradtak az évnegyedes napok, és gyakorlatilag eltűnt karácsony vigíliája. Az előző fejezet értelmében mindkettő visszaállítása (illetve az MR1962 szempontjából nézve: megtartása) teljesen indokolt.

A karácsonyi idő rendjében két intézkedés okozott zavart. Az egyik, a fő probléma egy fegyelmi rendelkezés, mely azonban kihatásában az egész ünneprendet megzavarta. Az új naptár megengedi, hogy bizonyos helyeken vízkereszt ünnepét január 6. helyett a hozzá közelebb eső vasárnapon lehessen tartani. Itt egy igen ősi, még a karácsonyt is megelőző ünnep helyéről van szó, melyet mindmáig a maga napján tartanak az ortodox és protestáns egyházak. Az új rend szerint nemcsak a közös keresztény ünneplés időpontja vált szét, de a római rítuson belül is országonként különbözik annak napja. Ennél is nagyobb zavart okozott azonban az, hogy ezzel az ünnep előtti és utáni vasárnappal sem lehet nyugodt rendben számolni. Az előtte lévő vasárnapot azon országok miatt, melyek akkor tartják epifániát, lényegében mindenki számára szabadon kell tartani, ha pedig az utána következő vasárnapra tolódik az ünnep, akkor Jézus keresztségének új ünnepét nem lehet megtartani.

De mi is volt az engedmény oka? Látszólag egy pasztorális jó szándék, az, hogy olyan országokban se felejtődjék el az ünnep, melyekben január 6. törvény szerint munkanap. De nem fizettünk-e túl nagy árat a kényelemért? Vajon ennyi áldozatot sem kívánhat meg az Egyház a megkereszteltektől, hogy az év két munkanapján (*Epiphania* és *Ascensio* ünnepén) kora reggel vagy este misére menjenek?! Ha ezt sem tudják teljesíteni, az általános törvények értelmében amúgy is felmentést kapnak alóla. Vízkereszt napjának visszaállítása a klasszikus római rítusban nem is lehet kérdéses, de kívánatos lenne a

„kétfelé ünneplést” az új liturgiában is megszüntetni. Látni fogjuk, hogy a rendezésnek más jótékony hatása is lehetne.³²

A másik anomália Szent Család ünnepe körül van. Ezt az alig száz éve bevezetett ünnepnapot inkább morális és buzdító motívumok indokolták, semmint a karácsonyi misztérium belső logikája. Azzal, hogy a karácsony utáni vasárnapra tették, nemcsak ősi szentünnepeket nyomott el, de akár már a karácsony utáni nap jellegét is sokkal inkább megváltoztatta, mint Szent István vagy Szent János ünnepnapja. Valójában ugyanis e napon nem a Szent Családot ünnepeljük, hanem az Egyház a hívek elméjébe kívánja vésní a családi élet fontosságát, tehát a liturgiában a didaktikus jelleg dominál.

A mai felfogás szerint természetesen nem gondolhatunk az ünnep megszüntetésére. Egyik lehetőség: korábbi helyének visszaállítása/megtartása a vízkereszt utáni vasárnapon. Igazából nehezen is érthető, mi volt a kivetnivaló abban, hogy a karácsonyi ünnep elmúltával emlékezik meg az Egyház a Szent Család názáreti életéről. Az áthelyezés oka talán az lehetett, hogy ily módon helyet szerezzenek Jézus keresztsége ünnepe számára. (Erről alább lesz szó.) Ennél jogosabb indok lehetne, hogy az amúgy is rövid, néha túlságosan rövid *post Epiphaniam* időszak ne csorbuljon. Ne feledjük, hogy a vízkereszt utáni vasárnapnak a római hagyományban saját miséje volt, az évközi idő egyik legszebb miséje (*In excelso throno*).

Mindezt meggondolva igen egyszerű megoldás kínálkozik a problémákra. Ha vízkeresztet a maga napján tartjuk, a december 30. és január 5. közötti vasárnap szabad marad, illetve csak akkor nem tartható meg, ha *Circumcisio* vasárnapra esik. E vasárnap a klasszikus római rítus szerint a *Dum medium silentium* misét kell mondani, mely minden részében alkalmas propriuma Szent Család ünnepének is. Talán csak a karácsonyi miséből átvett alleluja helyett lehetne az új ünnepnek megfelelőbb verzust választani. Ezzel az ünnep megtartja az új elhelyezésben nyert „betlehemi” konnotációját, míg a „názáreti” aspektust a vízkereszt utáni vasárnap evangéliuma (a 12 éves Jézusról) figyel-münkbe vési.

Jézus keresztségének hagyományos ünnepe maga vízkereszt napja. *Lavacra puri gurgitis caelestis Agnus attigit* — éneklí az ünnep himnusza. *Hodie in Iordane a Ioanne Christus baptizari voluit, ut salvaret nos* — mondja a *Magnificat* antifónája. Azután az oktáva alatt a zsolozsmában egyre nagyobb hangsúlyt kap Krisztus keresztségének misztériuma, a nyolcadnapját pedig egészen annak jegyében ünnepeljük. Ha Szent Család ünnepe vízkereszt elé kerül, a vízkeresztet követő vasárnap evangéliuma a 12 éves Jézusról, vízkereszt nyolcadnapjának evangéliuma pedig a keresztségről szól, a rákövetkező vasárnapé a kánai menyegzőről, akkor még az élettrajzi kronológia is nagyjából helyreállt.

Még egy apróság: január 1. napján a római Egyház valóban megemlékezett Máriáról, de ezt a napot mégsem lehet Mária-ünnepé átminősíteni. A nap megmaradhat az Úr ünnepének, de hármass motívumát neve is kifejezheti.

A javaslat szerint tehát (zárójelben az illető nap javasolt rangja a fentebb ismertetett rendszer szerint):

32. Időközben, a püspöki kar döntése nyomán 2014-től a magyarországi katolikus egyházban vízkereszt ünneplése visszakерült eredeti helyére. (A szerk.)

DECEMBER	24.	<i>vigília Nativitatis</i>	
	25.	<i>Nativitas Domini</i>	S
	26.	<i>Stephani protomartyris</i>	F1
	27.	<i>Iohannis apostoli et evangelistæ</i>	F1
	28.	<i>Innocentum martyrum</i>	F1
	29.	<i>Thomæ martyris</i>	C vel M <i>ad libitum</i> (vasárnap december 30. és január 5. között:) <i>Sancta Familia</i>
	31.	<i>Silvestris pape</i>	M
JANUÁR	1.	<i>Octava Nativitatis, Circumcisio Domini, Maternitas BMV</i>	F1
	2.	<i>feria cum simplici commemoratione de octava Stephani martyris</i>	
	3.	<i>feria cum simplici commemoratione de octava Iohannis apostoli</i>	
	4.	<i>feria cum simplici commemoratione de octava martyrum innocentum</i>	
	5.	<i>vigília Epiphaniæ</i>	
	6.	<i>Epiphania</i>	S (vízkereszt utáni vasárnap:) <i>Dominica I post Epiphaniam cum commemoratione de festo</i>
	13.	<i>Octava Epiphaniæ, Baptismus Domini</i>	F2

A böjtelő megszüntetése igen meggondolatlan lépés volt. Míg azelőtt sok dicsérő magyarázatot hallhattunk az Egyház lelkipásztori bölcsességéről, figyelmességéről és gyöngédségéről, mellyel a nagyböjtre előkészíti híveit, most nem kapott védelmet ez a lelki-ekben gazdag átmeneti idő. Akik — ellenében érvelve — történelmi esetlegességekkel magyarázták létrejöttét, elfeledkezni látszanak arról, hogy nagyböjt előtt a keleti Egyházban is megünneplik a Tékozló fiú vasárnapját, a Húshagyó vasárnapot és a Vajhagyó vasárnapot. Kíváncos lenne az időszak visszaállítása az egész Egyház számára, de a klaszikus római rítus szerinti liturgiában bizonyára fenn is fogják tartani.

Nagyböjt V. vasárnapjának nevét (*dominica Passionis*) liturgikus szövegei bőségesen igazolják. De nemcsak elnevezésről van szó. A liturgia bizonyos szövegei és szabályai ettől a vasárnaptól érvényesek. Szükségünk is van erre a Szenvedésre koncentráló másfél hétre, mielőtt a Szent Háromnapba belépünk. Gondoljunk arra, hogy ha nem így tennénk, a szenvedésről szóló himnuszokat (*Vexilla regis, Pange lingua*), responzóriumokat, brevüket, verzikulusokat mindössze három napig használná a liturgia. A rákövetkező vasárnap kettős neve (*dominica secunda Passionis, dominica Palmarum*) már a XX. század második felének újítása, semmiféle zavart nem okoz.

Az Epifániánál mondtak mindenestől érvényesek *Ascensio* ünnepére is. Sőt, itt még a *rei veritas* is megköveteli a nap megtartását (illetve az egész Egyházban való kötelező visszaállítását), hiszen a Krisztus nem negyvennégy nappal feltámadása után ment a mennybe. Aki ismeri *Ascensio* oktávjának liturgiáját, elsősorban annak zsolozsmáját, bizonyára nem örül annak, hogy az időszak liturgiája a Szentlélek-váró devocionális szokások szellemében alakult át. Erre nyilván azért volt szükség, hogy pünkösöd oktávját megszüntessék. S arra miért? Hogy a húsvéti időszakot éppen az ötvenedik napon zárassák. Ez azonban doktriner elgondolás. Pünkösödnek — kétségtelen húsvéti vonatko-

zásai mellett — van annyira gazdag saját tartalma, hogy annak kifejtésére, megünneplésére szükségünk van az ünnepet követő hétre. A klasszikus római rítus követőinek itt tehát semmi dolguk sincs: meg kell tartani mindkét ünnep nyolcadát. *Ascensio* nyolcada után van egy „szabad nap” (erről a szanktoráléban szeretnék szót ejteni), utána pedig pünkösdi vigíliája következik.

Szentháromság és Úrnap ünnepének helye nem változott. Változott azonban az évközi idő számozása. A vasárnapok egybeszámozása elég sok zavart okoz, amellet a liturgia kibontakozását is megzavarja. Ugyanis a vízkereszt utáni vasárnapok tartalma elkülöníthető a pünkösdi utániaktól. Az órómai rítusban a kiemelkedő ünnepektől kezdve számozták a vasárnapokat (Péter-Pál, Lőrinc, Mihály, az őszi *Dedicatio*). A karoling rendezés során némi nehézséggel e vasárnapokat lineáris rendbe helyezték, s ma már nincs okunk ezen változtatni. Kétségtelen, hogy a sorozat végén maradt vasárnapok rendje (és a vízkereszt után elhagyott szövegek áthelyezése) kissé logikátlan, de ennyi „rendetlenséget” a liturgiában meg kell tűrnünk.

Egyébként csak egyetlen vitatható pontja van még a temporále átrendezésének: a Krisztus Király vasárnapja. Ismét egy új ünneppel van dolgunk, amely sokáig kereste helyét a naptárban, vagy más szóval: nincs igazán tartós hagyománya sem az ünnepnek, sem naptári helyének. Azt hiszem, ez esetben el kellene fogadnunk a „tridenti” rítusban is a zsinat utáni bizottság döntését. Az ünnep, melynek megtartását bizonyára mindenki elvárja az Egyházban, alkalmas arra, hogy az évet zárja. Az év rendjébe könnyebben helyezhető így el, mintha október végén szorítana ki helyéből egy évközi vasárnapot.

3. A SZANKTORÁLE ÜNNEPEI

A jelentősebb ünnepektől eltekintve a szanktorále a liturgia története során időben és térben egyaránt sokat változott. Időben, hiszen az ünnepelt szentek száma egyre gyarapodott, majd időről időre bekövetkezett kisebb reformokkal csökkenteni kényszerültek ezek számát, hogy azután ez a redukált regiszter ismét újabb ünnepekkel bővüljön. De változott térben is, hiszen kezdetben nem volt nagy az egyetemes Egyházban közösen megtartott ünnepek száma, de azt más-más módon kiegészítették a régiókban, vagy egyes egyházmegyékben hagyományos további napokkal. Ez tehát azt jelenti, hogy a zsinat után bekövetkezett kalendárium reform nem példa nélküli a történelemben, és egészében nézve nem is nevezhető a hagyomány folytonossága megtörésének. A kérdés az, jól sikerült-e ez a reform?

A zsinat a szanktoráléra nézve két határozatot hozott (LK 111). Az volt az óhaja, hogy a szentek ünnepei:

Ne nyomják el azokat az ünnepeket, amelyek magukat az üdvösség misztériumait állítják elének.

Majd rögtön ezután:

A legtöbb ilyen ünnep megtartása megmarad egy-egy egyházzrésznek vagy nemzetnek vagy szerzetes-családnak körében; az egész Egyházra csak azoknak a szenteknek a tiszteletét kell kiterjeszteni, akiknek jelentősége valóban egyetemes.

Vagyis a zsinat az ünnepek számának újabb redukcióját és — a vasárnapok és misztériumünnepek védelme érdekében — rangjuk csökkentését írta elő, de ehhez egy olyan kívánságot fűzött, mely a tridenti reform előtti helyzetet idézi elénk: az igazán jelentős, egyetemes ünnepekhez a helyi egyházak kapcsolják hozzá saját hagyományuk szerint a további ünnepeket.

Összegzően azt mondhatjuk, hogy a bizottság által végrehajtott reform az első irányelvet többé-kevésbé érvényesítette, a másodikra azonban nem adott igazi esélyt. Nézzük a dolgot részletesebben.

A szenteknek az egyetemes naptárban lévő ünnepei számban csökkentek, igaz, a meghagyottakhoz újabbak is jöttek. Ezek már egy új szempontot akartak érvényesíteni: jusson kifejezésre a kalendáriumban az Egyház tér- és időbeli egyetemessége, tehát minden kontinensről, országból kerüljenek be szentek, és nagyobb arányban szerepeljenek benne az újabb időkben kanonizáltak közül (a kalendárium „univerzalitása”).

Számos ünnep időpontja megváltozott. Ennek oka vagy az volt, hogy az ünneplés a szent halálának („mennyei születésének”) napján történjék, vagy az, hogy a temporále valamely védett időszakából más, lehetőleg évközi időbe kerüljenek át, legalábbis a magasabb rangú ünnepek.

A másik változás: az ünnepek rangsorának további egyszerűsítése: a *sollemnitas* rangot csak 10 dátum szerint rögzített ünnep kapta meg, ebből három az Úr ünnepe, három Mária-ünnep, négy pedig kiemelt szenteké (József, Keresztelő János, Péter-Pál, Mindenszentek). A *festum* rangot kapta 23 ünnep, ebből 3 az Úr ünnepe, 2 Mária-ünnep, 13 apostol- vagy evangelista ünnep, egy a főangyalok ünnepe, három kiemelkedő vértanúké (István, Lőrinc, Aprószentek) és egy a lateráni bazilika dedikációs ünnepe. *Memoria* rangot kapott 63 szent ünnep, és *memoria ad libitum* rangot 95 ünnep. Így az egyetemes ünnepek száma 96, az *ad libitum* napokkal együtt 191.

Néhány anomáliától eltekintve (például Halottak napja kiszorítja a vasárnapot!), ez a rangsorolás kellően védené a vasárnapokat, ha az utóbbi évtizedekben nem terjedtek volna el a liturgia szellemével még inkább ellentétes „jelszóvasárnapok”. Igaz, hogy az „idea-ünnepeket” csökkentette a kalendárium (vö. a bizottság által kibocsátott „Kommentár” II/I/1. pontjával), de a „jelszó-” vagy „akcióvasárnapok” benyomultak a liturgiába, még ha a kalendáriumban nincs is róluk szó.

A zsinat második óhaja, a helyi egyházak naptárkiegészítései jobbra a *proprium regni* régi módjának engedélyezésével lépett életbe (hacsak nem számítjuk ide a *memoria ad libitum* kategóriáját). Vagyis a nyelvterület, ország püspökei beterveztették saját szentjeik névsorát, melyre Rómától megkapták az engedélyezést. Ez a gyakorlat tehát szemléletben, szervezetében nem változtatta meg a korábbi gyakorlatot, sem a részhagyományok érvényesítésére nem adott nagyobb teret, sem nem változtatta meg lényegesen a kalendárium egyetemes és partikuláris elemeinek arányát. Erre nem is hagyott bőségebb teret az új kalendárium, hiszen a szanktorále bővítésére valójában alkalmas évközi idő 200 napjából a kötelező és *ad libitum* ünnepek 191-et eleve lefoglaltak.

A hagyományos latin misét engedélyező motu proprio kísérőlevelében a Szentatya (XVI. Benedek) a kalendáriumot név szerint azon liturgikus elemek között említette, melyben az „új liturgiának” hatást kell gyakorolnia az MR1962-re. Azok, akik a „régí”

liturgia iránti tiszteletüket annak változhatatlanságával kötik össze, bizonyára nem örülnek, ha azt hallják, hogy a nagy nehezen „megkapott” misszale vagy breviárium naptárában valaki változást tervezzen. De gondolják meg, hogy a „tridenti” liturgia naptára százévenként jelentősen, és szinte 5-6 évenként egy-egy pontján megváltozott. Ez a kalendárium csak a kiemelkedő jelentőségű 40-50 napot tekintve mondható valóban hagyományosnak. Alapnak természetesen az MR1962 naptárát kell megtartani, és azon kell érvényesíteni azt a két elvet, amit a zsinat megadott. Vagyis: az ünnepek számának csökkentésével, azok rangjának revíziójával, néhány új ünnep beengedésével és a helyi naptáraknak adott nagyobb fejlődési lehetőséggel a zsinat kívánságai teljesíthetők anélkül, hogy a naptár saját hagyományát megsértenénk.

Van néhány olyan szempont, melyet e revízió során figyelembe kell venni:

a) Lehet is, kell is a naptár egyetemességét Európán kívüli és újabb kori szentek felvételével kissé erősíteni. De egy ilyen „reprerentativitás” korábban kevésbé volt az Egyház gondja. A naptár bázisa a bibliai szentek és Róma szentjeinek együttese, s ehhez egyenként, valamely sajátos tiszteleti motívum módján járultak hozzá további szentek. Éppen ez utóbbi tette indokoltta (a nyilvános kultusz vágya) a kalendárium partikuláris kiegészítését, hogy olykor-olykor a szent kultusza átlépve szűkebb szülőhelyét, regionális vagy éppen egyetemes érvényt szerezzen. És ez egyben azt is jelenti, hogy sem az egyetemes, sem a partikuláris naptárban nem szabad olyan nagy számban beengedni az „egyéb” szenteket, hogy ezzel a naptár alapvető rómaisága elhalványuljon. Róma szentjei számunkra a Rómához való ragaszkodás jelképei is. Azok a római szentek is, akiket név szerint nem ismerünk a szent Város és Egyházunk kezdete iránti szeretetünket, kegyeletünket fejezik ki.

b) Ügyeljünk rá, a helyi naptár célja nem az, hogy minél több helyi vagy nacionális szent kapjon benne helyet, hanem az, hogy az egyetemes Egyház szentjei közül is nyilvános kultuszt kapjanak azok, akiket egy hely hagyománya vagy spirituális vonzalma kitüntet.

c) A helyi naptár megállapításakor nemcsak a minőségi, hanem a mennyiségi arányokat is meg kell tartani. Úgy gondolom, egy főünnep, mintegy 5-6 ünnep, 5-6 első osztályú memória, 15-20 egyszerű memória és 20 kommemoráció elegendő teret ad a helyi tisztelet számára, nem borítva fel annak egyensúlyát. Mivel a helyi ambícióknak nehéz gátat szabni, ezt az arányt talán nem óhaj formájában kell kifejezni, hanem a maximum megjelölésével.

d) Ezek szerint a kalendárium az ünnepek három csoportjából áll össze: első az egyetemesen ünnepelt szenteké, második a helyi naptárkiegészítés, a harmadik a jelenlegihez képest bővíthető (egy napon akár több nevet megjelölő) *ad libitum* a memóriáké (vagy inkább: a kommemorációké), melyek közül a ferialek a pap akár maga választhat. A helyi kalendárium néhány névvel ezt az *ad libitum* csoportot is bővítheti.

e) Az alábbi javaslat a kommemorációs emléknapokat nem (vagy egy-két helyen csupán példaként) sorolja fel. Hasonlóképpen nem említjük az *ad libitum* napokat. E két csoportba bekerülhetnek mind a régi, mind az új naptárból alább elhagyott nevek, de akár újabbak (például a martírologiumból), és kisebb számban a helyi naptárból hozzáadottak.

f) Az alábbi javaslatban kétségkívül redukáló szándékú mind a számot, mind a rangsort illetően. Természetesen ez is csak illusztratív jellegű: azt akarja érthetővé tenni, hogyan működhetnének a fenti elvek, de semmiképp sem kívánja védeni az egyes döntéseket. Éppen ezért az érveket is elhagyja, szükség szerinti rövid megjegyzésbe tömöríti.

JANUÁR	1–13.	(a temporále szerint)	
	17.	Remete Szent Antal és Pál	M1 ³³
	20.	Fábián és Sebestyén	M2
	21.	Ágnes	M1
	22.	Vince	M2
	26.	Timotheus és Titus	M2 ³⁴
	27.	Iohannes Chrysostomus	M1
	29.	Franciscus Sales	M1
	30.	Iohannes Bosco	M2
FEBRUÁR	1.	Ignatius	M2
	2.	Præsentatio Domini (Purificatio BMV)	F1
	3.	Blasius	M2
	5.	Agatha	M1
	6.	Ss. Pauli Mik et soc. mm.	M2 ³⁵
	7.	Romualdus	M2
	22.	Cathedra Petri	F2
MÁRCIUS	24.	Mathias ap.	F1
	6.	Perpetua et Felicitas	M2
	7.	Thomas Aqu.	M1
	12.	Gregorius ppa	M1
	18.	Ciryllus Hieros.	M2
	19.	Joseph	F1
ÁPRILIS	25.	Annuntiatio	S
	11.	Leo ppa	M1
	23.	Georgius	M2
	25.	Marcus ev.	F2
	30.	Catharina Senensis	M1
MÁJUS	1.	Philippus et Jacobus app.	F1
	2.	Athanasius	M1
	3.	Triumphus S. Crucis	M1 ³⁶

33. Az ünnepjelölés szimbólumai: S = *sollemnitas*; F1 = *festum primæ classis*; F2 = *festum secundæ classis*; M1 = *memoria primæ classis*; M2 = *memoria simplex seu secundæ classis*; C = *commemoratio*.

34. Az új naptárból.

35. Az új naptárból.

36. *Inventio Crucis* kedvelt ünnepét meg lehetne tartani úgy, hogy a liturgia nem a legendaszerű elemekre koncentrálna, hanem a húsvéti örömben tekintene vissza nagypéntekre. Lehet, hogy erre az ünnep-

	4.	Monica	M2
	9.	Georgius Nazianz.	M2
	26.	Philippus Neri	M2
	28.	Augustinus Cantuariensis	M2
JÚNIUS	1.	Iustinus m.	M1 ³⁷
	2.	Marcellinus et Petrus mm.	M2
	3.	Karl Lwanga und soc. mm.	M2 ³⁸
	5.	Bonifatius	M1
	6.	Norbertus	M2
	11.	Barnabas ap.	F2
	13.	Antonius de Padua	M1
	14.	Basilus Magnus	M1
	16.	Ephrem	M2
	21.	Aloysius	M2
	22.	Paulinus	M2
		Iohannes Fischer és Morus Tamás	M2 ³⁹
	23.	Vigilia Johannis Baptistæ	
	24.	Iohannes Baptista	S
	26.	Iohannes et Paulus mm.	M1 ⁴⁰
	28.	Vigilia Petri et Pauli	
	29.	Petrus et Paulus	S
	30.	Commemoratio Pauli	F2
JÚLIUS	2.	Visitatio BMV	F1
	3.	Thomas ap.	F1
	6.	Octava Petri et Pauli	
	7.	Cyrellus et Methodus	M1
	11.	Benedictus	M1 (in Europa: F2)
	14.	Bonaventura	M2
	19.	Vincentius de Paul	M2
	22.	Maria Magadalena	F2
	23.	Apollinaris	M2
	25.	Jacobus	F1
	26.	Anna et Joachim	M1
	29.	Martha	M2
	31.	Ignatius de Loyola	M1

re nem is a hagyományos május 3.-át kellene fenntartani, hanem *Ascensio* nyolcada utáni pénteket, vagyis azt a napot, mely két ünnep közé szorulva kevésbé jellegzetes, egyúttal hét héttel esik nagypéntek után.

37. Az új naptárból.

38. Az új naptárból.

39. Az új naptárból.

40. A római misekánonban szereplő vértanúk!

AUGUSZTUS	1.	Petri Vincula	M2
	4.	Dominicus	M1
	5.	Maria ad Nives	M1
	6.	Transfiguratio Domini	F2
	9.	Iohannes Maria Vianney	M1
	9.	Vigilia Laurentii	
	10.	Laurentius	F2
	12.	Clara	M1
	14.	Vigilia Assumptionis BMV	
	15.	Assumptio BMV	S
	20.	Bernardus	M1
	21.	Pius pp.	M1
	24.	Bartholomeus ap.	F1
	22.	Oct. Assumptionis	
	28.	Augustinus	F2
	29.	Decollatio Iohannis	F2
SZEPTEMBER	8.	Nativitas BMV	F1
	12.	S. Nomen BMV	M2
	14.	Exaltatio Crucis	F2
	15.	Septem doloris	M1
	16.	Cornelius et Cyprianus	M2
	21.	Matthæus ap.	F1
	27.	Cosmas et Damianus	M2 ⁴¹
	29.	Michæl, Gabriel, Raphæl	F1
OKTÓBER	30.	Hieronymus	M1
	2.	Angeli Custodes	M2
	3.	Teresia a Jesu Infante	M1
	4.	Franciscus	M1
	6.	Bruno	M2
	7.	Rosarium BMV	M2
	14.	Callixtus ppa.	M2
	15.	Teresia de Avila	M1
	18.	Lucas ev.	F2
	28.	Simon et Juda	F1
NOVEMBER	1.	Omnes Sancti	S
	4.	Carolus Borromæus	M1
	8.	Octava Omnium Sanctorum	M2
	9.	Dedicatio Lat. ecclesiæ	F2
	10.	Martinus	M1
	14.	Iosaphat	M2

41. A római misekánonban szereplő szentek!

	15.	Albertus Magnus	M2
	16.	Gertrudis	M2
	19.	Elisabeth	M1
	21.	Præsentatio BMV	M2
	22.	Cæcilia	M1
	23.	Clemens	M1
	24.	Iohannes a Cruce	M2
	25.	Katharina Alex.	M2
	30.	Andreas	F1
DECEMBER	3.	Franciscus Xaverius	M1
	6.	Nicolaus	M2
	7.	Ambrosius	M1
	8.	Immaculata Conceptio BMV	F1
	13.	Lucia	M1
	25.	Nativitas Domini	S
	26.	Stephanus m.	F1
	27.	Johannes ap. et ev.	F1
	28.	Innocentes Martyres	F1
	29.	Thomas Cantuariensis	M2
	31.	Sylvester ppa	M2

Mint a fentiekből kitűnik, egy kivétellel valamennyi ünnep a hagyományos helyén marad. Annál inkább hajlunk erre, mert a szentek ünnepeinek számos olyan világi vonatkozása van (népszokások, névnapok), melyeket úgyis hiába próbálna a liturgikus naptár megváltoztatni, viszont ezzel gyengítené e napok kapcsolatát a vallási élettel. Az egyetlen kivétel: Tamás apostol ünnepe, amit közvetlenül karácsony előtt valóban nem lehet méltó módon megülni, júliusi ünnepe pedig csaknem a decemberihez hasonló régi hagyományra megy vissza.

A felsorolásban (mely nem tartalmazza a temporále és a december 24. — január 13. közé eső ünnepeket): 1. a *sollemnitasok* száma **5** (Gyümölcsoltó, Keresztelő Szent János, Péter-Pál, Mária mennybevétele, Mindenszentek), melyekhez természetesen továbbiak jönnek a temporáléból; 2. a *festum primæ classis* napok száma **13** (egy az Úr ünnepe, három Mária-ünnep, József, a főangyalok, 8 apostolünnep; ezekhez járul még a karácsonyt követő három nap is); 3. a *festum secundæ classis* napok száma **13**, ill. **14** (kettő az Úr ünnepe, egy Mária-ünnep, 6 apostolok második ünnepe, ill. evangelisták és Barnabás; továbbá a lateráni bazilika dedikációs ünnepe, és a szentek 3 (ill. 4) ünnepe: Lőrinc, Ágoston, János fejevétele (és Európában Benedek mint a kontinens védőszentje); 4. a *memoria primæ classis* napok száma **39**, a *secundæ classis* napoké **42**.

Ez összesen éppen **100 ünnep**, melyhez járulhat még további mintegy 100 kommemoráció. A teljes szám kissé magasabb, mint az új liturgia naptárában, de ennek csaknem fele pusztán *memoria secundæ classis*, vagyis a ferális liturgiát szorítja ki helyéből. Korábbi becslésünk mintegy 50 helyet engedett a helyi naptár számára; de ne feledjük, hogy a kommemorációk megférnek egy napon egy náluk magasabb rangú ünnepel.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy bár a fenti beosztás részleteiben is megokolható, nem veszem magamnak a bátorságot, miszerint valóban javaslatnak tekintsem, inkább csak azt kívántam megmutatni, hogy egy elvrendszer mi módon érvényesülhet a gyakorlatban.

VI. A mise olvasmányai

Ennyit rendel el a zsinati liturgikus konstitúció (LK 51):

Hogy Isten Igéjének asztalánál mentől táplálóbb eledel készüljön a hívők számára, a Biblia kincsetárát bővebben kell kitárni, úgy, hogy meghatározott számú év leforgása alatt a Szentírásnak jelentős és fontos része fölolvasásra kerüljön a nép számára.

„A liturgikus konstitúció tehát csak a reform alapjait vetette meg, a reformot magát a zsinatot követően egy tanács dolgozta ki, így részleteiben nem vezethető egyértelműen vissza a zsinatra. A zsinat volt a nyitott kezdet, amelynek széles keretei *többféle megvalósításra* is teret engedtek.” Ezt írja Ratzinger kardinális 1994-ben.⁴²

Nos, a „bizottság” úgy értelmezte a fenti paragrafust, hogy az feljogosítja a hagyományos olvasmányrend teljes megsemmisítésére. Teljesen új perikóparendszer készült, melynek négy feltűnő jellegzetessége van: *a)* az olvasmányokat három (hétköznap két) évre osztja el; *b)* vasár- és ünnepnapokon bevezeti a szentleckét megelőző olvasmányt; *c)* ahol lehet, kihagyásokkal bár, de folyamatosan olvastatja a szentírási könyveket (*lectio semicontinua*); *d)* ahol lehet, tartalmi kapcsolatot létesít az ószövetségi olvasmány és az evangélium között.

Kétségtelen, hogy 1. az ilyen olvasmányrendszernek lehettek előzményei a kereszténység legkorábbi időszakában (erre vonatkozóan biztos adataink nincsenek); 2. a Bibliának valóban jóval több részlete kerül felolvasásra; 3. az ószövetségi előképek és az újszövetségi beteljesülés egybevetése a katolikus hitoktatás, teológia, ikonográfia fontos és jellegzetes motívuma, amely patrisztikus tanításokra épül.

Ugyanakkor az új olvasmányrenddel legalább ugyanennyi probléma van. Ezeket (és az egyes megoldásokat részletesen is) kritikailag vizsgáltam korábbi könyvemben.⁴³ Most csak röviden: *a)* igen régi, nem egyszer Nagy Szent Gergely pápáig visszavezethető perikópakijelölések szűntek meg; *b)* az olvasmányok gazdagsága sok esetben (főleg az evangéliumoknál) csak látszólagos, minthogy nincs ilyen sok megkülönböztethető evangéliumi téma, ugyanazok a témák máskor és más könyvből kerülnek elő, sokszor nem is a legteljesebb megfogalmazásban;⁴⁴ *c)* A hároméves perikóparendszer szinte teljesen megszünteti a liturgikus nap és miseolvasmányok közötti asszociációt, s ezzel súlyos liturgiai és pasztorális veszteséget okoz; kétséges, hogy a nyereség vagy a veszteség-e a nagyobb; *d)* A *lectio continua* egyébként is csak látszólag visz rendet az olvasásba; a heti folyamatot a szentek ünnepei megtörik; kevés hívő jár minden nap misére; a hívő nem az olvasás fo-

42. Joseph RATZINGER: „In der Spannung zwischen Regensburger Tradition und nachkonziliarer Reform”, *Musica Sacra* CXIV/5 (1994) 379–389 — 1.2 alfejezet („Ein Streiflicht auf den nachkonziliaren Disput über die Liturgie”). Online: sinfonia-sacra.de/uploads/1/2/8/3/12837883/ratzinger_regensburger_tradition_und_nachkonziliare_reform.pdf.

43. BL 5. fejezet.

44. Uo. Itt oldalszámos hivatkozás van, amit majd aktualizálni kéne.

lyamatosságát érzékeli, hanem azt, hogy az olvasmánytémák felbukkanása a három év alatt véletlenszerű; *e)* az „ógyházi” perikóparend elvetése ökuménikusan is veszteség, hiszen azt több protestáns egyház is megtartotta, legalább mint alternatívát.

A reform félreértette a miseolvasmányok funkcióját. A legkezdetibb évtizedekben lehetett a miseolvasmányoknak valóban bibliaismereti céljuk. A klasszikus római rítusban azonban — mint ezt a nagy liturgikus írók sokszor kifejtették — az olvasmányok, főként az evangéliumok világosan körvonalozott, a figyelmet megragadó misztériumképek, s így nem minden szakasz alkalmas egyformán arra, hogy egy vasárnap perikópája legyen.⁴⁵ A Biblia megismerésére más, alkalmasabb formák szolgálnak: a zsolozsma (vigília), az önálló igeistentisztelet, a bibliai katekézis.

A motu proprio után az MR1962-t használók számára egyértelmű a hagyományos perikóparend visszaállítása. Ha azonban a zsinati konstitúciót nem úgy fogjuk fel, mint egy bizottságnak adott utasítást egy új liturgia megalkotására, hanem mint a hagyományos római liturgia reformjának programját, akkor a fenti 51. paragrafust az MR1962-re is vonatkoztatnunk kell. Ha változás nélkül elfogadjuk az MR1962 olvasmányrendjét, azzal elvetettük a zsinati konstitúciót. Ha az új lekcionáriumot követjük, akkor elvetettük a római rítushagyomány folytonosságának és organikus fejlődésének elvét. Úgy látszik, a követendő út az lenne: kézbe venni az MR1962-t, s megnézni, melyek azok a lehető változások a zsinati konstitúció szellemében, amelyekből az Egyháznak „igazi lelki haszna” van (LK 23), más szóval: hogyan lenne az 51. paragrafus úgy megvalósítható, hogy a római rítus hagyománya alapvetően fennmaradjon.

Melyek tehát a két irányvonal megtartandó, harmóniába hozandó elvei? A *klasszikus perikóparend*ből megtartandónak vélem, *a)* hogy az év fontos napjainak, időszakainak állandó, hozzá asszociálható olvasmányai legyenek; *b)* hogy a vásár- és ünnepnapok perikópái sajátos, éles körvonalú, jelentős bibliai szakaszok legyenek; *c)* a klasszikus olvasmányrendben lehetnek kisebb változtatások és lehetségesek kiegészítések, de az egész rendnek felismerhetően érvényben kell maradnia; *d)* meg kell tartani az olvasmányrend bizonyos életszerű „szeszélyességét”, a választásnak valamiféle pedáns didaktikus céltól való mentességét.

Ugyanakkor a zsinati reformok azt kívánják, hogy *a)* az olvasott szakaszok száma szaporodjék, *b)* ennek érdekében meghatározott (de a zsinat által nem rögzített) számú év leforgása alatt bontakozzék ki a teljes olvasmányrend; *c)* a teljesebb bibliaismeret céljából az Ószövetség a korábinál bőségesebb helyet kapjon az olvasmányrendben.

Lehetséges-e a két követelménysort összeegyeztetni? Az alábbi vázlat ismét nem „tervezet”, hanem csupán annak bemutatása, hogy ez szerintünk lehetséges. A vázlat értelmében az MR1962 olvasmányrendje lényegében változatlanul érvényes. Éppen ezért alább elegendő lesz többnyire csak a hozzáadásokat felsorolni, a hagyományos olvasmányrendet csak ott írom ki, ahol az némileg új környezetbe helyeződik, vagy ahol kommentárt érdemel.

45. Számos példa található a BL fentebb idézett 5. fejezetében. Itt oldalszámos hivatkozás, majd pótolni kéne.

Ádventtől a pünkösti október végéig *egyéves* perikóparendszert használunk. Így a „szent félévben” a liturgikus nap és olvasmány közötti asszociáció helyreáll, és a hagyományos olvasmányrend is érvényes marad.

Az évközi időben *két sorozatot* adunk. Az első azonos az „ócegyházi olvasmányokkal”, a másik (mely minden második évben *ad libitum* használható), az új lekciónárium leginkább perikópaszerű szövegeit tartalmazza.

A szentlecke előtt *őszövetségi olvasmányt* csak az első félévben olvasunk. Ezek célja elsősorban nem az evangéliummal való összehangolás (ezt a módszert a hagyományos olvasmányrend csak egyes nagybőjti hétköznapiakon alkalmazza), hanem az ádvent–karácsonyi, illetve nagybőjt–húsvéti időszak természetéhez illő legfontosabb olvasmányok beillesztése a rendszerbe.⁴⁶ Az egyéves olvasmányrendszer jóvoltából ezek lesznek az emlékeztető mélyebben bevéssző őszövetségi szakaszok (melyeket természetesen kiegészítenek a zsolozsmában és más alkalmakkor olvasott vagy tanulmányozott továbbiak).

A hétköznapiakra (a nagybőjtöt kivéve) nem szükséges teljes olvasmányrendszert adni. Elsősorban: a vasárnapi perikópák megismétlése a hét közben kiemeli azok fontosságát, méltóságát. Másodsorban: a köznapokra eső ünnepek amúgy sem teszik lehetővé hat olvasmánypár tényleges felolvasását. A középkor folyamán egyes egyházak olvasmányokat közöltek a szerdai és pénteki napokra. Ennek alapján elegendőnek látszik a lekciónáriumot hetenként két olvasmánypárral bővíteni, melyet szerdán és pénteken (vagy ha azokra ünnep esik, a hét bármely más két napján) olvasni lehet. Az évközi időben a köznapokra is kétéves perikóparendszert adunk, nagyrészt az új lekciónáriumból vett szakaszokkal.

Mindezt alább, az egyes szakaszoknál részletesen is kommentáljuk.

A *commune sanctorum*mal és a szanktoráléval itt nem foglalkozunk. Az előbbi lényegében egy szentlecke- ill. evangéliumgyűjtemény (a régi kéziratok valóban összegyűjtve tartalmazták őket), melyből az egyes szentek sajátos vonásait többé-kevésbé figyelembe véve választottak. A szanktorále kevés saját olvasmányt tartalmaz, s azok kiválasztása általában magától értetődő, így a régebbi és új lekciónárium között is csekélyebb a különbség.

I. A KARÁCSONYI IDŐSZAK

A négy vasárnap szentleckéje és evangéliuma az MR1962-nek megfelelő. Ugyan igen szép és protestáns használatban él is az I. vasárnap másik hagyományos evangéliumválasztása (a jeruzsálemi bevonulásról, a *Benedictus qui venit*re tekintettel), ennek visszahozatala valószínűleg már nem elfogadható.

A négy vasárnap négy erőteljes izaiási szöveget kap szentlecke előtti olvasmányként. Az I. és III. vasárnapi az új lekciónárium A évéből, a II. vasárnapi a B évéből való; a IV.

46. A legtöbb vásár- és ünnepnap misének az ambrozián rítusban is három olvasmánya van. Az első, őszövetségi olvasmány választását az időszak határozza meg, nem pedig a napi evangélium.

vasárnapra (más evangéliumösszefüggés miatt) a III. hét szerdájáról. Két olvasmány azonos két kántorböjti Izajás-szöveggel.

A kántorböjti olvasmányok maradnak azzal a rubrikával, hogy a szombaton csak a főmisében kötelező az öt ószövetségi szakasz. A szombati evangélium helyére (mely korábban a következő napi elővételezése volt) a *Magnificat* került, hogy a három kántorböjti nap evangéliumi elbeszélése vele teljessé váljék.

Az I., II. hét két, a IV. egy köznapi olvasmánypárja a középkori misszálékban szokásos szövegeket idézi; mind megtalálható az új lekcionárium hétköznapi olvasmányai között is.

Szinte minden középkori misszálékban megtalálható karácsony vigíliájának és a három karácsonyi misének prófétai olvasmánya.

Szent István, János, Aprószentek miséjének olvasmányai a hagyományos rend szerint, ezek egyébként az új lekcionáriumnál jobb választások is. A *Circumcisio* evangéliuma az új lekcionárium szerint némileg hosszabb a réginél, de magába foglalja annak szövegét.

A december 30. és január 5. közé eső vasárnap olvasmányai abból indulnak ki, hogy a Szent Család ünnepének ez lesz a végleges helye. Az első olvasmány az új lekcionárium szerint; a karácsony oktavájába eső vasárnap régi szentleckéje erre az ünnepre is alkalmas. Az új lekcionárium három evangélium szakasza közül az egyiptomi menekülés a legalkalmasabb, hiszen aprószentek és vízkereszt gondolkörébe beleillik, míg az Anna prófétaasszonyról szóló szöveg szerepel a február 2.-i misében, a tizenkét éves Jézusról szóló pedig — helyesen — a vízkereszt utáni vasárnap hagyományos evangéliuma. Közvetlenül karácsony után túl korai is lenne.

Vízkereszt korábbi szentleckéje most első olvasmány, s utána az új lekcionárium szentleckéje következik. Vízkereszt nyolcada, a Jézus kereszttségéről való megemlékezés az új lekcionárium szerinti szentleckéjét kapja, de az eseményről szóló evangéliumok közül nem a szinoptikusok elbeszélése a legteljesebb, hanem a régi misszálékban olvasható János-perikópa.

A vízkereszt utáni vasárnapok már az évközi idő rendje szerint, két olvasmánnyal szerepelnek a jegyzékben. Az I-II. vasárnap olvasmánypárja a hagyományos rend szerinti. Mivel azonban a terv az évközi vasárnapokra kétéves perikópát irányoz elő, a III. vasárnapon hely jut az apostolok meghívásáról szóló, s az időszakba jól illő evangéliumok beiktatására. ezzel a vihar lecsendesítéséről szóló szöveg egy vasárnapra elcsúszik. A B évre az új lekcionárium olvasmányaiból választott szövegek kerültek.

Mindezek alapján az időszak olvasmányrendje a következő (sorrend: a nap neve, olvasmány[ok], ahol van[nak], szentlecke, evangélium — a csillag azt jelzi, hogy az illető perikópa megegyezik az MR1962-ben azon a helyen adott perikópával):

Adv/D1	Is 2,2–5 „menjünk fel az Úr hegyére!”
	*R 13,11–14 „itt az óra!”
	*L 21,25–33 utolsó ítélet
Adv/H1/f4	1K 1,3–9 „feddhetetlenek legyünk”
	Mc 1,3–9 János a pusztában

Adv/H1/f6	1Th 3,12 + 4,2 „szívetek legyen erős, amikor eljön” L 3,7–18 „én csak vízzel keresztelek...”
Adv/D2	Is 40,1–5 + 40,9–11 „vigasztalódjatok... készítsetek utat” ⁴⁷ *R 15,4–13 „ígéretből és irgalmasságból” *Mt 11,2–10 János küldöttsége Jézusnál
Adv/H2/f4	Ph 1,4–6 + 1,8–11 „aki megkezdte a jó művet...” Mt 11,11–15 „mondom: ő Illés...”
Adv/H2/f6	2K 3,18–4,5 „ez a mi evangéliumunk” Mt 11,16–18 Jézus János böjtjéről
Adv/D3	Is 35,1–7 „örvendezzék a pusztá” ⁴⁸ *Ph 4,4–7 „örvendjete az Úrban!” *J 1,19–28 a zsidók követsége Jánosnál
Adv/QuT/f4	Is 2,2–5 „menjünk fel az Úr hegyére” *Is 7,10–15 „Íme, a szűz” *L 1,26–38 az angyali üdvözlés
Adv/QuT/f6	Is 11,1–5 „a farkas a báránnyal játszik” *L 1,39–47 Mária látogatása Erzsébetnél
Adv/QuT/S	*Is 19,20–22 „az Úr megismerteti magát” *Is 35,1–7 „örvendezzék a pusztá” *Is 40,9–11 „vigasztalódjatok” *Is 45,1–8 „választottamat vezetem” *Dn 3,47–51 a három ifjú
	*2Th 2,1–8 „ne tántorodjatok el, mintha az Úr napja közel volna” L 1,45–56 Mária hálaéneke Erzsébetnél
Adv/D4	Is 45,6b–8 + 8,21b–26 „harmatozzatok, egek” *1K 4,1–5 „Krisztus titkainak sáfárai” *L 3,1–6 „készítsétek az Úr útját!”
Adv/H4/f4	2P 43,8–14 „úgy jön el az a nap, mint a tolvaj” J 1,15–18 „János tanúságot tett”, „az ő teljességéből...”
Nat/Vig	Is 62,1–4 „nem leszel már elhagyatott” *R 1,1–6 „amit Isten megígért a próféták által” *Mt 1,18–21 József álma
Nat/M1	Is 9,2 + 6–7 „Gyermek születik nekünk” *Tt 2,11–15 „megjelent az Üdvözítő kegyelme” *L 2,1–14 Jézus születése

47. Ezt a szakaszt az ambrozián rítus a IV. ádventi vasárnapon olvastatja.

48. Az ambrozián rítus szerint a III. ádventi mise ószövetségi olvasmánya.

Nat/M2	Is 61,1–3 + 62,11–12 „az Úr Lelke rajtam” *Tt 3,4–7 az Üdvözítő jósága és emberszeretete *L 2,15–20 a pásztorok Betlehemben
Nat/M3	Is 52,6–10 „mivel, íme, jelen vagyok” *H 1,1–12 „a legutóbbi időben pedig Fia által” *J 1,1–14 „az Ige testté lőn”
Steph.m	*Act 6,8–10 + 7,54–59 István vértanúsága *Mt 23,34–39 „küldtem hozzátok prófétákat”
Ioan.ap	*Sir 15,1–6 az élet és az értelem táplálékával *J 21,19–24 „ha akarom, hogy így maradjon?”
Innoc.mm	*Ap 14,1–5 a Bárány és kísérete *Mt 2,13–18 az aprószentek leöletése
Nat/D in Oct S. Familiae	Sir 3,3–7 a szülők tiszteletéről *G 4,1–7 „asszonytól lett” Mt 2,13–15 + 2,19–23 menekülés Egyiptomba
Circ	Tt 3,4–7 az Üdvözítő jósága és emberszeretete *L 2,16–21 Jézus körülmetélése
Ep	Is 60,1–6 „világosodj meg, Jeruzsálem” E 3,2–3a + 3,5–6 a pogányok mint társörökösök *Mt 2,1–12 a három bölcs hódolata
Ep/D1	*R 12,1–5 <i>exhibeatis corpora</i> *L 2,42–52 a tizenkét éves Jézus a templomban
Ep/Oct	Act 10,34–38 „miként kente fel őt az Úristen Szentlélekkel” J 1,29–34 Jézus megkeresztelkedése
Ep/D2	*R 12,6–16 „reményben örvendezve” *J 2,1–11 a kánai menyegző
Ep/D3	<i>A év</i> *R 12,16–21 <i>pacem habentes</i> J 1,35–42 Péter és András meghívása <i>B év</i> 1K 1,26–31 „a világ szemében oktanok” Mt 4,12–23 az apostolok meghívása
Ep/D4	<i>A év</i> *R 13,8–10 „csak hogy egymást szeressétek” Mt 8,1–13 „Uram, nem vagyok méltó” ⁴⁹ <i>B év</i> 1K 2,6–10 „Isten elrejtett bölcsessége” L 4,21–30 Jézus a názáreti zsinagógában
Ep/D5	<i>A év</i> *Kol 3,12–17 <i>Induite vos</i> Mt 8,23–27 a vihar lecsendesítése ⁵⁰

49. Ezt a szakaszt az MR1962 a III. vízkereszt utáni vasárnapon olvastatja.

50. Ezt a szakaszt az MR1962 a IV. vízkereszt utáni vasárnapon olvastatja.

	<i>B év</i>	1K 9,16–19 „jaj nekem, ha nem hirdetem...” Mc 1,21–28 az ördögtől megszállott
Ep/D6	<i>A év</i>	*1Th 1,2–10 Isten igéjének terjedése Mt 13,24–30 a magvető és az ellenséges ember ⁵¹
	<i>B év</i>	1K 10,31–11,2 „akár esztek, akár isztok...” Mt 13,31–35 a mustármag

2. A NAGYBÖJTI ÉS HÚSVÉTI IDŐSZAK

Ennek a kiemelt méltóságú szent időnek, mind a vasárnapoknak, mind a nagyböjti hétköznapiaknak hagyományos olvasmányai szinte teljesen érintetlenek maradnak. A legfontosabb változás az, hogy nagyböjt III–V. vasárnapjai visszakapják a katekumenátussal kapcsolatos ősi evangéliumaikat, amint ez az új lekcionárium A évében is érvényes. III. vasárnap: a samáriai asszony; IV. vasárnap: a vakon született meggyógyítása; V. vasárnap: Lázár feltámasztása.⁵² A vasárnapról kikerülő evangéliumi szakaszok a kiemelt evangéliumokkal helyet cserélnek. A III. és V. vasárnapnál ez a szentlecke változását vonja magával.⁵³

Nagyböjt I. hetének szombatján az evangélium azonos volt a II. vasárnapival. (Pontosabban: eredetileg a vasárnapnak nem volt saját miséje, később a kánaáni asszonyról szóló evangélium került vasárnapra, s végül a szombatit helyezték át ide, azt azonban megtartva.) Ezért a javaslat szombaton az új lekcionáriumból (1. hét, kedd) pótolja az evangéliumi szakaszt.

A szentlecke előtti ószövetségi olvasmány nem az evangéliummal áll kapcsolatban, hanem az üdvörténet nagy eseményeit állítja szemünk elé: bűnbeesés, vízözön, Ábrahám áldozata, Isten megjelenik Mózes előtt, a manna adása, a víz fakasztása, a tízparancsolat. A szenvedés két vasárnapján már erről szóló prófétai szövegek kaptak helyet. A hagyományosan nagyszerdán szereplő, az új lekcionáriumban nagypéntekre átkerült hosszú Izaiás-szöveget a szenvedő Messiásról⁵⁴ két részre osztottuk, első fele virágvasárnapra került.

51. Ezt a szakaszt az MR1962 az V. vízkereszt utáni vasárnapon olvastatja.

52. Mindegyiknél használható az új lekcionárium által végrehajtott rövidítés.

53. A III. vasárnap ószövetségi olvasmánya ezzel az evangéliummal tartozott össze annak eredeti helyén (3. hét, péntek) is. A szentleckét (amely szintén összefügg az evangéliummal) az új lekcionárium szerint a C évben kell e vasárnapon olvasni. A 3. hét péntekére kerül át e vasárnap korábbi evangéliuma, s mivel a hétköznapiakon a szentlecke ószövetségi, e nap az új lekcionáriumból (3. hét, csütörtök) kapott alkalmas olvasmányt. A 4. hét szerdájának mint régi *scrutinium* napnak régóta két ószövetségi olvasmánya volt. A második olvasmány helyére az evangéliummal összhangban az új lekcionárium IV. vasárnapjának C évi ószövetségi olvasmánya került. Az V. vasárnap ószövetségi olvasmánya az evangéliummal együtt került át a korábbi IV. hét pénteki miséből.

54. BL — 5. fejezet. Itt oldalszámos hivatkozás van, amit majd aktualizálni kéne.

Nagypénteken a hagyományos olvasmányrendet tartjuk, de itt lehetséges lenne a Habakuk-olvasmányt első helyre venni, s utána a Zsidó levél új lektionárium szerinti szakaszát olvasni. Nagyszombaton a XII. Piusz-féle reform négy olvasmánya szerepel, de alternatív meg kellene adni az ősi római 12 olvasmányos rendet is, már csak a hozzájuk kapcsolódó könyörgésekre való tekintettel is.

Húsvéthétfő szentleckéje az új lektionáriumnak megfelelően átkerült vasárnapra első olvasmánynak. Ezért hétfőre az új lektionárium (húsvéti utáni II. vasárnap, A év) hasonló jellegű beszéde került.

A húsvéti időszakban a hagyományos perikópák előtt az Apostolok cselekedeteiből, majd a III. vasárnaptól a Jelenések könyvéből vett olvasmányok vannak, nagyjából az új lektionáriumnak megfelelően. E vasárnapok evangéliuma visszaáll a régi rendre (feltámadási evangélium, majd búcsúbeszéd részletei), s ezzel van összehangolva a két ferális olvasmánypár is, az új lektionáriumból vett szakaszokkal.

Mindezek alapján az időszak olvasmányrendje a következő (a csillaggal jelzett helyeken, illetve ahol „a régi rend szerint” jelölés áll, változatlanul az MR1962 olvasmányai érvényesek):

D70	Gn 2,7–9 + 2,15–16 + 3,1–8 a bűnbeesés története *1K 9,24–27 + 10,1–5 „akik futnak a stadionban” *Mt 20,1–16 a szőlőmunkások
D60	Gn 6,5–8 + 7,1–4 + 7,17–23 a vízözön *2K 11,19–33 + 12,1–9 Pál apostol jó példája *L 8,4–15 a jó és a rossz földre hullott mag
D50	Gn 22,1–18 Ábrahám áldozata *1K 13,1–13 a szeretetről *L 18,31–43 „most felmegyünk Jeruzsálembe”
Qu/D1	Ex 3,1–9a + 3,13–15 Mózes a csipkebokor előtt <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Qu/QuT/S	<i>a régi rend szerint</i> (5×) <i>a régi rend szerint</i> Mt 6,7–15 az imádságról
Qu/D2	Ex 16,2–7 + 16,13–15 a manna <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Qu/D3	Nu 20,1 + 20,3 + 20,6–13 a víz fakasztása 1K 10,1–6 + 10,10–12 figyelmeztetés a mannára és vízre J 4,5–42 a samáriai asszony ⁵⁵

55. Rövidebb változat *ad libitum* az új lektionárium szerint: 4,5–15 + 4,19b–26 + 4,29b + 4,40–42.

Qu/H3/f6	Jr 7,23–28 „én küldtem hozzájuk prófétákat...” L 11,14–28 az erősebb legyőzi az erőt
Qu/D4	Ex 20,1–17 a tízparancsolat G 4,22–31 Ábrahám két fia, a két szövetség J 9,1–41 a vakon született meggyógyítása ⁵⁶
Qu/H4/f4	Ez 36,23–28 tiszta vizet öntök rátok Jos 5,9a + 5,10–12 a manna megszűnése J 6,1–15 csodálatos kenyérszaporítás
Qu/H4/f6	Sap 2,1a + 2,12–22 „tegyük próbára az igazat” J 8,46–59 „mielőtt Ábrahám lett, én vagyok”
Qu/D5	1Rg 17,17–24 a sareptai özvegy H 9,11–15 Krisztus a jövőendő javak főpapja J 11,1–45 Lázár feltámasztása ⁵⁷
Qu/D6	Is 53,1–6 „betegségeinket ő hordozta” <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Qu/H6/f4	<i>a régi rend szerint</i> Is 53,7–12 „feláldoztatott, mert ő maga akarta” ⁵⁸ <i>a régi rend szerint</i>
Qu/H6/S	<i>a régi rend szerint</i> ⁵⁹ <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pasc/D1	Act 10,34a + 10,37–43 Péter a feltámadásról <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pasc/H1/f2	Act 2,14 + 2,22–28 Péter pünkösdi beszéde <i>a régi rend szerint</i>
Pasc/D2	Act 2,42–47 „egy szívvel-lélekkel voltak” ⁶⁰ <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pasc/H2/f4	Act 4,23–31 az ősegyház imája ⁶¹ J 3,7–15 Jézus és Nikodémusz
Pasc/H2/f6	Act 4,32–35 az ősegyház vagyonszövetsége J 3,7–15 párbeszéd Nikodémusszal

56. Rövidebb változat *ad libitum* az új lekcionárium szerint: 9,1 + 9,6–9 + 9,13–17 + 9,34–38.

57. Rövidebb változat: 11,3–7 + 11,17 + 11,20–27 + 11,133b–45.

58. Az eleje virágvasárnapon.

59. Az MR1962 szerint vagy (*ad libitum*) a korábbi 12 olvasmányos rend szerint.

60. Új lekcionárium, A év.

61. A két feriali szentlecke és evangélium az új lekcionáriumból, az 1. hét hétfőjéről és szerdájáról.

Pasc/D3	Act 3,1–10 az apostolok meggyógyítják a bénát ⁶² a régi rend szerint a régi rend szerint
Pasc/H3/f4	Act 5,17–32 Péter a főtanács előtt ⁶³ J 10,27–30 „juhaim hallgatnak szavamra”
Pasc/H3/f6	Act 11,1–18 Péter a pogányok megtéréséről J 12,44–50 „aki engem lát...”
Pasc/D4	Ap 1,9–11a + 1,12–13 + 1,17–19 az első látomás ⁶⁴ <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pasc/H4/f4	Ap 5,11–14 „méltó a Bárány” ⁶⁵ J 14,1–4 „ne nyugtalankodjék a szívetek” ⁶⁶
Pasc/H4/f6	Ap 7,9 + 7,14b–17 a mennyei liturgia J 15,12–17 „nagyobb szeretete senkinek sincs...”
Pasc/D5	Ap 21,1–5a új ég és új föld ⁶⁷ <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pasc/H5/f4	Ap 21,10–14 + 21,22–23 a mennyei város ⁶⁸ J 15,1–8 „én vagyok a szőlőtő” ⁶⁹
Pasc/H5/f6	Ap 22,1–5 a város fénye a Bárány J 15,18–21 „a világ majd gyűlöl titeket”
Pasc/D6	Ap 22,12 + 22,16–17 ⁷⁰ „Maranatha!” <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pasc/H6/f2–f3	<i>a régi rend szerint</i>
Rogationes	<i>a régi rend szerint</i>
Asc/Vig	<i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>

62. Új lekciónárium: húsvét utáni szerda.

63. A két ferális szentlecke az új lekciónárium szerinti, az 1. hét szerdájáról, ill. a 3. hét hétfőjéről; az evangélium a III. vasárnap C évi szakasza, ill. a 3. hét szerdájáról.

64. Itt kezdődik a Jelenések könyvének olvasása; az első szakasz az új lekciónáriumban C év I. vasárnapjára esik.

65. A két ferális lecke: új lekciónárium, C év, II. és III. vasárnap.

66. A két ferális evangélium: új lekciónárium, 3. és 4. hét péntekjei.

67. Új lekciónárium: IV. vasárnap, C év.

68. A két ferális lecke: új lekciónárium, C év, V. vasárnap, két részre osztva.

69. A két ferális evangélium: új lekciónárium, 4. hét, szerda és szombat.

70. A Jelenések könyvének olvasása befejeződik.

Asc	Act 1,1–11 ⁷¹ E 1,17–23 a beteljesedés <i>a régi rend szerint</i>
Pasc/D7	Act 1,12–14 a Szentlélekre várakozó apostolok <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pent/Vig	<i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pent	Act 2,1–11 ⁷² <i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>
Pent/Oct	<i>a régi rend szerint</i> <i>a régi rend szerint</i>

3. A PÜNKÖSD UTÁNI HETEK

Rendszerünk alapelveinek megfelelően a pünkösd utáni évközi vasárnapok csak két olvasmánnyal bírnak, de külön széria van az A és B évre. Az A év teljesen megegyezik a hagyományos római olvasmányrenddel, a B év új az új lekcionárium alapján.

Mint megfigyelhető, a régi evangéliumi perikópák mechanikus rendszer nélkül, egyszerűen fontos, éles körvonalú szakaszokat sorakoztatnak egymás után. A szentleckék, bár nem szigorú rendszerben, kis eltéréssel Pál apostol leveleinek sorrendjében haladnak, a hosszabbakból három-négy, a rövidebbekből egy-két részlettel. (Ez is mutatja, hogy a szentlecke és evangélium összehangolására a római rítus általánosságban sosem törekedett.) Az I–V. vasárnap még nem érvényesül ez a rendszer (2 részlet János első leveléből, 2 részlet Péter első leveléből, az utóbbi kettő között a Római levél részlete), azután a VI–IX. vasárnapon a római levélből, a IX–XII. vasárnap a két korintusi levélből, majd a XIII–XXIV. vasárnapon sorban a galata, efezusi, filippi és kolosszei levélből jönnek az olvasmányok (csupán a XVIII. vasárnap iktatódik közbe ismét egy szakasz az első korintusi levélből), még hozzá a leveleken belül is a fejezetek rendje szerint haladva. Nincs szó *lectio continuá*ról, persze, de a kiemelt részletek mégsem az evangéliumhoz vagy a liturgikus nap más részeihez alkalmazkodnak, hanem — mint a liturgia sok más „zárványszerű” részénél is⁷³ —, bibliai sorrendben haladnak, valószínűleg egy igen régi, „készletelven” alapuló rendszer emlékeképpen.

A B év rendje is ehhez alkalmazkodik. Az evangéliumok az új lekcionárium igazi perikópaszerű szakaszait helyezi el, a három szinoptikustól válogatva, de didaktikus rendet

71. A régi szentlecke, az új szentlecke az új lekcionáriumból.

72. A régi szentlecke, az új szentlecke az új lekcionáriumból.

73. Ilyenek például a nagyböjti kommuniók, a pünkösd utáni vasárnapok miseénekei, a zsoltosmában a vízkereszt utáni időszak matutínium-responzóriumi.

nem erőltetve. Ugyancsak az új lekcionáriumból merítenek a szentleckék (mellőzve a régi rend szerint használatos perikópákat), ezek elrendezése nagyjából párhuzamos az A évével.

A vasárnapok változó számához való alkalmazkodás mind a régi, mind az új rendszerben megoldatlan, mondhatni ügyetlen. Az új azt veszi alapul, hogy a vízkereszt és pünkösd utáni vasárnapok összege állandó — így a húsvétól függően néhány vasárnap vagy a vízkereszt utáni időszak végén, vagy a pünkösd utáni szakasz elején kap helyet. Ez logikus ugyan, de nem vesz tudomást a két időszak eltérő jellegéről, s évenként más-más vasárnap lesz az „ugrópont” a kettő között. A régi kalendárium egyszerűen beiktatta az utolsó vasárnap elé a „szabad vasárnapok” számának megfelelően azokat a vasárnapokat, melyekre az adott évben már nem volt idő vízkereszt után. Magunk sem látunk más lehetőséget, de elégedettek a rendszerrel e ponton nem vagyunk — ez a megoldás mindenesetre tiszteletreméltó régiséggel bír.

A régi kalendáriumnál már tárgyalt okból utolsó vasárnapként kezeljük a Krisztus Király ünnepét. Az MR1962 szentleckéje és evangéliuma elé az új lekcionáriumból vesszük át a Jelenések könyvének részletét.

Annak érdekében, hogy a két év perikópasorát együtt lássuk, a régi misekönyvből vett perikópákat is beszerkesztettük a táblázatba (a csillag megint a régi rendszerrel való azonosságot jelzi).⁷⁴

Pent/D1	<i>A év</i>	*J 4,8–21 „ő előbb szeretett” *L 6,36–42 <i>estote misericordes</i>
	<i>B év</i>	R 3,21–25a + 3,28 Mt 5,1–12a a nyolc boldogság
Pent/D2	<i>A év</i>	*1J 3,13–18 <i>caritas Dei</i> *L 14,16–24 lakomáról magukat kimentők
	<i>B év</i>	R 5,6–11 Mt 5,13–16 „ti vagytok a föld sója”
Pent/D3	<i>A év</i>	*1P 5,6–11 <i>sobrii estote</i> *L 15,1–10 egy elveszett juh
	<i>B év</i>	R 5,12–15 L 5,1–11 „mostantól emberek halászává teszlek”
Pent/D4	<i>A év</i>	*R 8,18–23 <i>non sunt dignæ</i> *L 4,1–11 halfogás
	<i>B év</i>	R 8,9 + 8,11–13 Mt 10,26–33 „ne féljete azoktól”
Pent/D5	<i>A év</i>	*1P 3,8–15 <i>declinet a malo</i> *Mt 5,20–24 felülmúlni a farizeusokat

74. Az évnegyedes három nap olvasmányai nem változnak, azokat itt nem idézzük.

	<i>B év</i>	R 8,26–30 L 11,1–13 Miatyánk, kérő ima
Pent/D6	<i>A év</i>	*R 6,3–11 <i>baptizati sumus</i> *Mc 8,1–9 kenyérszaporítás
	<i>B év</i>	R 8,35 + 8,37–39 Mt 7,21–27 „nem mindenki, aki azt mondja nekem: Uram, Uram”
Pent/D7	<i>A év</i>	*R 6,19–23 „adjátok az igazság szolgálatára” *Mt 7,15–21 „jó fa jó gyümölcsöt”
	<i>B év</i>	R 12,1–2 L 16,19–31 Lázár és a koldus
Pent/D8	<i>A év</i>	*R 8,12–17 „nem test szerint” *L 16,1–9 sáfár
	<i>B év</i>	R 14,7–9 Mc 4,26–34 mustármag
Pent/D9	<i>A év</i>	*1K 10,6–13 „a Krisztust se kísértjük” *L 19,41–47 Jeruzsálem pusztulása
	<i>B év</i>	1K 1,26–31 Mc 4,35–40 szél a tengeren
Pent/D10	<i>A év</i>	*1K 12,2–11 a Lélek adományai *L 18,9–14 farizeus és vámos
	<i>B év</i>	1K 2,6–10 L 17,5–10 nagy hit, mihaszna szolgál
Pent/D11	<i>A év</i>	*1K 15,1–10 a feltámadás tanúsága *Mc 7,31–37 süketnéma, effata
	<i>B év</i>	1K 3,16–23 L 10,38–42 Mária és Márta
Pent/D12	<i>A év</i>	*2K 3,4–9 „a betű öl, a lélek megelevenít” *L 10,23–37 Jerikó
	<i>B év</i>	2K 1,18–22 Mc 10,17–30 a gazdag ifjú
Pent/D13	<i>A év</i>	*G 3,16–22 törvény és ígélet *L 17,11–19 tíz leprás
	<i>B év</i>	2K 4,6–11 Mt 13,44–46 elrejtett kincs
Pent/D14	<i>A év</i>	*G 5,16–24 a test a lélek ellen *Mt 6,24–33 <i>primum quærite</i>
	<i>B év</i>	2K 5,6–10 Mt 14,22–33 Jézus és Péter a vízen

Pent/D15	<i>A év</i>	*G 5,25–26 + 6,1–10 <i>alter alterius</i> *L 7,11–16 Naim
	<i>B év</i>	2K 5,14–17 Mt 23,1–12 „ne szólítsátok atyának”
Pent/D16	<i>A év</i>	*E 3,13–21 <i>in caritate radicati</i> *Lc 14,1–11 vízkóros meggyógyítása
	<i>B év</i>	G 1,1–2 + 1,6–10 Mt 11,25–30 „Dicsőítlek, Atyám”
Pent/D17	<i>A év</i>	*E 4,1–6 „egy test” *Mt 22,34–46 Ki a Krisztus?
	<i>B év</i>	G 2,16 + 2,19–21 L 13,22–30 szűk kapu
Pent/D18	<i>A év</i>	*1K 1,4–8 „gazdagok vagytok” *Mt 9,1–8 az inaszakadt
	<i>B év</i>	G 3,26–29 L 14,1 + 1,7–14 „ülj az utolsó helyre”
Pent/D19	<i>A év</i>	*E 4,23–28 <i>renovamini spiritu</i> *Mt 22,1–14 <i>nuptiae quidem paratae</i>
	<i>B év</i>	G 5,1 + 5,13–18 Mc 9,30–37 „aki első akar lenni”
Pent/D20	<i>A év</i>	*E 5,15–21 <i>caute ambulate</i> *J 4,46–53 kafarnaumi százados
	<i>B év</i>	E 1,3–14 Mc 12,38–44 szegény özvegy
Pent/D21	<i>A év</i>	*E 6,10–17 <i>Armatura Dei</i> *Mt 17,23–35 kegyetlen szolga
	<i>B év</i>	E 2,13–18 Mt 21,33–43 kegyetlen szőlőművek
Pent/D22	<i>A év</i>	*Ph 1,6–11 „aki megkezdte...” *Mt 22,15–21 adópénz
	<i>B év</i>	E 4,30–5,2 L 12,32–48 felövezve, lámpásokkal
Pent/D23	<i>A év</i>	*Ph 3,17–21 + 4,1–3 <i>quorum finis interitus</i> *Mt 8,18–26 <i>non est mortua puella</i>
	<i>B év</i>	Ph 1,20c–24,27a Mt 25,1–13 tíz szűz
Pent/D24	<i>A év</i>	*Kol 1,9–13 <i>transtulit in regnum Filii</i> *Mt 24,15–35 a végidők jelei
	<i>B év</i>	Kol 1,15–20 Mk 13,24–32 „az ég erői megrendülnek”

Chr.Rex

Ap 1,4–8

Kol 1,12–20

Mt 25,31–46

Az azonos eseményt elbeszélő evangéliumi szakaszok többnyire hasonlítanak egymáshoz, vagy egyikük a többinél teljesebbnek mondható. Emiatt igazi nyereséget nem jelent, ha ugyanazt az eseményt hol egyik, hol másik elbeszélés szerint olvassuk. Ha e párhuzamos elbeszélésektől eltekintünk, az eddig nem olvasott szakaszok elegendőek is az időszak hetenkénti két ferijára, különösen, ha e feriakhoz is kétéves ciklust kapcsolunk. A szentleckék esetében racionális az egy könyvből vett részleteket egymás után, a fejezetek emelkedő rendjében olvasni. Itt sem *lectio continuá*ról van szó, hanem ugyanarról a rendszerről, amit a hagyományos olvasmányrendben a *per annum* vasárnapok szentleckéinél már megfigyeltünk. Mivel az ószövetségi olvasmányok száma a *per annum* elrendezése miatt csökkent, a feriakon, vagy legalábbis nagy részükön lehetne onnan venni a szentleckét.

Az elv világos, és nem szükséges, hogy akár illusztráció vagy példázat gyanánt is valamiféle elrendezést felvázoljunk.

A fentiekből látható, hogy a klasszikus római liturgia hagyományozott olvasmányrendje változatlan maradt, illetve ami változás benne történt (nagybőjt három vasárnapján), az egy korai stádiumhoz való visszatérés. Ami ahhoz képest valóban új: az ószövetségi olvasmányok hozzáadása az első félévben; az évközi időre szóló alternatív széria hozzáadása (B év); továbbá hetenkénti két feria olvasmányokkal való ellátása (ennek azonban megvan az előzménye a római hagyományban). Ezáltal teljesül a zsinat óhaja: a Szentírásnak elég nagy része kerül felolvasásra. Mint mondtuk, ennél több Szentírásismeretet adni nem a szentmise feladata. Ugyanakkor a római rendszer alapelvei (a liturgikus nap és a perikópa közötti asszociáció, a perikópaszerűség) sértetlenül maradtak, sőt fennmarad az az olvasmányrend is, amelyhez oly sok elmélkedés, spirituális-aszketikus kommentár, liturgiai koordináció (például *Benedictus*- és *Magnificat*-antifonák) kapcsolódott.

Vagyis az valósul meg, amit célul kitűztünk: a római rítusnak a zsinati konstitúció szerinti reformja.

VII. A mise énekei

A propriuménekek problémáit a közelmúltban megjelent több írásomban⁷⁵ is tárgyaltam. Ezek rövid összefoglalása után rátérhetünk az „organikus fejlődés” lehetőségeinek felkutatására.

I. AZ ALAPPROBLÉMA

A propriumének a római liturgia szerves része, sőt annak egyik legkorábban rögzült eleme. Helyzete a liturgikus köztudatban annyira stabil volt, hogy egyetlen műfajt, az alleluját kivéve a VIII. század után már alig gyarapodott. Eszmeileg arra a zoltármagyarázatra épül, mely a Krisztus és az apostolok nyilatkozataira megy vissza, majd Órigenész, Szent Ágoston enarrációiban nyert kifejtést, és végül a liturgia egyes részei és egyes bibliai, főleg zoltárszövegek között asszociatív rendszert létesített. A propriumének elhagyása a római liturgia megbocsáthatatlan megcsonkításával jár.

Egyes nyomok arra mutatnak, hogy a nagy ünnepek szövegválasztásától eltekintve a propriuménekek a legrégebbi időkben numerikusan elrendezett készletekbe, szériákba rendezve álltak az énekesek előtt. A liturgikus év egyes részeiben szinte máig ilyen numerikus rend szerint sorakoznak a kommuniók, introitusok. Amikor azonban a propriuménekek egész éves rendjét kialakították — valószínűleg a VII. században —, gazdag asszociatív kapcsolat keletkezett a liturgikus nap és annak énekei között. Ez a kapcsolat nem valami didaktikus elvet követ (például úgy, hogy egy-egy napnak egyetlen központi „témája” lenne, s az énekek ahhoz alkalmazkodnának, vagy az olvasmányközi énekek az olvasmány gondolataira reflektálnának), hanem inkább művészi és pszichológiai természetűek. Ebből azonban nem következik, hogy ez a kapcsolat nem létezne, s nem lenne a római rítus lényeges eleme.

Annak sokkal inkább zenei, mint liturgiai okai vannak, ha a *per anni circulum* elrendezett énekanyag sorsáról egyáltalán gondolkodnunk kell. A propriuménekek legrégebbi csoportja feltehetően a pszalmisták, a liturgikus szólóéneket ellátók hagyományára megy vissza. A teljes repertoár azonban, és annak az év napjaira rögzítése már a római bazilikák szköláinak műve. Ezek az együtt élő, intézményesen és financiálisan biztosított éne-

75. BL – 4. fejezet. „A Living Gregorian Chant”, *Music and Liturgy* XXXIII/4 (2007) 24–28 — Egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2013/01/dobszay_living_gregorian.pdf. „The Proprium Missæ of the Roman Rite” = Uwe Michael LANG (szerk.): *The Genius of the Roman Liturgy. Historical, Theological, and Pastoral Perspectives on Catholic Liturgy*. Liturgy Training Publications, Chicago 2010 — 2006-os konferenciaelőadás szerkesztett változata. „A római miseproprium egysége és változatai”, *Gondolkodó Füzetek* XXXII (2005) 14–16 — Egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2015/01/32-Gondolkod%C3%B3%C3%BCzetek.pdf. „A rítus és a cantus Romanus klasszicitása”, *Magyar Egyhazzene* XIII/4 (2005) 371–376.

kecsoportok olyan kivételes helyzetben dolgozhattak, hogy egy művészi repertoár kialakításának, állandó újratanításának, méltó előadásának feltételeit a legmagasabb egyházi tekintély gondoskodása teremtette meg és óvta. A dallamok kidolgozottsága e zenei műhely munkájának eredménye. A megtanulás és előadás nehézségét nem is csak a dallamok díszítettsége okozza, hanem még inkább az, hogy minden szöveg egyedi zenei formát kap, egyedi zenei kompozícióban jelenik meg. A stílus egészének ismerete nagy segítség ugyan a tanulásban, de mégis minden darabot mint egyedet kell megtanulni. Míg más műfajokban (például antifóna, responzórium) a repertoár legrégebbi része egy mérsékelt számú dallamideának, modellnek variált ismétlésével jött létre, s így a modell ismerőjének nem nagy gond egy új szöveghez kapcsolódó új variánst megtanulni, a propriuménekek nagyobb részében a sok száz tétel megtanulása állandó gyakorlást, valamilyen professzionalista foglalkozást kíván.

A VIII. század után mind több egyházban igyekeztek a római szkólák gyakorlatát utánozni, a római bazilikákhoz többé-kevésbé hasonló életfeltételeket garantálni a proprium énekeseinek. A székesegyházak, plébániák, kolostorok iskoláiban a liturgikus énekre és a felkészülésre több órát tartottak fenn, s így nem volt irreális azt követelni, hogy a propriuménekeket valamennyi templom valamennyi miséjén kötelezően énekeljék, a nagy városoktól a kis falvakig, a szerzetesházaktól a plébániatemplomokig, lényegében azonos módon a latin kereszténység egész területén.

A propriumének életének ezek a feltételei a középkor végén megváltoztak. A szellemi élet, az iskolarendszer liturgiára koncentrációja megszűnt, a vallásszakadásokkal véget ért a liturgikus kultúra egysége. De az Egyházon belül is diverzifikálódott az érdeklődés, és megszűntek azok az intézményi keretek, melyek a zeneileg gyakorlott énekesek, főként klerikusok utánpótlását biztosították. A székesegyházakban, gazdagabb városokban lehetett ugyan gondoskodni egy maroknyi fizetett zenésről, akik legalább a főmisén elénekeltek az előírt énekeket, de az ilyen „kantóratúsok” száma csökkent, s akik megmaradtak, azok érdeklődése is egyre inkább a polifónia felé fordult. A misék nagy többsége propriumének nélkül maradt. A liturgikus szabályszerűséget a pap által olvasott ének-szövegek valósították meg, míg a misék heterogén zenei kíséretet kaptak (a polifónia különféle fajtái, népének). Az egyházzene és a liturgikus énekproprium a tényleges gyakorlatban elváltak egymástól.

Egymásra találásukat a XIX. században kezdődött liturgikus mozgalom, s különösen X. Piusz zenei motu proprioja,⁷⁶ s az azt követő egyházzenei reformok szorgalmazták. A propriumot éneklő szkólák száma némileg növekedett, de kevés helyen lehetett arra gondolni, hogy minden mise minden propriumtételle rendszeresen megszólaljon. Ha egy-egy reformszellemű templomban a gregoriánt újból meghonosították, ez alig jelentett többet, mint egy-egy miseordinárium és a gregorián peremén vagy éppen azon kívül álló betétdarab (*Adoro te devote*, *Adoremus in aeternum*, *Rorate*-kanció stb.) betanítását. Ha egy hívő nem akarta nélkülözni a napi liturgia egészéből a propriuménekeket, nem tehetett többet, mint hogy misszáléjából a pappal együtt olvassa azok szövegeit.

76. *Inter pastoralis officii sollicitudes* — X. Szent Piusz pápa 1903. november 22-én kelt apostoli levele a szent zenéről. Olasz változatának első szavai alapján jobban ismert: *Tra le sollicitudini*.

Tett-e valamit ez ügyben a zsinat? Éles különbség van a liturgikus konstitúció províziója és a zsinatot követő hivatalos utasítások között. A konstitúció ékes szavakkal erősítette meg a X. Piusz-féle motu proprio elvi álláspontját. A hagyomány megtartása, a gregorián elsődlegessége, az ének és liturgia szoros egysége, a biblikus-liturgikus ének-szövegek normatív jellege: ezeket a témákat olvashatjuk ki a *Sacrosanctum Concilium*-ból. Ám semmi jele nincs annak, hogy a zsinat felmérte volna a propriumének liturgikus jelentősége és a megvalósítás lehetőségei közötti fájdalmas feszültséget, még kevésbé, hogy arra megoldást keresett volna. Úgy látszik, fel sem merült az atyákban az, hogy a pozitív eszmények megvalósítása összeütközésbe fog kerülni a „tevékeny részvétel” követelményével és az anyanyelvhasználatnak tett engedményekkel. A konstitúció nem tartalmaz semmi olyant, ami a hagyományban törést hozna. De alig tartalmaz olyant, ami a krízisből való kivezető utat csak sejtetné is. Sajnos ki kell mondanunk, hogy itt a konstitúció zenei fejezete inkább spirituális buzdítás, mint cselekvési program.

Egyetlen pontja van csupán, amely pozitív álláspontot sejtet. Az LK 117 azt mondja, hogy a gregorián dallamokból „a kisebb templomok számára készítsenek egy kiadást, egyszerűbb dallamokkal”. Ez mindenestre két dimenzióra figyelmeztet. Ennek a rendelkezésnek nem lenne értelme, ha a zsinat nem akarta volna fenntartani a proprium-éneket, és ha nem akarta volna fenntartani a latin nyelvűséget. A kívánt könyv valóban meg is jelent *Graduale simplex* (GS) néven. Elemzésére még visszatérünk.

Ami azután a zsinat után kiadott zenei instrukció és a misekönyv bevezetése tartalmaz, gyakorlatilag éles ellentéte a konstitúciónak. Első pillanatra ez nem látszik. Mindkettőben szép szavakat olvashatunk a gregorián jelentőségéről, a *Graduale Romanum* (GR) és a GS használatáról, az egyes propriumműfajok funkciójáról és gyakorlati előadásáról. Önmagában véve még a sűrűn emlegetett „tevékeny részvételnek” és az anyanyelvűség széles körű engedélyezésének sem kellett szükségszerűen a propriumének elsvadásához vezetnie. Természetesen jó lett volna például a zenei instrukcióban gyakorlatias eligazítást adni, mit tegyen a helyi egyház a propriuméneklés megelevenítéséért.

A propriuméneknek a halálos dőfést egy rövid „vagy” adta meg. A graduálékban előírt introitusok, kommuniók vaglyagosan helyettesíthetők „más alkalmas énekkel”. A közhangulat a „tevékeny részvételt” a mise mind több részére ki akarta terjeszteni, a szkolákat a papság a legtöbb templomból kiüldözte. Márpedig azt nem szorgalmazta sem az instrukció, sem az egyházi hatóság, hogy a propriuméneket terjesszék ki a gyülekezetekre. Az egyre inkább fragmentálódó egyházban arra sem adtak indítékot, hogy miféle anyanyelvű propriumrepertoárt hozzanak létre. A legegyszerűbb tehát a „vagy” lehetőségét felhasználva a propriumének elhagyása volt. Így árasztották el a miséket szerte a világon a XVII–XIX. századi devocionális népénekek, lelkes „zeneszerzők” új művei és könnyűzenei fércművek.

De a „tridentisták” sem vethetnek semmi a „progresszisták” szemére. Ami a zsinatosoknak a „bármilyen más ének”, az a tradicionalistáknak a pap által olvasott proprium: kibújás a feladat alól. És ezen nem változtat, ha nagyobb templomokban létrehozta egy-egy szkolát, mely olykor-olykor a mise egy-két propriuménekét megtanulja és bemutatja. Amíg nem tudunk megoldást minden templom minden miséjére, addig a történelmi probléma megoldatlan, a propriuméneket nem revitalizáltuk.

2. A GRADUALE SIMPLEX

A zsinat után néhány évvel megjelent egy olyan gyűjtemény,⁷⁷ mely egyrészt a konstitúció óhaját (LK 117) teljesítette, másrészt lehetővé akarta tenni, hogy a kis templomok szkólái vagy éppen gyülekezetei hétről hétre énekeljék a teljes propriumot.

„Készítsenek egy kiadást egyszerűbb dallamokkal.” Mit jelentett a GS számára ez a kívánság? Egyrészt jelentette azt, hogy a GR-tól eltérően, amely hétről hétre, olykor napról napra új öttételes formulát hoz, a GS nem liturgikus napokban, hanem időszakokban gondolkodik. Az időszak hosszától függően két-három (az évközi időre hét) formulát tartalmaz, s azt sem szabja meg, melyik formulát melyik nap kell énekelni. Elvileg lehetséges volna akár egész ádvent alatt ugyanazt az introitust, válaszos zsoltárt stb. énekelni. Ez kétségtelenül nagy könnyebbség, s nem csak szkólák, de laikus gyülekezetek számára is a megtanulás reményét kelti. A hagyomány szempontjából sem vakmerő újítás. A milánói rítusban például az egész évközi időre tizenkét formula van, s azokat ismételtetik. De ha jól értelmezzük a fent emlegetett numerikus készleteket, akkor a római rítusban is lehetett egy ilyen időszak: ilyesféleképpen működhetett a proprium-éneklés, mielőtt a *per anni circulum* rendszere kialakult.

Másrészt az „egyszerűség” azt jelenti, hogy a GR terjedelmes és többé-kevésbé melizmatikus darabjai helyett a GS-ben rövid, többnyire szillabikus antifónadallamokat olvassunk, az olvasmányközi zsoltárokat pedig a *responsorium brevék* dallamára alkalmazza. Figyelemre méltó kezdeményezés, hiszen olyan műfajokat vezet be a misébe, melyek a maguk korában is széles körű, nem professzionista éneklésre készültek.

A GS-szel szemben éppen az volt az első — szerintem nem jogosult — kritika, hogy zeneileg összekeveri a misét a zsolozsmával, a zsolozsmára jellemző műfajokat alkalmazza a mise keretében. Tudományosan is, pasztorálisan is jogosulatlan kritika. Kétségtelen, hogy a kialakult római rítusban a liturgikus műfajok világosan elkülönültek egymástól (s ennek megvan a maga értéke). De kezdetben a műfajok közti különbség inkább funkcionális volt, mint elvi, pl. rezponzoriálisan énekeltek egy zsoltárt, ha a közösség csak rezponzumot volt képes énekelni, antifonálisan, ha ismerte az adott zsoltárt. Híres a kommuniórezponzóriumok esete: mintegy 40 tétel hangról hangra azonos módon rezponzóriumként szerepel a zsolozsmában, kommunióként a misében. A szakirodalom gondosan számon tartja a szillabikus kommuniókat is, melyek a zsolozsmaantifónák hatása alatt keletkeztek. Még kevésbé jogosult a kritika pasztorális szempontból. Joggal bírálhatnánk a GS-et, ha ki akarná szorítani a GR-ot a használatból. De a könyv nyilván nem azoknak a templomoknak van szánva, ahol éneklük, vagy énekelhetnék a díszes dallamokat, hanem ahol semmit sem énekeltek, vagy legalábbis semmi liturgikus dallamot!

A GS-szel valójában más problémák vannak. Elterjedésének első, fő akadálya az, hogy a zsinat szándékaitól elkanyarodó zsinat utáni korszakban egyszerűen nem volt rá

77. *Graduale simplex in usum minorum ecclesiarum*. Libreria Editrice Vaticana, Róma 1967. Elérhető teljes terjedelemben online: Media.musicasacra.com/books/graduale_simplex.pdf.

szükség. Ha liturgiánk a zsinat akarata szerint alapvetően latin maradt volna, a GS-nek meg lett volna a maga nélkülözhetetlen funkciója. De mit lehetett vele kezdeni egy kizárólagosan anyanyelvű liturgikus gyakorlatban? Azon ritka, ünnepi alkalmakkor, amikor latinul celebrálták a misét, nem volt nehéz egy szkölát találni, amely elénekelt a GR szerinti napi énekeket, vagy egy kórust, ami énekelt „bármilyen más alkalmas” ének. Volt-e valami indíték arra, hogy a pap vagy kántor a GS betanításával foglalkozzon, amikor „bármilyen más alkalmas énekkel” beérhette?

De még több gondot okoz a GS második sajátossága. A megbízottak — egészen érthető módon — ragaszkodtak a gregorián betű szerinti hitelességéhez. Mivel pedig alig van egy-két példa arra, hogy történelmileg kifinomált római propriumszövegek antifónadallamokkal jelennének meg a forrásokban, ezt a tényleges propriumanyagot el kellett vetni, s az „egyszerű” dallamokkal behozni a misébe az új szövegeket is. A zenei-tudományos szempont fontosabb volt, mint a szöveghagyomány. Van tehát propriumunk „egyszerű dallamokkal”, de elveszték a római rítus propriuménekei.

Ezzel függ össze a harmadik nehézség is. A kiadók olyan szillabikus dallamokat kerestek, melyek szövege az adott liturgikus időszak gondolatait fejezi ki. Nem lehetett azonban ezen felül az is szempont, hogy a kiválasztott dallamok alkotnak-e valami olyasféle rendszert, hogy egyik dallam segítse a másik megtanulását. Világosabban szólva: az antifónák ősrétege azért élhetett széles körben szájhagyományos módon 1500 évvel ezelőtt, mert ezek modelldallamok voltak: aki egyet tudott a típushoz tartozó tételekből, az valamennyit tudta. A GS valójában úgy áll előttünk, mint egyedi antifónadarabok gyűjteménye. Szinte mesterségesen létrehozták a GR megtanulásának fő nehézségét: a tételek egyediségét. Tévedés ugyanis, hogy a szillabika önmagában nézve könnyebb, mint a melizmatika. Ha egy melizmatika tipikus, ismétlődő formában jelenik meg, még könnyebb is, mert nem kell bajlódni a szöveg olvasásával, a szöveg és dallam szótagonkénti összehangolásával. Megállhatunk egy szótagon, s ráénekelhetjük a teljes ismert, szép dallamot. Ellenben a szillabikus dallam esetében viszonylag gyorsan kell egyszerre a szöveget is, a dallamot is olvasni és összeilleszteni. A szillabikus dallam valójában akkor lesz könnyű, ha menete ismerős, és csak a szöveg új. Ekkor a feladat csak az, hogy a szöveg sajátossága (szerkezete, hangsúlyai) szerint variáljuk a modelldallamot. A GS-ben nem ez történt, tehát a dallamok nem mondhatók igazán könnyűeknek.

A GS kudarctörténet. Csupán egy-két pápai misén próbálkoztak vele, egyébként sehol nem éneklék. Mégis hasznos könyv, mert az igényt is, az igény kielégítésének útját is jelzi. A készletelv bizonyára nélkülözhetetlen, ha a propriuméneket nem kiváltságos templomoknak akarjuk fenntartani, hanem a legegyszerűbb helyen is meghonosítani. És alapvetően helyes a második elv is: nem egyszerűsíteni kell a gregorián dallamokat, hanem az egyszerű műfajokból vett dallamokon énekelni el a kívánt szövegeket. Mindkét elvnek látjuk még hasznát a következőkben.

3. ALAPELVEK

Mielőtt a részletes „javaslatra” rátérnénk, néhány alapelvet kell rögzítenünk.

a) A propriumének-repertoár és annak liturgikus kiosztása az évben a római rítus integráns része, s ilyenként kell teljes egészében megőrizni.

b) Ennek megfelelően törzsanyagában a cserét, elhagyást, átrendezést kerülni kell.

c) De lehetséges annak restitúciója (ahol a századok folyamán értékes elemek elvesztek belőle) „organikus fejlesztése”, kiegészítése, és különösen a zsinat előtti könyvek összevetése a római rítus teljesebb hagyományával.

d) A misekönyvben és a karkönyvekben közölt énekrendnek azonosnak kell lennie.

e) A dallamok tekintetében nagyobb szabadságot kell engedni: a „hivatalos változatok” mellett más részhagyományok is szerepet kaphatnak, s az eddig is élő gyakorlat szerint zeneszerzők a proprium szövegeire új műveket készíthetnek.

f) Szükségesnek látszik továbbá a *graduále* olyan fejlesztése, mely a konstitúció (LK 119) értelmében a kisebb templomok számára is elérhetővé teszi a propriuméneklést. Egy ilyen gyűjteményt a továbbiakban (megkülönböztetésül a már kiadott GS-től) *Graduale parvum*nak (GP) nevezzük.⁷⁸

g) Mivel a római liturgia propriumainak valamilyen formában minden misén el kell hangozniuk, szükséges azon előadási módok felsorolása, melyek különböző adottságok mellett megközelíthetővé teszik e repertoárt.

h) Biztosítani kell a latin nyelvű proprium megőrzését, de a konstitúció (LK 36) értelmében az anyanyelvű propriumének szabályozott használatát is engedélyezni kell.

i) Az *alius cantus congruus* kategóriát a misekönyv további kiadásából törölni kell (vö. a fentebbi g) ponttal). Ez azonban nem jelenti, hogy a propriumon kívül értékes és jóváhagyott énekanyagot (például himnuszok, szekvenciák, anyanyelvű népénekek) ne lehetne a misének meghatározott pontjain énekelni. A jóváhagyásnak azonban nem elég magára az énekre vonatkoznia, azt is magába kell foglalnia, hogy az adott ének milyen funkcióban használható a proprium kiegészítésére vagy éppen helyettesítésére.

4. A GRADUALE ROMANUM

A GR elsőre egy szöveganyagot jelent. Erre mondtuk az imént, hogy a római rítus szerkesztésének része, amit a miséből kihagyni nem lehet. A repertoár nagy részét a zsinat utáni ren-

78. A kezdeményezés nyomán már Dobszay László halála után, 2012-ben jelent meg az azonos című angol vállalkozás Guy NICHOLLS szerkesztésében: *The Graduale Parvum* (The Church Music Association of America — Blessed John Henry Newman Institute of Liturgical Music). Teljes terjedelmében elérhető online: Media.musicasacra.com/books/parvum.pdf. Voltaképpen ilyen *Graduale parvum*nak tekinthető az ugyancsak a fenti kezdeményezés jegyében létrejött, típusdallamokkal dolgozó, népnyelvű propriumanyagot közlő *Graduale Hungaricum* is (premontrei kanónia, Gödöllő 2007).

dezés, az *Ordo cantus missæ* (OCM) is megtartotta,⁷⁹ bár a naptárrendezés, a hároméves perikóparendszer és itt-ott más megfontolások alapján a tételek helyét sok liturgikus napnál megváltoztatta. A római rítusra való visszatérés esetén e változások nagy része feleslegessé válik.

Más kérdés természetesen, hogy ennek az OCM-nek a tényleges gyakorlatra igen csekély a hatása. Ha énekelnek, akkor az *alius cantus congruus/aptus* engedménnyel élnek. Ha a pap olvassa a szövegeket, akkor VI. Pál misszáléjához nyúl (amely részben azonos az OCM és így a régi GR anyagával is, részben új, dallam nélküli szövegeket vezet be), a régi graduálék és alleluják készlete viszont az új lektionárium⁸⁰ használata miatt teljesen használaton kívül került. A renoválás egyik fontos eleme, hogy a misekönyvnek és a karkönyvnek ismét azonossá kell válnia.⁸¹

Arra a kérdésre, hogy lehet-e, s ha igen, miképpen lehet visszahelyezni jogaiba a GR-ot, egy későbbi alfejezetben térünk vissza. Kérdésünk most az, milyen állapotban van ez a szöveganyag ma, szorul-e fejlesztésre, kiegészítésre, módosításra. Tudnunk kell, hogy az alleluja kivételével a miseénekek ciklusa igen kevésbé változott az idők folyamán. Törzsanyaga készen állt már legkésőbb a VII. század végén (kezdetlegesebb állapotban talán már századokkal korábban), ilyen állapotban került az Alpokon át a frankokhoz, s tőlük szinte az egész kontinensre. Az az egész éves ciklus, melyet a XX. századi (zsinat előtti) karkönyvekben és misszálékban látunk, alapvetően ugyanaz, amit a legrégebbi dokumentumok tartalmaznak, beleértve ebbe az órómai kéziratokat is. Úgy gondolom,

79. Libreria Editrice Vaticana, Róma 1970. Az új misekönyv részének tekintett OCM kottát csak kivételesen közöl (újonnan beemelt tételeknél), viszont a régi GR-ből megőrzött tételek új asszignációját rögzíti.

80. *Ordo lectionum missæ*. Libreria Editrice Vaticana, Róma 1969. Az MR1970 részének minősülő új lektionárium külön kötetben jelent meg, nem közöl teljes szöveget, hanem csak szentírási hivatkozásokat, címet és incipitet (kezdőszavak) az olvasmányokhoz, ellenben közli az olvasmány és a szentlecke közt éneklendő új válaszos zsoltárokat és az új rendszerhez illeszkedő allelujákat (nagybőjtben: „evangélium előtti vers”).

81. A zsinat után, az 1970-ben kiadott új misekönyvhöz (MR1970, amely kottát a nem a papra tartozó részekhez a misekönyvek korábbi gyakorlata szerint amúgy sem közöl) nem mindjárt jelent meg a kottás római karkönyv, a *Graduale Romanum* új kiadása, mely a megváltozott rendet követte volna. Több okból sem. Egyrészt az MR1970 közölt egy sor új, eleve nem éneklésre szánt szöveges tételt (többek közt introitus- és kommunioantifónákat), másrészt az azt útjára bocsátó pápai rendelkezés nyomtatékosan hangsúlyozta a pápai a szándékot, hogy a régi *Graduale Romanum* anyaga (legutóbbi mintakiadása: 1908) érintetlenül megmaradjon, és az új elrendezésnek megfelelően a tételeit használatba vegyék, ahol csak lehetséges. Ez tehát azt jelenti, hogy az MR misetétéinek szöveganyaga elvált a GR szöveganyagától, a nyugati liturgia története során első ízben, s az előbbieket egy része eleve prózatétel. Az új rubrikák lehetővé tették a választást a GR énekelt tételei és az MR szöveges tételei között ott, ahol mindkettő rendelkezésre áll az illető alkalomra. Az új rendszerhez eligazításul 1970-ben megjelent a fent említett OCM, s ennek felhasználásával szerkesztették meg Solesmes-ben a GR új mintakiadását, amely 1974-ben jelent meg, az új elrendezés szerint közölt kottákkal. A gyakorlatban a fentiek azzal a következménnyel jártak, hogy az új misekönyvhöz éveken át nem állt rendelkezésre új hivatalos kottás szerkönyv, s a latin GR1974 megjelenése után is gyakran további hosszú éveken át vártak magukra a népnyelvi graduálékiadások, már ahol egyáltalán napvilágot látott ilyesmi. Magyar vonatkozásban lásd a 2007-ben megjelent *Graduale Hungaricumot* (GH), illetve annak előzményeit.

hogy a tiszteletreméltó tételsort és annak elrendezését alapvetően úgy kell megtartani, amint azt e hosszú hagyomány tartalmazza. Az alább javasolt „fejlesztések” érintetlenül hagyják, illetve csupán kiegészítik ezt az ősi római hagyatékot.

Nem tekintem fejlesztésnek azt, hogy az új misekönyvben sok olyan szöveg jelent meg, melyhez dallam sohasem tartozott, s most is csak olvasásra van szánva. Új ünnepekhez csekély számban készültek propriumszövegek a XX. században is (Krisztus Király, Jézus Szíve stb.), s azokra általában egy-egy régi dallamot alkalmaztak kontrafaktumszerűen. Ezek aránya azonban jóval kevesebb, mint az új misekönyvben, és sohasem érintették a régi ünnepek liturgiáját. Különösen ellenkezik a római rítus szellemével, hogy sok szent emléknapi „személyre szabott” introitussal látták el. A római liturgia a szentek egyéni vonásainak kiemelését nem a misében, hanem a zsoltosmában látta lehetségesnek. Ezeket a hozzáadásokat a továbbiakban elfelejthetjük. A következő bekezdésekben az indokolt kiegészítéseket soroljuk fel.

A) Az idők során „kikopott” tételek restaurálása

Az első csoportba azokat a fejlesztéseket sorolom, melyek az idők folyamán lekopott elemek legalább fakultatív visszaállításával a rítus teljes gazdagságát juttatják a jelenleginél jobban érvényre.

Az OFFERTÓRIUM a mai liturgikus könyvekben rövid, néhány szavas idézet. Eredetileg responzoriális (nem antifonális) ének volt, két-három igen díszes, néha szinte szenvedélyes hangú szólóverzussal, melyek után nem a teljes tétel, hanem csak annak refrénanyaga (repetendája) tért vissza. A verzusok XII-XIII. századi elhagyása a római liturgia nagy vesztesége. A verzusok segítettek kibontakoztatni a főrész tartalmát, sok esetben csak velük együtt értjük meg igazán a tétel tartalmát, sőt olyan offertórium is van, melynek értelmét és a liturgikus napra való vonatkozását a verzus nélkül szinte félreértjük. Karl August Ott *Offertorialéja*,⁸² és annak új kiadása, az *Offertoriale triplex* (OT) a szövegeket illetően jó eligazítást nyújt, még ha a dallamok átírását a mai kutatók általában erősen kritizálják is. (A dallamok rekonstrukciójáról alább írunk.) A verzusokat a miszszáléba is fel kellene újból venni, még ha elimádkozását talán nem is kell kötelezővé tenni. Lássunk néhány jó példát:

Adv/QuT/S

*Exsulta satis filia Sion, prædica filia Ierusalem: * Ecce Rex tuus venit tibi sanctus et salvator. V. Loquetur pacem gentibus, et potestas eius a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminus orbis terræ. ECCE REX. V. Quia ecce venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus omnipotens, et confugient ad te in illa die omnes gentes, et erunt tibi in plebem. ECCE REX.*

Nat/M1

82. *Offertoriale sive versus offertoriorum*. Societas Sancti Ioannis Evangelistæ, Párizs 1935. Elérhető teljes terjedelemben online: Media.musicasacra.com/books/offertoriale1935.pdf. Újabb kiadása: *Offertoriale triplex cum versiculis*. Abbaye Saint-Pierre de Solesmes, Solesmes 1985.

*Latentur celi, et exsultet terra * ante faciem Domini, quoniam venit. V. Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. ANTE FACIEM. V. Cantate Domino, benedicite nomen eius, benuntiate de die in diem salutare eius. ANTE FACIEM.*

Ep/D3

*Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me, * Non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini. V. In tribulatione invocavi Dominum, et exaudivit me in latitudine, quia Dominus adiutor meus est. NON MORIAR. V. Impulsus versatus sum, ut caderem, et Dominus suscepit me, et factus est mihi in salutem. NON MORIAR.*

Qu/D4

*Laudate Dominum, quia beignus est, psallite nomini eius, quoniam suavis est: * Omnia quaecumque voluit, fecit in caelo et in terra. V. Qui statis in domo Domini, in atriis domus Dei nostri, quia ego cognovi, quod magnus est Dominus et Deus noster prae omnibus diis. OMNIA. V. Domine, nomen tuum in aeternum, et memoriale tuum in saecula saeculorum, iudicabit Dominus populum suum, et in servis suis consolatur. OMNIA. V. Qui timetis Dominum, benedicite eum, benedictus Dominus ex Sion, qui habitat in Ierusalem. OMNIA.*

Pasc/D1

*Terra tremuit, et quievit, * dum resurgere in iudicio Deus, alleluia. V. Notus in Iudaea Deus, in Israel magnum nomen eius, alleluia, DUM RESURGERE. V. Et factus est in pace locus eius, et habitatio eius in Sion, alleluia, DUM RESURGERE. V. Ibi confregit cornu, arcum, scutum et gladium et bellum; illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis, alleluia, DUM RESURGERE.*

Pent/D7

*Sicut in holocausto arietum et taurorum, et sicut in milibus agnorum pinguium: sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie, ut placeat tibi, * quia non est confusio confidentibus in te Domine. V. Et nunc sequimur in toto corde, et timemus te, et quaerimus faciem tuam, Domine: ne confundas nos, sed fac nobis iuxta mansuetudinem tuam, et secundum multitudinem misericordiae tuae. QUIA NON EST.*

A régi ordók leírása szerint az INTROITUS-t és a KOMMUNIÓ-t recitált zsoltárversekkel énekelték. Ezek száma nem volt megszabva: amikor a celebráns intett, a szkóla a doxológiával lezárta a zsoltárt, s az antifóna megismétlésével befejezte a tételt. A késő középkorban és a későbbi századokban azonban a liturgikus könyvek már csak az introitus első versét közölték, a kommuniónál pedig teljesen elhagyták a zsoltár jelölését. A modern *Graduale triplex* (GT) az introitusnál a kezdőverset jelöli meg, a kommunióhoz azonban versválogatást ad. Ezek a versek általában a régebbi hagyomány alapján és gondos mérlegeléssel lettek kiválasztva. Segítené a liturgiában való elmélyülést, ha az oltármisekönyvben, a hívők által használt misszáléban és a karkönyvekben az ajánlott versek nemcsak számmal jelennének meg, hanem teljes szövegükkel.

Ez nem jelenti, hogy valamennyi verset minden alkalommal végig kellene énekelni. Az ünnepélyes misében több versre van szükség, ilyenkor leghelyesebb két-két zsoltárvers után visszahozni az antifónát. Máskor rövidebben énekeljük, de elmélkedés gyánánt elolvashatjuk a kihagyott verseket is.

Az introitusnál közölt vers egyetlen vers, csak a zsoltárt azonosítja, kiválasztása tehát nem tartalmi meggondolás alapján történt. Liturgikus értelme néha meglehetősen homályos. A legrégebbi kódexek (az órómai graduálék, a René-Jean Hesbert-féle *Antiphonale missarum sextuplex*ben közölt egyes források) azonban a zsoltározás végén megjelölnek egy további verset (*versus ad repetendum*), amit az antifóna utolsó visszatérése előtt kell recitálni. Ez a vers világosan utal a liturgikus kontextusra. Ezt a verset megkülönböztetett tipográfiával lehetne közölni, s a kezdővershez csatolva akkor is éneklendő lenne, ha további zsoltárverseket nem éneklünk. Az ajánlatott sorrend tehát a következő:

ANTIFÓNA

első vers + *versus ad repetendum*

ANTIFÓNA

doxológia

ANTIFÓNA

A hosszabb formánál pedig a kezdővers és az *ad repetendum* közé lehetne beilleszteni a többi verset. (Nem helyeslem azt az újabban elterjedt szokást, hogy a doxológiát elhagyják az introitus végén. Annak éneklését a legrégebbi római ordók is megkívánják!) A rövid forma terjedelme elég ahhoz, hogy súlyt adjon a tételnek, nagyjából megfelel a bevonulás, lépcsőima, incenzálás idejének, nem nyújtja túl hosszúra a misekezdetet és az ének liturgikus gondolatát is jól exponálja.

A kommunióban természetesen indokolt két vagy három verspár recitálása. Az antifóna visszatérése mindig verspáronként történik.

A GRADUÁLÉK készlete és elrendezése nem kíván átalakítást akkor sem, ha a korábbi fejezetnek megfelelően az évközi időben nem egy, hanem kétéves a perikóparendszer. Ugyanis — mint többször kifejtettem — megbukott az a feltételezés, hogy az olvasmányt követő zsoltárnak az olvasmány gondolatait kell „átalakítania” énekes imádsággá. A zsinat után e már akkor is régen elavult hipotézis vezette a reformátorokat arra, hogy a hároméves lecionáriumhoz hároméves zsoltárciklust kapcsoljanak, továbbá hogy a GR tételeit ismét és ismét átrendezzék a három év olvasmányaihoz alkalmazkodva. Mivel erre a követelményre nem kell tekintettel lennünk, az eredeti tételrend érintetlen maradhat.

Ellenben érdemes lenne helyreállítani a régi kétverzusos ALLELUJÁkat. A második vers elhagyása a Tridentinum idején sokszor csonkította meg az alleluja szövegi és zenei értelmét.⁸³

83. Visszaállításra javasolt másodverzusok, többek közt (elől az alleluja incipitje, utána az érintett verzus): All. *Letatus sum* – V. *Stantes erant pedes nostri* (az órómai gyakorlatban ezenfelül: V. *Rogate quae ad pacem*) | All. *Dies sanctificatus* – V. *Ortus est sicut sol salvator mundi, et descendit in uterum virginis, sicut imber super gramen* | All. *Dominus regnavit* – V. *Parata sedes tua* | All. *Pascha nostrum* – V. *Epulemur in azymis sinceritatis et veritatis* | All. *Angelus Domini* – V. *Respondens autem angelus* | All. *Laudate pueri* – V. *Sit nomen Domini* | All. *Ascendit Deus* – V. *Subiecit populos* | All. *Tu es Petrus* – V. *Beatus es, Simon Petre, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui est in caelis* | All. *Tu decet* – V. *Replebuntur in bonis* | All. *Venite exultemus* – V. *Præoccupemus faciem* | All. *Domine refugium* – V. *Priusquam fierent montes* |

B) Alternatív tételek

A kiegészítések második csoportját azok az alternatív tételek teszik, melyek általában kissé később járultak a törzsanyaghoz, nem egyetemes, hanem regionális elterjedtségűek, de a római rítus kincsestárába beletartoznak. Néhol maga a tétel is hozzáadás az alaprepertoárhoz, másutt csak alkalmazása, „berubrikázása” (asszignációja, azaz liturgikus mozzanathoz rendelése, funkciója, helye) figyelemre méltó.

A kiegészítések egy kisebb csoportja igen széles körre érvényes volt, az alternatív tétel a „tridentivel” azonos rangúnak mondható. Így például advent IV. vasárnapján (mely az évnegyedes szombat hosszú szertartása miatt *dominica vacans* volt, s nem volt saját miséje), általában más liturgikus napról vettek át tételeket, de az Alpoktól északra eső egyházakban pótolták a hiányzó introitust, s az évnegyedes szerda *Rorate* introitusa helyett a *Memento nostrit* énekelték. Megérdemli a föllevenítést. Már az órómai graduáléban megtalálható, s később is elég széles körben elterjedt volt advent II. vasárnapjának *Rex noster adveniet* allelujája is. Ebbe a csoportba sorolhatjuk azokat az órómai tételeket, melyek hajdan a rítus alaprétegébe tartoztak, de a karoling korban mintegy rátelepedett valamely más tétel, s emezt *desuetudó*ba szorította.⁸⁴

C) Regionális és lokális jelentőségű tételek

A további kiegészítő tételek regionális vagy éppen lokális érvényűek. Legfontosabb közülük az a hatalmas ALLELUJA-készlet, amely már a középkor kezdetekor elnyomta a régebbi római módszert, vagyis a kisebb számú, gyakrabban ismételt alleluják egész éves rendszerét. A karoling kor után is, a középkor egész időszaka alatt születtek új és új alleluják. Ismertségük gyakran csak egy országra korlátozódott, máskor kiterjedhetett akár félkontinensnyi régióra.

Az allelujákon kívül, ritkábban más műfajokban is elterjedtek új (vagy esetleg valamely régi helyi hagyományból átszivárgó) tételek, főként a szanktoráléban. Nem egy közülük nemcsak önmagában szép szövegi-zenei alkotás, de liturgikus mondanivalója miatt is megérdemli a felélesztést.

Ide sorolhatók azok a tételek is, melyek voltaképpen a törzsanyaghoz tartoznának, s a régi időkben eléggé elterjedtek voltak, ám az V. Piusz-féle misekönyvbe (MR1570) va-

All. *Cantate Domino canticum novum* – V. *Notum fecit* | All. *Confitemini Domino et invocate* – V. *Cantate ei et psallite* | All. *In exitu Israel* – V. *Facta est Iudaea* | All. *Paratum cor meum* – V. *Exsurge gloria mea* | All. *Nimis honorati sunt* – V. *Dinumerabo eos*.

84. Ilyenek például a következők: Intr. *Gloria et honore* | Intr. *Iustus non confitebitur* | Grad. *Pretiosa in conspectu* | All. *Qui confidunt* | All. *Qui sanat*. Ezek több más hasonló tétellel együtt előfordulnak gregorián forrásokban is. Van azonban néhány olyan jelentős órómai tétel, aminek nincsen közvetlen gregorián párhuzama: Intr. *Rogamus te Domine* | Grad. *Qui Lazarum* | Comm. *Christus qui natus est* — mindhárom a halotti mise anyagából. Valamint: All. *Confitebor tibi quoniam confirmata* | Off. *Beatus es Simon* | Comm. *Domine si tu es* | Comm. *Puer Iesus proficiebat* (azonos a megfelelő szövegű zsoltosmaantifónával, amit a vízkereszt utáni III. vasárnapon alkalmaznak kommunióként) | Comm. *Tristitia vestra* (mennyebe-menetel utáni vasárnapon).

lameley okból nem kerültek be, s feledésre ítéltettek. Semmi ok rá, hogy ezeket továbbra is mellőzzük.

Mi legyen a *B)* és *C)* pontba sorolt „kiegészítések” sorsa? A *B)* darabjait — számuk nem nagy — *vel* vagy *ad libitum* megjelöléssel felvenném a főanyagba. A *C)* csoport legszebb darabjait egy függelékbe lehetne helyezni (s az adott napnál utalni rájuk). Igazi helyük azonban az egyes úzusok saját kiadásában lenne. Az alábbi tábla ezekből csak néhány tételt sorol majd fel, illusztráció gyanánt.

El kell gondolkodnunk továbbá a római rítus egyik szinte elfeledett műfajának, a SZEKVENCIÁNAK a sorsáról. Kétségtelen, hogy nem tartozik a szoros értelemben vett, Rómából eredő *cantus* törzsanyagához. De ha a római rítusba beleértjük az annak tálán létrejött gazdag középkori fejlődést, s ha felismerjük ennek a műfajnak hatalmas teológiai, költői, zenei értékét és a többi műfajtól különböző természetét, akkor némi értetlenséggel kell szemlélnünk a tridenti reform purizmusának eredményeit. Mint tudjuk, a reform során csupán négy szekvenciának kegyelmeztek meg (ötöddiként később jött hozzájuk a *Stabat mater*), és ezek kiválasztása sem valami felelősségteljes döntés eredménye volt. Megmaradt húsvét és pünkösöd szekvenciája, de anélkül maradt karácsony. Átélt a reformot az úrnapi, de kipusztult vízkereszt, mennybemenetel, Péter-Pál éneke. Nagy karriert futott be a halotti mise szekvenciája (holott a halotti misében nincs alleluja, tehát elvileg nem járna neki az alleluja függvénye, a szekvencia sem...), de anélkül maradt például az ádvent, dedikáció ünnepe, a Mária-ünnepek.

Ha nem is volt a középkor sok száz szűkebb vagy tágabb körben elterjedt szekvenciája egyaránt értékes, és ha már a középkorban sem számították őket a központi liturgikus énekanyaghoz (helyük többnyire a könyvek függelékében volt), mégis a katolikus lelkiesség és költőiség lenyűgöző értékű kincsestára ment itt veszendőbe. Mint láttuk, az ítéletalkotás meglehetősen véletlenszerű volt, a liturgia logikáját nem mérlegelték. Ezt az öncsonkítást a vatikáni zsinat után jóvá kellett volna tenni. Ehelyett a reform még tovább ment, s voltaképpen az egész évben csak két napra ír elő szekvenciát.

Abban a reformban, melyről most beszélünk, ennek a repertoárnak legalább egy reprezentatív részét restaurálni kellene. Nem gondolok a középkori gazdagság visszaállítására, s azt sem gondolom, hogy egy jóval bővebb készletet kellene kötelezően előírni. A restauráció három kategóriát ajánlhatna fel.

Az elsőbe tartozna néhány (mondjuk: 6-8) szekvencia, melyeket elsősorban a nap liturgikus rangja szerint kellene meghatározni. Ez lehetne akár kötelező is. Ha szabad javaslatot is tennem (természetesen a zsinat előtti misében használtakon kívül): karácsonyra leginkább a *Latibundus* jöhetne szóba⁸⁵ Ezen kívül vízkeresztre (*Festa Christi*), mennybemenetelre (*Rex omnipotens*), dedikációra (*Psallat Ecclesia*) és egy Máriáról szóló (*Gaude virgo Mater Christi*) jöhetne itt szóba:

85. Ugyan nem a legsúlyosabb tétele az ünnepnek, ilyen szempontból például Notker *Eia recolamusa* jobb választás lenne. Ám üde dallamával és vonzó formájával esélye lenne a népszerűségre, és az is mellette szól, hogy a premontrieknél, domonkosoknál a XX. századig használatban volt.

1a **G**au-de vir-go, ma-ter Chri-sti, quae per au-rem con-ce-pí-sti Ga-
Ö-rüli, Krisztus szent szü-lő-je, a-kit Gá-bor kö-szön-tő-je szűz

bri-é-le nún-ti-o. 1b **G**au-de, qui-a De-o ple-na pe-pe-rí-a-
 a-nyá-nak hir-de-tett. **Ö**-rülj, tel-jes ke-gye-lem-mel, szül-tél, de

sti si-ne pœ-na cum ho-nó-re lí-li-o. 2a **G**au-de, qui-a tu-
 nem gyöt-re-lem-mel, li-li-om-nál é-ke-sebb. **Ö**-rülj, hi-szen Egy-

i Na-ti, quem do-lé-bas mor-tem pa-ti, ful-get re-sur-
 szü-löt-ted bár zo-kog-va el-te-met-ted, fel-tá-ma-dott

réc-ti-o. 2b **G**au-de Chri-sto as-cen-dén-te, quod in cœ-lum te vi-
 ra-gyog-va. **Ö**-rülj, Fi-ad menny-be szál-lott, lát-tad, a-mint e vi-

dén-te mo-tu fer-tur pró-pri-o. 3a **G**au-de, quod post i-psum
 lá-got mesz-sze hagy-ta a-lak-ja. **Ö**-rülj, te is hoz-zá

scan-dis, et est ho-nor ti-bi gran-dis in cœ-li pa-lá-men-tél,
 s di-cső-ség-gel ö-vez-tet-tél a meny-nye-i tró-

ti-o. 3b **U**-bi fru-ctus ven-tris tu-i per te no-bis de-tur
 nu-sig. **A** te mé-hed szent gyü-möl-cse lel-künk é-hét hogy be-

fru-i in per-én-ni gau-di-o.
 tölt-se, te-ál-ta-lad a-da-tik.

A második kategória a graduále függelékébe kerülhetne. Ez körülbelül 15 szekvencia lehetne, szabad használatra. Ebben jó helye lehetne az itáliai stílusú, rövid szekvenciáknak is, amilyen például a Szent Kereszt ünnepére való *Sanctæ Crucis celebramus*:

1a **S**an-ctae Cru - cis ce - le - bré-mus de - vo - ti - ó - ne ve - ne - rán - da.
Ün - ne - pel - jük hó - do - lat - tal a Szent Ke-reszt-nek nagy ün - ne - pét!

1b **S**i-gná - cu - lum tri - um-phá - le, per quod sa - lú - tis sa - cra-mén - ta.
Győ - zel - mes jel, tő - led kap - tuk az üd - vös - ség szak-ra - men - tu - mát.

2a **S**úm-psi-mus cul - pa qui pro - to - pa-rén - tis he - u, e - rá-mus éx-su -
Ös - szü - lőnk-nek ré - gi bú - ne ha-zánk-ból ó, jaj, egy - kor mindnyájun -

les fa - cti pá - tri - ae. 2b **R**ed - ém - pti er - go grá - ti - as a - gá - mus,
 kat **szám-ű-zött;** **M**eg - vál - tat - ván ad-junk há - lát U-runk-nak,

qui nos su - o san-cto red - é - mit sán-gui - ne. 3a **I**n Dó - mi - ni cru -
 mert vé - re á - rán vált - sa - gun-kat meg-ho - zá. **H**át zeng - jük méz - nél

ci - fi - xi lau - de con-só - na vo - ce mel - lí - flu - a con-ci - ná -
 é - de - sebb han-gon, har-mó - ni - á - ban a meg - fe - szí - tett Úr-nak mél -

mus cán - ti - ca. 3b **O** Crux, splen-di - dís - si - ma sa - lus, per - én - ni - tas
 tó é - ne - ket. **Ó** fény - lő Szent Ke-reszt, mi üd-vünk, ö - rök - ké - va -

vi - tae vir - tú - ti - bus to - tis es re - plé - ta. 4a **O** Crux, glo - ri - ó -
 ló - ság í - gé - re - te, e - ré - nyek for - rá - sa! **Ó** di - cső Szent Ke -

sa, o Crux ad - o - rán - da, quae pré - ti - um mun - di fer - re tu me -
 reszt, i - má - dan - dó Ke-reszt, ki vi - lát dí - ját hor - doz - ni mél -

ru - í - sti. 4b Sal - va prae-sén-tem hú - mi - lem ple- bem, in lau - de
tó vol - tál. Ó - rizd a né - pet, mely ím, e na - pon tisz - te - le -
tu - a hó - di - e con - gre - gá - tam. 5 Quae so - la fu - í - sti
ted - re a - lá - za - to - san egy - be - gyűlt. Te e - gye - dül mél - tó
por - tá - re di - gna ta - lén - tum.
hor - doz - ni vi - lág - nak kin - csét!

Liturgiai szempontból például ádvent, Szentháromság, Keresztelő János, Péter-Pál, Nagyboldogasszony, Szent Kereszt, Mindenszentek és két-három *commune sanctorum* tétel kerülhetne ide. Hadd említsem itt meg a magyar hagyományból a pünkösöd utáni közvasárnapokra rendelt, a vasárnap teológiáját retorikus erővel előadó *Omnes una celebramus* is:

1a Omnes u - na ce - le - bré - mus, ce - le - brán - do ve - ne - ré - mur
Chri - sti nunc sol - lé - mni - a. 1b Hic est di - es ma-gnus De - i,
di - es sum-mus re - qui - é - i, di - es est do - mí - ni - ca.
2a In qua mun-dus sum-psit ex - ór - di - um, in qua vi - ta ce - pit
in - í - ti - um, hæc est di - es. 2b In qua Chri-stus con-trí- vit ín -
fe - ros, plas - ma su - um ve - xit ad sú - pe - ros, hæc est di -

es. 3a **I**n qua pax A - pó - sto - lis da - tur clau - sis iá - nu - is a di -

ví - no mú - ne - re. 3b **I**n qua San - cti Spí - ri - tus sunt re - plé - ti

grá - ti - a, du - ctó - res ec - clé - si - æ. 4a **I**n e - ó - dem sú -

mi - tur tu - ba e - van - gé - li - i, præ - di - cán - di pó - pu -

lo. 4b **E**st in hac pro - hí - bi - tum, ne fi - at pon - tí - fi - cum, ni -

si con - se - crá - ti - o. 5a **E**r - go de - bet ve - ne - rá - ri, et

de - vó - te ce - le - brá - ri di - es tam san - ctís - si - ma. 5b **Ce** -

le - brán - do ve - ne - ré - mur et de - vó - te po - **st**u - lé - mus, ut di - e

no - vís - si - ma. 6a **I**n ae - tér - na ré - qui - e no - strae vi - vent

á - ni - mae Red - em - ptó - ris grá - ti - a. 6b **U** - bi fe - lix,

qui me - ré - tur, ut cum Chri - sto col - lo - cé - tur in cae - lé - sti cú -

ri - a. **A** - men di - cant ó - mni - a.

De a hosszú húsvéti időszak szintén kaphatna a *Victimæ paschali* mellé még egy szekvenciát, például Szentviktori Ádám *Mundi renovatiõj*át. (De a húsvéti misztériumot megéneklõ *Pangamus Creator*irõl vagy a bájos *Agni paschali* tételekrõl sem könnyû lemondani.)

Végül a harmadik csoportba újabb mintegy 15 szekvencia kerülhetne, amit a helyi hagyomány alapján *secundum usum* lehetne felvenni. A szekvencia amúgy is mindig a helyi egyházak alkotó, válogató, megõrzõ ítéletére volt bízva. E jellegérõl ma sem kellene lemondani. Mivel sok szekvencia elég hosszú, tapintatos alakítást, rövidítést itt-ott megengedhetõnek tartanánk.

*

Mindezen fentiek alapján következzenek egy provizórikus táblázat, mely e kiegészítéseket (illetve azok egy részét) tartalmazza.

Egy csillaggal (*) jelölöm a fontos kiegészítéseket, ezeket akkor is tartalmazniuk kellene a könyveknek, ha használatuk vagy elhagyásuk opcionális. Ezek végigkísérik az egész évet (ilyen például az offertóriumversek sora), de helykímélés céljából csak ádventnél közlöm õket.

A második kategóriát két csillaggal (**) jelölöm. Ezek a régi liturgia becses hagyatékai, egy-egy liturgikus napot vagy ünnepet ékítenek. Ide tartoznak a „cseretételek”, például egy-egy vasárnap allelujatöbbletei (melyeket nyilván a vasárnapi mise hétközi ismétlésénél használtak fel.) Ezeket a tételeket nyomdailag megkülönböztetett függelék-ként lehetne adni. A római rítus gazdagságát érzékeltetnék, s használatukról a helyi egyházak dönthetnének.

Végül néhány példát hozok olyan tételekre, melyek a helyi egyházak saját nemes hagyományához tartoznak (***). Ezek csak az *ex usu* kategóriába tartoznának, a helyi egyház által kinyomtatott könyvekben találhatnának helyet. A felhozott tételek valóban csak illusztrációnak értelmezendõk.

Az ádventi részt az alábbi jegyzék a maga teljességében tartalmazza, megmutatva a *per anni circulum* proprium anyag struktúráját ($\mathcal{V}_R$ = *versus ad repetendum*):

Adv/D1

Intr. *Ad te levavi* $\mathcal{V}_R$ *Dirige me in veritate tua*

Off. $\mathcal{V}_1$ *Dirige me* $\mathcal{V}_2$ *Respice in me*

Comm. *Ps. 84

Adv/D2

Intr. *Populus Sion* $\mathcal{V}_R$ *Excita potentiam*

All. *Lætatus sum* $\mathcal{V}_2$ *Stantes erant pedes*

All. ** *Rex noster adveniet*

Off. * *Deus tu convertens* $\mathcal{V}_1$ *Benedixisti* $\mathcal{V}_2$ *Misericordia et veritas* $\mathcal{V}_3$ *Veritas de terra*

Comm. *Ps. 147

Adv/D3

Intr. $\mathcal{V}_R$ *Ostende nobis* ** *Et pax nostra*

Off. *Operuisti omnia Ψ_2 Ostende nobis Domine

Comm. *Ps. 84

Adv/QuT/f4

Intr. * Ψ_R In sole posuit

Off. * Ψ_1 Tunc aperientur oculi cæcorum Ψ_2 Audite itaque domus David

Comm. *Ps. 18

Adv/QuT/f6

Intr. *Tu mandasti

Off. * (= Adv/D3)

Comm. *Ps. 118

Adv/QuT/S

Intr. * Ψ_R Excita potentiam

Off. * Ψ_1 Loquitur pacem Ψ_2 Quia ecce venio

Comm. *Ps. 18

Adv/D4

Intr. Rorate celi (= Adv/QuT/f4) *Memento nostri Ps. 105 Ψ_R Salvos nos fac

All. **Prophete sancti prædicaverunt

Offert. * Ψ_1 Quomodo fiet in me Ψ_2 Ideoque quod nascetur

Comm. *Ps. 18

Nat/Vig

Intr. * Ψ_R Ipse super maria

Off. * Ψ_1 Domini est terra Ψ_2 Ipse super maria

Comm. *Ps. 65

Nat/M1

Intr. * Ψ_R Postula me

All. ***Natus est nobis

Off. * Ψ_1 Cantate Domino canticum novum Ψ_2 Cantate Domino benedicite

Comm. *Ps. 109

Nat/M2

Intr. * Ψ_R Parata sedes tua

Off. * Ψ_1 Dominus regnavit decorem Ψ_2 Mirabilis in excelsis

Comm. *Ps. 96 vel 147

Nat/M3

Intr. ***Hodie cantandus est (trópus)⁸⁶ ***Hodie Salvator mundi per virginem dignatus est, gaudeamus omnes Christo Domino, qui natus est nobis, eia et eia... (trópus)⁸⁷ ***De sede Patris descendit in thalamum Mariæ, Christus procedens ex virgine; de quo omnes audentes

86. Közép-európai.

87. Nonantolai.

*dicamus: Puer natus...*⁸⁸ * ∇_R *Notum fecit Dominus*

All. *** ∇_2 *Ortus est sicut sol*

Sequ. **Lætabundus* ***Grates nunc omnes* ****Eia recolamus* ****Ecce annuntio*

Off. * ∇_1 *Magnus et metuendus* ∇_2 *Misericordia et veritas*

∇_3 *Tu humiliasti sicut vulneratum*

Comm. *Ps. 97

* *

A szövegek leghitelesebb zenei hordozója természetesen azok régi gregorián dallama. Mint tudjuk, ezek egy karoling kori zenei reformfolyamatban keletkeztek, ami régebbi, mediterrán stílusú dallamváltozatokból indult ki (az eredeti változatokhoz közel állhatnak az órómai kéziratok lejegyzései). A karoling redakció változatai az egész latin kereszténység közkincsévé lettek. De ezzel csak a darabok fő dallamvonala vált egységessé, maguk a dallamok az egész középkoron át variánsokban éltek. Említésre méltó az Itáliában, Franciaországban, Angliában énekelt „diaton” dialektus és a mai Németalföldön, Németországban, Közép-Európában, részben Skandináviában otthonos „pentaton” dialektus különbsége. Az előbbi részletezőbb, az utóbbi nagyvonalúbb formátumban adja a dallamokat (a példa a *Gustate et videte* kommunió, diaton, majd pentaton variánsban):

The image shows four staves of musical notation for the Communion antiphon 'Gustate et videte'. The first two staves show the diatonic variant, and the last two staves show the pentatonic variant. The lyrics are written below the notes.

Gu - stá - te et vi - dé - te quó - ni - am su - á - vis est

Gu - stá - te et vi - dé - te quó - ni - am su - á - vis est

Dó - mi - nus be - á - tus vir qui spe - rat in e - o.

Dó - mi - nus be - á - tus vir qui spe - rat in e - o.

A diaton dialektus szerinti dallamokat (főként francia forrásokra támaszkodva) kiadták a solesmes-i bencések, s ezeket száz éven át mintegy kötelező dallamváltozatokat énekelték mindenütt, ahol a GR éneklése szokásban volt. Újabban egyes kutatók kisebb korrekciókat javasoltak. Úgy vélem, ezek nem olyan jelentősek, hogy érdemes lenne velük megzavarni a gyakorlatot.

88. Órómai.

Egy tudományosan megalapozott kiegészítésre azonban biztosan szükség lenne: egy jó forrásból ki kell adni az offertórium-verzusokat, sőt leghelyesebb lenne magába a GR-ba befoglalni őket *ad libitum* használatra. (Természetesen azt is meg lehet engedni, hogy e verzusokat zsoltárdallamon recitálják, s utána a responzóriumok módjára, tehát a repetendától ismételve a kórus a főrészt.)

Sok helyütt megkönnyítené a GR tanulását a pentaton változat kiadása is, megbízható forrásból. Ezeket a dallamváltozatokat jóval könnyebb tanulni, áttekinteni, formásan előadni. A mai kutatók már elfogadják ezeket a variánskülönbségeket, s nem tekintik esztétikailag alábbvalónak. Az egységet sem kellene tőlük féltetni, hiszen a fontos tételeket diaton alakjuk szerint fel lehetne venni az alternatív kiadásba is, a többi tételt pedig úgy sem éneklük együtt emlékezetből írek és magyarok, svédek és olaszok.

A propriumének mértékadó könyve tehát a megújított GR. De amint a múltban, úgy most sem kell elzárkózunk ugyanezen szövegek más megzenésítéseitől. Palestrina például a teljes offertóriumsorozatot megzenésítette ötszólamú polifon letétben. Természetesen, ha ezeket éneklük, a verzusok elmaradnak.

Sok más zeneszerző is jeleskedett teljes misék vagy műfajcsoportok megkomponálásában. Ne zárjuk ki azt sem, hogy egy-egy mai szerző akár új egyszólamú kompozíciókat is alkot e szövegekre. Mindez megélhet úgy, hogy a gregorián gyűjtemény elsőbbségét senki sem vonja kétségbe. A könnyebb változatok dolgáról később írok.

És végül az olvasó nem fog csodálkozni, ha úgy gondolom, hogy a GR a zsinati konstitúció értelmében (LK 36) megzenésíthető anyanyelven is. Történhet ez akár gregorián vagy „gregoriánszerű” zenei anyaggal (az ezzel kapcsolatos viták nem ide tartoznak), de más méltó zenei anyaggal is, ha az követni tudja a bibliai szövegek szabad prózai szerkezetét, imádságszerűségét, s nem kényszeríti rá a szövegre egy attól idegen stílus béklyóját. Nem kell félni attól, hogy az ilyen kompozíciók kiszorítanák méltó helyéről a latin gregorián dallamokat, sokkal inkább útkészítői, kiszolgálói.

5. A GRADUALE PARVUM

(1) Mint láttuk, a *Graduale simplex* első előnye az volt, hogy nem egyes napokra, hanem időszakokra adott egy vagy több tételt minden műfajból, vagyis *készleteket* kínált fel. Igaz, hogy a kiérett római rítusban ez a módszer már csak a *commune sanctorum* használatára volt érvényes, de a VII. századot megelőzően eléggé általános lehetett. Az így keletkező veszteséget (azt tudniillik, hogy ezzel fellazul a liturgikus nap és az ének-propriumok közti szoros kapcsolat) kiegyenlíti az a nyereség, hogy a legkisebb templom körülményei közt is megvalósítható a liturgikus éneklés. Ha pedig az énekelt tétel után bármilyen formában elimádkozzuk a nap saját propriumát is (erről alább lesz szó), akkor a két módszer előnyei egyesíthetők. Azt hiszem, egy ilyen elvre épülő *Graduale par-*

vum (GP) mint alternatív énekeskönyv a római rítus organikus továbbfejlődésének egyik eleme lehetne.⁸⁹

(2) A GS második előnye, hogy rövidebb szövegeket énekeltet, s a GR-nál lényegesen *egyszerűbb dallamokat* vezet be a propriumba. Az *antifóna* és a *responzórium (breve)* műfaj kezdetben sem kívánta meg a professzionális énekesek jelenlétét, és annak alkalmazása ma is megengedi a csekélyebb zenei felkészültségű énekesekből álló szköla vagy még inkább: a teljes gyülekezet bekapcsolódását. A hosszú propriumtétel rövidítésének módja az, hogy a fontos szövegegységek a főrészben maradnak, a hozzá kapcsolódó „melléktémák” pedig átkerülnek a recitált verzusba (erre a példákat lásd alább). A javaslat szerint tehát a GP a gregorián hiteles, de egyszerűbb műfajait alkalmazná (a zsolozsmán kívül) a misében is. Mint korábban mondtuk, ez a megoldás nem ott ajánlott, ahol a díszes dallamokat is énekelni tudnák, hanem ahol egy ilyen elrendezés hiányában egyáltalán nem vállalkoznának liturgikus éneklésre.

Az introitusba és kommunióba itt is bekerülnek a zsoltárversek, az offertóriumba annak verzusai. A graduáléhoz (minthogy jóval rövidebb, mint a GR melizmatikus dallamai) a tartalom kifejtése céljából hozzáadható még az adott zsoltár egy-két (de nem több) verse.

A „készletelv” és a szövegrövidítés illusztrációjaképpen a függelékben (lásd a könyv legvégén) bemutatom a GP temporális szövegek könyvét egy lehetséges elrendezés szerint. „Javaslatot” tenni természetesen illuzórikus volna; de a példa konkrétá teszi az itt elmondott elveket.

(3) A GS egyik hiányossága az volt, hogy nem használta ki az antifónák ősi rétegének azt a sajátosságát, miszerint egyes *típusdallamok*, modellek csekély variálással számos szöveget fel tudnak venni, hordozni. Például:⁹⁰

a Qui ver-bum De-i ré-ti-nent cor-de per-fé-cto et ó-pti-mo fructum áf-fé-runt in pa-ti-én-ti-a.

b Tu au-tem cum o-rá-ve-ris in-tra in-cu-bí-cu-lum et clau-so ó-sti-o o-ra Pa-trem tu-um.

c Prae-cé-dam vos in Ga-li-læ-am i-bi-me vi-dé-bi-tis sic-ut di-xi vo-bis, al-le-lú-ia.

d Ma-ne no-bis-cum quó-ni-am ad-ve-spe-rá-scit et in-cli-ná-ta est iam di-es, al-le-lú-ia.

89. Mint fentebb már jeleztük, a kezdeményezés nyomán már Dobszay László halála után, 2012-ben megjelent az azonos című angol vállalkozás Guy NICHOLLS szerkesztésében: *The Graduale Parvum*. Teljes terjedelmében elérhető online: Media.musicasacra.com/books/parvum.pdf. Magyar vonatkozásban lásd a *Graduale Hungaricumot* (2007).

90. *Monumenta monodica medii ævi* V. 104–109 — források: a, b, f = AM; c, d, e = OFM; g = Str-3.

e Ab in-sur-gén-ti-bus in me lí-be-ra me, Dó-mi-ne qui-a oc-cu-pa-vé-runt á-ni-mam me-am.

f Dum con-tur-bá-ta fú-e-rit á-ni-ma me-a, Dó-mi-ne mi-se-ri-cór-di-æ me-mor e-ris.

g Cæ-lé-ste be-ne-fi-ci-um in-tro-í-vit in An-nam de qua na-ta est no-bis Ma-rí-a Vir-go.

Az ilyen típusdallamok alkalmazása nem csak a megtanulást teszi igen könnyűvé. Ne feledjük, hogy a GR dallamai egyediek, és szorosan kapcsolódnak saját szövegükhöz. Ezeknél a nyelvi változás nagyobb beavatkozás. A régi antifónák nem egyedi „művek”, nem mint ilyenek a hitelesség hordozói. A hitelességük (éppúgy, mint alacsonyabb fokon a zoltártónusok esetében) azt jelenti, hogy a szöveget a stílus szabályainak megfelelően alkalmazták a dallamra. Így újraalkalmazások még új szövegek vagy fordítás esetén is magasabb szinten eleget tesznek a hitelesség kívánalmának.

A javaslat tehát az, hogy a GP az antifonális műfajokban használja elsősorban a régi típusokat, a responzoriális dallamokhoz pedig a *responsorium breve* tónusokat.

(4) A GS hiányossága volt, hogy a római rítus *tényleges propriumszövegeitől* elszakadt. „Hiteles” ugyan benne a zsolozsmából átvett szöveg is, dallam is, de nélkülözi a liturgikus hitelességet: nem tartja meg az egykor nagy gonddal elrendezett, átgondolt szövegválasztásokat. Ha azonban a hitelességet — a fentiek szerint — nem az *opus-Musik* értelmében, hanem a zenei nyelvezet és típus hiteles használatának összefüggésében fogjuk fel, akkor a *responsorium brevék* és antifónák dallamán énekelhetők maguk a *proprium missæ* énekszövegek is.

Ezzel a zsinati konstitúció kívánalmait (LK 113) úgy hajthatjuk végre, hogy nem kell feladni a római rítus saját énekszövegeit. A szöveghitelesség ugyanis legalább olyan fontos, ha nem fontosabb, mint az egyes darabok filológiai-történeti hitelessége. Hogy a filológiai hitelesség kérdését elvállasszuk a zenei-liturgiai hitelességtől, a GP-ből csak a szövegkönyvet kell *editio typicaként*, azaz mintakiadásként megjelentetni. Megengedhető, hogy ahhoz alkalmazkodva szerzők egymástól eltérő javaslatokat tegyenek a megzenésítésre (akár a gregorián alkalmazásával, akár annak motívumaiból vett, vagy annak szellemében készült saját kompozíciókkal), éppúgy, ahogy ez a tridenti reform után Itáliában, Franciaországban történt. Mivel ezek a kiadások csak szövegükben „hivatalosak”, a filológiai „hitelességért” nem kell az Egyháznak felelősséget vállalnia úgy, ahogy a gregorián dallamok kiadásakor a XX. században (mellesleg: a történelem folyamán első alkalommal) tette.

A javaslat tehát az, hogy a GP szöveggönyve a GR szöveggönyvével egyezzen, vagy legalábbis annak „kivonata” legyen. A gregorián modellek alkalmazására⁹¹ egy példa (a többit lásd később):

Comm. *Revelabitur*

Re - ve - lá - bi - tur gló - ri - a Dó - mi - ni, et vi - dé - bit o-mnis

ca - ro sa - lu - tá - re De - i no - stri.

Ant. *Benedicta tu*

Be - ne - dí - cta tu in mu - li - é - ri - bus

Ant. *Sion renouaberis*

et vi - dé - bis iu - stum

Ant. *Propheta magnus*

tu - um vi - si - tá - vit ple - bem tu - am.

(5) A gregorián dallamok új alkalmazása azt is lehetővé teszi, hogy a proprium szövegei *anyanyelven*, vagy népnyelv + latin kombinációban elénekelhetők legyenek. Azok a szabályok, melyek szerint a dallamot a latinban hozzáillesztették a változó szerkezetű, hangsúlyrendű szövegekhez, eligazítást adnak az anyanyelvű szöveg alkalmazására is. Egyes nyelveknél ugyan ez a gregorián zene jellegét módosítja, de ennek a zenének egyik legcsodálatraméltóbb sajátossága éppen az alkalmazkodóképessége. Ezt a problémakört korábbi könyvemben,⁹² illetve újabban az *A Living Gregorian Chant* című cikkemben⁹³ részletesen körüljártam. A latin gregorián *mellett* (és nem helyett) így kialakulhatnak annak egyes nyelvekhez kapcsolódó új dialektusai (a példa a *Dominus dabit benignitatem* kommunió):

Dó - mi - nus da - bit be - ni - gni - tá - tem, et ter - ra no - stra da - bit fructum su - um.

91. A példa alatt a típus hasonló szövegszerkezetű tételeinek egy-egy sora. Néhányat idézek majd a későbbi példákban is.

92. BL — 8. fejezet.

93. *Music and Liturgy* XXXIII/4 (2007) 24–28. Elérhető online: Egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2013/01/dobszay_living_gregorian.pdf.

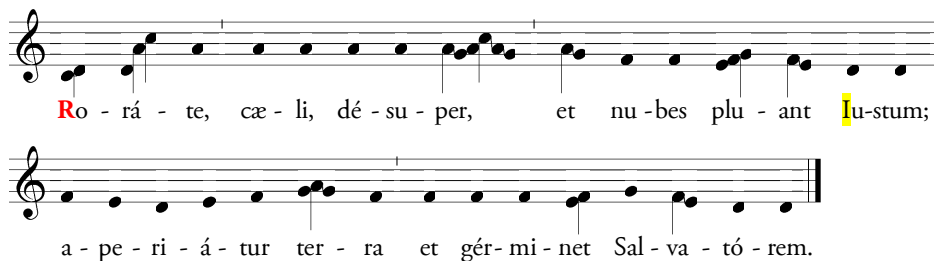
Nincs okunk kizárni, azt a lehetőséget sem, hogy a feladatot egy alkalmas szerző a gregoriánhoz hasonló, annak fordulataiból építkező, de újonnan komponált zenével oldja meg. Tanácsos azonban, hogy ilyenkor se egyes szövegek kapjanak egyedi dallamot, hanem korlátozott számú dallamidea jelenjék meg különböző szövegekkel kombinálva. A gregorián pontos követése és a gregorián szellemében komponált dallamreper-toár között sok átmeneti forma is lehetséges.

Ez is amellet szól, hogy csak a GP „librettója” jelenjék meg hivatalos, központi min-takiadásban, a zenei megvalósításra pedig — az ismert feltételekkel — szabadságot kap-janak a zenészek. Természetesen az egyes nyelvterületek maguk intézkedhetnek a latin vagy anyanyelvű (vagy még inkább: kétnyelvű) énekeskönyvek megjelenítéséről.

Az elmondottakat egy kevés példával világítanám meg. Ezek természetesen ismét csak illusztrációk a mondottakhoz. Egyes példák a fent említett rövidítési eljárást is szemlélte-tik. Mindezek egy zenész konkrét munkájából prezentálnak egy részt, és nem kívánnak hivatalos elismerést. Lehet, hogy a konkrét megoldások nem nyerik meg mindenki tet-szését,⁹⁴ de az elv szemléltetésére megfelelnek.

Először néhány az antifonális műfajok (introitus, kommunió) példáiból, **elől áll a la-tin tétel egyszerűbb dallamon, utána következik a népnyelvű változat (angol vagy ma-gyar) ugyanazon dallamra alkalmazva:**

Intr. *Rorate celi*

Intr. *Harmatozzatok egek* (GH 7)

94. A dolog lényegét természetesen nem érinti, hogy hagyományos fordítást alkalmazunk, mint pél-dáinkban, vagy „korszerűsített” Biblia-szöveget használunk.

Intr. *Memento nostri*

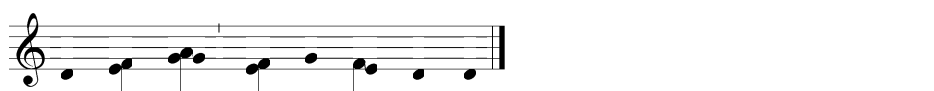

Me-mén-to no - stri, Dó-mi - ne, in be - ne - plá - ci - to pó - pu - li

tu - i; ví - si - ta nos in sa - lu - tá - ri tu - o.

Intr. *Remember o Lord*

Re-mem-ber, o Lord, re-mem-ber us with fa - vour un - to thy peo-ple;

vi - sit us with thy sal - vat - ion!

Intr. *In excelsa throno*

In ex - cél - so thro - no vi - di se - dé - re vi - rum quem ad - ó - rat

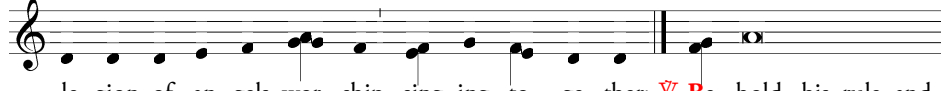
mul - ti - tú - do An - ge - ló - rum. psal - lén - tes in u - num. **℣. Ec - ce cu - ius**

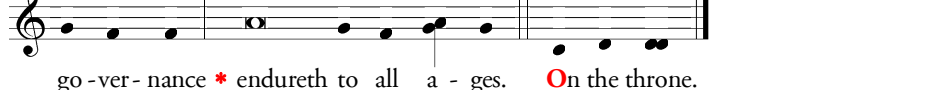
im - pé - ri - i * no - men est in æ - tér - num. **I**n excélsó.

Intr. *On the throne exalted*

On the throne ex - al - ted I be - held. and lo. a man sit - ting, whom a

le - gion of an - gels wor - ship sing - ing to - ge - ther: **℣. Be - hold, his rule and**

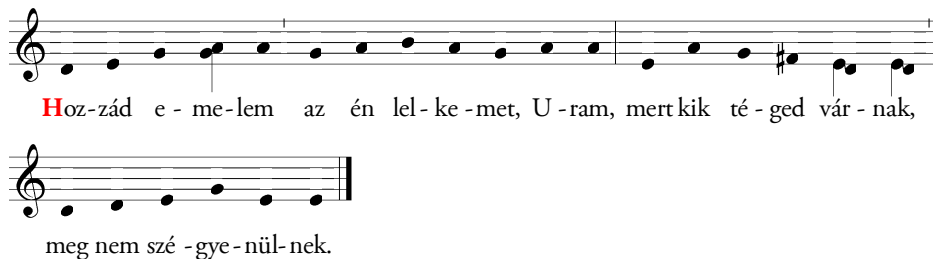
go - ver - nance * endureth to all a - ges. **O**n the throne.

Intr. *Ad te levavi*

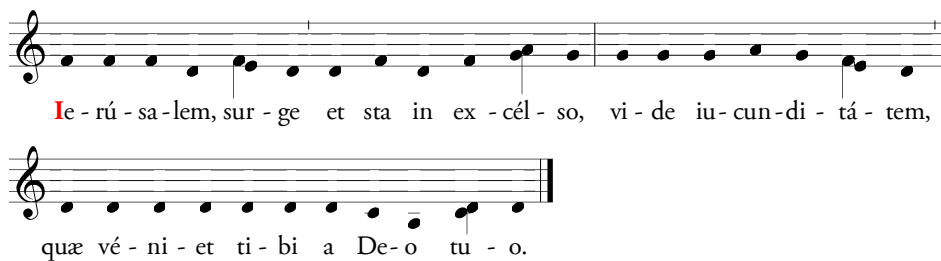

Ad te le - va - vi, á - ni - mam me - am, Dó - mi - ne; qui te ex - spé - ctant,

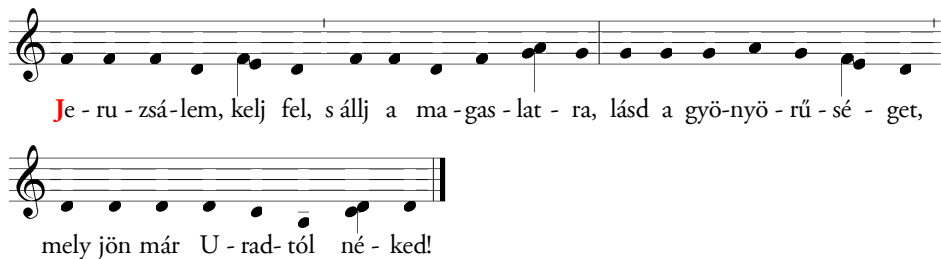
Intr. *Hozzád emelem* (GH 2)

Comm. *Ierusalem surge*

Komm. *Ierzsálem. keli fel* (GH 16)

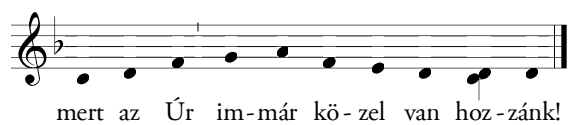

Intr. *Gaudete in Domino*

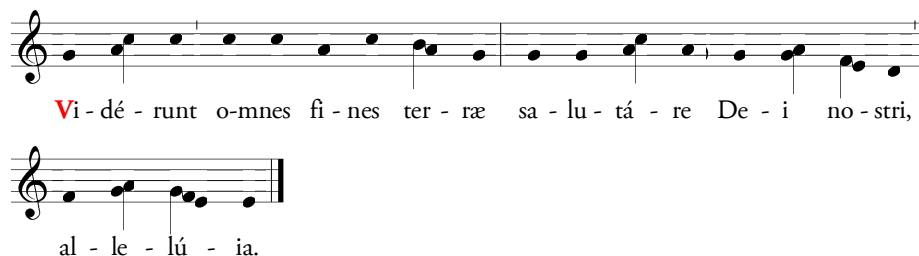

Intr. *Örvendietek mindig az Úrban* (GH 17)

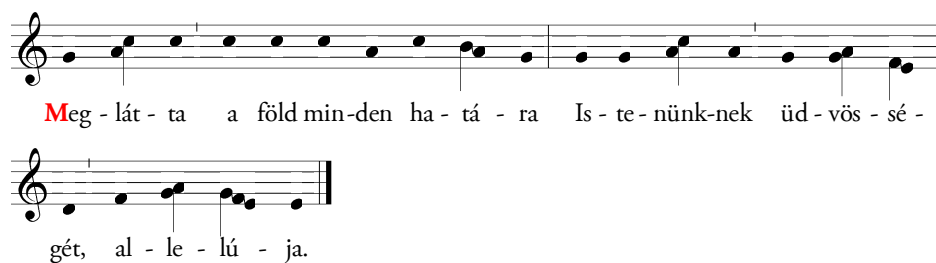

Comm. *Viderunt omnes fines terræ*

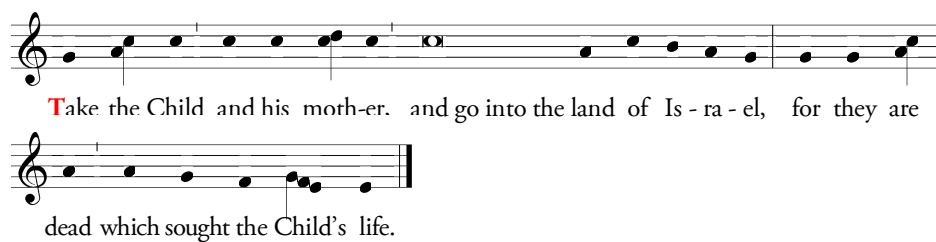
Komm. *Meoláttá a föld minden határa* (GH 45)

Comm. *Tolle tuum*

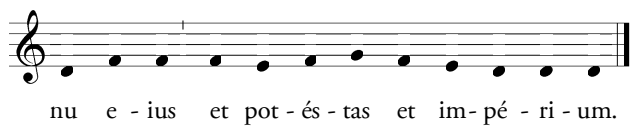

Comm. *Take te Child*

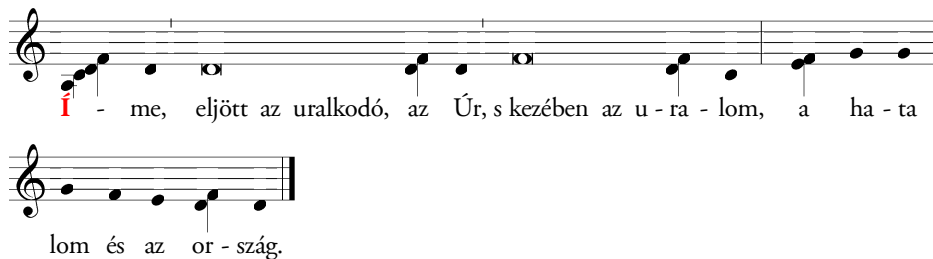

Intr. *Ecce advenit dominator Dominus*

Intr. *Íme, eljött az uralkodó* (GH 56)

Intr. *Lux fulgebit*

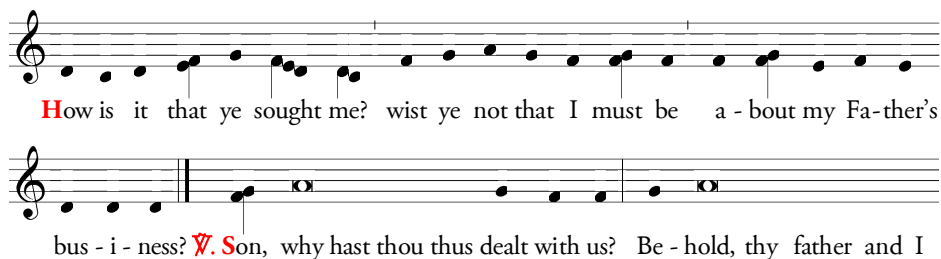
Intr. *Φένυεσις ραγος* (GH 36)

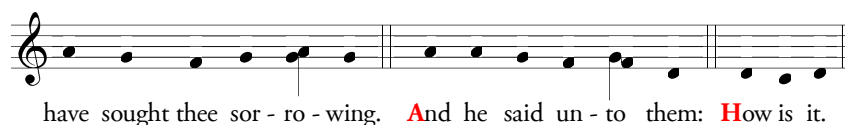

Comm. *Nesciebatis*

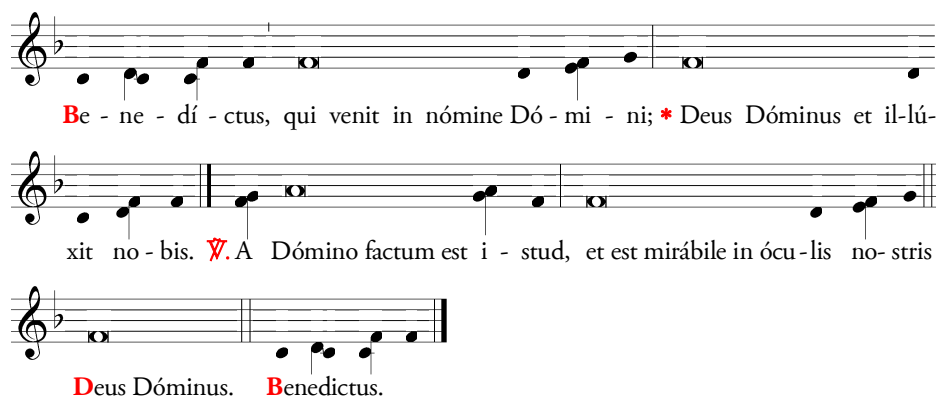
Comm. *How is it that ye sought me*

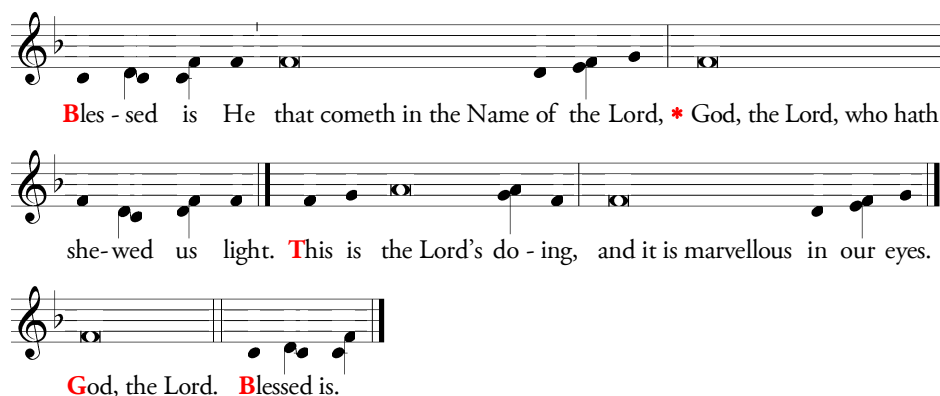

A következő példák egy *responsorium breve* néhány alkalmazását mutatják be. A főverset az előénekes énekli, a gyülekezet megismétli. Az előénekes verzusára/verzusaira a gyülekezet általában a repetendával — ritkábban, ha az értelem úgy kívánja, a teljes főverssel — felel. Az általunk adott dallam egy *responsorium breve*-változat, szinte egész évben azonos maradhat (lásd például a *Graduale Hungaricum* graduálerecitációit), hiszen a szöveg szerkezete és tartalma az, ami mindig új színt ad neki.

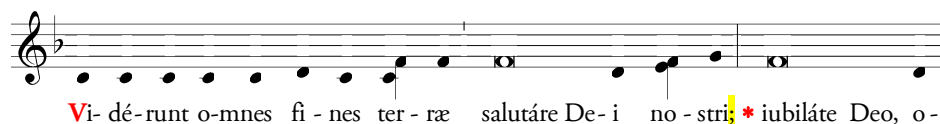
Grad. *Benedictus cui venit*

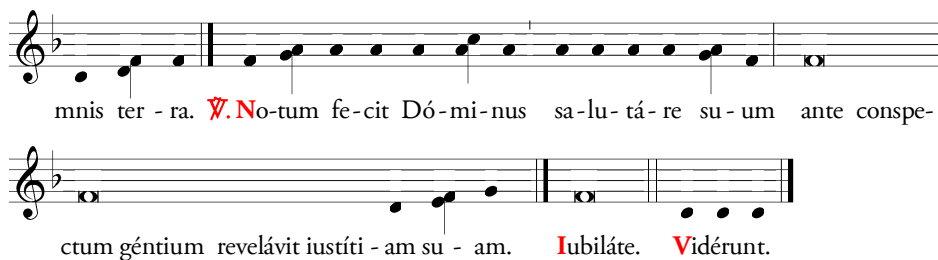
Grad. *Blessed is He that cometh*⁹⁵

Grad. *Viderunt omnes*

95. Magyar változatát lásd: GH 37.

mnis ter - ra. **¶. No**-tum fe-cit Dó-mi-nus sa-lu-tá-re su-um ante conspe-
ctum géntium revelávit iustíti - am su - am. **I**ubiláte. **V**idérunt.

Grad. *Meglátta a föld minden határa* (GH 42)

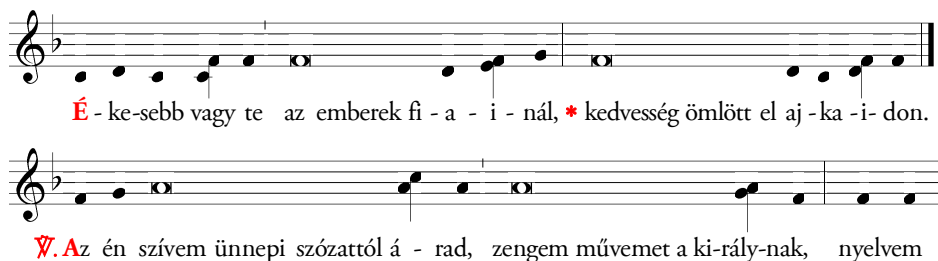
Meg-lát-ta a föld min-den ha - tá - ra a mi Istenünknek üd-vös - sé - gét; *örvend-
jetez az Istennek, min-den föl-dek! **¶. Meg**mu-tat - ta az Úr az ő üdvös-sé - gét,
kinyilatkoztatta igazságát a nemzetek szí-ne e - lőtt. **Ö**rvendjetez. **M**eglátta.

Grad. *Speciosus forma*

Spe - ci - ó - sus for-ma præ filiis hó-mi-num *diffúsa est grátia in lá-bi - is tu - is.
¶. E - ru - ctávit cor meum verbum bo - num dico ego ópera mea Re - gi lingua mea
calámus scribæ velóciter scri - bén - tis. **D**iffúsa. **S**peciósus.

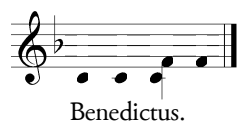
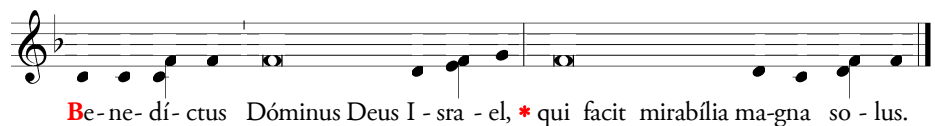
Grad. *Ékesebb vagy te*

É - ke-sebb vagy te az emberek fi - a - i - nál, *kedvesség ömlött el aj-ka-i-don.
¶. Az én szívem ünnepi szózáttól á - rad, zengem művemet a ki-rály-nak, nyelvem

Grad. *Benedictus Dominus Deus Israel*

Grad. *Áldott az Úr Izráelnek Istene* (GH 254)

Az ALLELUJA jellegét a legszerényebb körülmények közt is meg kellene tartani. Feltehetőleg nem nélkülözhetők teljesen a szillabikus (antifóna eredetű) alleluják, mint a közismert 6. tónusú alleluja-kontrafaktum, jó, ha a GP minden tónusban közöl egy-egy ilyen dallamot. De mehet-e túl ezen a fokon egy plébániai közösség, amely a GP-ot használja?

Úgy gondolom, igen. Mint közismert, a legrégebb római liturgiában csak húsvétkor énekeltek alleluját, s valószínűleg ez az alleluja maradt fenn a húsvéti vigíliában. Elfo-

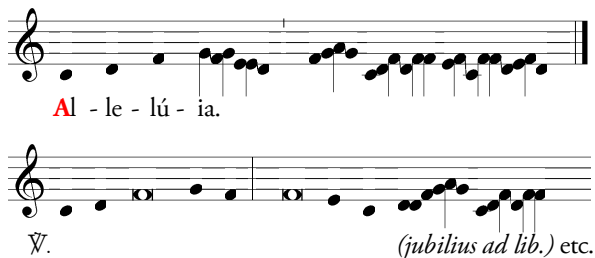
gadható lenne, ha ez lenne a leggyakrabban énekelt, sőt a húsvéti időben egyetlen dallam. Ha ötven napon énekelnék, bizonyos, hogy a következő év húsvéti vigíliáján örömmel köszöntené a nép, s biztos énektudással venné szájára.

De az allelujadallamok készlete Rómában a XI-XII. századig is alig növekedett. Az órómai graduálék mindössze négy dallamot ismernek, közülük egyik meglehetősen variábilis, a további háromnak még verzusai is csaknem hangról hangra azonosak. Úgy látszik, ez a többi ólatin liturgiákban is így volt: a beneventán rítus egyetlen allelujadallamot használ, az ambroziánban is alig féltucatnyi az alleluják száma. Ez a tény útmutatás lehet a GP számára. Ha az egész évet mindössze három-négy allelujadallammal töltjük ki, akkor ezek lehetnek melizmatikusak is, hiszen a szép dallamot a nép is szívesen megtanulja. A változó verzusok így is hozzáadhatók egyszerű zoltárrecitációval, esetleg egy záró jubilussal ékesítve. A négy órómai dallamon kívül két szép karoling kori tétel is kiegészítené ezt a készletet. Az egész redukált repertoárt célszerű lenne az egyházi év egyes szakaszaira rögzíteni, például a következőképpen:

(1) Ádventre⁹⁶

(2) Karácsonvra⁹⁷

(3) A húsvéti időre⁹⁸

96. E tételt a pentaton dialektus szerint adom. Természetesen vehető a diaton dialektus szerint is, lásd a GT-ben: *Excita Domine*.

97. GT: *Dies sanctificatus*.

98. A húsvéti vigília dallama szerint.

(4) Az évközi időre I.⁹⁹

Al - le - lú - ia.

Ÿ. (jubilus ad lib.) etc.

(5) Az évközi időre II.¹⁰⁰

Al - le - lú - ia. Ÿ. (jubilus nélkül)

(a zsoltár második fele jubilussal)

(6) Az évközi időre III.¹⁰¹

Al - le - lú - ia.

Ÿ. (jubilus ad lib.) etc.

(7) Pünkösdre és a pünkösd utáni hetekre¹⁰²

Al - le - lú - ia.

Ÿ. (jubilus ad lib.) etc.

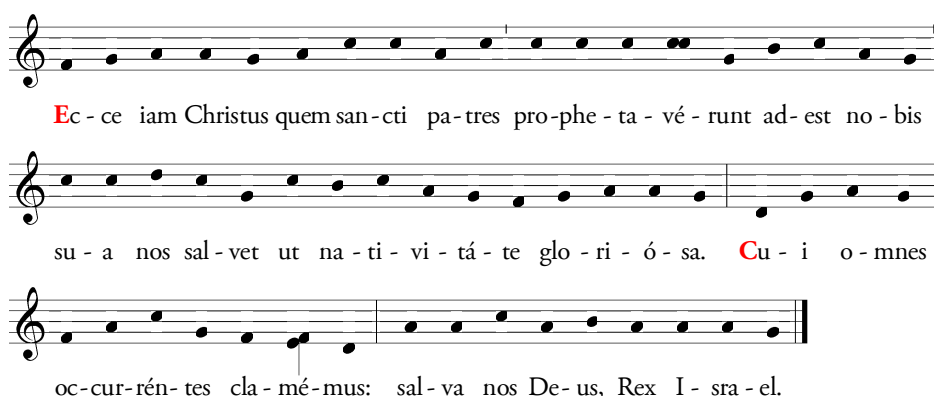
Néhány *szekvenciát* a GP-ba is felveendőnek tartok. Ha úgy szeretnénk, egy kevésbé képzett szköla vagy akár a gyülekezet is énekelhesse, akkor ezt speciális megoldásokkal kell könnyíteni. Kihasználva a műfaj felépítését, könnyíti dolgunkat, hogy az *a)* verseket

99. *Ostende nobis* (a pentaton variáns szerint).100. *Venite exsultemus* (pentaton variáns).101. *Angelus Domini* (pentaton variáns).102. *Veni Sancte Spiritus* (pentaton variáns).

a kántor vagy előénekesek egy csoportja énekelheti, majd a szkóla vagy a gyülekezet ugyanazon a dallamon éneklí a *b*) verset. Két szekvenciátípust tartunk egy ilyen *parvum* gyűjteménybe felvehetőnek.

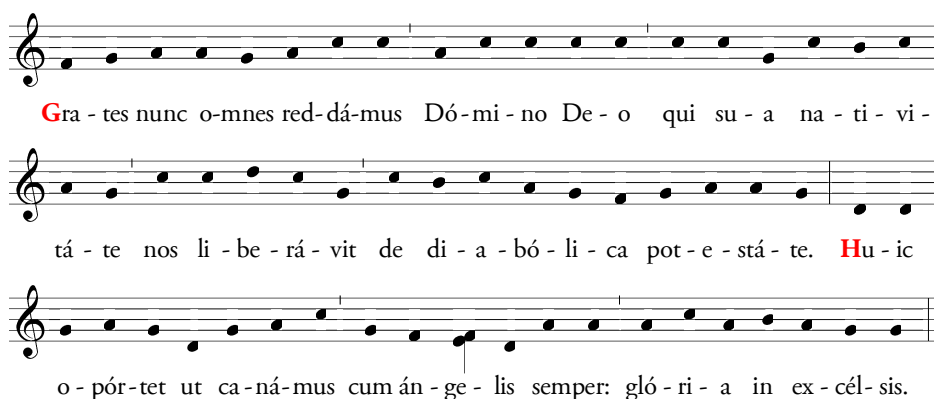
Az egyik, a rövid „itáliai típusú” szekvencia. A középkorban mindenütt énekeltek a karácsonyi *Grates nunc reddamust* (anyanyelvű változatai és szép polifon feldolgozásai is vannak), meglepő, hogy a dallam egy változata a legrégebb órómai graduáléban (Szent Cecília-bazilika) is előfordul ádventi szöveggel. Alább az órómai szöveget is az elterjedt európai dallammal közlöm:

Sequ. *Ecce iam Christus*

Ec - ce iam Christus quem san - cti pa - tres pro - phe - ta - vé - runt ad - est no - bis
 su - a nos sal - vet ut na - ti - vi - tá - te glo - ri - ó - sa. Cu - i o - mnes
 oc - cur - rén - tes cla - mé - mus: sal - va nos De - us, Rex I - sra - el.

Sequ. *Grates nunc omnes*

Gra - tes nunc o - mnes red - dá - mus Dó - mi - no De - o qui su - a na - ti - vi -
 tá - te nos li - be - rá - vit de di - a - bó - li - ca pot - e - stá - te. Hu - ic
 o - pór - tet ut ca - ná - mus cum án - ge - lis semper: gló - ri - a in ex - cél - sis.

A másik számításba vehető kategória a szekvenciaköltés második korszakába tartozó kiváló verses repertoár. Mivel a szövegileg legjobb darabok néha zeneileg elég nehezek, a műfaj visszahozatalának érdekében bizonyos egyszerűsítéseket is elfogadhatók. Emlékezzünk, hogy a *Dies iræ*ben három verspár hordoz külön-külön dallamot, majd a többi versszak ugyanezek a dallamokon megy tovább: AA BB CC AA BB CC stb. Ennek mintájára a 6-8 versszakos szekvenciákból, ha végig azonos versformában haladnak, ki lehetne emelni két dallamversszakot, s ezt ciklikusan használni a teljes költeményen át. (Ne feledjük, hogy az *a*) versek az előénekesre jutnak.) Például:

Sequ. *Missus Gabriel de celis*

1a **M**is - sus Gá - bri - el de cæ - lis, ver - bi bá - iu - lus fi - dé - lis,
 1b **V**er - bum bo - num et su - á - ve, pan - dit in - tus in con - clá - ve,
 3a **S**i - gnum au - di no - vi - tá - tis, cre - de tan - tum et est sa - tis,
 3b **G**ran - de si - gnum et in - sí - gne, est in ru - bo et in i - gne,
 5a **I**e - sus no - ster, Ie - sus bo - nus, pi - æ ma - tris pi - um o - nus,
 5b **Q**ui pro no - bis sic est na - tus, no - stros dí - lu - at re - á - tus,

1a sa - cris dís - se - rit lo - quæ - lis, cum be - a - ta vir - gi - ne.
 1b et ex E - va for - mans **A - VE**, E - VÆ ver - so no - mi - ne.
 3a non est tu - æ fa - cul - tá - tis, sol - ve - re cor - ri - gi - am.
 3b ne ap - pro - pi - et in - dí - gne cal - ce - a - tus quis - pi - am.
 5a cu - ius est in cæ - lo thro - nus, po - ni - tur in sta - bu - lo.
 5b no - bis sit pro - pi - ti - á - tus in fu - tu - ro sæ - cu - lo.

2a **C**on - se - quén - ter iu - xta pa - ctum, ad - est Ver - bo ca - ro fa - ctum,
 2b **P**a - trem pá - ri - ens i - gnó - rat, et quem ho - mo non de - fló - rat,
 4a **V**ir - ga sic - ca si - ne ro - re, no - vo ri - tu no - vo mo - re,
 4b **B**e - ne - dí - ctus il - le fru - ctus, fru - ctus gáu - di - i non lu - ctus,

2a sem - per ta - men est in - tá - ctum, pu - el - lá - re gré - mi - um.
 2b non tor - qué - tur nec la - bó - rat, quan - do pa - rit Fí - li - um.
 4a fru - ctum pro - tu - lit cum flo - re, sic et vir - go pé - pe - rit.
 4b non e - rit A - dam se - dú - ctus, si de hoc gu - stá - ve - rit.

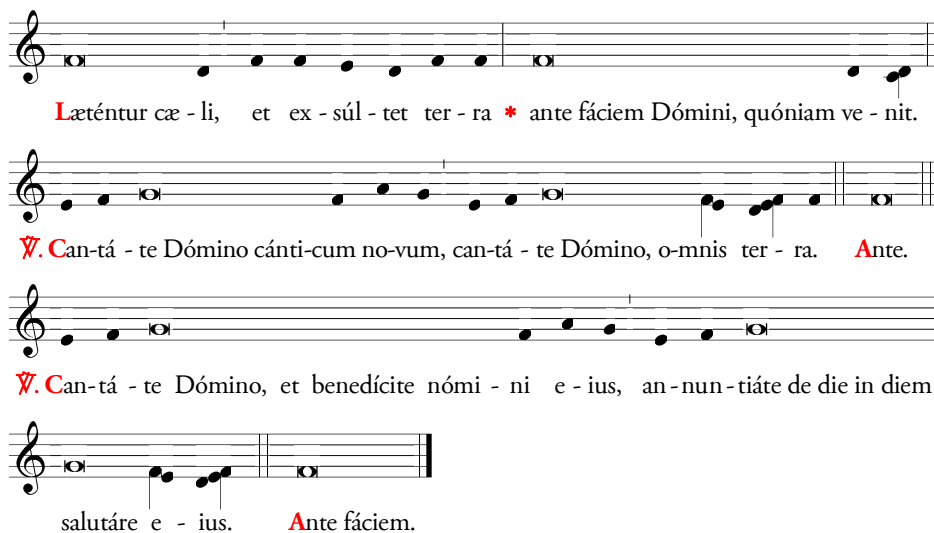
Nehézséget okozhat az OFFERTÓRIUM zenei megoldása egy GP-ban.¹⁰³ Jó lenne, ha egyéni arculatot kaphatna, s nem hasonlítana sem az introitus–kommunió párhoz, sem az olvasmányközi rezponzoriális zsoltározáshoz. Számot kell vetnünk azzal is, hogy a plébániai misében a közösség az eddigi, túlnyomórészt gregorián énekek után itt már bizonyára igényli, hogy népének vagy többszólamú mű hangozzék el. Nem tartjuk lehe-

103. Önálló fejezetet érdemelne az offertóriumszövegek tartalmának elemzése. Ugyanis a mai elvárásoktól eltérve, közülük csak kevés foglalkozik a felajánlás témájával. Több felajánlási könyörgés kéri, hogy „fogadd el, Isten, Egyházadnak az áldozati adományokkal együtt átnyújtott imádságát”. Az ének az áldozati adományokhoz hozzákapcsolt „kérések” (*preces*) része. Az *Offertóriumok könyvéhez* (Gödöllői Premonstrei Kanónia, Gödöllő 2005) írott tanulmányomban a következő fő szövegtípusokat különítettem el: 1. offertórium a felajánlás témájával; 2. offertóriumok az áldozat és közbenjárás gondolatával; 3. offertóriumok az ünnep tartalmának kibontakoztatásával; 4. a morális tartalmú offertóriumok (mint az akarat felajánlásának kimondása); 5. az offertórium mint a dicséret áldozata; 6. a megváltásért hálát adó és azt kérő offertóriumok.

tetlennek az offertórium-szövegek (de csak ezek!) *verses* fordítását, ahol a refrén töltheti be a repetenda funkcióját.

A másik lehetőség olyan egyszerű recitatív előadás, amely után már szabad a vezető más zenei műfajok beillesztésére. Az alábbi tónus¹⁰⁴ igen egyszerű, bármely szövegre alkalmazható, ugyanakkor a verzus a tubahang megemelésével emlékeztet arra, hogy a melizmatikus offertóriumokban a verzus a maga gazdag, nagy ambitusú dallamával inkább fokozás a főrészhöz képest.

Off. *Latentur celi*

Læténtur cæ - li, et ex - súl - tet ter - ra * ante fáciem Dómini, quóniam ve - nit.

¶. Can-tá - te Dómino cánti-cum no-vum, can-tá - te Dómino, o-mnis ter - ra. **Ante.**

¶. Can-tá - te Dómino, et benedícite nómi - ni e - ius, an-nun - tiáte de die in diem

salutáre e - ius. **Ante** fáciem.

A dallamszemle után három korábbi megjegyzésünkre emlékeztetem az olvasót. 1. E bemutatás célja nem a konkrét tételek bemutatása volt, hanem egy járhatónak látszó út megjelölése. 2. A liturgiában a „kreativitás” nem jó tanácsadó. Mindazáltal a gregorián (és a liturgia) történetében bizony voltak kreatív periódusok, s ezek a liturgiának hasznára váltak, feltéve, hogy a kreáció a hagyomány szellemének továbbvitelével történt. Ha ezt korunktól teljesen megtagadnánk, a gregoriánt halott stílusnak nyilvánítanánk. 3. Ezek a dallamok zeneileg látszólag kevesebbet mondanak, mint a GR nagy, díszített tételei. De amikor egy plébániatemplom 200-300 főnyi gyülekezete veszi ajkára, akkor monumentalitásban felérnek amazokkal. Talán úgy mondhatjuk, a kettő viszonya olyasféle, mint egy ária és egy korál viszonya egy passióban. A maga helyén mindkettő tökéletesen működik.

104. Főrésze a kapitulumtónussal egyezik, verzusdallamát ambrozián pszalmodiából vettük.

6. A PROPRIUMÉNEK VÉGZÉSÉNEK MÓDJAI

Míg egyrészt kimondtuk, hogy az OR szerint végzett misében a propriuméneket elhagyni (illetve *alius cantus congruus*-sal pótolni) nem lehet, és azt norma szerint énekelve kell imádkozni, másrészt számolunk azzal, hogy a ténylegesen celebrált misék közt igen nagy különbségek vannak a résztvevők száma, a szolgálattevők összetétele, az énekesek és a gyülekezet zenei képességei, továbbá a liturgia ünnepi vagy köznapi jellege tekintetében. A két tényezőt csak úgy lehet összhangba hozni, ha a propriumének elvégzésére többféle törvényes mód adatik, azok rangsorba vannak állítva, a módok mindegyike gondoskodik arról, hogy e részek szervesen illeszkedjenek a szertartásokba, és a hívek részvételét valamilyen módon lehetővé tegyék. A módokat a legteljesebb formától kezdve a szükséghelyzetekig haladva soroljuk fel, egyszerű állításként megfogalmazva.

1. A nap propriuméneke **teljes formában** elhangzik.

1.1. A tételt latinul énekli a GR-ból (ill. annak helyi hagyomány szerinti változatából)

a szkóla,

vagy a szkóla/kántor vezetésével a gyülekezet,

vagy egymagában a *psaltes* (zsoltárénekes).

Mivel az introitus, offertórium és kommunió közben a pap saját imádságait végzi, vagy rituális tennivalója van, e szövegeket maga is elimádkozza. Az olvasmányközi énekeket *ad libitum* imádkozhatja, vagy a néppel együtt hallgathatja.

1.2. A napi propriumnak megfelelő éneket a GP **egyszerűbb dallamával** énekli a szkóla

és/vagy a nép. A kórus, szkóla vagy a pszaltész az egyszerű dallam elhangzása előtt vagy után *ad libitum* elénekelheti a tételt saját dallamával is.

A pap az előző bekezdés szerint jár el.

1.3. A napi propriumot **anyanyelven** énekli

a szkóla (gyülekezet, pszaltész) rendes melizmatikus dallamával;

vagy a szkóla és/vagy gyülekezet a GP szerinti dallammal;

a kórus, a szkóla vagy pszaltész az egyszerű dallam elhangzása előtt vagy után *ad libitum* elénekelheti latinul is.

Dicséretes, ha a pap mindazon esetekben, ahol a propriumot anyanyelven éneklik, latinul is elimádkozza.

1.4. A napi proprium latinul vagy anyanyelven hangzik el, de nem gregorián dallamán,

hanem **komponált** egy- vagy többszólamú **letétben**.

A pap a fentiek szerint jár el.

2. A gyülekezet és/vagy a szköla a propriumot a GP szerint az **időszaki készletből** énekli a fenti dallammegoldások egyikével. Ez esetben:
 - 2.1. az introitusban, kommunióban, offertóriumban a nap saját propriumszövegét **versus ad repetendum**ként az antifóna utolsó visszatérése előtt zsoltártónuson recitálja a kántor vagy az előénekesek;
 - 2.2. a napi propriumének szövegét az időszaki tétel előtt vagy után a **kántor** megfelelő recitációs tónuson megszólaltatja vagy elénekli;
 - 2.3. az időszaki introitus és kommunió elhangzása után, illetve az offertórium elhangzása előtt a pap a napi introitus szövegét intonálja, és a közösség vele imádkozza **recto tono** (esetleg igen halk orgonakísérettel); a zsoltárt és doxológiát lektor, akolitus, ministráns (az oltár felé fordulva), vagy ezek hiányában maga a pap fennhangon olvassa.

A 2.1 és 2.2. esetben a pap elimádkozza a napi propriumszöveget; a 2.3. esetben a hívekkel együtt végzi.

3. Ha sem a napi, sem az időszaki propriumot **nem éneklük**, akkor azt az alábbi módok valamelyikén kell azt elvégezni latinul vagy anyanyelven:
 - 3.1. az introitus, offertórium, kommunió első szavait a pap fennhangon intonálja, az egész gyülekezet vele imádkozza (lehetőleg **recto tono**); a verseket a fentiek szerint lektor, akolitus, ministráns, ezek hiányában maga a pap olvassa fennhangon; az olvasmányközi énekeket az olvasó vezeti;
 - 3.2. a *sine populo* misékben ugyanezeket a pap és a ministráns **fennhangon**, egymásnak válaszolva **imádkozzák**;
 - 3.3. ha a ministráns erre képtelen, a **pap egymaga** olvassa a propriumszövegeket, olyan hangosan, hogy a jelenlévők azt hallják.

Az introitus, offertórium és kommunió előtt vagy után a fenti módzatok bármelyikénél énekelhető népének. Ez azonban nem helyettesíti az előírt propriuméneket.

E szabályokat alkalmazva teljesül célunk: a napi propriumének szövege elhangzik, annak énekelt és közösségi jellege érvényesül, ugyanakkor a szerényebb körülmények sem hoznak felmentést a liturgia e részének elvégzése alól.

VIII. A szakramentárium

A római rítus legsajátosabban „római” alkatrésze a szakramentárium, vagyis a könyörgések és prefációk gyűjteménye. A Biblia olvasása, a zsoltárok éneklése a keleti egyházakban is a szertartások nagy részét alkotják, még ha válogatásuk, elrendezésük különbözik is a latin egyháztól. A könyörgések műfaja azonban a latin egyházban született, és Rómában kapta meg legtisztább megfogalmazásait. A könyörgésekben az Egyház közvetlenül maga beszél: a *mysterium tremendum*ról, a megfoghatatlant megfoghatóvá, a kimondhatatlant kimondottá tenni óhajtván. Tartalmilag a tapasztalatunkon túli valóságról, értelemmel kimeríthetetlen hittitokról beszél, de az értelem nyelvén. Ehhez a nagy feladathoz igénybe veszi mindazt a gondolati, nyelvi, retorikai értéket, amit a késő antikvitásig az emberi tudomány és művészet létrehozott: a pontos, de érzékletes, teológiai mélységekben járó, mégis elegáns művészi prózát. A könyörgések gondolati és stilisztikai magasrendűségéről kiváló írások születtek. Nem is vállalkozhatunk itt arra, hogy a szakramentáriumot magasztaló számos megnyilatkozáshoz bármit hozzátegyünk; érzékeltetni kívántuk csupán, hogy hitünknek nem csekély kincstárát kell megőriznünk, megértenünk, pontos és szép fordításokkal a keresztény nép gondolkodásába belevinnünk.

I. KOLLEKTA, SZEKRÉTA ÉS POSZTKOMMUNIO

A könyörgések formáját az egyházatyák kora alkotta meg. Egyetlen összetett gondolatot fogalmaznak meg egyetlen összetett mondatba sűrítve. Leggyakoribb formája szerint Isten megszólításával kezdődik a könyörgés, majd *qui* („aki”) kapcsolással az Úristen egy fontos tulajdonságát vagy tettét hozza emlékezetbe, a könyörgés középpontjában ehhez az Istenhez folyamadunk *presta, quæsumus* (vagy hasonló) szavakkal, majd a könyörgés második felében előadjuk kérésünket, amely tartalmilag szoros kapcsolatban van az első részben Istenről mondottakkal. A mondatszerkezet teológiai értelme az, hogy kérésünk alapja nem a magunk érdeme, hanem Istennek az Isten volta, sokszor tapasztalt hatalma és irgalmassága.

A szakramentárium törzsanyaga, vagyis a római rítus imádságainak mennyiségileg is, minőségileg is legjelentősebb korpusza már készen állt a VII-VIII. századra, vagyis arra a korra, amikor a szent város rítusa az egész nyugati kereszténység liturgiájává vált. Főként új ünnepek tették szükségessé ennek a gyűjteménynek a kiegészítését, anélkül, hogy e törzsanyaghoz, s ennek egész éves elosztásához hozzányúltak volna. A karoling kor, majd a középkor, végül az újkor könyörgései szép és devótus gondolatokat adnak elő, s liturgiánknak kedves részeivé váltak, de az ókeresztény misztériumteológia lehatárolásával az új könyörgések sem tudták elérni a római stílus erejét.

Kétség nem férhet hozzá, hogy e kincsestár megőrzése és megtanítása minden liturgikus reform fő feladata. A zsinat liturgikus konstitúciója (LK) egyetlen szóval sem említi a szakramentárium esetleges átdolgozását. Ennek ellenére: ha kinyitjuk a VI. Pál-féle misszálét (MR1970), azt kell mondanunk, amit a tudós kutató, Lebrecht Blücher Drevés mondott a himnuszok XVII. századi átdolgozására: „kő kövön nem maradt” benne. Miért? Hisz az új misszálé könyörgéseinek nem jelentéktelen része megtalálható az V. Piusz-féle misszáléban is (MR1970)! Tanulságos az új misszálé szakramentáriumát számszerűen is összehasonlítani a klasszikus római liturgia könyörgéseinek ciklusával.

Vizsgáljuk először a temporálét! Ha az egyes liturgikus napok könyörgéseit összevetjük a két misszáléban, a 363 tételből mindössze 46, vagyis 12,68% maradt változatlanul a helyén. Ehhez járul még 17 (4,68%), ami kisebb (mondjuk így) stilisztikai változással és 23 (6,34%), ami jelentős, a tartalmat is módosító változással olvasható az új misszáléban, viszont 277 helyen (76,3%) teljesen más könyörgést találunk az új misszálé megfelelő helyén.

Ezzel nem mondtuk, hogy ne lenne a régi könyörgéseknek ennél jóval nagyobb része jelen az új misszáléban is — más napra áttéve. Az áthelyezésekből alig egy-kettő indokolható valamivel, benyomásunk az, hogy akarattal forgatták fel a könyörgések *per anni circulum* rendjét. Mintha csak az lett volna a szerkesztő szándéka, hogy *ne* lehessen ráismerni a régi misszáléra az újban. Mondhatja valaki, hogy mindegy, hányadik pünkösti vasárnapon hangzik el egy bizonyos könyörgés. Önmagában valóban mindegy, de éppen ezért kérdezzük: ez esetben milyen „lelki haszon” származik a teljes újrarendezésből? Ne feledjük, a zsinat akaratát (LK 23):

Semmi újítást nem szabad bevezetni, ha azt az Egyháznak igazi és valódi haszna nem kívánja.

Minthogy e felforgatásban nem ismerhető fel semmi „igazi és valódi haszon”, azt kell mondanunk, a reformbizottság törényszerűen járt el: egy magasabb törvény ellenében kötelezte papjait és híveit új liturgikus normák követésére. „Igazi és valódi haszna” ennek a felforgatásnak nem volt, de bizonyos kára nyilvánvalóan származott. A liturgiának Benedek pápa által ismételt hangoztatott folytonossága (*the hermeneutic of continuity*) megtört. Az elmúlt 1300 év alatt készült misszálék ezrei a temporále könyörgéseit szinte 100%-ban azonos rendben írták le. Míg más tételekben nagyobb szerepe volt a helyi szokásoknak, úgy látszik, ezzel az egyöntetűséggel mintegy hitvallást tettek arról, hogy a szakramentáriumot a római rítus szigorú normájának tekintik. Ezt a tényt a reform mérnökei egyszerűen figyelmen kívül hagyták.

Említettük, hogy több könyörgésbe apró stilisztikai módításokat vittek be.¹⁰⁵ Ezek megvizsgálása azt mutatja, hogy ez nem vált a szövegeknek sem javára, sem kárára. Néhol csak szórendcserét látunk.¹⁰⁶ Másutt egy hasonló értelmű szó került a régi helyére,

105. Egyes ilyen helyeken valamely régi forrás variánsa került a korábbi, az V. Pius-féle misekönyv szövege helyébe.

106. Például: *Placare, quæsumus, Domine* helyett *Placare, Domine, quæsumus* (ádvent II. vasárnapjának szekrétája). *Excita, quæsumus, Domine, potentiam tuam, et veni, et magna nobis virtute succurre, ut per auxilium gratiæ tuæ, quod nostra peccata præpediunt, indulgentia tuæ propitiationis acceleret* helyett *Excita ...*

vagy szóbetoldás történt.¹⁰⁷ Nagyböjt II. hetének szombatján így kezdődik a régi poszt-kommunió: *Sacramenti tui Domine, divina libatio, penetralia nostri cordis infundat* — az új misszále a *libatio* szót *perceptió*val helyettesíti. Jelentős tartalmi különbség a kettő között nincsen, ám a *libatio* a régi kultikus latinnak jellegzetes kifejezése, egyenesen az *áldozati* lakomára utal (a Schott-misszále így fordítja: *göttliche Opferspeise*). Nagyböjt V. hetének szerdáján a kollektában ezt olvassuk: *et quibus devotionis præstas affectum*. Helyette az új misszáléban: *quibus præstas devotionis affectum*. A kollekta e változással nem nyert semmit, ám szép stilisztikai-ritmikai alakzatát elvesztette. Posztkommunió nagyböjt V. hetének keddjén: *quæ divina sunt iugiter exsequentes* helyett *iugiter ambientes* (a liturgikus latinban ritkán vagy sohasem használt szó!). Hasonló a helyzet a megszámlolt 17 könyörgés mindegyikénél.

Ennél több az a könyörgés, ahol a módosítás az értelmet is megváltoztatta. A változások egy része mögött ideológiai megfontolások állnak, másutt szokványosabb gondolatokkal cserélik ki a régi tartalmat. Sok esetben egy új könyörgésbe vannak beépítve a réginek a törmelékei. Elemzés helyett néhány példát adok, előbb a klasszikus misszáléból (+), majd az új *Missale Paulinum*ból (*):

Adv/D2, posztkommunió

+ *ut huius participatione mysterii, doceas nos terrena despiciere et amare celestia*

* *doces nos terrena sapienter perpendere et celestibus inherere*

Qu/D1, szekréta (MR1970: f4Cin)

+ *sacrificium quadragesimalis ... te Domine deprecantes, ut cum epularum restrictione carnalium a noxiis quoque voluptatibus temperemus*

potentiam tuam, et magna nobis virtute succurre, ut quod ... præpediunt, gratia tuæ propitiationis acceleret (kollekta, ádvent IV. vasárnapján, most ádvent I. hetének csütörtökjén). *Indignos nos, quæsumus, Domine, famulos tuos ... adventi letifica* helyett *Indignos, quæsumus, Domine, nos famulos tuos ... adventu salutari letifica* (kollekta, ádvent III. hetének szombatján, most csütörtökjén). *Imploramus, Domine, clementiam tuam* helyett *Tuam, Domine, clementiam imploramus* (posztkommunió, ádvent III. vasárnapján, most az ádventi szombatokon). És így tovább.

107. Például: *Deus, qui salutis æternæ ... per quam meruimus auctorem vitæ suscipere* helyett: *per quam meruimus Filium tuum auctorem vitæ suscipere* (kollekta, január 1.). *Suscipe, Domine, sacrificium, cuius te voulisti dignanter immolatione placari, præsta quæsumus, ut...* helyett: *Suscipe, quæsumus, Domine, sacrificium palacationis et laudis et præsta, ut...* (szekréta, hamvazószerda utáni szombat). *Respice, Domine... ut apud te mens nostra tuo desiderio fulgeat, quæ se carnis maceratione castigat* helyett: *quæ se corporalium moderatione castigat* (kollekta, nagyböjt I. hetének keddje; hasonlóképpen ugyanezen hét szerdai kollektájában). *Sanctificationem tuam... quæ nos et a terrenis purget vitiis* helyett: *nos et a vitiis terrenis emundat* (szekréta, nagyböjt II. hetének keddje). *Hostias, Domine... propitius respice* helyett: *propitius intueri* (szekréta, nagyböjt II. hetének szerdája). *Da, quæsumus... ut qui in tot adversis ex nostra infirmitate deficimus...* helyett *ut qui ex nostra infirmitate deficimus...* (kollekta, nagyhétfő). *Sanctifica, quæsumus... huius oblationis hostiam, et per eam nosmetipsos tibi perfice munus æternum* helyett: *hæc munera nostræ servitutis, et per eam nosmetipsos tibi perfice...* (szekréta, Szentháromság vasárnapja).

* *deprecantes ut per pænitiæ caritatisque labores a noxiis voluptatibus temperemus, et a peccatis mundai ad celebrandam Filii tui passionem mereamur esse devoti*

LXX/H3/f6, kollektá

+ *Inchoata ieiunia, quæsumus, Domine, benigno favore proseguere*

* *Inchoata pænitiæ opera...*

Qu/H1/f2, kollektá

+ *Converte nos, Deus, salutaris noster, et, ut nobis ieiunium quadragesimale proficiat...*

* *Converte... et, ut nobis opus quadragesimale proficiat*

Qu/H2/f5, szekréta

+ *Præsenti sacrificio, nomini tuo nos, Domine, ieiunia dicata sanctificent, ut quod observantia nostra profitetur exterius*

* *Præsenti sacrificio... observantiam nostram sanctifica, ut quod quadragesimalis exercitatio profitetur exterius...*

Qu/H2/f6, kollektá

+ *Da, quæsumus... ut sacro nos purificante ieiunio...*

* *ut sacro nos purificante pænitiæ studio*

Qu/H2/S, szekréta (MR1970: Qu/D3)

+ *ut qui propriis oramus absolvi delictis, non gravemur externis*

* *ut qui propriis oramus absolvi delictis, fraterna dimittere studeamus*

Qu/H3/f4, kollektá

+ *Præsta nobis, quæsumus, Domine, ut salutaribus ieiuniis eruditi, a noxiis quoque vitiis abstinentes, propitiationem tuam facilius impetremus*

* *ut per quadragesimalem observantiam eruditi et tuo verbo nutriti, sancta continentia tibi simus toto corde devoti, et in oratione tua semper efficiamur concordēs*

Pasc/D1, kollektá

+ *Deus, qui hodierna die per Unigenitum tuum æternitatis nobis aditum, devicta morte, reserasti, vota nostra, quæ præveniēdo aspiras, etiam adiuvando proseguere*

* *Deus, qui hodierna die..., ut qui resurrectionis dominicæ sollemnia colimus, per innovationem tui Spiritus in lumine vite resurgamus*

Pasc/H1/f2, kollektá (MR1970: Pasc/H1/f3)

+ *Deus, qui sollemnitate paschali, mundo remedia contulisti... ut perfectam libertatem consequi mereatur, et ad vitam proficiat sempiternam*

* *Deus, qui paschalia nobis remedia contulisti... ut perfectam libertatem assecutus, in cælis gaudeat, unde nunc in terris exsultat*

Az adott nap könyörgésének helyén 277 esetben más szöveg áll. Honnan veszi ezeket az új misszálé? Mint mondtuk, ezek egy része megvan a régi misszáléban is, csak más napon. Egy jelentős második csoport a kiegészített római szakramentárium őseiből, a *Sacramentarium Gelasianum*ból, *Leonianum*ból, *Hadrianum*ból merít, tehát hiteles, szép római szövegeket elevenít fel (most nem vizsgálhatjuk, vajon változatlanul-e, vagy a fentiekhez hasonló módosításokkal). És nem kevés a teljesen újráfogalmazott könyörgések száma sem.

Térjünk át a szanktoráléra. A 324 liturgikus pont közül mindössze 23 (7,1%) tartalmazza a klasszikus római szakramentárium könyörgését. A csekély, mondjuk így: stilisztikai, változtatással átvett könyörgések száma 13 (4,01%), jelentős mértékben át lett fogalmazva 37 (11,43%). Más könyörgést találunk 251 liturgikus ponton (77,46%).

A folytonosságról lemondó könyörgéseknek nemcsak a száma nagyobb itt még a temporálénál is, de részletes elemzés nélkül is okunk van feltételezni, hogy itt nem áthelyezés történt, hanem új könyörgéseket fogalmaztak. Ezt a feltételezést az új könyörgések jellege igazolja: ezek közvetlen utalást tartalmaznak a szent életére, tetteire, jellemvonásaira. Így tehát legfeljebb egy-két kivételes esetben jöhetnek át új helyükre valamely más szent ünnepéről.

Az új kompozíciók nagy számának oka a szentek eucharisztikus ünnepléséről való fogás alapvető különbsége. Kiéleztetn úgy mondhatjuk: a római rítus a szentek ünnepének teocentrikus, az új misszálé az antropocentrikus oldalára irányítja a figyelmet. A római mise a szentekben elsősorban Isten műveit látja (*gloriosus Deus in sanctis suis*), s nem egyéniségüket szemléli, hanem azokat az alapvető típusokat, melyekben magának az Egyháznak a jelleme nyilvánul meg. Az Egyház alapvetően apostoli, mártír, szűz és hitvalló. A szent egyik vagy másik kategóriához tartozván alkalmat ad az Egyháznak, hogy a földi élet sok-sok baja között önmagát már mint Vőlegényének felékesített Jegyest lássa meg a szentben. Ezért a római mise könyörgései erre a típusra figyelnek, s ehhez fűzik a szent közbenjárásáért való esedezést. Megvolt a lehetőség a római rítuson belül arra is, hogy egy-egy jeles szent sajátos életét, tetteit, hősi erényeit, mondjuk így: egyéniségét szemlélje és ünnepelje. Ennek helye azonban nem a mise, hanem a zsolozsma. Ezzel szemben az új misszálé némileg didaktikus stílusban azt állítja a hívő elé, ami a szentben sajátos. Elég erre egy kevés példát hoznunk:

Szent Ágnes, kollekta

- + *Omnipotens, sempiterna Deus... concede propitius, ut qui beatæ Agnetis Virginis et martyris tuæ solemnia colimus, eius apud te patrociniā sentiumus*
- * *ut qui beatæ Agnetis martyris tuæ natalicia celebramus, eius in fide constantiam subequamur*

Pálfordulás, kollekta

- + *Deus, qui universum mundum... ut qui eius hodie Conversionem colimus, per ejus ad te exempla gradiamur*
- * *per ejus ad te exempla gradientes, tuæ simus mundo testes veritatis*

Szent Iréneusz, kollekta

- + *Deus, qui beato Irenæo martyre... ut et veritate doctrinæ expugnaret hæreses et pacem Ecclesiæ feliciter confirmaret, da quæsumus plebi tuæ in sancta religione constantiam, et pacem tuam nostris concede temporibus*
- * *ut veritatem doctrinæ pacemque Ecclesiæ feliciter confirmaret... ut nos fide et caritate renovati ad unitatem concordiamque fovendam semper simus intenti*

Szent Tamás apostol, kollekta

- + *Da nobis... ut ejus semper et patrociniis sublevemur, et fidem congrua devotione sectemur*
- * *ut ejus semper et patrociniis sublevemur, et vitam credentes habeamus in nomine eius quem ipse Dominum agnovit*

Ez a törekvés természetesen még világosabban érvényesül azokban a könyörgésekben, melyeket nem a régi misszale anyagából írtak át. Ezek még tovább haladnak abban az irányban, mely az újkori könyörgések stílusában már néhány évszázada tapasztalható.

A könyörgéseknek a liturgikus évre való elosztásában nincs nagy különbség a temporále és szanktorále között. Összesítve is igaz, hogy a liturgikus pontok mintegy háromnegyed részében *különböző* könyörgést olvasunk a két misszáléban, körülbelül egy tizedében azonos könyörgést, ennél valamivel több esetben azonos könyörgést, de kisebb (stilisztikai) vagy nagyobb (tartalmi) átfogalmazással.

A fentiekhez még annyit érdemes hozzátenni, hogy az új misszale elhagyta a nagyböjt ősi *super populum* könyörgéseit, viszont ádventben és a húsvéti időben is sok könyörgést ad a hétköznapiakra.

Úgy hiszem, az olvasó maga is levonja a következtetést egy *renovatio* tartalmát illetően. A klasszikus római misében a klasszikus római mise könyörgéseit kell imádkozni, a klasszikus római mise elrendezése szerint. Ez nem jelenti, hogy némi „fejlesztést” ez a szakramentárium nem engedne meg. A valamikori átdolgozóknak két szemponton kell elgondolkodniuk.

Át kell tekinteni a teljes könyörgésanyagot, és igen mértéktartó, szinte észrevétlen korrekciókat tehetnek ott, ahol a bőségebb forrásismeret valamely romlást fedez fel a szövegben, vagy — ritka esetben — egy árnyalatnyi tartalmi javítás célszerűnek látszik. Mivel e szakterülethez nem értek, nem tudom, hányszor lenne indokolt, de alig hiszem, hogy elérné a szövegek 5%-át.

Másrészt helyeselni lehet a régi szakramentáriumok áttekintését, és a legszebb szövegek felelevenítését. A régi liturgiák szöveggazdagságára egyébként már 150 évvel ezelőtt felhívta a figyelmet Prosper Guéranger apát. Csakhogy e szövegeket nem kellene a hagyományos szövegek lecserélésére használni. Ha a köznapi könyörgések számát eltúloztottnak vélem is az új misszáléban, s a vasárnapi könyörgéseknek hétközi megismétlését pasztorális szempontból is hasznosnak tartom, önmagában véve egy hétköznapi (akár *ad libitum* használható) adventi, húsvéti és évközi ferális szöveganyag bevezetése nem lenne a római rítus ellen. Ezekben a gyűjteményekben lenne jó helye a korai római szakramentáriumokból vett mintegy 80-100 „új” könyörgésnek.

A tényleges új fogalmazványokat pedig, éppúgy, amint ez a történelem folyamán is történt, az új ünnepekre (és kiemelkedő, *oratio propriát* kívánó új szentek emléknapijaira) kellene korlátozni.

2. A PREFÁCIÓK

Az MR1962-ben 9 régi prefációt találunk (Karácsony, Vízkereszt, Nagyböjt, Szenvedés, Húsvét, Mennybemenetel, Pünkösd, Mária, Apostolok), s ehhez jön még a frank kori Szentháromság-prefáció, valamint négy fogalmazvány az újkorból (József, Jézus Szíve, Krisztus Király, halottak) és a *communis* prefáció, melyről alább még szó lesz.

Ezzel szemben a milánói (ambrozián) rítusban minden misének saját prefációja van. Ugyanúgy hozzátartozik a napi misepropriumhoz, mint a három könyörgés. De a ko-

rábbi (mondjuk így: pregregorián) szakramentáriumokban is elég nagy a prefációk száma. A *Sacramentarium Gelasianum*ban például 47 prefációt találunk, az ünnepek miséire több tételt, húsvéti oktávjának minden napjára, majd a húsvéti vasárnapokra külön-külön, ezenkívül például Péter-Pál, Lőrinc, András, *dedicatio ecclesiae* ünnepére külön-külön, és azon kívül a papszentelésre, esküvőre is.

Ez a nagyobb szám azonban a kiérlelt római rítusban lecsökkent, az ezredforduló után a 9 tételes (+ *communis*) alaprepertoárhoz csak elvétele ad néhány kézirat egy-két maradványtételt.

Az új MR1970 viszont bővelkedik a prefációkban: számuk 78. Ádventre 2, karácsonyra 3, böjtre 4, szenvedésre 2, húsvétra 5, mennybemenetelre 2, pünkösdi, Szentháromság, Jézus Szíve, Krisztus Király ünnepére 1-1, a *per annum* időre 8, az eucharisztia-ról 2, Máriáról és a *commune sanctorum*hoz 11, a halotti miséhez 5, a köznapi misékhez 6 prefációt találunk, s ezen kívül 18 liturgikus naphoz (például valamennyi nagyböjti vasárnaphoz) saját prefációt ír elő a misszále. Ezekhez járulnak még a votív és „rituális” misék prefációi.

Az új prefációk egy része a pregregorián szakramentáriumokból lett felelevenítve, de a szerzők ezeket gyakran átírták, nem egyszer pedig új szöveget alkottak. A régi prefációk közül helyén maradt a karácsonyi, a húsvéti, és a Máriáról szóló (az újabbak közül: (Szent József, a halotti mise, Szentháromság vasárnapja) szövege. Kissé módosulva megmaradt a vízkereshti és az apostolok prefációja. A böjti prefáció a sorozat 4. helyére, a mennybementeli a 2. helyre került. A szenvedésről szóló prefáció átkerült *Exaltatio Crucis* ünnepére, a pünkösdi pedig a votív misék közé. (A Jézus Szíve-prefáció helyett új szöveg van.)

Mi lehet az oka annak, hogy a klasszikus római mise a pregregorián szakramentáriumokhoz képest szerény prefációkészletet mozgat? Úgy tűnik, az ok nem valamiféle dekadencia lehet, hanem egy megfontolt döntés. A mise könyörgései, főként a kollekták a liturgikus nap gondolatköréhez kapcsolódnak, a prefáció azonban, mint az eucharisztikus ima, a kánon bevezetése, elsősorban a mise központi cselekményéhez tartozik. A prefáció első és harmadik szakasza formulaszerű, állandóságra törekszik. Nemcsak stílus okból, hanem azért, mert éppen ez a szöveg fő tartalma. Először a hálaadásról beszél, Jézus Krisztuson keresztül adunk hálát, és Jézus Krisztuson keresztül egyesül liturgiánk az angyalok és a megdicsőült Egyház liturgiájával. Ez a *transitus*, a földi liturgiából a mennybe való átvitel kap hangot a *Sanctus*ban, mely egyrészt időtlen, hiszen a kerubok és a szeráfok a teremtés kezdete óta zengik, másrészt eszkatologikus (amint a Jelenések könyvének *Sanctusa* azt kifejezi). A prefációnak e fő tartalma nem függ a liturgikus év változásától, a kánonnal együtt akár lehetne a mise állandó része is. A változó rész csupán arra utal, hogy milyen különleges okunk van az adott időben a hálaadásra.

Minden liturgikus napnak megvan a maga szekrétája. De a klasszikus római rítusnak csak egy kánonja van, az minden misében azonos. A kettő között hangzik el a prefáció, amely mintegy közbenső helyen van a változó és az állandó között. Úgy gondolom, a római Egyház úgy kívánta, hogy a legszentebb eseményhez közeledve ne szóródjék szét a figyelem, hanem egyre inkább formulaszerűen jelenjék meg a központi tartalom. A prefáció így nézve számszerűségében is átmenet a szekréta és a kánon között.

Két struktúra áll tehát szemünk előtt: egyrészt a klasszikus római mise a maga kevés, hosszabb időn át érvényes prefációjával, másrészt a NO a sűrűn változó prefáció-készletével. Egyikre sem mondhatjuk, hogy elvetendő, de a római liturgia szellemének mégis jobban megfelel a hagyományos struktúra. Ha tehát a római rítus renovációjáról beszélünk, alapnak az MR1962-ben megjelenő, Róma által Európának átadott prefáció-elrendezésből kell kiindulnunk. Ennek az alapnak megtartása mellett pasztorális ok is szól. A *sokféle* prefációban sokféle, félő, hogy gyorsan eltűnő gondolatot fogad be a hívő. A hosszabb időn át, gyakrabban ismételt *kevesebb* prefációnak nagyobb a becsülete, jobban bevésszük az emberi elmébe, az emberek figyelmét ráirányítják a legfontosabb dolgokra, rájuk egy liturgikus hitoktatás is biztosan számíthat.

A prefációk számának gyarapítása azonban önmagában nem töri meg a római rítus folytonosságát. A *Summorum pontificum* motu proprio-hoz írt kísérőlevelében Benedek pápa ezt írja:

A római rítus gyakorlatának két formája egyébként is kölcsönösen gazdagíthatja egymást: az új szentek anyaga és néhány új prefáció beilleszthető és be is illesztendő a régi misekönyvbe.¹⁰⁸

Láttuk, hogy egy-egy prefációt még a XIX-XX. században is hozzáadtak az ősi hagyományokhoz. A Schott-misszáleban¹⁰⁹ már a zsinat előtt megjelent négy új prefáció (ádvent, Oltáriszentség, dedikáció, szentek). Nem feledhetjük a pregregorián szakramentáriumok tanúságát sem.

De a régi misszále néhány anomáliája is indokolja új prefációk felvételét. Egész ádventen át a Szentháromság prefációját imádkozza, Úrnapján a karácsonyi prefáció mondandó. Bármily szépen fogalmazza meg a dogmát a Szentháromság-prefáció, ez még nem indokolja, hogy minden vasárnap mondják, van prefáció Szent Józsefről, de nincs a római egyház más fontos szentjeinek ünnepére.

A prefációk számának szaporításánál mértéktartást kellene tanúsítani, hogy a római mise kialakult egyensúlyát megóvjuk. Úgy gondolom, ádventre, dedikáció ünnepére, az Oltáriszentségről, a vértanúkról, a szűzekről, bármely más szentről, az angyalokról szóló egy-egy prefáció hozzáadható lenne a jelenlegi készlethez. Ha ezen túl akarunk menni, Keresztelő Szent János, Péter és Pál, Nagyboldogasszony ünnepe jöhetne még szóba.

A közvasárnapok úgy kaphatnának új prefációt, hogy a Szentháromságról szóló se szoruljon vissza az év egyetlen napjára. Egy lehetőség kínálkozik: minden hó első vasárnapján (és amely hónapban öt vasárnap van, az utolsón) a Szentháromságról szóló prefációt imádkozzuk, további három prefáció pedig a hó 2–4. vasárnapjain olvasandó. Bár a hónap a miserítusban nem számít liturgikus időszaknak, a római zsolozsma az évközi időben így szervezi az olvasmányokat, responzóriumukat. Ezzel szerény változtatosság és nyugodt állandóság teremthető a vasárnapi prefációk rendjében.

108. „A Szentatya, XVI. Benedek pápa levele az egész világ püspökeihez az 1970-es reform előtti római liturgia használatáról szóló motu proprio bemutatásáról” (ford. RIHMÉR Zoltán), *Magyar Egyházzene* XIV (2007) 489–492. Online: Juventutem.hu/summorum-pontificum-motu-proprio-kiserolevel.

109. Anselm SCHOTT: *Das vollständige Römische Meßbuch*. Herder, Freiburg im Breisgau 1962.

Kétségtelen, hogy a *communis* prefáció csak a keret, a formula, mely magába fogadja a prefáció változó szövegét. Nyilván emiatt hagyta el az új misszálé. Meggondolandó azonban, amit a tekintélyes liturgiátörténész, Jungmann mond a kérdésről. Szerinte éppen azzal, hogy e prefációnak nincs középső, változó része, teljes érvényesülést enged a prefáció lényegi tartalmának: a Jézus Krisztuson keresztül való hálaadás és a mennyei liturgiába való bekapcsolódás gondolatának. Így, ami elsőre csak bevezető és befejező formulának látszott, megkapja méltóságát, s a figyelem teljesen erre a lényegre irányul. Úgy gondolom tehát, nem csak a római liturgia ezeréves folyamatos gyakorlata igazolja a *communis* prefáció megtartását, hanem erős liturgiai „logikája” is van. Miért ne lehetne azt az évközi idő ferális prefációjaként megtartani: rövidejével arányos lenne a köznaphoz, ugyanakkor azt szólaltatná meg napról-napra, ami a legfontosabb.

3. A KÁNON

Hagyományos és szinte általános értelmezése szerint a 'kánon' szó szabályt jelent, mértéket és törvényt... A szó első jelentése, mely az eucharisztikus misztérium ünneplésének valóban általánosan ismert és elfogadott, csaknem mindig egészében változatlan és változhatatlan főimádságát e szigorú szabályosság, mozdíthatatlan törvényesség értelmében jelöli.

Így kezdi Mezey László a római misekánonról írt alapvető tanulmányát.¹¹⁰ Bár, mint megmutatja a szónak ennél gazdagabb a jelentése, történelmileg is igazolt, hogy a kánont a római hagyomány a liturgia legtiszteltebb, legkötelezőbb, legállandóbb szövegének tekintette. Semmi nyoma annak, hogy a római liturgiában valaha többféle kánont használtak volna, melyben az egyetlen változó elem a *Communicantes* és a *Hanc igitur* kezdetű szakaszokba beillesztett egyetlen mondat néhány kiemelkedő ünnepen. De egy kánont ismer az ambrozián mise is, szóról szóra azonosat a római kánonnal.¹¹¹ A kánon rögtönzésére vonatkozó utalások (persze a rögtönzést itt nem XX. századi értelemben kell venni!), illetve az ún. Hyppolitus-kánon (talán csak vezérfonal) a római kánon előtörténetéhez tartozik.

A római misekánon teológiai, liturgiai, szerkezeti, fogalmazási, művészi tökéletességéről hatalmas irodalom szól. A szöveget a legkisebb részletéig kielemezték a liturgiátörténet, irodalom, patrisztika tudósai — és a liturgiamagyarázó spirituális irodalom is. Erről beszélni semmiképpen sem lehet a jelen könyv feladata. Az irodalomban olvasható egy megfigyelést azonban hasznos lesz emlékezetünkbe idézni. Sokan és sokszor dicsérték a kánon szimmetrikus felépítésének szépségét. Közepén állnak a krisztusi alapító szavak,

110. „A római misekánon”, *Magyar Egyházzene* III (1996) 277–286.

111. Csupán a felsorolt szentek névsora bővebb, s a krisztusi parancsot foglalja e kánon terjedelmesebb keretbe: *Mandans quoque, et dicens ad eos: Hæc quotiescumque feceritis, in meam commemorationem facietis: mortem meam predicabitis, resurrectionem meam annuntiabitis, adventum meum sperabitis, donec iterum de cælis veniam ad vos.* Feltehetően erre a papi szövegre gondolva fogalmazták meg az új kánonok szerkesztői a közösség akklamációját.

az átváltoztatás igéi, ezt az áldozat felajánlására vonatkozó imádságok veszik körül. Távolságban könyörgő megemlékezéseket mond a pap (az átváltoztatás előtt az Egyházzal és vezetőiről, az élőkről és a szentekről, utána a holtakról, az oltárnál szolgálókról és a szentek másik csoportjáról emlékezik meg), a szélső keretet pedig az adja, hogy a Krisztus által fordul az Atyához, a *clementissimus Pater*hez: a kánon elején könyörgéssel (*Te igitur, clementissime Pater, per Jesum Christum, Filium tuum, Dominum nostrum supplices rogamus ac petimus*), annak végén pedig egy „mindenhatóság-formulát” idézve, dicsőítéssel (*Per ipsum... est tibi Patri omnipotenti... omnis honor et gloria*).

Azt hiszem, nemcsak esztétikai, mondhatni drámai szempontból figyelemreméltó ez a felépítés, az átváltoztatáshoz való „felvezetés”. Kérdezhetjük, miért kell kétfelé osztani a megemlékezéseket, s miért nem az átváltoztatás után, az Üdvözítő valós jelenlétében hangzanak el azok mind együtt? Valószínűleg azért, mert az Egyház bölcsen, de nem pusztán racionalitással rendezte el a liturgiát, s az egész kánont egyetlen egységnek tekintette. A kánon a maga egészében tartalmazza a hálaadást, megemlékezést, engesztelést, áldozatbemutatót és konszekrációt.

A NO-oban megszűnt a római kánon változhatatlansága. Ugyan magában a kánonban csak kevés módosítás történt, de három másik kánon társaságába került, és sokféle okból kevés esélye volt arra, hogy a nyomtatás szerinti első helye az életben is érvényesüljön. Nem feladatunk most e kánonokat dicsérni vagy bírálni. Azt talán érdemes elmondani, hogy a valóságban használt 2. és 3. kánonban a konszekráció néhány átkötő szó után azonnal a *Sanctus* után következik, tehát a kánon szimmetrikus elrendezése, a konszekráció mintegy beágyazása a különféle imádságokba megszűnt. Igaz, hogy ezt igazolni lehetne a bizánci liturgiával. De annak e részben más a szerkezete. A kerubénektől terjedelmes rész vezet a prefációig, sőt a konszekráció előkészítéséhez tartozik a *Credo* is (mely közben a pap már a kenyér és bor fölött tartja a szent szindont!). Vagyis a konszekráció ott is egy hosszabb imádságciklusba ágyazódik bele.

De nem ez az igazi probléma az új kánonokkal. Azt, hogy a római kánon megszűnt egyetlen és változhatatlan szöveg lenni, sokan mintegy biztatásnak vették új és új kánonok megszerkesztésére. Ha egy kánon van, akkor az olyan kiváltságos szent szöveg, mint például az Úr imája (mely egyébként Nagy Szent Gergely nyilatkozata szerint maga is a kánonnal áll kapcsolatban, s nem az áldozást előkészítő „asztali ima”). Ha négy kánon van, akkor lehet hét is, ha hét kánon van, akkor lehet tizenhét is! E kánonok egy része a misszale új kiadásába római kezdeményezésre került be, de kánonok szerkesztésébe fogtak a helyi egyházak is, melyeket azután a római tisztviselők elfogadtak — akár, mert reformstílusukkal összhangban voltak, akár, mert nem akarták a beküldőket megsérteni. Mindenesetre az új és új kánonok egyre gyatrábbak lettek, a római rítus szellemétől egyre távolodtak.

Azok számára, akik a klasszikus mise visszaállítását várták és most üdvözlik, nem sok kérdés merülhet fel a kánon tekintetében. Nyilván úgy gondolják, hogy ha valamiben őrizni kell a hagyomány folytonosságát, akkor az éppen a kánon. Úgy kell azt tehát mondani, ahogy a római misekönyvekben a legkorábbi idők óta találjuk, változatlanul és mindig azonosan.

Én mégis úgy gondolom, hogy a NO-ban történt egy-két olyan változás, mely nemcsak hasznos, de belefér az organikus fejlődés kategóriájába.

Mint tudjuk, a *mysterium fidei* kifejezés később került be a bor átváltoztató szövegébe, s némileg meg is töri a krisztusi alapító-átváltoztató szavak folyamatosságát. Krisztus nem használt és nem is használhatott ilyen kifejezést, ez idegen test a konzekráló szavakban. Ugyanakkor ez az Egyház tisztelereméltő öröksége, mintegy tiszteletteljes „kézmozdulata”, amellyel rámutat a Legszentebbre. Úgy gondolom tehát, a két szónak a konzekrációs szövegből való kiemelése, és az imént az ambrozián misében is elénekelt szentpáli szavak responzumszerű hozzáfűzése szerencsés gondolat, amit az „organikus fejlődés” jegyében bele lehetne vezetni a klasszikus római misébe.

A másik, szintén helyeselhető újítás a kánon végén álló doxológia éneklése (vagy hangos mondása). Ez a kánon befejezését ünnepélyesebbé teszi, a csend zártságából ezzel lép ki a pap a hívők felé. Egyben a régi misében az Úr imája előtt énekelt — kissé sután ható — *Per omnia secula seculorum* ezzel értelmet kap.

Félve beszélek a harmadik lehetséges újításról, mert a római mise barátai ezt bizonyára ellenezni fogják. Bár a római misehagyomány valóban csak egyetlen kánont ismert, s ennek a kánonnak vissza kell nyernie méltó helyét, egyetlen hétköznapi alternatív kánon (akár a jelenlegi „harmadik” kánon) bevezetése még beleférne az „organikus fejlődés” fogalmába. Gyakorlatilag két rítusformát használ a bizánci liturgia is. A hétköznapi bizonyos fokú, de nem túlzott egyszerűsége még ki is emeli a vásár- és ünnepnapokon imádkozott hagyományos kánon ünnepélyes méltóságát. A római kánon kötelezően és mindig azonosan, teljes terjedelmében lenne jelen, mondjuk, a *memoria primæ classis* és annál magasabb rangú napokon, továbbá bármikor mondható lenne az ennél alacsonyabb rangú napokon, így hűségesek maradnánk a római szellemhez, de egy némileg rövidebb kánonnal megkönnyítenénk a pap és hívők mindennapi „kismiséjének” celebrálását.

E csekély módosításoknál azonban fontosabb az, hogy a hívek kezébe a kánonszövegek tökéletes fordítása kerüljön. Akkor megkívánható lenne az is, ami a régi misét választók számára természetes: a kánon a misének azon része, amely a latin primátusát a liturgiában elsősorban és evidensen fenntartja.

IX. Az Ordo missæ

A hívők, de még a papok és a liturgiáról beszélők nagy része számára is a zsinat utáni reform elsősorban az *Ordo missæ* (OM) változását jelentette. Most már nem beszélve a nyelvről és a misézés irányáról, a felajánlási imádságok, az ún. hívők könyörgése, a békecsók, a pap térdhajtásai, egyes fohászok egyszeri vagy többszöri elmondása, a kézbe áldoztatás, és állva áldozás és hasonlóak voltak a legszembetűnőbb különbségek. Holott ezek egy része (például az áldozási szokások) nem a zsinat döntésén, még csak nem is a zsinatot követő előírásokon múltott, inkább egyfajta zsinatinak nevezett hangulat terméke volt. Egyébként pedig a liturgiának szinte minden részében radikálisabb változások történtek, s az OM ehhez képest lényegében a régi maradt. Azt kell tehát most megfontolnunk, szükség van-e (volt-e) a zsinat által kívánatosnak tartott változásokra, „organikus fejlődésre” a mise menetében, vissza kell-e térnünk mindenben az MR1962-höz (vagy a misszále még korábbi változataihoz), ahhoz, hogy „mind az egészséges hagyomány megőriztessék, mind lehetőség nyíljen a jogos haladás számára” (LK 23).

Az OM-nek három elemét kell megkülönböztetnünk: 1. a mise szerkezete, 2. a mise állandó szövegei, 3. az *ars celebrandi*, a misében előírt mozgásokra, mozdulatokra, jelekre, testtartásokra vonatkozó rubrikák. Először röviden e harmadikról fogunk most beszélni, azután részről részre haladva vesszük szemügyre a mise menetét az első és második szempont szerint.

Minden kultusz, a legősibbektől a legmodernebbig igénybe veszi a test bevonását az istentiszteletbe: a testtartások, mozdulatok szabályait, és az istentiszteleti tárgyakkal való szabályozott testi kapcsolatot. A mozgások e kultúrája, azok stílusa jellemző az adott vallás lelkiségére, mondhatni lélektanára, sőt teológiájára. Így van ez a római rítus gazdag ceremóniális hagyatékával is. Stílust képviselnek, egyben kifejezik azon szavak vagy cselekmények lényegét, amelyekhez kapcsolódnak.

A tridenti rítus által hozzánk közvetített hagyományos mozgásoknak azonban napjainkban van még egy jelentőségük: szerepük a papi lelkület formálásában. E mozgások többsége nem a népnek szól. Értelmük csak akkor van, ha a pap hisz abban, hogy Isten előtt teljesít olyan szolgálatot, amely ugyan alapvetően szellemi, de megjelenésében fizikai is. Az a pap, aki összeszedetten és a rubrikáknak megfelelően végzi e mozgásokat vagy veszi fel a testtartásokat, kéztartásokat, rákényszerül arra, hogy lelkileg is „benn maradjon a szentélyben”.

Idéznünk kell itt a római ceremóniák egyik legjobb ismerőjének, Adrian Fortescue-nek a szavait:

Ha egy kívülről a ceremóniák leírását olvassa, talán az lesz első benyomása róluk, hogy azok elképesztően komplikáltak. Valójában sokkal kevésbé, mint látszik. Általában a cselekmények sokkal kevésbé szembetűnőek, mint ha szavakba foglaljuk őket. A legtöbb katolikus, amikor templomba megy, alig vesz észre ezekből a dolgokból valamit. A segédkezők, ministránsok, akik folyamatosan végzik ezeket, annyira megszokják a hosszan tartó gyakorlással, hogy gondolkodás nélkül tudják vé-

gezni őket. Ha valaki leírná annak módját, hogyan kelünk föl reggel, hogyan esszük ebédünket, az egy rendkívül komplikált rituálét eredményezne... Érdekes megjegyezni, hogy minél pontosabban, részletezőbbek a rubrikák, annál kevésbé komplikáltak a megvalósítás során. Ha mindenki pontosan tudja, mit kell tennie, ha mind megegyeznek, és a maguk szerepét hűségesen és csendben elvégzik, a ceremónia hatása összehasonlíthatatlanul nyugodtabb lesz, mint ha kétség, zavar, vita van körülöttük...¹¹²

Mindezt azért mondjuk, mert azt gondoljuk, hogy a római rítus bevett ceremóniáit meg kell tartani, illetve vissza kell állítani. Meggondolandó azonban, hogy éppen Fortescue, e ceremóniák szakértője mondja ezt is:

Talán elismerhető, hogy bizonyos mértékű egyszerűsítésre szükség van. Most [és ezt közel száz évvel ezelőtt írja!] a liturgikus reform a levegőben van, s remélhetjük, ez irányban lesz valami változás. A római rítus fő vonása mindig is a mértéktartó egyszerűség volt. Ma is ez jellemzi, ha összehasonlítjuk a pompázatos keleti rítusokkal.¹¹³

Az általa felhozott példák azonban valóban jelentéktelen kis módosítások (például a *solita osculával* vagy a püspöki mise bizonyos ceremónáival kapcsolatban), és nem vonják kétségbe a kereszttetések, kéztartások, az átváltoztatás utáni ujjtartás szabályainak fontosságát. A lehető vagy kívánatos egyszerűsítések dolgában azonban — nem lévén szakértő — nem tudok véleményt alkotni.

I. A LÉPCSŐIMA

A lépcsőima a pap magánimája, s így a római misének járulékos része. Voltaképpen annak az imádságsorozatnak a befejezése, mellyel a pap a sekrestyében felkészül a misére, beöltözik szertartási ruházatába, majd az oltárhoz járulás közben, végül az oda való megérkezésekor mond.

Az előkészületi imádságot a mai papok nagy többsége elhanyagolja. Ennek az imádságnak az a rendeltetése, hogy a papot, aki fizikai és lelki értelemben az utcáról megérkezik a templomba, lecsendesítse, először kitörölje fejéből a világi gondokat és gondolatokat, majd egész elméjét Istenre és a szent szolgálatra fordítsa. Ilyen szempontból majdnem mindegy, miből áll ez az imádság: a fontos az, hogy elég időt hagyjon az ember egész mentalitásának „átállítására”.

Ha a papi lelkiségre ezek az imádságok mindig is jó hatással voltak, akkor ma éppen séggel gyógyító hatásúak. Ha a pap dolga a misén annyi lenne, hogy az emberekhez szóljon, elegendő lenne egy rövid fohászt mondani a sikeres szereplésért. De ha a pap

112. Adrian FORTESCUE: *Ceremonies of the Roman Rite Described*. Burns & Oates, London 1932. xviii–xix. Teljes terjedelemben elérhető online: Archive.org/stream/ceremoniesofrom00fort#page/n23/mode/2up

113. *Uo.*, xix.

egy objektíve hatékony szent szolgálatra készül, akkor egész lényét erre kell fölhangolnia. Az imádság nemcsak a tudat szintjén, de a pap egész egzisztenciájával megérteti, hogy most nem a nép előtt, hanem Isten előtt fog állani, s ott fog szolgálni — önmagáért, az Egyházért és a népért: *pro omnibus circumstantibus sed et pro omnibus fidelibus Christianis vivis atque defunctis, ut mihi et illis proficiat ad salutem in vitam æternam*. Egy egész papi generációt mentene meg hivatásának félreértésétől, ha használatba venné a hagyományos *præparatio ad missamot*!

A lépcsőima tehát ennek az imádságsorozatnak a befejezése, amit a pap akár mondhatna a sekrestyében, vagy helyettesíthetne más, hasonló imádsággal. Valóban, a római mise kezdetekor ezek az imádságok még nem voltak kialakulva.

De valamilyen értelemben mégis a római mise ősfarmájához tartoznak. Az *Ordo Romanus* (OR) I. leírása szerint a pápa az oltárhoz megérkezve magában imádkozik, s ennek végeztével ad jelet az énekvezetőnek, hogy az introitust befejezzék, s ő a kollektával megkezdje a misét. Az ősi formát látjuk nagypénteken: a pap és kísérete az oltár előtt leborulva imádkozik, majd felkelve a kollektával kezdi a misét. A fontos tehát nem is az, hogy a 42. zsoltár alkalmas-e a mise megkezdésére, hanem hogy a pap az oltárhoz megérkezve, mielőtt felmegy az oltár magaslatára, néhány percet imádságban töltsön, „szedje össze magát” ebben az imádságban. Tartalma szerint ez az imádság a pap bűneinek bocsánatáért könyörög, azt kéri, hogy tisztán léphessen a szentek szentjébe.

Kétségtelen, hogy a 42. zsoltár csak az antifónaként kiemelt verse miatt került e helyre. Az is tény, hogy a bűnvallás szövege még a középkorban sem állandósult, s azt (úzusonként különböző módon) a zsoltárokból vett versek vezették be. Ilyenek voltak például, amikor megindult az oltár felé: *Vias tuas Domine demonstra mihi et semitas tuas edoce me. Emittere Spiritum tuum et creabuntur et renovabis faciem terræ*. A *Confiteor* előtt: *Confitemini Domino quoniam bonus. Quoniam in sæculum misericordia eius*. A *Confiteor* után: *Peccavimus cum patribus nostris, iniuste egimus, iniquitatem fecimus. Sacerdotes tui induantur iustitiam, et sancti tui exsultent*. Vagy a fohászokból: *Presta quæsumus, omnipotens Deus, ut reatus nostri confessio indulgentiam percipere valeat delictorum*. Ezek sorába iktatódik be az *Aufer a nobis...* és az *Oramus te Domine ut per merita...* is, amit a pap a tridenti misében az oltárhoz felmenve imádkozik.

Mindebből az a tanulság, hogy lépcsőimádságra szükség van, abban a *Confiteor* megtartandó. Azt hiszem, nem helyes, hogy az új szövegében az első részből kimaradtak a szentek. Ha ugyanis gyóno *vobis fratres*, akkor hinnünk kell annyira a szentek egységének tanában, hogy vallomásunk a szentek színe előtt is történik, és éppen Mária, a *refugium peccatorum*, az ítélet angyala, Mihály, a bűnbánatot hirdető Keresztelő János és a kulcsok hatalmán őrökődő Péter apostol színe előtt. Az új OM régi szövegek alapján bővítette ki a szöveget az *omissionéval*, s ezt nagyon is helyénvalónak tarthatjuk. A lépcsőima tridenti formájának megtartása mellett nem elképzelhetetlen, hogy a pap alternatív formaként helyette a régi zsoltárvers-válogatásra emlékeztető *precest* mondhasson a *Confiteor* előtt.

Másfelől le kell szögeznünk, hogy a lépcsőima nem a hívők imádsága, a hívők a lépcsőima közben az introitust éneklik vagy hallgatják. Hírek szerint a bizottság az egészet el akarta hagyni, s csak VI. Pál kívánságára — aki félt attól, hogy a bűnbánat gondolata

kimarad a miséből — lett belőle nyilvános *actus penitentialis* (amit egyesek, félreértve a megelőző *monitiót*, tényleges lelkiismeretvizsgálattal akarnak kibővíteni). És valóban: ha a lépcsőima a régi misében ismét a pap magánimádságává válik, hol lesz a közös bűnbánattartás helye? Erre a kérdésre a következő pontban válaszolunk.

2. ASPERGES ÉS ACTUS PÆNITENTIALIS

Tegyük világosan különbséget: a lépcsőima nem a szentmise részét alkotó bűnbánati cselekmény, még ha ebből fejlesztette is ki az *actus penitentialis* az új OM. A lépcsőimában a papnak kifejezetten a szent szolgálathoz szükséges tisztulás iránti vágya fejeződik ki. Mi tehát a misének a tényleges, a közösséget érintő bűnbánati része? Bár a bűnbánat szelleme átjárja az egész liturgiát, és egyes könyörgésekben, szövegekben az erős hangsúlyt kap, azt kell mondanunk, hogy a misének ilyen része nincs. Mégpedig azért nincs, mert a bűnbánattartást a mise *előtt* kell elvégezni, a misét egy megtisztult közösség kezdi el:

Az Úr napján gyűljetek egybe, törjétek meg a kenyeret és adjatok hálát. Előtte tegyetek bűnvalómást, hogy tiszta legyen áldozatotok. (Didakhé XIV,1)

Ha nem így lenne, miként magyaráznánk, hogy amikor a mise előtt valamely más szertartás van, akkor a NO szerint az *actus penitentialis* elmarad? Ilyenkor nincs szükség bűnbánatra?! És miért kezdődik a szertartás nagypénteken a kollektával? Éppen azon a napon el lehet hagyni a bűnbánattartást? A híveket tehát meg kell tanítani arra, hogy indítsák fel a bűnbánatot akár még otthon, a misére készülve, vagy a templomba belépve, a keresztség használatakor, vagy amikor a mise megkezdése előtt csendes imádságot végeznek. Ha pedig szükséges, a mise előtt gyónjanak meg. A papnak mint egyszerű embernek ugyanígy kell bűnbánatot tartania. Amikor ő a mise előtt vagy közben saját bűnös volta miatt könyörög, bűnbánati imádságokat (ún. apologiákat) mond, akkor részben a szolgáló papságtól különlegesen megkívánt tisztaság szellemét ápolja magában,¹¹⁴ részben pedig a szentmisének mint *engesztelő* áldozatnak gyümölcseit kéri le magára és a hívekre.¹¹⁵

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mise előtti tisztító szertartás ne lehetne közösségi cselekmény. Van ilyen, bár nem pótolja az egyéni bűnbánattartást. Ennek valóban liturgikus formája az *Asperges*, a szenteltvízzel való meghintés, közben az *Asperges* antifóna és az 50. zsoltár éneklése. A látható jel alkalmazása nyomatékosabbá teszi ennek a bűnbánati imádságnak a liturgikus jellegét, amellet hangsúlyozza a kapcsolatot a keresztség,

114. *Sacerdotes Domini incensum et panem offerunt Deo, et ideo sancti erunt Deo suo, et non polluet nomen eius* – mondja az úrnapi offertórium.

115. *Quam ego indignus famulus tuus offero tibi... pro innumerabilibus peccatis et offensionibus et negligentis meis, et pro omnibus circumstantibus...* – mondja a pap a felajánló magánimádságában (*Suscipe, sancte Pater*).

és a „könnyek keresztsége”, vagyis a bűnbánat között. Ez a liturgikus akció valóban megelőzi a misét, hiszen a pap nem kazulában végzi, a régi szertartáskönyvek is a misétől elválasztva írják le, sőt a középkorban a misétől még a rendszeres hetenkénti körmenet is elválasztotta.

Az *Asperges* a NO behelyezte a misébe, az *actus pœnitentialis* helyére, igen furcsa konstrukciót hozva létre ily módon. Gondoljuk meg, hogy például karácsonykor ünnepélyes bevonulás közben elénekelnénk a *Puer natus* introitust, s azután kezdenénk el énekelni a bűnánati zsoltárt.

Az *Asperges* visszaállítása megfelelne a római liturgia hagyományainak. Sőt, ki lehetne terjeszteni a plébániákon túl valamennyi templomra, és az egyetlen főmisén kívül engedélyezni lehetne más, nagyobb hívőssereg által látogatott miséken. Nem nyújtja meg a mise idejét, hiszen a hagyományos misében nincsenek külön hangos bűnbánati imádságok.

De némi probléma az AO felélesztésekor is lehet az *Asperges*szel és az introitussal. Miképpen lesz bevonulási ének az introitus, ha előtte *Asperges* éneklünk? A kettő megcserélése ellenkezik a szabályokkal is, a liturgia logikájával is. Vagy legyen néma a bevonulás, és az introitust énekeljük a pap átöltözése (a pluviale levétele és a kazula felvétele, majd a pap lépcsőimája közben)?

Véleményem szerint a megoldás a kettő világos elválasztása. A pap jöjjön be rövid úton a sekrestyéből, csupán egyetlen ministránssal (akár csak albában és stólával), végezze el az *Asperges*, majd a sekrestyében öltse fel a miseruhákat és vonuljon be a teljes aszisztenciával (a hosszabb úton) a mise megkezdésére. Nem hiszem, hogy teológiai akadály lenne annak, ha ezt a szentelményt nem is a pap, hanem — ha van — felszentelt diakonus osztaná.

Az *Asperges* elé beiktatható lenne a NO-ból a kereszttetés és az *Agnoscamus* felszólítás. Mivel az nem lelkiismeretvizsgálatra hív, hanem csak bűnös voltunk beismerésére, a felszólítás után azonnal intonálhatná az antifónát. A befejezésnél viszont a római mise könyörgése (eredetileg házszentelés) helyett megfelelőbb lenne a sok középkori kéziratban olvasható következő könyörgés:

℣. Osténde nobis, Dómine, misericórdiam tuam.

℟. Et salutáre tuum da nobis.

℣. Dómine, exáudi orátióem meam.

℟. Et clamor meus ad te véniat.

℣. Dóminus vobíscum.

℟. Et cum spírítu tuo.

Orémus.

Præsta nobis, quæsumus, Dómine, per huius creatúræ aspersionem sanitátem mentis, integritátem córporis, tutélam salutis, securitátem spei, corroboratióem fidei. Per Christum Dóminum nostrum. ℟. Amen.

(A hívéti időben:)

Concéde, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui festa Paschália [*vagy: Dómini nostri Iesu Christi ascensionis sollémnia; vagy: sollemnitatem doni sancti Spiritus*] cólimus, cælestibus desidériis accénsi, fontem vitæ sitiámus, Iesum Christum Dóminum nostrum, qui vivit et regnat in sæcula sæculórum. R̃. Amen.

De mi legyen a többi, kevésbé ünnepélyes misében? A bűnbánat előkészületi jellegének az felelne meg, ha a hívek még a pap bevonulása előtt a diákonus, egy ministráns, a kántor (vagy a kazulát még fel nem öltött pap) vezetésével közösen elimádkoznák a *Confiteort*. Ügyelni kellene természetesen arra, hogy az előimádkozó szerepe semmiben se emlékeztessen a papéra. Lehetséges lenne, hogy a hívek üdvözlése után röviden bejelentené a liturgikus napot, technikai eligazítást adna (például az ima- és énekkönyvek használatáról), majd elkezdené a *Confiteort*, amit a hívek a *Misereatur... perducatur ad vitam æternam amen* fohással zárnak. A ministráns akár már az imádság közben távozhat, hiszen ő úgyszólván a lépcsőimában fogja elmondani a *Confiteort*. Ezután akár még egy gyülekező népének is elhangozhat, majd az introitussal megkezdődik a bevonulás.

3. INTROITUS, KYRIE, GLORIA, KOLLEKTA

A bevonulás és a lépcsőima közben a II. rész 7. fejezete utolsó alfejezetében („A propriumének végzésének módjai”) mondtak szerint a gyülekezet és/vagy az előénekesek az introitust éneklik. Ha erre nem képesek, énekelhetnek népének, vagy kísérheti a bevonulást az orgona, de ebben az esetben a lépcsőima után a pap a hívekkel (vagy legalább a ministránsokkal) együtt fennhangon elrecitálja annak szövegét.

A lépcsőima elvégzése után a pap a római miserendnek megfelelően felmegy az oltárhoz, megcsókolja, megtömjénezi, majd az oltár jobb oldalán halkán maga is elimádkozza az introitust. (Ha az introitust nem énekeltek, akkor ezen a helyen kell azt fennhangon recitálni.)

Az introitushoz közvetlenül kapcsolódik a *Kyrie*, majd a *Gloria*. A *Kyrie*hez a helyi egyházak tropusokat adhatnak. Ha a *Gloriát* latinul éneklik, a pap csatlakozhat a gyülekezethez. Ha viszont anyanyelven énekelnék, akkor a pap köteles közben latinul elimádkozni. A híveknek kiosztott szövegbe be kell írni a szabályos fejhajtásokat és keresztvetést, hogy a pappal együtt végezhesék. A többszólamú *Gloria* éneklése alatt a pap a szabályoknak megfelelően a székhéhez mehet, és leülhet.

A kollektát a pap az oltárnál latinul recitálja vagy fennhangon (*sine populo* misékben: félhangosan) olvassa. A szöveg (pontos!) fordítását minden esetben a hívek elé kell adni. A kollektát a gyülekezet állva, illetve az előírt napokon térdelve hallgatja. Az előírt napokon a *Flectamus génua — Leváte* párost anyanyelven is mondhatja a pap vagy szerpap, s a mozdulatokat a gyülekezet a moníciónak megfelelően végzi.

A kollekták száma tekintetében mértéktartó középutat javasolnék. A nagy számú előírt időszak vagy votív könyörgést már a zsinat előtt eltörölték, s ezek visszaállítását nem is javasolnám. De a főkönyörgés után egyetlen kommemorációs könyörgés (rövid konklúzióval!) helyénvaló lenne, hogy a saját misével nem ünnepelt szentről megemlékez-

zünk. E könyörgés helyén a pap szükség esetén mondhat valamely szándékra is egyetlen könyörgést. Nem hiszem, hogy ez a rövid hozzáadás árnyékba helyezné a napi mise főkönyörgését.

4. AZ IGLITURGIA

Az evangélium előtt a római rítus általános rendjének megfelelően egy olvasmányt (a szentleckét) olvasunk, kivéve ádventtől pünkösdig a vasárnapokat, amikor a szentlecke előtt ószövetségi (a húsvéti időben: újszövetségi) olvasmány hangzik el. Az olvasmányok kijelöléséről lásd fentebb, a II. rész 6. fejezetét.

A római *missa cantata*, *missa solemnis* és *missa lecta* olvasmánnyal kapcsolatos rubrikáit követni kell. Az olvasmányt latinul általában az oltár felé fordulva recitálja/olvassa a szubdiákonus (lektor) vagy a pap. Az SP motu proprio által engedélyezett anyanyelvű olvasásnál a hívek felé fordulva egy legilénél (melynek nem kell beépítettnek lennie, lehet csak az olvasmány idejére behelyezett könnyebb állvány). Különösen a *missa cantata*-ban igen helyeselhető a kétnyelvű olvasmányrecitálás: a latint ekkor is recitálhatja a szubdiákonus (vagy a pap) az oltár felé fordulva, míg a lektor megismétli anyanyelven, a nép felé fordulva. A középkorban is szokásos volt, egyes keleti egyházakban ma is az, hogy az olvasmányt mondatonként fordítják. Legalábbis kísérleti engedélyezésre érdemes volna! Ha az olvasmányt szubdiákonus vagy lektor olvassa, a pap ülve hallgatja.

A graduálét vagy kórus/szókola éneklő helyéről, vagy pszalmista a legilétől. Ha viszont a *psalmus responsorius* formát választjuk, az előénekes a szentélyrácstól éneklő a zsoltárverseket és vezeti a gyülekezet refrénénekét.

Ha az evangélium előtt csak egy olvasmány van, az alleluját — ha van — az azt megelőző graduálhoz (*psalmus responsorius*) kell csatlakoztatni.

Ad libitum minden nagyobb ünnepen és ünnepi időben engedélyezett a szekvencia éneklése az egyetemes kiadás illetve a helyi úzus szerint (lásd erről a II. rész 1. és 7. fejezetét). A szekvenciát úgy kell énekelteni, hogy alternatív jellege kidomborodjék. Lehetőséges váltakozási formák:

előénekes és kar
két félkórus
felnőttek és gyermekek (vagy: felnőttek/gyerekek és tutti)
kisebb és nagyobb kórus
kántor (vagy előénekesek) és gyülekezet
két szólista

A pap az olvasmányközi énekek alatt ül, csak az alleluja megismétlésére vagy a szekvencia utolsó verspárjára áll fel, és vonul az evangéliumolvasás helyére. A *Munda cor* és *Dominus sit* fohászok ismét a pap magánimái (*apologia*) közé tartozik. Ezeket tehát nem kell az evangélium olvasójának hangosan mondani. Pszichológiailag is nagyon hasznos, ha a papnak vannak csendes imádságai, ezek újból és újból megerősítik benne azt a lel-

kiállapotot, hogy ő az Isten színe előtt áll, hozzá beszél, és nem szüntelenül a népeket okítja.

Ha diakonus recitálja az evangéliumot, a rubrikák előírásait kell követni. A pap ilyenkor a szedilénél hallgathatja az evangéliumolvasást. A celebráns az evangéliumot olvashatja az oltár evangéliumoldalánál vagy az ambótól.

A homília nem lehet hosszabb 10-12 percnél. A római szabályok szerint szóljon a napi mise szövegeiről, esetleg bibliai szövegről vagy adjon dogmatikai tanítást. Minden esetben maradjon meg a szöveg közvetlen, az egyházi hagyománynak megfelelő magyarázatánál. Őrizze meg a liturgia stílusát, emelkedettségét, ne szálljon le a népszerűség kedvéért a kiszínezett példázatok, anekdoták, történetek elmesélésének szintjére. Legyen a beszéd tekintettel a hallgatóságra, de ne váljék köznapivá. Ne legyen túldíszített, kerülje a modorosságokat. Ám az egyházatyák példája szerint a mértéktartó retorikusság méltó a téma nagyságához. Nem ajánlhatunk a szónoknak jobbat, mint hogy olvassa az egyházatyák prédikációit, Benedek pápa homíliáit, és kerülje mindazt, ami ehhez a normához képest idegen test lenne a beszédben. Legyen az igehirdető felkészült, írja meg előre a szövegét, de legalábbis készítsen gondos vázlatot, hogy az elkalandozástól és a terjengősségtől megóvja magát és hallgatóit.

5. AZ ORATIO UNIVERSALIS PROBLÉMÁI

A zsinati konstitúció írja elő (LK 53):

A misébe (különösen vasárnapokon és parancsolt ünnepeken) újra vezessék be az általános imádságot (*oratio communis*), azaz a hívők részvételével végezzenek könyörgéseket az Anyaszentegyházért, a közhatalmat gyakorlókért, a bajban lévőkért, minden emberért, az egész világ üdvösségéért.

A felsorolás az 1T2,1–2-t visszhangozza.

A római mise egyetlen konkrét dokumentumában sem találunk ilyen imádságot. Kétségtelen azonban, hogy az első századok (nem római) forrásaiban van utalás és szövegidézet is a katekumenek elbocsátásához kapcsolódó fohászkodásokról. A keleti egyház liturgiáját teljesen átszövik az ilyen ekténiák, sőt az ambrozián mise is őrzi nyomait a nagyböjti misékben. Azt mondhatjuk tehát, hogy elhagyása megfelel a római rítusnak, de bevezetése nem ellenkezik a régi keresztény liturgiai hagyománnyal.

A nagy baj nem is az egyetemes könyörgések bevezetése volt, hanem annak teljes félreértése és meghamisítása. Az *oratio fidelium* kifejezést, amely valójában arra utal, hogy az esdekléseket a *hívekért* és hívek litániás felkiáltásával kiegészítve végzi az Egyház, úgy értelmezték, hogy benne mintegy a híveknek kell hangot kapniuk. Mivel itt az Egyház csak mintákat adott, de egyébként teljesen szabadjára engedte a helyi egyházakat, sőt az egyes papokat, az egész mise leginkább aliturgikus része jött létre az utóbbi évtizedekben. Magát a szöveget nézve két módszer terjedt el. Vagy pasztoráló papok gyártottak terjengős, didaktikus célú, az imádság feladatától messze elkalandozó szövegeket, melyek mindarra kiterjednek, ami fogalmazóiknak az evangéliumról éppen eszébe jutott,

és arra is, ami nem. Közhelyek, társadalmi gondok, imádságnak álcázott didaktikus intelmek, a homília témáinak zanzás ismétlése, hétköznapi banalitások hangzanak itt el, mindez a liturgiától igen távol álló stílusban. A másik módszer: a híveket biztatják arra, hogy saját maguk fogalmazzanak meg mindenféle szubjektív óhajokat, s a közösség azokra mondja rá a *Te rogamus audi nost*. Formailag pedig: ez az egykor fegyelmezett, mindig a diakonus vezetésével végzett litánia szétmállott, s a papok nagy része akkor érzi a „pasztorális” sikert, ha sikerült egy nagymamát, egy munkást, egy professzort, egy óvodást, egy elváltat és egy tinédzsert kirángatni a padokból, s azok felvonultatását tenni a liturgia eseményévé. Úgy gondolják, így lesz az ekténia a „hívek” könyörgésévé...

A római rítus barátainak nem kell mondanunk, hogy ez botrány: a zsinat akaratának meghamisítása, a liturgikus szellem megromlásának világos jele is, mindennapos újratáplálója is. Nem csodálkozom, ha az SP motu proprio felhatalmazásával élők fejében meg sem fordul a gondolat, hogy a klasszikus római misébe ilyesfélét beengedjenek.

De nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a zsinati dokumentum nem a Bugnini-liturgia számára adott irányelveket, hanem ennek a klasszikus római misének a megőrzésére, gazdagítására, fejlesztésére készült. Ha szigorúan értelmezzük, akkor úgy kell gondolnunk, hogy a zsinati atyák arról beszélnek a zsinat során, amit az 1962-es misszáléba be kell vezetni, és semmi többről. Így mégis érdemes megfontolnunk, lehet-e ott helye az ősi ektániának úgy, hogy vele nem romboljuk le a mise szerkezetét, és nem sértjük annak szellemiségét sem. Mivel itt nem újításról, hanem egy elfeledett (bár Rómában talán sohasem gyakorolt) ősi keresztény liturgikus szokás felújításáról van szó, ennek a régi hagyománynak szavát kell meghallgatnunk ahhoz, hogy helyes döntést hozzunk.

Mikor, kik, hol és mit? Ha ezekre kérdésekre helyes feleletet adunk, akkor úgy vélem, beilleszthető ez az ekténia/litánia a római misébe is.

Mikor? A liturgikus konstitúció azt mondja: „különösen vasárnapokon és parancsolt ünnepeken”. Ha megelégednénk e nagyobb közösséget összegyűjtő liturgikus alkalmakkal, máris elkerülnénk annak látszatát, hogy szinte a mise legfontosabb részévé lépett elő ez a litánia.

És a misén belül mikor? A konstitúció azt mondja: az evangélium és a homília után. Nem állítom, hogy a zsinati atyák itt a litánia és a *Credo* sorrendjét is előírták volna, de azt sem mondták, hogy a litániának a *Credót* kell követnie. Később látni fogjuk, hogy a két elem sorrendjének cseréje az utóbbit is új megvilágításba helyezné. Amellett: az evangélium is, a *Credo* is szigorúan kötött eleme a misének. Ez a szigorú kötöttség a homíliában fellazul, ehhez elég természetesen csatlakozna a némileg szintén kötetlenebb litánia, majd a *Credóval* visszatérnénk a mise „csontos” részéhez. (Egyébként már Szent Ágoston korából vannak arra adatok, hogy a homíliát imádsággal fejezik be.) A homília után törné meg a legkevésbé a mise fegyelmezett menetét ez a litánia.

Kik? Ahogy a keleti liturgiában is: természetesen a pap és a diakonus, vagy ez utóbbi hiányában a lektor. Itt kell röviden érintenünk a laikusok liturgikus szerepvállalásának kérdését is. A laikus hívők a gyülekezet tagjaként gyakorolják a keresztségben kapott jogukat arra, hogy a misét értsék, kövessék, bizonyos részekben megszólaljanak, s főként, hogy magukat élő áldozatként felajánlják, s ezáltal Krisztus áldozatának részesévé válnak. Rájuk is áll:

Csak azt tegyék, de azt mind tegyék is meg, ami a dolog természetéből és a liturgikus szabályokból rájuk vonatkozik. (LK 28)

Helyes és a mai időknek megfelel, ha ezen túl egyes laikus hívők fel vannak készítve bizonyos liturgikus funkciók betöltésére, és azokat időről időre gyakorolják is. De amikor ezt teszik, akkor átlépnek egy másik szellemi térbe: az oltár szolgálivá válnak, valamiképpen a szolgálati papság, a klérus „peremére” helyezik át magukat. Most egy ideig nem a „hajóhoz” tartoznak, hanem a szentélyhez, vagy a szentély és hajó közötti térhez. Ennek jelzésül maguk is (például laikus énekesek, lektorok, sekrestyés) liturgikus öltözetben látják el feladatukat. Egy ilyen mentalitásba nem illik bele az, hogy a padokból egyesek (vagy egyes nyugati templomokban élő abúzusként egész csoportok!) tolassanak be a szentélybe, és kezdjenek ott ténykedni.

Egyszóval: az ekténiák bevezetése és lezárása a celebráns, az invokációk felolvasása pedig az oltárszolga dolga. Ezeket az esdekléseket az utóbbi időben úgy fogalmazták meg, hogy inkább a hívők oktatását látszanak szolgálni, és a könyörgő megfogalmazás csak áruhája e szándéknak. Valójában azonban e szövegekből semmi sem a hívők felé irányul, hanem minden Isten felé.¹¹⁶ Ez tehát azt javasolja, hogy mind a celebráns, mind a diakonus az oltár felé forduljon az ekténia közben. A három szereplő (celebráns, diakonus, közösség) dramatikus szerepét azonban szépen kifejezi, ha a pap az oltár előtt áll, a diakonus a hajóba benyúló „félszigeten”, a nép pedig a hajóban, s mindnyájan egy irányba, az apszis szimbolikus napkeletje felé fordulva terjesztik kéréseiket, az egész világért, az Isten elé.

Mit? Vissza kellene térni a litánia legegyszerűbb megfogalmazásához. Szükségtelen szellemi tornákat végezni azért, hogy invokációkat facsarjunk ki a többi liturgikus szövegből, vagy a prédikáció eszméit akarjuk mintegy átismételni, vagy szellemes jelszavakat próbáljunk kiötlölni az imádság számára. A zsinat világosan megmondja, miért kell esdekelnünk, s azok az ókeresztény példák, melyeket ismerünk, valóban nem lépnek túl ezen. Ez azt jelenti, hogy fel kell hagyni a szabad megfogalmazású, „modern” *oratio fidelium*ok olvasásával, fel kell hagyni a változatosság öncélú hajszolásával is. A misszáléban kell szerepelnie annak a néhány választható formulának, amihez legfeljebb egyetlen aktuális vagy helyi jelentőségű kérést lehet hozzátolni.

A milánói (ambrozián) rítusban mindössze két formulát használnak. Hogy lássuk miről van szó, bemutatom e kettőt.

I. formula

BEVEZETÉS

Isten békéjével és bocsánatával megajándékozva teljes szívvel és teljes elmével kiáltunk:

℟. Uram, irgalmazz!

116. Van ennek a litániának olyan formája, mely a híveket felszólítja arra, hogy egy szándékért imádkozzanak, majd pedig Istenhez fordulva megfogalmazza ezt a kérést. Így látjuk ezt a nagypénteki ünnepélyes könyörgésekben.

KÉRÉSEK

A te szent katolikus egyházáért, mely itt és az egész világon elterjedt, kérünk téged. *R.*

N. pápánkért és N. püspökünkért és az egész klérusért, minden papért
és egyházi szolgálóért, kérünk téged. *R.*

Az egyházak békéjéért, a pogányok meghívásáért, a népek nyugalmaért, kérünk téged. *R.*

E községért/városért és mindazokért, akik benne laknak, kérünk téged. *R.*

Az alkalmas időjárásért, a föld bőséges terméséért, kérünk téged. *R.*

A szűzekért, özvegyekért, árvákért, foglyokért, bűnbánattartókért kérünk téged. *R.*

A hajózőkért, vándorokért, rabokért, börtönben lévőkéért,
száműzöttekért, kérünk téged. *R.*

Azokért, akik különféle gyöngeségekben szenvednek, kérünk téged. *R.*

BEFEJEZÉS

Hallgass meg minket, Isten, minden imádságunkban és esdeklésünkben, kérünk téged. *R.*

II. formula

BEVEZETÉS

Mondjuk mindannyian: *R.* Uram, irgalmazz.

Urunk, mindenható Isten, atyáink Istene, tekints le a mennyből,
szentséges trónusodról. *R.*

KÉRÉSEK

Szent katolikus egyházáért, melyet megtartani méltóztassál. *R.*

N. pápánkért, N. püspökünkért és papjaikért. *R.*

Az egyház valamennyi püspökéért, papjáért és a népért. *R.*

E községért/városért és mindazokért, akik abban laknak. *R.*

A mérsékelt időjárásért és a föld termékenységeért. *R.*

BEFEJEZÉS

Szabadíts meg minket erős kézzel és kinyújtott karral. *R.*

Kelj fel, Uram, segíts minket, és szabadíts meg minket a te nevedért. *R.*

Hadd idézzek az Aranyszájú Szent János liturgiájának nagy ekténiájából is, amit szintén az evangélium után imádkoznak:

BEVEZETÉS

Mondjuk mindnyájan teljes lelkünkben és teljes elménkben, mondjuk:

R. Uram, irgalmazz.

Mindenható Urunk, atyáinknak Istene, könyörgünk hozzád,
hallgass meg és irgalmazz. *R.*

KÉRÉS

Könyörgünk szentséges atyánkért, N. pátriárkánkért és N. püspökünkért
és Krisztusban minden testvéreinkért. *R.*

Könyörgünk Isten oltalmazta országunkért, annak kormányáért és hadseregéért. *R.*

Könyörgünk testvéreinkért: a papokért, szerzetesekért
és Krisztusban egész testvériségünkért. *R.*

Könyörgünk e szent templom boldog és magasztos alapítóiért, és minden eddig elhunyt atyáinkért és testvéreinkért, és az itt és mindenütt nyugovó igazhitűekért. *R.*

Könyörgünk azokért, akik ebbe a szent és tiszteletre méltó templomba gyümölcsöket hoznak, és jót cselekszenek, akik itt fáradoznak, énekelnek, és a körülálló népért, mely várja a te nagy és bőséges irgalmadat. *R.*

BEFEJEZÉS

Mert irgalmas és embereket szerető isten vagy, és néked disőséget zengünk, az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek, most és mindenkor és mindörökkön örökké. *R.* Amen.

(Ezután néhány hasonló fohászt mondanak a hittanulókért, majd:)

Katekumenek, mindnyájan távozzatok, katekumenek távozzatok, katekumenek, mindnyájan távozzatok, senki a katekumenek közül jelen ne legyen! Hívek, mindnyájan újra meg újra békességben könyörögjünk az Úrhoz.

Ezután következik a békéért való könyörgés a bizánci rítusban, majd a nagy bemenettel megkezdődik az eucharisztikus liturgia.

6. PAX SECUNDUM VOTUM BENEDICTINUM

A béke szertartását Benedek pápának a *Sacramentum caritatis* exhortáció 49. bekezdéséhez fűzött jegyzetben írott szavaira tekintettel tárgyaljuk e helyen:

Szemelőtt tartva régi, tiszteletre méltó hagyományokat és a szinódusi atyák óhajait, kértük a megfelelő dikasztériumoktól, vegyék fontolóra a béke jelének a szentmisén belül máshová helyezését, például az adományok oltára vitele előttre. Egy ilyen változat ráirányíthatja a figyelmet az Úr figyelmeztetésére, hogy áldozati adományaink felajánlása előtt meg kell békülnünk egymással.¹¹⁷

Bár a római misében a békecsók helye mindig az *Agnus* után volt, komoly érvek szólnak a békeszertartás áthelyezése mellett. Egyiket maga a Szentatya mondja ki: így jobban összhangban volna a szertartás az evangéliumi szavakkal: „Mielőtt áldozatodat az oltárra viszed, békülj ki felebarátoddal” (Mt 5,23).

A mise mai menetébe harmónikusan beilleszkedik a a papság békecsókja, ám a teljes közösségre kiterjedő aktus (aminek természetéről később beszélünk), valamiféle diszharmóniát okoz az embolizmus és a kenyértörés között. Viszont ízülése a homíliához vagy az *oratio communis*hoz akadálytalan, és megfelel, ha nem is a római, de egy szélesebb érvényű keresztény liturgiai hagyománynak. Az ambrozián misében az *antiphona post evangelium* után ezt mondja a pap: *Pacem habete*, amire a ministránsok (azaz a nép) felel: *Ad te, Domine* (az olasz szerint: *al tuo cospetto, o Signore* — „a te színed előtt”). Ezután következik az *oratio super sindonem* és a felajánlás szertartása. A keleti szent li-

117. XVI. Benedek pápa *Sacramentum caritatis* kezdetű, szinódus utáni apostoli buzdítása (2007. február 22.). Elérhető online: w2.vatican.va/content/benedict-xvi/hu/apost_exhortations/documents/hf_ben-xvi_exh_20070222_sacramentum-caritatis.html.

turgiában kifejezetten békeszertartás nincs, de az *oratio communis*hoz csatlakozóan a következő fohászok hangzanak el a békéért: „A fentről való békességért és lelkünk üdvösségéért könyörögjünk az Úrhoz. — Az egész világ békéjéért, Isten szent egyházának jólétéért és a mindenek egyesüléséért könyörögjünk az Úrhoz.” Ezt követi a kerubének és a felajánlási szertartás. (A *Credo* helyéről a következő alfejezetben szólunk.)

Ha a Szentatya elgondolásának megfelelően erre a helyre kerülne a béke szertartása, akkor kialakulna az evangéliumot követő „betétek” egymáshoz kapcsolódó sora: HOMÍLIA — ORATIO COMMUNIS — PAX, majd a *Credó*val folytatódna a mise hagyományos menete. Természetesen itt csak a nép békeszertartásáról beszélek, a papi békecsók megmaradhatna a maga helyén, már csak a római rítus hagyományának fenntartásáért is. A két békeaktus nem egészen ugyanazt jelenti, egymástól való elválasztásuk sem teológiai, sem gyakorlati problémát nem okoz (az ilyen elválasztást a mise szövege még az áldozat vonatkozásában is ismételten hangsúlyozza, például: *ut sacrificium meum ac vestrum és ut mihi et illis*).¹¹⁸

A klasszikus római mise hívei bizonyára nem igénylik a kézfogás gesztusának bevezetését, az utóbbi időben több oldalról is elég sok kritika érte. Elegendő lenne a belső szándék kifejezésére a régi misekönyvekben található rövid párbeszéd:¹¹⁹

℣. Habete vinculum pacis et caritatis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis. Offerte vobis pacem.

℟. Pax tibi et ecclesiae Christi.

Ehhez a szomszédok felé kis főhajtás járulhatna. Ily módon megmaradna a zsinat után indokoltan bevezetett új elem, de szerény és stilizált kivitelezése összhangban maradna a liturgikus hagyománnyal.

7. A CREDO

Mindeddig nem beszéltünk a *Credó*ról. Amint látszik, sorrendje az *oratio communis*szal megváltozott. Nem véletlenül, hanem nyomós liturgiai okból.

A *Credo* — egyesek szerint — csak 1014-ben került a misébe, II. Henrik kérésére. Megvan a többi keleti és nyugati rítusokban, de nem a „római” helyén, hanem a kánonhoz kapcsolódva. Az ambrozián rítusban a felajánlás végén, a szekréta és a prefáció előtt énekelik. A bizánci liturgiában a nagy bemenet után, közvetlenül a prefáció előtt, miközben a pap a szindont a felajánlott kenyér és bor fölé emeli. Hogy a mise titkos,

118. Egyébként a kenyértörést az ambrozián misében is a kánon végén, a Miatyánk előtt végzik el, figyelemre méltó szövegformulák alkalmazása közben, majd az embolizmust követően mondja a pap a *Pax Domini* kösztöntést, az *Offerte vobis pacem* felszólítást (melyre *Deo gratias* a felelet!), a *Domine Iesu qui dixisti* könyörgést és ezután történik a békecsók átadása a papságon belül.

119. A *Habete* formula szinte minden középkori misekönyvben megtalálható. Az *Offerte vobis* hozzátétel az ambrozián miséből került a mai római misébe. A *Pax tibi* választ egy Sankt Gallen-i misekönyv adja a *Habete* formulára. Bizonyára más misekönyvekben is megvan.

kivülállók elől elzárt részéhez tartozik, a *Credo*t megelőző akklamáció is igazolja: „Az ajtókat, az ajtókat! Bölcsességben figyelmezzünk!”

Mindez gondolkodnivalót ad a *Credo* funkciójáról a miserítusban. A közkeletű magyarázat szerint a „tanító” részre, azaz az igeistentiszteletre adott válasz. A mai misében a *Credo*t követi az *oratio communis*, amelynek helye a régi időkben közvetlenül a katekumenek elbocsátása előtt volt. A mai mise sorrendje szerint tehát a hittanulók jelen lehetnek volna a *Credón*, noha valójában a nagy bemenet előtt elküldték őket („Katekumenek, mindnyájan távozzatok!”). Mindkét rítus azt tanúsítja, hogy a *Credo* a legszentebb cselekmény közvetlen előkészítéséhez, az eucharisztikus részhez tartozik: a hit, mintegy a misztérium-szentség bejárata.

Ebből természetesen nem következik, hogy a római mise hagyományától eltérve a *Credo* helyét a misében megváltoztassuk. Csupán arról van szó, hogyha a homília és az *oratio communis* lezárja az igeistentiszteletet, akkor a béke szertartása és a *Credo* viszont megkezdí az eucharisztikus részt.

A szertartásrend tehát a következő: a pap az evangélium után a szedilétől (vagy oltártól) a szószékre megy, homíliát mond. Utána visszajön, és az oltár előtt (akár az oltárlépcső előtt) állva, az oltár felé fordulva bevezeti az *oratio communist* (ha van). A diákonustól (lektortól) olvasott invokációk után annak konklúzióját mondja, majd felmegy az oltárhoz (ha eddig még nem lett volna a pódiumon), a néphez kifordulva a béke-szertartás dialógusát mondja. Azután visszafordulva az oltárnál (s ez itt a lényeges elem) intonálja a *Credo*t. A *Credo* után kifordul, köszönti a népet, és imádságra szólítja fel (lásd alább), majd megkezdí a felajánlási cselekményt.

A *Credo* ebben a felfogásban nem egyszerűen nyilatkozat a jelenlévők hitéről, hanem ezzel együtt a misztériumba való belépés imádsága is. Ezért kívánatos, hogy énekeljék. De az is kívánatos, hogy dallama a prefációhoz, Miatyánkhoz hasonlóan egyszerű, archaikus recitáció legyen. Erre legjobb az ún. *Missa mundi* sorozatba felvett ambrozián *Credo* (a LU I. *Credőja*). Ezzel nem akarom kitiltani a népszerű kései III. *Credő*t, bár éppenséggel nem érdemli meg általános elterjedtségét. Viszont véleményem szerint a *Credo* olyan énektétele a misének, amelyben a polifónia csak egészen kivételes alkalommal helyénvaló. Így arra sincs szükség, hogy a pap a *Credo* alatt a szediléhez menjen, és leüljön. A latin *Credő*t énekelheti a hívekkel. Ha magyarul éneklí, ő közben mondja el latinul.

8. A FELAJÁN LÁS

A *Credo* után a pap kifordul, a népet üdvözli, és csak ennyit mond: *Oremus*. A NO ezt csökevénynek tartva kiiktatta a miséből. Az ambrozián mise mutatja, hogy valóban csökevény: ezt eredetileg a római misében is egy könyörgés követhette, az *oratio super sindonem*, azaz a még letakart adományok fölött mondott oráció. Lássunk egy példát az ambrozián miséből:

Exaltationem conditionis humane substantie conditor respice, Deus, ut tua dignatione mundati sacramentis magnæ pietatis aptemur. (Mennybemenetel)

Töredékes voltában úgy foghatjuk fel, hogy a pap a nagy terjedelmű közbevetett részek (homília, egyetemes könyörgések) után a híveket összeszedettségre, az eucharisztikus cselekmény iránti áhítatra, figyelemre inti, s kéri, hogy mialatt ő papi szolgálatát végzi a szent tárgyak fölött, a hívek imádságukkal támogassák.

Ha az előírt offertóriumot anyanyelven énekelnék, a pap most elimádkozza az offertórium szövegét (ajánlatos: verzusaival együtt).¹²⁰ Ha netán népéneket, motettát énekelnek a felajánlás közben, a *missa lecta*ban pedig semmit, a pap és közösség (vagy legalább a ministránsok) fennhangon recitálják vagy olvassák az offertóriumot.

A felajánlás elsősorban cselekmény: az adományok elválasztása a profán világtól, felemelése és korporáléra helyezése, majd incenzálása. A cselekményt kísérő imádságok a pap apológiajellegű magánimádságai. A papnak ezeket a cselekményeket gondosan és sietség nélkül kell végeznie. A zsinat után elterjedt szokás, hogy a paténát, kelyhet, kenyeret, bort a hívek körmenete viszi az oltárhoz. A római liturgia hagyományával azonban ellentétes, hogy a kelyhet és paténát laikusok, pláne éppen gyermekek érintsék (eltekintve a sekrestyében szükséges technikai jellegű érintéstől). Ha a kialakult szokást mégis meg akarják tartani, a letakart kelyhet a diakonus, vagy legalább az oltárszolga vigye az oltárhoz, esetleg a hívők képviselőinek kíséretében. A pénzadományok összegyűjtésének és oltárhoz vitelének helyi szokásait meg lehet tartani.

Az elmúlt években sok vita folyt a felajánlást kísérő papi magánimádságok szövegéről. Mint tudjuk, ezek nagy részét a NO elhagyta, vagy kicserélte. Mint már említettem, szerintem a régi szövegek mellett inkább a hagyomány szól, mint teológiai érvek. A mise áldozati jellegét nem ezekben kell kifejezni, hanem a szekrétában és a kánonban. A felajánlás tényét és az átváltoztatásra vonatkozó utalást az új formulák is használják. Az azonban kétségtelen, hogy a reformmal egy szép imádságegyüttes ment veszendőbe.

A római rítus visszaállításával természetesen automatikusan visszaállnak ezek a könyörgések is. Egyéni véleményem szerint nem merénylet a római rítus ellen, ha két alternatív imádságsorozat között választhat a pap, tehát a NO őskeresztény áldásformulákból származó szövegeit is elfogadhatónak tartanám mint alternatívát.

Szemben ezekkel a magánimádságokkal, a felajánlási könyörgés (*super oblata* vagy *secreta*) a római liturgia hivatalos imádsága, egyik legbecsesebb szövege. Ez a könyörgés tartalmazza a leggazdagabban az Egyház eucharisztikus teológiáját.

Nem látom semmi okát annak, hogy ezt a könyörgést a pap a hagyományos mise rendje szerint halkán olvassa.¹²¹ Ha a kollekta és a posztkommunió hangosan recitált ünnepélyes könyörgés, akkor a szekréta éppannyira az. Bizonyos, hogy ez a szöveg a mise publikus részei közé tartozik. Ha a pap hangosan olvassa, megszűnik az a visszasság

120. Az offertóriumverzusokat legtöbb misében az ambrozián misszale kötelezően tartalmazza.

121. A szekréta szó az 'elválasztani' jelentésű *secerno* igéből ered, és tartalmilag ugyanazt jelenti, mint a *super oblata*, a kiválasztott, oltárra helyezett *hostiák* fölött mondandó könyörgést. Talán ennek téves fordítása („titkos, rejtett”) vezethetett oda, hogy csendes imádsággá vált idővel.

is, hogy a prefáció bevezetését a pap egy értelmetlen záradékkal kezdi (*Per omnia saecula...*) Viszont azon részek közé sorolnám e könyörgést, melyek a római Egyház legsajátosabb és legmélyebb mondanivalóját fogalmazzák meg. Így az AO miséjében ennek latinul kellene maradnia, de úgy, hogy fordítását (nem könnyű, ellenben megkerülhetetlen feladat) a hívek kézbe kapják.

A könyörgést a pap és az oltárszolgák közti párbeszéd vezeti be (jellemző, hogy ennek sohasem volt dallama!), ezt továbbra sem szükséges a teljes gyülekezet bevonásával imádkozni (kivéve a kevés résztvevővel mondott „félíg” magánmisékben). Úgy is értelmezhetjük, hogy a felajánlás elején elhangzott, csonkán hagyott *Oremus* felszólítás most, az előírt cselekmények elvégzése után folytatódik a tényleges orációval.

9. A PREFÁCIÓ ÉS A KÁNON

Megérkeztünk a Szentek Szentjéhez, a mise legsajátosabbán papi tennivalójához. A pap — az OR megfogalmazása szerint — *solus intrat canonem*. Ennek rítusa úgy, ahogy az MR1962-ben találjuk, megegyezik a római liturgia legrégebbi fennmaradt dokumentumaiból megismerhető hagyománnyal. Emiatt rögtön tovább is léphetnénk azzal, hogy a megújuló „rég” mise itt mindenben a hagyományhoz tartsa magát. Ehhez csupán néhány apró hozzáfűznivalónk van.

A prefációk és a kánon szövegéről fentebb már volt szó. A klasszikus római mise szabályai szerint a prefációt a pap énekli, a kánont azonban csak ajakkal imádkozza, természetesen latinul. Nem sértené azonban a kánon „zárt” jellegét, ha a pap azt félhangosan imádkozná (mintegy jelképezve, hogy nem némán áll az oltárnál), vagy legalábbis az egyes szakaszok egy-két kezdőszavát mondaná hallhatóan (úgy, mint szabály szerint a *Nobis quoque* szavakat is mondania kell). Ezzel azok, akik misszáléból követik az imádságot, tájékozódhatnak, hol tart a főimában a pap.

A zsinat utáni reformokból két elemet lehetségesnek tartanék felvenni a római misébe is. Egyik, mint már említettem, a *mysterium fidei* kiemelése az átváltoztatási formulából, és a hívők akklamációjának átvétele a NO miséből. A másik pedig a konklúzió (*Per ipsum*) hangos éneklése (mondása), mely egyrészt ünnepélyesebbé teszi a főima befejezését, és értelmet ad a Miatyánk előtt énekelt *Per Dominum...* — *Amen* párbeszédnek is.

Egyébként a halkán mondott kánon egyes részeinek ilyen kiemeléséhez bizonyos analógiák kívánkoznak. A zsidó és keleti imagyakorlatban szokásos a némán, vagy mormolva végzett imádságoknál a „tájékoztató” szolgáló hangos intonálás. A bizánci liturgiában a pap a prefációt is halkán mondja, de fennhangra vált át a *Sanctus* bevezető mondatnál. A kánonban is van egy-két hangosan imádkozott mondat. Ellenkező példa is van: a római rítusban a húsvéti keresztkútszentelés hangosan énekelt, de néhány szakaszát a pap csak mondja.

Ezek a változások azonban elhanyagolhatók a szigorú szövegi és rubrikális normákat követő főrész egészéhez képest.

10. A MIATYÁNK ÉS AZ AZT KÖVETŐ RÉSZEK

Az Úr imáját a legtöbb liturgiama­gyar­á­zó már az áldozás bevezetésének tekinti. Jog­gal hi­vat­ko­znak itt az egyháza­tyák ma­gyar­á­zá­ta­ra, akik a *panem nostrum cotidianum*ot az eu­cha­riszti­kus ken­yérre (is) ér­tik, s akik az áldozás előtti kölcsönös meg­bo­csátás mon­da­tát ki­me­lik a szent szövegekből. Meg­gon­do­lan­dó azon­ban, hogy az OR I. még a kánon részé­nek tekinti, s Nagy Szent Ger­ge­ly pápa az­zal a meg­ko­lással helyezi ma ismert helyé­re, misze­rint nem il­lik az áldozatot úgy be­mu­tat­ni, hogy egy skolaszti­kus által fogal­ma­zot­ta ká­nont imádkozunk, míg az Úr tulajdon szava­it nem.

Már a szent pápa korában is egye­dül imádkozta a pap. Ez nem il­lik be­le az „Isten gyermekeinek aszta­li imája” koncepcióba, s a NO sze­rint a teljes közösség egy­ütt imádkozza. Szent Benedek regu­lá­já­ból látszik, hogy bizonyos ki­me­lt alkalmakkal a köz­össé­gi jel­leg éppen abban domborodik ki, misze­rint a közösség vezetője, mintegy képvise­lője fennhangon, ün­ne­pé­lyesen előimádkozza a szent szöveget. Nem hiszem, hogy a római rítus szempontjából ez dön­dő különbség lenne, s így nem is szeretnék határozottan állást foglal­ni. Minden­esetre a közösségi imádság esetén az utolsó nyoma is eltűnne egy nemes régi szokásnak.

Az embolizmus igen régi eleme a római misének, hiszen Nagy Szent Ger­ge­lyről tudjuk, hogy ő a már meglévő szövegbe illesztette be az általa különösen tisztelt Szent And­rás apostol nevét. A NO szá­má­ra újradolgozott szövegben a szentek ki­ma­radnak, vi­szont a szöveg eszka­to­lo­gi­kus szakasszal gazdagodik, és a keleti egyházban is szokásos *Quia tuum est regnum* formulával végződik. Nyilván az történt, hogy a protestánsoknál szokásos végződést be akarták venni a misébe, de úgy, hogy az ne közvetlenül csatlakoz­zék az Úr imájához. Az imádságnak ilyen ün­ne­pé­lyes doxológiával való lezárása harmó­niában van a római liturgia hagyományával. Én itt meg­gon­do­lan­dónak tartanám a NO sze­rinti forma beillesztését az MR1962-be. Ennyi egymásra hatás, a történelemből is sok példával igazolható kölcsönzés még nem jel­ten­ti a rítusok összekeverését. Ez eset­ben vi­szont a kenyértörést is — amely a római rítus sze­rint elég különös módon az embolizmus konklúziója alatt történik — a NO sze­rinti új helyén kell végezni.

Mivel a közös békeszertartás helye a mondottak sze­rint a *Credo* előtt lenne, a béke­ima (és a papság békecsókja) visszakerül a pap ma­gá­nimádságainak sorába. Ez talán sze­ren­csésnek is mondható, mert a NO-ban itt kissé szétfolyóvá válik a liturgia.

A csendes előkészületi imádságok és fohászok készlete talán kibővíthető még néhány, a tridenti reform előtt használatos szöveggel, melyekből a pap meghatározott módon választhat.

II. AZ ÁLDOZÁS ÉS BEFEJEZÉS

Az áldozás szertartásának 1962-as rendjében nem látok semmi változtatni valót. Egyet­len kérdés — amelyben nem tudok állást foglal­ni — a „második Confiteor” visszahozá­sa. Kétségtelen, hogy ez a misén kívüli áldozásból került e helyre, tehát a mise saját logi­kája sze­rint itt már felesleges egy ilyen bűnbánati aktus. Másrészt azon­ban mind a bűn-

bánat újbóli felindítása, mind az áldoztatás előtti rövid megállás segíti magát az áldozáshoz járulót a megfelelő lelkület kialakításában.

Az áldozás alatt a kommuniót (zsoltárral) énekeljük, majd az idő függvényében népeinek vagy motetta vehető. A kommunióra ugyanaz érvényes, mint a többi proprium-énekekre: a pap az áldozás végén latinul elimádkozza, ha pedig a jelenlévők esetleg nem tudtak kommuniót énekelni, az áldozás végén a pap a közösséggel (szükség esetén a ministránsokkal) együtt hangosan recitálja.

A posztkommunió (és nagyböjtben: *oratio super populum*), valamint a befejezés változás nélkül követheti a tridenti misszále rendjét. Az ünnepélyes áldások felvételét azonban a hagyománnyal összhangban lévőnek tartom. A középkorban ezek püspöki áldások voltak, s bennük a régi római liturgikus teológia kapott újabb tartalmas megfogalmazást.

Az utolsó evangélium elhagyását indokoltnak tartom. Bármily szép és fontos szöveg, a misébe függetlenül gyanánt került a középkorban, nem is liturgikus, hanem igen sajátos devocionális indítékból.

Befejezésül érdemes még egyszer végtekinteni a misén nyelvi szempontból is. Mint korábban mondtuk, a teljes egészében latinul végzett mise az Egyházban és minden egyes templomban fenntartandó, de mellette más miséken a zsinat akarata szerint helyet kaphat az anyanyelv (akár a latinnal kombinálva!): elsősorban az olvasmányokban, azután az énekekben, mégpedig mind a proprium, mind az ordinárium éneklésében (úgy, hogy az énekek szövegét a pap halkán latinul is elimádkozza). Viszont minden esetben latinul maradna a három főkönyörgés, a kánon és a pap összes magánimádságai. A nyelvhasználatban természetesen az átmeneti formák is engedélyezettek. A skála két szélső pontján tehát egyrészt a teljes latin mise áll, másik szélső pontján pedig az anyanyelv maximális érvényesülése, a következő megoszlásban:

Csak latinul

lépcsőima

kollekta

papi imádságok a felajánlás alatt

szekréta

kánon

papi előkészületi imák az áldozáshoz

posztkommunió, elbocsátás

Placeat, áldás

Latinul és/vagy nényelven

introitus, *Kyrie*, *Gloria*

olvasmányok és énekek

homília

oratio communis

békeszertartás

Credo

offertórium

prefáció, *Sanctus*

miatyánk, embolizmus

Agnus Dei, kommunió

X. A nagyhét

A nagyhét — mint az egyházi év leg kiemelkedőbb időszaka — a hagyományban különös védettséget élvez. Fennmaradt benne számos olyan olyan ősi liturgikus gyakorlat, amely egyébként az év többi napjának liturgiájában módosult, de e szent napok liturgiája kevésbé módosult a századok folyamán. A tridenti zsinat után annyi történt, hogy a nagy római bazilikák gazdag szertartásrendjének egyes elemei elmaradtak, ennyiben a szertartás egyszerűsödött.

Elég jelentős változásokat hozott a szertartásrendben a XII. Piusz nevéhez fűződő reform, bár a római liturgikus hagyományt igyekezett megőrizni. E változások között sok revitalizálta a nagyhét ünneplését, de vannak köztük előnytelen változások is (mint például a rossz emlékű *Psalterium Pianum* behozatala a misszále szövegébe, az *Exsultet* szentelményi jellegének megszüntetése, a litánia igen furcsa kettévágása a vigília szertartásában). Az MR1962 ezt az állapotot kodifikálja, bár fölötte áll a NO-nak, de hibátlannak nem mondható. Végül a VI. Pál-féle misszále valóságos pusztítást végzett a nagyheti liturgiában, ez a reform egyik leggyengébb alkotása (amint azt, ha a hírek igazak, szülőinek egyike-másika később el is ismerte).

A többszöri változás egyes elemei külön-külön megokolással védhetők vagy támadhatók, de egy tendenciájuk nem hagyható figyelmen kívül. A nagyheti rítus úgy, ahogy azt a Trident előtti könyvek tartalmazzák, a székesegyházak gyakorlatából indul ki, azt tekintint teljesnek, s feltételezi (a középkorban még több-kevesebb joggal), hogy a plébániák, szerzetesi közösségek is képesek e rendszert lényegileg megvalósítani. Trident után azonban ez a kiindulópont fikcióvá válik, s megindul a szertartás „egyszerűsítése”, rövidítése — amit a helyi viszonyok szerint hajtottak végre, a hivatalos egyházi tekintély jóindulatú hallgatása mellett.

Ha tehát ma a római rítus nagyheti rendjének renoválásán gondolkodunk, két alapvető nehézséggel kell szembenéznünk.

Az egyik a középkori hagyomány és a tridenti rítus, a másik a tridenti rítus és a XII. Piusz-féle reform, a harmadik a XII. Piusz-féle reform és a zsinat utáni szertartásrend elmentéte. Sok gondolkodás után én erre azt mondanám, hogy a kiindulópont a XII. Piusz-féle nagyhét (vagyis az MR1962), de a renovációnál tekintetbe kell venni mind az azt megelőző, nagyobb hagyománnyal bíró formákat, mind a zsinati reformokban megnyilvánuló, ha nem is mindig szerencsésen megvalósított igényeket.

A másik probléma az, hogy a teljes, „katedrális” formát tartsuk-e szem előtt, vagy a plébániák gyakorlatát. Az első azzal a veszéllyel jár, hogy a templomok többsége (éppúgy, mint az előző évtizedek, sőt, évszázadok során) a maga módján fogja „testre szabni”, és nem biztos, hogy ez kívánatos eredményre vezet. A másik út viszont azzal a veszéllyel jár, hogy az Egyházból egyszerűen kipusztul az igen magas liturgiai és művészi értékeket tartalmazó teljes forma. Nem látok más megoldást, mint hogy az adaptáció kérdését maguk a római szertartáskönyvek oldják meg, ne hagyják a helyi esetlegességre a leghiszebb napok szertartásrendjét. Vagyis a hivatalos könyveknek is két formában

kell tartalmazniuk a nagyhetet. Az egyik, a teljesebb formát nevezhetjük így: *in ecclesiis cathedralibus* (CATH), azaz „a székesegyházak számára”, ami azonban alkalmazható és alkalmazandó mindazon plébániai és szerzetesi templomokban, melyek működési körülményei (asszisztencia, énekesek) megközelítik a székesegyházakét. A másik: *in ecclesiis parochialibus* (PAROCH), azaz „a plébániatemplomok számára”, pontosabban azon közösségek számára, melyekben a teljesebb forma követése megoldhatatlan nehézségekbe ütközik. A két forma felismerhetően azonos rítus két celebrálási formája lenne, a különbség *a)* a terjedelemben, a teljességben, *b)* az énekek előírásában, és *c)* az asszisztenciarendben lenne. Mindkettőn belül pontosan megadott választási lehetőségek ismeretében maradna tér a helyi döntésekre. Most ezeket az elveket szem előtt tartva haladjunk végig a nagyhét egyes szertartásain.

I. A VIRÁGVASÁRNAPI KÖRMENET

A Bugnini-reform kritikájával ezúttal nem foglalkoznék, bőségesen tárgyaltam a témát előző könyvemben.¹²² A késő középkori és a tridenti misszáléban az ágak megáldása a mise felépítésére hasonló szertartással történt („szárazmise”). A hasonlóság addig ment, hogy e szertartásban prefációt és *Sanctus* is énekeltek. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a szertartás kiindulópontja a jeruzsálemi keresztények ünnepélyes bevonulása volt a szent városba, visszaemlékezve Jézus bevonulására. Ehhez képest az ágak megáldása csak előkészület. A XII. Piusz-féle reform a szertartást egyetlen áldó könyörgésre és a bevonulási evangélium olvasására rövidítette le. Ezt a változást mind liturgiai, mind gyakorlati okból el kell fogadnunk. Az ágak kiosztása alatt antifónát éneklünk, majd az evangéliumolvasás után indul a körmenet.

A körmenet az MR1570 („tridenti”) és az MR1962 („XXIII. János-féle”) szerint esemény nélkül való, mindössze előírt énekek kísérik. Itt azonban már érdemes figyelemmel lennünk a középkorban elterjedt, elevenebb formákra is, mivel a körmenetben az ünnep tartalmának megfelelően fontos szerepet kaptak. A menetet stációk tagolták, melyeken a megfelelő énekek eléneklése mellett a gyermekek előbb palmaágakat, majd ruhákat terítettek az útra. A templomba való megérkezéskor is stáció volt, melyen a körmeneti kereszt képében a városba bevonuló Úr előtt hódoltak. A stáció visszaállítását nem csak a körmenet dramatikusabbá, eseményyszerűbbé tétele igazolja, de pasztorális megfontolások, így a gyermekek bekapcsolása is. Ahol pedig a körmenet nem tud ki-menni a templom elé (ez sajnos több helyen így van), és menetben a szűk hely miatt csak a papság, asszisztencia, énekesek és esetleg a liturgikus szereppel rendelkező gyermekek vonulnak, ezek a stációk a helyükön lévő hívek számára hathatósan felidéznek az egykori bibliai eseményeket.

122. BL, *passim* — de különösen az 1–5. fejezetekben.

A körmenet alatt a középkorban monumentális antifónák sorozata hangzott el, pont-ról pontra felidézve és egyben kommentálva az egykori eseményeket. Ezek köztül már a tridenti rend is sokat kihagyott, az MR1962-ben pedig már alig szerepel egy-kettő.

Kétségtelen, hogy ezeket az antifónákat csak hosszú útvonalon át haladó körmenetben lehet énekelni, s kitűnő énekesek kellenek hozzá. De ez még nem elég indok arra, hogy engedjük őket teljesen kipusztulni. A megoldás a következő lenne.

A GR és a misekönyv tartalmazza a teljes egykori antifónasorozatot. Ezekből a katedrálisokban, nagy templomokban a körmeneti út hosszúságának és a rendelkezésre álló énekeseknek megfelelően válogassanak. A plébániatemplomokban ezt az antifónasorozatot egy őskeresztény himnusz helyettesíti, mely ugyanúgy, mint az antifónák, megemlékezik a virágvasárnapi eseményekről. Mivel a himnusz nem közismert, közlöm a teljes szöveget.

1. *Magnum salutis gaudium,
letetur omne sæculum:
Iesus, Redemptor gentium
sanavit orbem languidum.*

2. *Sex ante Paschæ ferias
advenit in Bethaniam,
ubi pie post triduum
resuscitavit Lazarum.*

3. *Nardi Maria pistici
sumpsit libram mox optimi,
unxit beatos Domini
pedes rigando lacrimis.*

4. *Post hæc iugalis asinæ
Iesus, supernus arbiter,
pullo sedebat, inclitam
pergebat Hierosolymam.*

5. *O, quam stupenda pietas,
mira dei clementia!
Sessor aselli fieri
dignatur auctor sæculi.*

6. *Olim propheta præcius
prædixit almo spiritui:
„Exsulta — dicens —, filia
Sion, satis et iubila!*

7. *Rex, ecce, tuus humilis,
noli timere, veniet,
pullo iugalis residens,
tibi benignus patiens.”*

1. *Üdvünknek boldog ünnepe,
ujjongnak mind a századok:
Jézus, megváltó Istenünk,
világnak gyógyulást hozott.*

2. *Hat nap, hogy Húsvét eljövend,
Betániába látogat,
hol Lázárt sírból kelti fel,
ki negyednapja volt halott.*

3. *Drága kenettel gazdagon
siet az Úrhoz Mária,
Krisztusnak lábát megkeni,
s könnyekkel bőven öntözi.*

4. *S hogy megtörténtek mindezek,
Jézus, ki legfőbb Mesterünk,
számárcsikóra ülve fel
Jeruzsálembé érkezik.*

5. *Isten kegyelme mily csodás!
Jósága hozzánk végtelen!
Kicsiny számaron jön közénk,
ki a világot alkotá!*

6. *így szólt Lélekkel ihletett
próféta ősi szózata:
„Sion leánya vigadozz,
ujjongó szívvel várakozz.*

7. *Urad, királyod íme, jő,
Nézd, mily szerény, mily egyszerű,
számaron ülve trónol ő:
türelmes és kegyes király!”*

8. *Ramos virentes sumpserat
palma recisos tenera
turba, processit obviam
Regi perenni plurima.*

9. *Cætus sequens et prævius
sanctoque plenus Spiritu
clamabat: „In altissimis,
hosanna David filio.”*

10. *Quidam solutis propriis
viam tegebant vestibus,
pluresque flores candidum
iter parabant Domino.*

11. *Ad cuius omnis civitas
commot(a) ingressum tremuit,
Hebræa proles aurea
laudes ferebat debitas.*

12. *Nos ergo tanto Iudici
curramus omnes obviam,
palmas gerentes gloriæ
mente canamus sobria.*

8. *A pálmafák friss ágait,
zöld fák levágott lombjait
lengetve mennek mind elé,
s köszöntik az örök Királyt.*

9. *Ujjong körötte nagy tömeg,
s Lélekkel telve így kiált:
„Hozsanna néki, üdv legyen
Dávid Fiának szüntelen!”*

10. *Levetvén, íme, köntösük,
elé a földre fektetik,
mások, hogy díszes út legyen,
hintik virágok szirmait.*

11. *Forrong a város nyugtalan,
mert hallja hírét jöttinek,
de méltón zengik énekét
seregben mind a gyermekek.*

12. *Ha majd Bíróként újra jő,
menjünk mi is az Úr elé,
az üdv pálmáját lengetvén
szívünkben zengjük énekét.*

A stációk a hozzá tartozó antifónával együtt mindkét formába beilleszthetők (ahogy ezt a „parochiális” formában illusztrálom). A körmenet és éneke megáll, a gyermekek eléneklik az antifónát (vagy annak intonációját), végrehajtják a cselekményt, miközben az antifónát megismétljük.

A körmenet főénekét, a *Gloria laus et honort* a kereszttől előtti hódolat stációjához társítjuk. Végül fontosnak tartom a körmenetet lezáró könyörgés fenntartását, amelyhez alább a régi misszálékból is idézek egy (az MR1962 szövege mellé alternatívaként felvehető) további szöveget:

*Adiuvā nos Deus salutaris noster et ad beneficia recolenda, quibus nos instaurare dignatus es,
tribue venire gaudentes. Per Christum Dominum nostrum.*

A körmenet így meghatározott rendjét az alábbi táblázat mutatja (C a katedrálisok számára megállapított teljesebb rend jele, a P a plébániatemplomoké, az „ua.” azt jelzi, hogy az illető oszlop tartalma azonos a megelőző oszlop azonos soráéval):

MOZZANAT	MR1962	CATH	PAROCH
bevonulás/érkezés ágak megáldása	Ant. <i>Hosanna filio</i>	Ant. <i>Collegerunt</i>	Hy. <i>Magnum salutis</i> 1–5
	Or. <i>Deus qui miro dispositione</i>	[Stáció 1.] ua.	[Stáció 1.] ua.

ágak kiosztása	Ant. <i>Pueri ... portantes</i> + Ps. 23 Ant. <i>Pueri ... vestimenta</i> + Ps. 46	Ant. <i>Hosanna filio</i> + Ps. 23	ua.
evangélium	Ev. <i>Cum appropinquasset</i>	ua.	ua.
moníció	F. <i>Procedamus in pace</i>	ua.	ua.
processzió	Ant. <i>Occurrunt turbæ</i> Ant. <i>Cum angelis</i> Ant. <i>Turba multa</i> Ant. <i>Ceperunt omnes</i> Hy. <i>Gloria laus</i>	Ant. <i>Cum appropinqu.</i> Ant. <i>Cum audisset</i> Ant. <i>Ante sex dies</i> Ant. <i>Occurrunt turbæ</i>	Hy. <i>Magnum salutis</i> 6–8
ágak földre vetése		(Stáció 2.) Ant. <i>Pueri ... portantes</i>	(Stáció 2.) ua.
processzió2	Ant. <i>Omnes collaudant</i> + Ps. 147 Ant. <i>Fulgentibus palmis</i> Ant. <i>Ave Rex noster</i> (Christus vincit)	Ant. <i>Cum angelis</i> Ant. <i>Turba multa</i> Ant. <i>Ceperunt omnes</i> Ant. <i>Omnes collaudant</i> Ant. <i>Fulgentibus palmis</i> Ant. <i>Ave Rex noster</i>	Hy. <i>Magnum sal.</i> 9–10
ruhák földre vetése		(Stáció 3.) Ant. <i>Pueri ... vestimenta</i>	(Stáció 3.) ua.
kereszthódolat		(Stáció 4.) Hy. <i>Gloria laus</i>	(Stáció 4.) ua.
viisszatérés	R. <i>Ingrediente</i>	ua.	Hy. <i>Magnum sal.</i> 11–12
záró könyörgés	Or. <i>Domine Iesu</i> <i>Christe Rex</i>	ua. (vel:) <i>Adiuva nos Deus</i>	ua.

A mise rendjében mindenestől az MR1962 követendő (beleértve a passió rövidítését is), a misére vonatkozó általános szabályok szerint. A GP szerint énekelhető a *tempus passionis* állandó introitusa (*Nos autem gloriari*) és kommuniója (*Hoc corpus*).

2. A „TENEBRÆ”

Egy igazi liturgikus reform nemes feladata lenne a *Triduum Sacrum* zsolozsmájának integrálása a nagyheti szertartásrendbe — plébániai szinten is. A köznyelvben „sötét zsolozsmának” nevezett matutínium + laudes annyira beletartozott a szabályos ünneplésbe, hogy olykor közös könyvbe szerkesztették a fő istentisztelettel (például beírták a graduáléba). Szimbolikusan is, gyakorlatilag is szép példája ennek a zsinat előtt használatos *Officium maioris hebdomadæ sacræ* (Regensburg 1923) római kiadása.

A három nap zsolozsmájának jó néhány rendhagyó vonása van. Ezek nagyrészt a zsolozsma eredeti állapotának tiszteletből meghagyott maradványai (ilyen például a *Deus in adiutorium*, az invitatórium, a himnusz, a kapitulum stb. elmaradása), melyek az idők folyamán érzelmi-tartalmi jelentést nyertek (az Egyház gyászának, megilletődöttségének kifejezése). A zsolozsma a maga egészében érintetlenül maradt egészen a LH bevezetéséig, de néhány apró módosulást meg kell említeni. Ilyen a három laudes néhány zsoltárának kicserélése a X. Piusz-féle breviáriumreform keretében, vagy a *Psalterium Pianum* zsoltárszövegeinek bevezetése a XII. Piusz-féle változások idején. A zsinat után teljesen új zsolozsmát készítettek e három napra is.

A római rítus renovációja itt természetesen mindenekelőtt a X. Piusz előtti formához való visszatérést jelenti. Elegendő a hagyományos zsoltárrend¹²³ és a Vulgata zsoltárszövegeinek visszaállítása. Meggondolandó mindhárom napra nézve a II. nokturnus olvasmányának megválasztása. Természetesen nem eshet kifogás a tridenti zsolozsmában szereplő Szent Ágoston enarrációk ellen, de mégsem adnak igazi rálátást a három nap fő eseményére, valamiképpen parciálisak az adott nap gazdag tartalmához képest. Annál meggyőzőbb a domonkos breviárium olvasmányrendje: nagycsütörtökön Aranyszájú Szent János szép beszédével az utolsó vacsoráról, pénteken és szombaton pedig a legliturgikusabb pápa, Nagy Szent Leó fenséges beszédeivel. Mindháromnak a bevezetése nagy nyeresége lenne a római rítusnak, anélkül, hogy az alkatát megváltoztatná.

Igen kíváncsi lenné viszont visszaállítani (legalábbis opcionálisan) a laudes befejezésének Trident előtti formáját. A tartalmában, is drámaiságában is megragadó szertartás a nagyhét résztvevőire is nagy hatást gyakorol, amint ez bizonyítást is nyert azon a néhány helyen, ahol már felelevenítették. Azok számára, akik nem találkoztak még e formával, leírom a menetét.¹²⁴

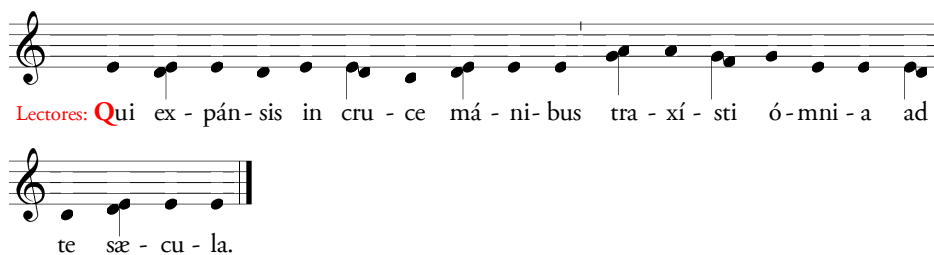
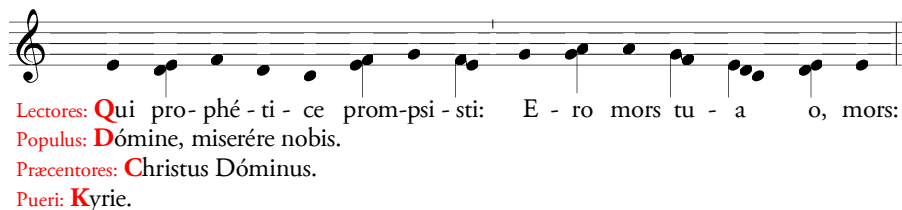
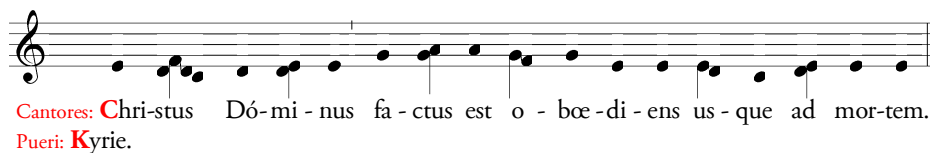
A *Benedictus* antifónájának megismétlése közben a triangulum utolsó gyertyáját egy akolitus énekes ministránsok kíséretében az oltárhoz viszi, és ott elrejtí. A gyermekek az oltár lépcsőjére térdelnek, a lektorok (vagy más férfi énekesek) a szentély bejáratánál állnak, az előénekesek helyükön térdelnek. Kezdődik a *Kyrie puerorum*:

Pueri: **Ky** - ri - e (e-) lé - i - son. Chri - ste (e-)lé - i - son. Ky - ri - e (e-) lé - i - son.

Lectores: **Ie** - su Chri - ste, qui pas - sú - rus ad - ve - ní - sti pro-pter nos:

123. A laudes harmadik zsoltára mindhárom napon: 62 + 66, az ötödik zsoltár helyén mindhárom napon: 148 + 149 + 150.

124. Az elemek sorrendjében voltak egyházmegyénként eltérő változatok, egyes helyeken további betoldásokkal bővítették. Itt a javasolt változat leírását adom.

Populus: **D**ómine, miserére nobis.
Præcentores: **C**hristus Dóminus.
Sacerdos (lenta voce): **M**ortem autem crucis.

Rövid ideig mindannyian csendben imádkoznak, majd a pap jeladására az akolitus (a gyermekektől kísérve) visszahozza az égő gyertyát, s annak fényénél a pap *Oremus* nélkül mondja a zárókönyörgést:

Respice, quæsumus, Domine, super hanc familiam tuam, pro qua Dominus noster, Iesus Christus non dubitavit manibus tradi nocentium, et Crucis subire tormentum. (Deinde sub silentio:) Qui tecum vivit et regnat etc.

Az akolitus a gyertyát visszahelyezi a triangulum csúcsára, és mindannyian csendben távoznak.¹²⁵ A tridenti zsolozsmában helyett a *Christus factus est* gradualét és ismét az 50. zsoltárt éneklik, majd a zárókönyörgéssel ér véget a szertartás. Szerényebb, s a laudesben már úgys szerepelt zsoltár megismétlése miatt terjengősnek látszó szertartás, de többévszázados hagyományra megy vissza, és a fenti forma alternatívájaként természetesen megtartható.

125. Székesegyházakban, nagyobb templomokban ezt még körmenet követte, melyen a *Rex Christe factor omnium, Hymnum dicamus Domino, Laus tibi Christus qui pateris* himnuszokat énekelték. Ezek népszerűségét mutatja, hogy egyes helyeken népénekké váltak, sőt a német lutheránus gyakorlatba is bekerültek.

Ha azonban azt szeretnénk, hogy a *Tenebrae* a plébániatemplomok istentiszteletébe is visszatérjen, akkor annak teljes formája mellett szükség lenne egy rövidített, *in ecclesiis parochialibus* formára is. A három nokturnussal, hosszú laudessel énekelt zsoltószma ugyanis nem csak hosszú, hanem több jól képzett szereplőt, nagyobb felkészülést is igényel. A plébániai forma egyetlen nokturnusba vonná össze a matutínusot, melynek mintegy függeléke lenne a laudes legfontosabb részeiből alkotott *pro laudibus*. A responzóriumok valamely egyszerű tónuson recitálhatók, vagy helyettük verses parafrázis énekelhető.

A zsoltószma érzelmi hatásához bizonyára hozzátartozik a triangulum használata is. A tizenöt gyertya éppen megfelel a teljes *Tenebrae* 9 + 5 + 1 zsoltára számának. A plébániai zsoltószmában azonban a zsoltárok száma csak 3 + 1 + 1, emiatt a triangulumra vonatkozó szabályt módosítani kell. Elsősorban: a gyertyákat szimmetrikusan párosával kell eloltani, mégpedig nemcsak a zsoltárok végén, hanem a három olvasmányt követő responzóriumok alatt is. Így az oltások száma 3 + 3 + 1, vagyis 2 x 7, majd az utolsó gyertya elvitele a *Benedictus* utánra marad.

A három nap zsoltósmája a plébániai formában a következő lenne:

	IN CENA DOMINI	IN PARASCEUE	IN VIGILIA PASCHÆ
zsoltározás	antiphona sola: <i>Zelus domus</i> + Ps. 68 (3 divízió)	antiphona sola: <i>Diviserunt</i> + Ps. 21 (3 divízió)	antiphona sola: <i>Domine abstraxisti</i> + Ps. 4, 23, 29
olvasmány 1.	lamentáció	lamentáció	Jeremiás könyörgése
responzórium 1.	R. <i>In monte Oliveti</i>	R. <i>Omnes amici</i>	R. <i>Plange quasi virgo</i>
olvasmány 2.	Aranyszájú I.	Nagy Szent Leó I.	Nagy Szent Leó I.
responzórium 2.	R. <i>Tristis est anima</i>	R. <i>Velum templi</i>	R. <i>Ierusalem surge</i>
olvasmány 3.	Aranyszájú II.	Nagy Szent Leó II.	Nagy Szent Leó II.
responzórium 3.	R. <i>Ecce vidimus</i>	R. <i>Vinea mea</i>	R. <i>Sepulto Domino</i>
„pro laudibus”	Ant. <i>Oblatus est</i> + Ps. 50 verzikulus	Ant. <i>Proprio Filio</i> + Ps. 50 verzikulus	Ant. <i>O mors</i> + Ps. 50 verzikulus
kantikum	Ant. <i>Traditor autem Benedictus</i>	Ant. <i>Posuerunt Benedictus</i>	Ant. <i>Mulieres sedentes Benedictus</i>
lezárás	<i>Kyrie puerorum</i> oráció	<i>Kyrie puerorum</i> oráció	<i>Kyrie puerorum</i> oráció

A kishórák e három napon rövidek: mindössze a 118. zsoltár egyes szakaszainak recitálásából állnak (antifóna nélkül), amit a tridenti rítus szerint ismét a *Christus factus*, az 50. zsoltár és az oráció fejez be. Egyes rítusokban (így a ferenceseknél) a zsoltár után a matutínus responzóriumai közül fűznek be egyet, azt, amely leginkább illik az adott időponthoz, majd csupán egy verzikulus és az oráció fejezi be a órát. A *recto tono* recitált órának e „kopár” arculata illik e napok jellegéhez, amellet úgy ad imádságot az egész napra, hogy a szertartások előkészítésével elfoglalt papság, énekesek számára nem

megterhelő. Képletesen úgy mondhatnánk: a kis órák „böjtök” a fő szertartások lakomája előtt-után.

	IN CENA DOMINI	IN PARASCEUE	IN VIGILIA PASCHÆ
tercia	Ps. 118 I-III R̃. <i>Tristis est anima</i> Ṽ. <i>Insurrexerunt in me</i> Or. <i>Respice</i>	Ps. 118 X-XII R̃. <i>Caligaverunt oculi</i> Ṽ. <i>Diviserunt sibi</i> Or. <i>Respice</i>	Ps. 118 XIX-XXI R̃. <i>Ierusalem surge/luge</i> Ṽ. <i>In pace in idipsum</i> Or. <i>Respice</i>
szexta	Ps. 118 IV-VI R̃. <i>Unus ex discipulis</i> Ṽ. <i>Deus meus eripe me</i> Or. <i>Respice</i>	Ps. 118 XIII-XV R̃. <i>Tamquam ad latr.</i> Ṽ. <i>Insurrexerunt in me</i> Or. <i>Respice</i>	Ps. 118 XXII, I-II R̃. <i>Plange quasi virgo</i> Ṽ. <i>Tu autem Domine</i> Or. <i>Respice</i>
nóna	Ps. 118 VII-IX R̃. <i>Seniores populi</i> Ṽ. <i>Homo pacis</i> Or. <i>Respice</i>	Ps. 118 XVI-XVIII R̃. <i>Velum templi</i> Ṽ. <i>Dederunt in escam</i> Or. <i>Respice</i>	Ps. 118 III-V R̃. <i>Recessit pastor</i> Ṽ. <i>Collocaverunt me</i> Or. <i>Respice</i>

A nagycsütörtökön és nagypénteken azonos és egyszerű szerkezetű volt a vesperás is,¹²⁶ mindössze öt zsoltárból, azok antifónáiból, majd a *Magnificat*ból és a szokásos befejezésből (*Christus factus* + 50. zsoltár + oráció) állt. Ezt az egyszerű formát meg is lehet tartani azok számára, akik nem tudnak résztvenni az esti szertartásokon. Az új rendelkezést, amely szerint a szertartáson résztvevőknek a vesperást nem kell imádkozniuk, a régi római rítust követőkre is alkalmazni lehet.

3. NAGYCSÜTÖRTÖK

A krizmaszentelési misére vonatkozóan nem tudok véleményt formálni, az esti mise pedig, amely a XII. Piusz-féle reform után is pontosan a hagyományos rendben maradt, nem kíván semmi módosítást. Ebben a reformban újítás a lábmosásnak a misébe való áthelyezése. Bizonyára sok helyen ez a legjobb elrendezés.

Beszélnünk kell viszont a szentmisét követő szertartások további elemeiről, s a lábmosás helyéről ebben az összefüggésben. Ebben ugyanis a Trident előtti rendhez való visszatérés lenne az előrehaladás, a nagycsütörtöki liturgia életerejét, pasztorális hatékonyságát növelő fejlesztés. Először nézzük a történelmi mintákat, azután azok mai tanulságait.

126. A középkorban ezt a mise végén, a kommunió és posztkommunio között imádkozták. A nagy-szombati vesperás redukált formáját a vigíliamisén énekeltek.

A misét követő szertartásokat a régi egyházmegyei és rendi szerkönyvek saját változatukban ugyan, de a lényegét illetően ugyanúgy írják le. A *Liber ordinarius Agriensis*¹²⁷ például egy átlagosnak vehető elrendezést rubrikáz, a következőképpen:

Ad faciendum MANDATUM... fit longus pulsus... alter pulsus cum magna campana, et postea fit claternatio in turri et deinde usque sabbatum diem silent campanæ usque cantatur *Gloria in excelsis*. Interim dominus episcopus ac domini canonici et totus clerus conveniant ad ecclesiam ad peragendum mandatum. Ipso domino episcopo rubea cappa induto cum mitra et baculi pastoralis, duo diaconi et duo subdiaconi, choratores quattuor canonici, acolyti et ceroferarii de scholis exeant processionaliter de sacristia ad mensam preparatam. Interim succentor cum choro cantat hymnum *Tellus ac ethra iubilent*. Finito hymno dicitur epistola sine titulo ad tonum lectionis *Convenientibus vobis in unum*. Deinde evangelium *Ante diem festum Paschæ* similiter sine titulo ad tonum festivalem. Et cum cantatur *Surgit a coena*, dominus episcopus precingitur manutergio. Et finito evangelio dicitur oratio, ut in missali. Deinde incipit lavare pedes ordinatim, primo a parte prepositi incipiendo. Interim succentor cum suis canit responsorium *Accessit ad pedes Iesu*. Finito responsorio dominus episcopus dividit cenam dicendo *Mandatum novum do vobis*. Quibus finitis succentor incipit antiphonas, videlicet *Ante diem festum* cum sequentibus antiphonis, ut in libro habentur. Finitis antiphonis unus ex dominis ad hoc tabulatus cantat mandatum in tono lectionis, videlicet *Amen amen dico vobis*. Quo finito fit sermo ad clerum. Finito sermone dabit dominus episcopus benedictionem. Deinde transeunt ad chorum ad LOTIONEM altarium cantando antiphonam *Diviserunt sibi vestimenta mea*. Psalmus: *Deus Deus meus respice*, sine *Gloria*. Et post quemlibet versum repetitur antiphona *Diviserunt sibi*. Loto altari magno cum vino domini secundum seriem accedant ad altare maius. Et dominus episcopus liniat vertex eorum more solito. Similiter et totus clerus accedat. Finito psalmo *Deus Deus meus respice* incipitur in choro completorium...

Vagyis a *mandatum* szertartását a misétől elválasztva végzik;¹²⁸ a celebráns vörös palást van (tehát nem a nagycsütröttöki mise fehér kazulája, hanem pluviále a szenvedés időszakának színében). A továbbiakból (a kórusba való későbbi bevonulásból) látszik, hogy a szertartás valahol a templomhajóban vagy előcsarnokban történik, más források szerint a káptalanteremben. Először történik a LÁBMOSÁS, mely után a püspök — talán meglepő módon, nyilván egy agapé emlékeképpen — *dixit cenam*. A szertartás második eleme a Krisztus BÚCSÚBESZÉDÉnek felolvasása, amit beszéd követ. E beszéd más rítusok szerint a lábmosási evangélium után, tehát a cselekmény megkezdése előtt hangzik el. Ezután vonulnak be a kórusba, tehát az oltár előtti térbe, ahol megkezdődik a *lotio altarium*. Más források szerint a káptalanteremből akkor mennek át a templomba, amikor a búcsúbeszédben Jézus e szavaihoz érkeznek: *Surgite, eamus hinc*. A szöveg (hasonlóképpen a legtöbb Trident előtti szerkönyvhöz) nem oltárfosztásról, hanem oltármosásról beszél. A kettő értelme közt elég lényeges liturgiai különbség van. Az első a megfosztást, a díszek elvételét hangsúlyozza (a szimbolikus magyarázat szerint arra em-

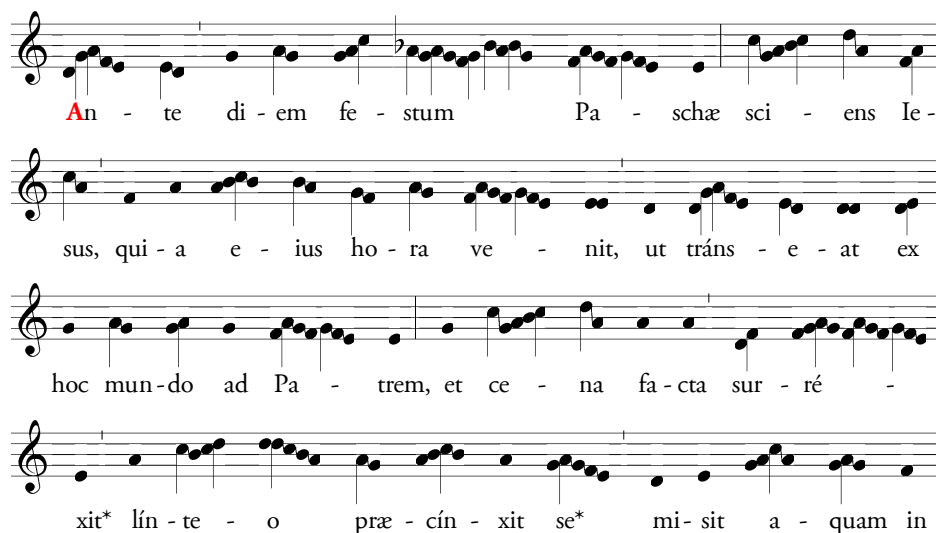
127. *Liber ordinarius Agriensis*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 2000. (Musicalia Danubiana Subsidia 1.)

128. Mint látjuk, harang és ezt követően kereplő jelzi a szertartás kezdetét, vagyis a harangoktól való „elköszönés” nem a misében ment végbe.

lékezve, hogy Jézust megfosztják ruháitól). Az oltármosás viszont pozitív tiszteletadás az oltárnak (oltároknak) éppen azon az estén, amikor a pogány vallások és a zsidó templom oltára új értelmet nyert, amikor az Oltáriszentség alapításával oltáraink igazi funkcióját a Krisztus meghatározta. A szertartásciklust a kompletórium imádkozása zárja.

Az előbbiekből látszik, hogy a három elem (lábmosás, bűcsűbeszéd, oltárfosztás és -mosás) viszonylag önálló akciók összekapcsolása. Éppen ezért sorrendjük eléggé variábilis. Ez a szertartás adja a nagycsütörtök legsajátosabb liturgiai arculatát. Mindnyájan érezzük, hogy a nagycsütörtöki mise után a templomot üresen hagyni kegyeletlenségre vallana. Ezért különféle ájtatossági formákkal egészítjük ki az esti misét. S ez arra mutat, hogy a misét követő félliturgikus szertartássor bevezetését nem fogadná a hívő nép részvétlenül. Természetesen, ahol a lábmosásnak jobb helye van a misében, az kiemelhető a külön ciklusból. Többféle okból is kívánczok, hogy az oltárfosztás és -mosás szertartása csatlakozzék közvetlenül a miséhez. Ez esetben a bűcsűbeszéd olvasás az oltármosást követő önálló szertartás. Ahol a körülmények azt indukálják, a bűcsűbeszéd olvasása a templomon kívül, egy agapéhoz kapcsolódva is megtörténhet. Célszerű tehát a ciklus három elemét külön-külön tárgyalni.

A lábmosást (ha külön szertartásként végzik) a *Tellus ac æthra* öskeresztény himnusz vezeti be, majd az evangélium¹²⁹ és rövid beszéd következik. Sajnos, már a tridenti könyvekből eltűnt a lábmosást kísérő főének (*Ante diem festum*). A legtöbb rítusban ez az antifóna áll az énekek élén, s a püspök (celebráns) aszerint hajtja végre az előkészület momentumait, ahogy azt az ének szövege elmondja (alább csillaggal jelöljük). Ennek az éneknek a visszahozatala üdvözlendő volna. Mivel ma már nem ismeretes, egy változatát itt közlöm:¹³⁰

129. A szentlecké felolvasása már a tridenti könyvekben sem szerepel.

130. „Bakócz-graduále”, 123^v = *Graduale Strigoniense* (s. XV/XVI). I–II. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1990–1992. (Musicalia Danubiana 12.)

pel - vim* ce - pit la - vá - re pe - des* di - sci - pu - ló -

- rum. **V.** Ve - nit

ad Pe - trum, di - cit e - i Pe - trus: non la - vá - bis mi - hi pe -

des in æ - tér - num. Re - spón - dit Je - sus: si non lá - ve - ro

ti - bi, non ha - bé - bis par - tem me - cum. Dó - mi - ne! non tan -

tum pe - des, sed et ma - nus et ca - put.

A további énekek és a zárókönyörgés után a búcsúbeszéd olvasását a *Mandatum novum* antifóna éneklése vezeti be. Magát a búcsúbeszédet (J 13,34–35; majd közvetlenül hozzákapsolva a 14–17. fejezetet) a *Surgite eamus hinc* szavakig (14,31) leketónuson szokták énekelni, onnantól fennhangon olvasni, de nem kárhoztatható, ha végig olvassák. A beszéd után, ha nem következik utána más (például kompletórium) megfelelő énekkel zárhatjuk a szertartást.

Mint mondtuk, az oltárok nagyobb megtisztelését jelentené, ha megfosztásukat a megmosásuk követné. Ez esetben a pap vizet önt az oltár közepére, a virágvasárnap használt ággal (vagy hasonló eszközzel) szétteríti, kendővel megtörli, végül egy csekély borral keresztet ír az oltárlap közepére. A cselekmény közben szokás szerint a 21. zsoltárt énekeljük vagy mondjuk, a *Diviserunt* antifóna gyakori visszatérésével. Azokban a szerzetesrendekben, ahol (nagyon helyesen) a mellékoltárokat is megfosztják és megmosás, a zsoltárt megszakítva rezponzóriumot és orációt mondanak az oltáron tisztelt szentről. Ez a szokás pasztorálisan is helyeselhető, mert emlékeztet a gyakran látott oltár jelentésére. Mivel azonban a rezponzórium éneklése módfelett megnyújtaná a szertartást, elég lenne egy rövid fohással megszakítani a zsoltárt, például így:

Intercessione beati N. adiuti percipiamus, Domine, quam plenius in his diebus gratiam beatæ passionis et resurrectionis Iesu Christi. R. Amen.

4. NAGYPÉNTEK

A zsinat utáni reformok két jelentősebb ponton nyúltak bele a nagypénteki főszertartás hagyományos rendjébe: kicserélték az olvasmányokat és a hozzájuk tartozó énekeket, valamint átrendezték és átfoglalmazták az ünnepélyes könyörgéseket. A XII. Piusz-féle reformok a tridenti formán annyiban változtattak, hogy *a)* az első olvasmány elé könyörgést iktattak, *b)* a zsidókért mondott könyörgést kissé átfoglalmazták, *c)* az Oltáriszentségnek az oltárra való felhozatalára a *Vexilla regis* himnusz helyett három antifónát írtak, *d)* a papon kívül az összes jelenlévők számára lehetővé teszik az áldozást, *f)* ésszerűbbé tették az áldozási rítust, és *g)* a szertartást három szép könyörgéssel zárják. Ezen kívül még XXIII. János pápa rendelkezése folytán az áldozási rítusban a Miatyánkot nem egyedül imádkozza a pap (mint a misében szokásos volt), hanem a közösséggel együtt.

De a tridenti rítus sem mindenben folytatta a megelőző időszak tipikus szertartásformáját: a szent kereszt behozalának és tisztelésének énekrendje némileg különbözik a korábban szokásostól (lásd alább).

Nehéz lenne tehát egyszerűen annyit mondani, hogy elegendő visszatérnünk a XII. Piusz-féle formát tartalmazó MR1962-höz. Mindegyik reform tartalmazott figyelemre méltó és megőrizhető, sőt megőrzendő elemeket. Vegyük tehát sorba ezeket.

A szép ősi kezdőkönyörgés után egészen a vatikáni reformig egy Ozeás-olvasmány hangzott el, amit a nagyszerű Habakuk-traktus követ. Ezt a reformban a szenvedő Messiásról szóló hosszú Izaiás-jövendölésre cserélték, s a rákövetkező zsoltár is megváltozott. A második olvasmány a húsvéti Barány feláldozásáról szóló elbeszélés volt, amit a zsinat után a Zsidó levél egy részletével váltottak fel. A 139. zsoltárból vett traktus helyébe is új szöveg került. A *forma extraordinaria*ban természetesen maradhatna a két korábbi olvasmány a hozzájuk tartozó énekekkel. Kétségtelen azonban, hogy az Ozeás-jövendölés az *in die tertia suscitabit nos* utaláson kívül csak távoli kapcsolatba hozható a liturgikus nappal, ehhez képest a Zsidó levél részletének felvétele a napi liturgiába nyereség. Korábbi könyvemben kifejtett okok miatt viszont a szép és fontos Izaiás-szöveget nem a nagypénteki szertartásban olvastatnám. Kézenfekvő volna tehát a Barány feláldozásáról szóló olvasmányt venni első helyre, második helyen pedig meghagyni a NO olvasmányválasztását. Az első traktushoz nem szabad nyúlni. A második olvasmányhoz azonban az *Eripe* helyett (mely maga is későbbi helyettesítés a korai római rítusban szokásos *Qui habitat* helyett) jól ízesül a *Christus factus est* traktus formában való felidézése. Ez az olvasmány- és énekválasztás egyébként nem nyújtana el a passiót megelőző szakaszt (mint ma az Izaiás-perikópa vagy az *Eripe* teszi).

Az ünnepélyes könyörgésekben a NO legtöbb változtatása felesleges, sőt a fogalmazás nem egyszer idegen testként hat a régi szövegben. Az „Egyház egységéért” és a „A zsidókért” mondott könyörgés azonban úgy lett átfoglalmazva, hogy tapintatosan és mások sértése nélkül beszél, anélkül, hogy a mondanivalón (ti. a keresztényeknek az igaz egyházban való összegyűjtésének, valamint a zsidók megtérésének kérése) érdemben változtatott volna. Vagyis megtartva a XII. Piusz-féle szerkezetet, e két könyörgésben átvehető a NO fogalmazása.

Az ünnepélyes könyörgésekben még egy igazítást lehetne (legalábbis opcionálisan) javasolni, ez alkalommal a középkori rituálét követve. A celebráns *Oremus pro...* szövege után a diákonus felszólítja a népet: *Flectemus genua*, s ezután a nép röviden térden állva imádkozik, majd a szubdiákonus *Levate* szavára feláll. Tapasztalat szerint a letérdelés időhossza a könyörgésekben előrehaladva egyre rövidül, és a mozgások túl gyorsan követik egymást. Nyilván ez vezette a reformereket arra, hogy engedélyezték az egész mozgás kiiktatását, ami viszont egy ősi római elemet küszöbölt ki a rítusból. A középkorban sok helyütt a szubdiákonus csak az oráció után (vagy annak konklúziója előtt) mondja a *Levatét*, így a letérdelés nemcsak a néma imádság testhelyzete, hanem magának a könyörgésnek is. Ez amúgy is összhangban van azzal a régi szabállyal, hogy a könyörgéseket általában állva, a nagyböjtben azonban térdelve hallgatják. Ennek bevezetésével a szövegszakaszok és a mozgásformák szép egyenletes rendben követnék egymást.

A szent kereszt behozatalának szokásos formája a középkorban a következő (ismét a *Liber ordinarius Agriensis*ből idézem a széles körben azonos formát):

Finitis orationibus descendat clerus ante altare Sancte Crucis episcopo cum astantibus ipsos sequente. Interim duo canonici rubeis casulis induti de sacristia exportant crucifixum coopertum casula rubea et habentem in pectore pacificale unum, cantantes lenta voce *Popule meus*. Et duo procedentes super suprapellicium solum dalmaticis rubeis induti ipsos cum lucernis ardentibus precedunt, et post singulum versum *Popule meus* ipsi procedentes cantent: *Agios o Theos* choro post ipsos repetente: *Sanctus Deus, sanctus fortis*. Interim cum crucifixo lente venientes ducunt ad altare Sanctæ Crucis ad episcopum. Finito *Popule meus* cum suis versibus tandem episcopus cum illis duobus canonicis primum levando crucifixum cantent *Ecce lignum crucis* flebili voce choro prosequente *In quo salus mundi*. Interim parum levant casulam super crucifixo. Secunda vice iterum episcopus cantet *Ecce lignum crucis* parum altius levando vocem et ipsum crucifixum similiter melius aperiendo. Tercia vice similiter episcopus cantet *Ecce lignum crucis* flebiliter, altius levando vocem, et crucifixum abante totaliter discooperiatur choro repetente *In quo salus mundi* cum versu *Beati immaculati*. Et episcopus salutet et osculetur crucifixum. Interim chorus cantet *Dum fabricator mundi*. Et domini secundum senium salutent et osculentur crucifixum. Similiter et totus clerus cantantibus pueris *Crux fidelis*.

A tridenti rítusban a kereszt behozatala némán történik, a *Popule meust* pedig a kereszt előtti hódolat közben éneklük. Ennek az elrendezésnek hátrányait részletesen elmondtam előző könyvem vonatkozó fejezetében.¹³¹ Ha itt a mai rítus Trident előtti tapasztalatait is érvényesíteni szabad, akkor a szertartás a következőképpen folytatható.

A keresztet (mely a középkorban az áldozatbemutatás kazulájába volt öltöztetve, ma kendővel van eltakarva) énekes diákonus hozza be, akik előtt szintén énekelni tudó diákonusok haladnak. (Ha ezek számára nehézséget okoz az ének, a diákonus énekes szerepét a kereszt mögött haladó előénekes, az akolitusokét pedig előttük menő két ifjú vagy gyermek énekelheti.) Bejövet közben háromszor megállnak, s a diákonus minden stációnál az *Improperia* (értsd: a nagyobbik *Improperia*) egy-egy szakaszát éneklük. Erre az akolitusok a *Hagiosszal*, a kórus és nép pedig a *Sanctusszal* felel. Az utóbbit azonban

131. BL — 2. fejezet, nagypénteki alfejezet.

énekelheti két félkórus is. A mai liturgikus szellemnek legjobban az felelne meg, ha a két akolitus (vagy két félkar) görög–latin váltakozása után a három akklamációt az egész gyülekezet anyanyelven megismételné. Az egész tételhez az *ecclesiae pariochiales* számára egyszerűbb recitatív formát kell kialakítani.

A harmadik stáció után a menet megérkezik a celebránshoz, az átveszi a keresztet és a szokásos módon leleplezve háromszor intonálja: *Ecce lignum crucis*. Sok helyütt a celebráns nem képes elénekelni ezt az intonációt, különösen annak *in quo salus* szakaszát. (Mint láttuk, a középkorban ezt már a kórus vette át.) Minthogy az antifóna intonációjának méltósága kedvéért illeti ez a celebránst, s nem privilegizált papi feladatnak számít, a nehézséget át lehet hidalni azzal, ha két jó énekes a pap által felemelt keresztre rámutatva éneklük: *Ecce lignum*. Nyomatékosan szorgalmazni kell, hogy a feleletet (éppúgy, mint az *Improperia* *Sanctus Deus* szakaszát) a teljes gyülekezet énekelje.

A hódolat alatti énekek sorát a középkori egyházak többségében egy monumentális antifóna, a *Dum fabricator* nyitotta meg. Ezt az *ecclesiae cathedralis*ok szertartásrendjébe fel kellene venni. Azok számára, akik nem ismerik, közlöm:¹³²

Dum fá - bri - cá - tor mun - di mor - tis sup - plí - ci - um pa - te -
 ré - tur in cru - ce, cla - mans vo - ce ma - gna trá -
 di - dit spí - ri - tum. Et ec - ce, ve - lum tem - pli di - ví -
 sum est, mo - nu - mén - ta a - pér - ta sunt, ter - ræ - mó - tus e -
 nim fá - ctus est magnus, qui - a mor - tem Fí - li - i De -
 i cla - má - bat mun - dus se sus - ti - né - re non pos -

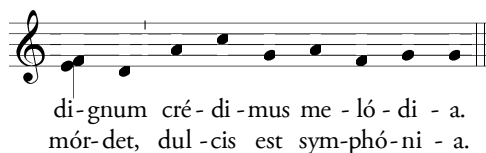
132. Be kéne írni a dallam forrását.

se. A - pér - to er - go lán - ce - a mí - li - tis lá - te - re cru - ci -
 fi - xi Dó - mi - ni, ex - í - vit san - guis et a - qua in red -
 em - pti - ó - nem sa - lú - tis no - stræ.
 O, ad - mi - rá - bi - le pré - ti - um, cu - ius pón - de - re
 ca - ptí - vi - tas red - ém - pta est mun - di, Tar - tá - re - a con -
 frá - cta sunt clau - stra in - fér - ni, a - pér - ta est no - bis iá -
 nu - a re - gni.

A hosszúra nyúló hódolat alatti énekek sorát bővíteni lehetne például a *Vexilla Crucis* himnusszal, a *Nos autem gloriari* antifónával, vagy a *Laudes Crucis* szekvencia szakaszaival:¹³³

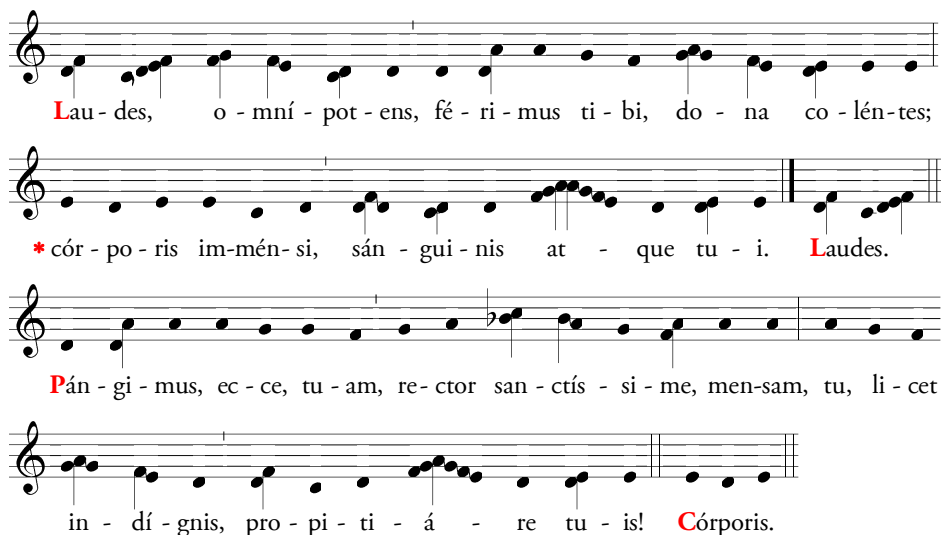
1a Lau - des Cru - cis at - tol - lá - mus nos, qui Cru - cis ex - sul - tá - mus spe - ci - á -
1b Nam in Cru - ce tri - um - phá - mus, ho - stem fe - rum su - pe - rá - mus vi - tá - li
 li gló - ri - a. **2a** Dul - ce me - los tan - gat cæ - los, dul - ce li - gnum dul - ci
 vi - ctó - ri - a. **2b** Vo - ce vi - ta non dis - cór - det, cum vox vi - tam non re -

133. Teljes kottáját, magyar változatát és forrásait lásd: DOBSZAY László — TAKÁCS Judit (szerk.): *A sequentia / The Sequence*. MTA-TKI-LFZE Egyházzenei Kutatócsoport — Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest 2006. 139. (Egyházzenei Füzetek II/9.)

Mivel tapasztalat szerint helyi döntés alapján sokfelé ide nem illő éneket is beiktatnak, szükséges lenne, hogy minden egyházmegye meghatározza az ilyen funkcióban énekelhető énekek, népénekek és motetták jegyzékét, melyből azután a helyi viszonyok szerint lehetne választani.

Az áldozási szertartáshoz az Oltáriszentséget régebben a *Vexilla Regis* éneklése közben hozták a főoltárra, ma ez némán történik. Megemlítem, hogy Közép-Európában erre Trident előtt egy olyan himnuszt alkalmaztak (*Laudes omnipotens*), mely a kereszttáldozat és az eucharisztia kapcsolatáról beszél. Így hangzik:

*Angelus æthæreus sanctus descéndat ab astris,
puríficans corpus cor paritérque piis! Laudes.*

*Hæc medicína potens celi nos ducat in arces,
intérea terris dans medicámen opis! Córporis.*

*Hoc Pater omnípotens cum Christo pérfice clemens,
Spíritus atque potens, trinus et unus apex! Laudes.*

Sok helyi hagyományban élt az a gyakorlat, hogy a *Hoc corpus* kommuniót ilyenkor a celebráns intonálja, miközben magasba emeli az Oltáriszentséget. Az intonáció után átveszi tőle a vezetést a kórus. A továbbiakban mindenben az MR1962 tekinthető véglegesnek.

Mindezek alapján a teljes szertartás javasolt vázlata:

	CATH	PAROCH
könyörgés	Or. <i>Deus qui peccati</i>	ua.
olvasmány	Hos 6,1–6 (vel:) Ex 12,1–11	ua.
traktus	Tr. <i>Domine audiui</i>	ua.
könyörgés	Or. <i>Reminiscere</i>	ua.
olvasmány	Ex 12,1–11 (vel:) H 4,14–5,10	ua.
traktus	Tr. <i>Eripe me</i>	ua. (vel:) Tr. <i>Christus factus</i>
passió	J 18,1–40 + 19,1–42	ua.
nagy könyörgés	(<i>ut in missali</i>)	(<i>ut in missali</i>)
kereszt előhozatala		
<i>A forma</i>	<i>Popule meus I.</i> <i>Ecce lignum</i>	ua.
<i>B forma</i>	<i>Ecce lignum</i> <i>Popule meus I.</i>	
kereszthódolat	Ant. <i>Dum fabricator</i> Ant. <i>Crucem tuam</i> + Ps. 66 Hy. <i>Crux fidelis</i> <i>Popule meus II.</i> Ant. <i>Crucem tuam</i> + Ps. 66 Hy. <i>Crux fidelis</i> Ant. <i>Cum Rex gloriæ</i> Sequ. <i>Laudes Crucis</i> Hy. <i>Vexilla Regis</i> Ant. <i>Adoramus te Christe</i> Ant. <i>Per lignum servi</i> Ant. <i>Salvator mundi</i>	Ant. <i>Crucem tuam</i> + Ps. 66 Hy. <i>Crux fidelis</i> Ant. <i>Adoramus te Christe</i> Sequ. <i>Laudes Crucis</i> Hy. <i>Vexilla Regis</i> Ant. <i>Nos autem gloriari</i> (+ <i>alia antiphonæ,</i> <i>cantiones et mutetæ</i>)
kommunióprocesszió	Hy. <i>Laudes omnipotens</i> (<i>vel alius hymnus</i>)	(<i>sub silentio</i>)
kommunió	Ant. <i>Hoc est corpus</i> + <i>cantiones</i>	ua.
posztkommunió	Or. <i>Super populum tuum</i> Or. <i>Omnipotens ... qui Christi</i> Or. <i>Reminiscere miserationum</i>	ua.

5. A HÚSVÉTI VIGÍLIA

A Bugnini-reform egyik legszerencsétlenebb eredménye a húsvéti vigília rendjének felborítása.¹³⁴ De már a XII. Piusz-féle reform is (számos üdvös intézkedése mellett) legalább két ponton hibázott: megszüntette az *Exsultet* szentelő jellegét, és kettévágta a mindenszentek litániáját.

Ebből következően az MR1962-t kell normának tekintenünk, de abban célszerű bizonyos módosításokat (helyesebben: visszamódosításokat) tenni, egy-két helyen pedig *ad optionem* új elemeket is lehet ajánlani.

A szertartás kezdetén célszerű lenne felújítani legalább *ad libitum* (akár latinul, akár anyanyelvi fordításban) a középkorban általános, a tridenti reformban eltörölt Prudentius-himnusz: *Inventor rutili*. Első versszaka refrén, amit a gyülekezet is tud énekelni (akár sötétben is). Három versszaka illene a tűzhöz való kivonulásra, a *Tu lux vera* + *R*. pedig a bevonulás után, a szentélyben való elhelyezkedés idejének kitöltésére.

In - vén- tor rú - ti - li, dux bo- ne, lú - mi - nis, qui cer- tis ví - ci - bus

tém-po - ra dí - vi - dis; mer - so so - le, cha - os ín - gru - it hór - ri - dum,

lu - cem red - de tu - is, Chri- ste, fi - dé - li - bus! In- vén- tor.

*Quamvis innúmero sídere régiam
lunárique polum lámpade pínxeris,
incússu sílicis lúmina nos tamen
monstras saxígeno sémine quærere. Inventor.*

*Ne nescíret homo spem sibi lúminis
in Christi sólido córpore cónditam,
qui dici stábilem se vóluit petram,
nostris ignículis unde genus venit. Inventor.*

**Tu lux ver(a) oculis, lux quoque sensibus,
intus te speculum, tu speculum foris,
lumen, quod famulans offéro, suscipe,
tinctum pacíferi chrismatis unguine. Inventor.*

134. BL — 2. fejezet, nagyszombati alfejezet.

A tűz és a tömjén szemek megáldására az MR1962 két könyörgésén kívül a középkori rítusból egy kezdőorációt is ajánlanék, mely az egész éjszakának csodálatos szépségű megnyitása:

Omnipotens sempiterna Deus, mundi Conditor, luminis siderumque fabricator, per cuius ineffabilem potentiam omnis claritas sumpsit exordium, te in tuis operibus invocamus, aperi nobis, quæsumus, labia nostra ad confitendum nomini tuo, et ad laudem gloriæ tuæ, ut digne celebrare mereamur sacrum officium tuum, quia in hac sacratissima noctis vigilia de donis tuis cereum tuæ suppliciter offerimus majestati. Per Dominum.

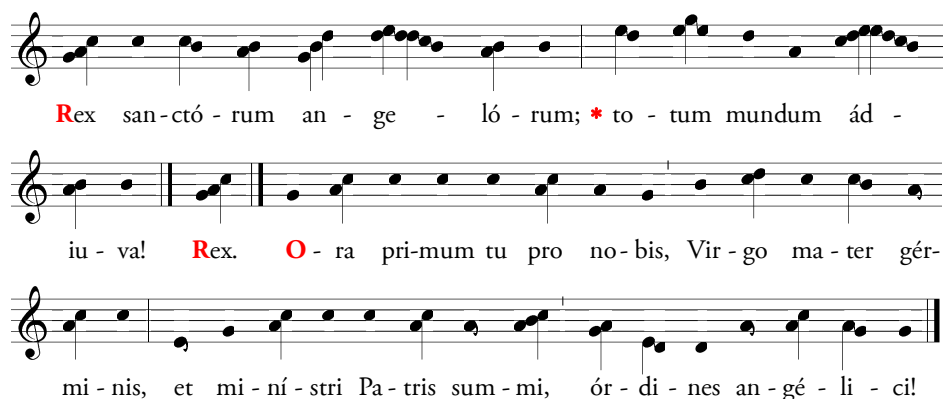
Az MR1962-höz képest itt elmarad a *Christus heri* szakasz. A lángot a tridenti rítusban szokásos háromágú gyertyán viszik a templomba. A háromszoros *Lumen Christi* után az *Inventor* himnusz záró versszakát énekelhetik az *Exsultet* előkészület során.

Mint már többször kifejtettük, az *Exsultet* nem egyszerűen *præconium Paschale*, hanem *consecratio cerei*. Teológiai, liturgiai és pasztorális okok szólnak e funkciójának visszaállítása mellett. A hosszú szövegbe beillesztett cselekmények még a figyelem fenntartása szempontjából is ajánlatosak. Ha azonban a XII. Piusz által bevezetett szép szavakat *Christus heri* meg akarjuk tartani, akkor az *Exsultet* szövegét az *In huius igitur* szavak előtt megszakítva beilleszthetők (éppúgy, mint a *Hæc nobis præcepta* a keresztkútszentelési prefációba).

Az *Exsultet* rendes énekese diákonus; jó lenne azonban engedélyt adni arra, hogy szükség esetén megfelelő adottságú énekes helyettesítse. Ez esetben az előhang vége így hangzik: *ut qui me non meis meritis in hoc servitium vocare dignatus est* — a dialógust természetesen a celebráns vezeti, és a gyertya megáldását is ő végzi.

Az olvasmányok számát a XII. Piusz-féle reform bölcsen és a tényleges hagyomány alapján határozta meg. Hogy azonban az ősi római 12 olvasmányos rendszer és a hozzá tartozó szép orációk teljes feledésbe ne merüljenek, a szerkönyveknek azokat tartalmazniuk kellene, és *in ecclesiis cathedralibus* használatuk engedélyezett lenne. Érdemes lenne a NO-ból átvenni a teremtéstörténetet követő *Iubilare* traktust, így mind a négy olvasmányhoz tartozna befejező ének.

Némi zavart látunk a keresztkútszertartás keretezésében. Ez hajdan igen megfelelő módon a *Sicut cervus* traktussal indult. A tridenti rítus szerint a kút megszentelése után énekelik a litániát — ez semmiképpen sem logikus. Nem kell mondanunk, hogy a legrosszabb megoldást a Bugnini-rítus alkotói találták ki. A pretridenti római rítusban a traktus után énekelik a litániát, majd a kút megszentelése után egy másik litániával térnek vissza. Azt hiszem, ez a helyes megoldás, feltéve, hogy a két litánia jellege, funkciója jól megkülönböztethető. A mindenszentek litániájának a húsvéti vigíliában használt formája némileg rövidíthető, ahogy rövidebb volt a középkorban is. A keresztkútszentelés után és a misére való előkészület idejére a középkori *Rex sanctorum angelorum* verses litánia keresztelési énekként vezethető be:

Totum.

*Supplicáte Christo regi, cætus apostólici,
 supplicétque permagnórum sanguis fusus mártyrum! Rex.*

*Imploráte, confessóres consonétque vírgines,
 quo donétur magnæ nobis tempus indulgéntiæ! Totum.*

*Omnes sancti atque iusti, vos precámur cernui,
 ut purgétur omne crimen vestro sub orámine! Rex.*

*Huius, Christe, rector alme, plebis vota súscipe,
 qui plasmásti protoplástum et genus gignéntium! Totum.*

*Mitte Sanctum nunc ambórum Spíritum Paráclitum
 in hanc plebem, quam recéntem fons baptísmi párturit! Rex.*

*Fac in terra fontis huius sacrátum mystérium,
 qui proflúxit cum cruóre sacro Christi sánguine! Totum.*

*Ut letétur mater sancta, tota nunc Ecclésia
 ex proféctu renascéntis tantæ multitudínis. Rex.*

*Præsta, Patris atque Nati compar, sancte Spíritus,
 ut te solum semper omni diligámus tẽmpore! Totum.*

Rex.

A *Kýrie* közvetlenül ehhez kapcsolódik.

Bár erről korábbi könyvemben¹³⁵ részletesen írtam, ismét nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy a vigíliaszertartás nem a mise része, hanem saját logikájú szertartás, egy előre haladó drámai jellegű eseménysor, melynek végeztével, mintegy betetőzésként ünnepli a közösség (most már az új megkereszteltekkel együtt) az eucharisziát. Ezt a drámaiságot a külső tényezők is jelzik. Az oltár egészen eddig a pontig csupaszon áll. A pap pluviálében vagy csak albában végzi a szertartásokat, a liturgikus szín vörös vagy viola,

135. BL — 2. fejezet, nagyszombati alfejezet.

csak a diákonus ölt fehér dalmatikát az *Exsultet* énekléséhez, utána leveti. Most, a keresztkütszentelés végén terítik meg és díszítik fel az oltárt, s most ölti fel a celebráns és kísérete az ünnepi miseruhákat.

A mise menete az MR1962-ben a kommuniót helyettesítő zsolozsmakivonattól eltekintve a hagyományos, és most sem kíván változtatást. Középkori lokális hagyományokból talán két trópus lenne javasolható a függelékbe. A *Gloria* intonálására a celebránst egyes egyházakban a diákonus vagy más előénekes e szavakkal kéri fel:

*Sacerdos Dei excelsi, veni ante sacrum et sanctum altare, ut in laude Regis regum vocem tuam emitte. Supplices te deprecamus et petimus dic, domne: (Gloria in excelsis.)*¹³⁶

Egyes egyházakban trópussal (*Iam dominus optatas*) vezetik be a hosszú szünet után visszatérő alleluját is (pap, diákonus vagy előénekes kezdi, a nép vagy kórus felel):

Iam dominus o - ptá - tas red - dit lau - des Pa - scha cum Christus ad - est, fa - vé -
te, cu - i ca - nén - tes: **Al** - le - lú - ia. **Allelúia.**

Az áldozás alatt énekelt korábbi rövidített vesperás (alleluja + 116. zsoltár + *Vespere autem* + *Magnificat*) elhagyása a Bugnini-liturgiában sajnálatos, de felcserélése a rövidített laudesre (alleluja + 150. zsoltár + *Valde mane* + *Benedictus*) a XII. Piusz-féle reformban — a vigília éjszakai megtartására tekintettel — elfogadható fejlesztés.

Egyes országokban korábban körmenetet tartottak a mise után. Ez a vigília éjszakára helyezésével okafogyottá vált. De a vigíliamise befejezhető lenne az Oltáriszentség ünnepélyes visszahelyezésével a tabernákulumba, majd a *Te Deum* éneklésével, másfelől üdvözlendő lenne a nagymisé megelőző középkori nagykörmenet visszaállítása (a *Ludus Paschalisszal* együtt).

A nagyobb és kisebb templomokban alkalmazott formák csak annyiban különböznek, hogy *in ecclesiis parochialibus* könnyebb dallamokkal élhetnek, és az egész szertartást a mise felajánlásáig anyanyelven végezhetik.

MOZZANAT	TÉTEL
tűz megáldása	Hy. <i>Inventor rutili</i>
	Or. <i>Omnipotens ... mundi</i>
	Or. <i>Deus qui per Filium</i>
	Or. <i>Veniat ... super hoc</i>

136. Vö. Thomas F. KELLY: „Introducing the Gloria in Excelsis”, *Journal of the American Musicological Society* XXXVII/3 (1984) 479–506.

processzió	<i>Lumen Christi</i> (3×) (Hy. <i>Inventor rutili</i>)
gyertya megáldása	<i>Exsultet</i> (+ <i>Christus heri</i>)
olvasmányok ¹³⁷	Or. Gn 1,1–2,3 Tr. <i>Iubilare</i> Or. <i>Deus qui mirabiliter</i> Ex 14,15–15,1 Tr. <i>Cantemus Domino</i> Or. <i>Deus cuius antiqua</i> Is 4,2–6 (vel: 5,1–7) Tr. <i>Vinea facta est</i> Or. <i>Deus qui in omnibus</i> Dt 31,22–30 Tr. <i>Attende cælum</i> Or. <i>Deus, celsitudo</i>
processzió a kúthoz	Tr. <i>Sicut cervus</i> litánia
kútszentelés	Or. <i>Omnipotens ... adesto</i> prefáció (keresztelés) fogadalom megújítása
processzió az oltárhoz	(Hy. <i>Rex sanctorum</i>) <i>Kyrie</i>
Glória	(trópus: <i>Sacerdos Dei excelsi</i>)
kollekta	Or. <i>Deus qui hanc</i>
szentlecke	Kol 3,1–4
Alleluja	(trópus: <i>Iam dominus optatas</i>) All. <i>Confitemini</i>
traktus	Tr. <i>Laudate</i>
evangélium	Mt 28,1–7
offertórium	—
szekréta	Or. <i>Suscipe quæsumus</i>
Agnus	—
pro laudibus	Alleluja + ps. 150 Ant. <i>Et valde mane</i> + <i>Benedictus</i>
posztkommunió	<i>Spiritum nobis</i>

137. *In ecclesiis cathedralibus ad libitum*: 12 lectiones.

6. A GLORIOSUM OFFICIUM

A pretridenti rítusban az egész húsvéti ünneplés örömteli lezárása volt a húsvét oktavája alatt végzett keresztségi vesperás, amit a híres liturgiatudós, Amalarius találó szóval *gloriosum officium*nak nevezett. Az officium szülőhelye a pápa lateráni bazilikája, ahol a lerövidített vesperást követően a megkeresztelteket átvezették a *battistero*ba, a keresztkút megtisztelése után pedig a Szent Kereszt-kápolnába, ahol a vigília éjszakáján a bérmlásban részesültek. A körmenet ezután visszatért a bazilikába, a szertartás után pedig a pápa a bazilika előcsarnokában az egész héten helytálló énekeseknek jófajta borokat ajándékozott.

Később e rítus „minden bazilikák fejéből” elterjedt Európa székesegyházaira és plébániáira, csak éppen a *battistero* helyett a keresztkúthoz vonultak, a Szent Kereszt-kápolna helyett pedig az *arcus triumphalis*on függő nagy kereszt előtt tartottak stációt. A *vesperae baptismale*st mindenütt ismerték, kivéve a pasztorális feladatoktól mentes, így keresztelést sem végző szerzetesi templomokat és a pápai hivatalnoki kar liturgiáját, a *ritus Curiae*. A kuriális rítus hatására a tridenti rítusból is kimaradt a római liturgia egyik legszebb eseménye. A zsinat eredeti szellemiségéhez igen illett volna, s egy igazi reform szép feladata lenne a mai viszonyokhoz alkalmazott felújítása.

A nagyvesperás rendjében sok a különlegesség. Ezek egy része egyszerűen régiesség (így a kezdés, a kapitulum, himnusz elmaradása), mások a húsvét ünnepével függenek össze (a mise graduáléjának és allelujájának beillesztése), ismét mások a keresztelési körmenet függvényei.

Mivel e szertartás a legtöbb mai érdeklődő előtt ismeretlen, az egészet közlöm olyan formában, amely felújításra alkalmas.

A vesperás nem a szokott fohással, hanem ünnepélyes *Kyriével* kezdődik.¹³⁸ Ezután a vasárnapi vesperásból a 109–111. zsoltárokat éneklik, majd a miséből a graduálét és alleluját. Rögtön ezután következik a *Magnificat* és a nap főkönyörgése. A vesperás *Benedicamus* nélkül ér véget. Feláll a körmenet kereszttel, a szent olajakkal, a húsvéti gertyával, tömjénezővel, zászlókkal, miközben a *Vidi aquam* antifonát éneklik.¹³⁹ Ezután éneklik a vesperásból elhagyott 112–113. zsoltárt, miközben a celebráns a keresztkutat incenzálja. A mai viszonyokra való tekintettel itt kibővíthető lenne a szertartás: a celebráns rövid (esetleg kötött szövevegű) moníciót¹⁴⁰ mond előbb a keresztvíz, majd a szent

138. *In secundis vesperis non dicitur Deus in adiutorium, sed canitur Kyrie eleison nonies.* (Liber ordinarius Agriensis)

139. *Preparent se ad fontem cum vexillis, crismate, oleo, tangendo in organo vel cantando Vidi aquam.*

140. A magyarországi felújításban használt két moníció latin fordítása: *Recordamini, fratres sacramentum nostri baptismi, idest aquae huius fontis. Recordamini, quod haec aqua lavit scelera peccatorum vestrorum, et haec aqua virtute Spiritus vos regeneravit ad puritatem filiorum Dei per Dominum nostrum Iesum Christum Redemptorem et Iudicem huius saeculi. Clamemus ergo cum reverentia: Ave fons baptismatis!*

Et honoratis, carissimi, etiam adventum olei et chrismatis nuper consecrati, gratias Deo agentes, qui hanc creaturam virtute Spiritus Sancti operis sui redemptionis instrumentum reddidit. Recordamini, quod postquam ex aqua et Spiritu renati estis, hunc oleum sanctum recepistis velut signum sanationes vestrae, et acci-

olajak tiszteletére szólítva a népet, mely *Ave, fons baptismatis* illetve *Ave sacrum oleum* akklamációval válaszol. Verzikulus és oráció után a körmenet megfelelő énekkel vissza-indul, de megáll a templomhajóban, a kereszt felé fordulva. Itt ismét verzikulus és oráció hangzik el, majd a kórusba (szentélybe) belépve húsvéti *Benedicamus*sal végződik a szertartás.

Az események rendje tehát a következő:

	CATH	PAROCH
zsoltározás	Ant. <i>Angelus autem</i> + Ps. 109 Ant. <i>Et ecce terraemotus</i> + Ps. 110 Ant. <i>Erat autem aspectu</i> + Ps. 111	<i>antiphona sola</i> : Alleluia + Ps. 109–111
kapitulum stb. helyett	Gr. <i>Haec dies</i> V. Confitemini All. <i>Pascha nostrum</i> V. <i>Epulemur</i>	ua. (<i>in tono simplici</i>)
Magnificat	Ant. <i>Et respicientes</i> + <i>Magnificat</i>	All. <i>Resurrexit Dominus</i> + <i>Magnificat</i>
könyörgés	Or. <i>Deus qui hodierna die</i>	ua.
processzió előtt	Ant. <i>Vidi aquam</i>	ua.
processzió a kúthoz	Ant. <i>Prae timore</i> + Ps. 112 Ant. <i>Respondens autem</i> + Ps. 113	Alleluja + Ps. 113,1–8
a kútnál	(All. <i>Nonne cor nostrum</i>) moníció V. <i>Quoniam apud te est</i> Or. <i>Deus quo omnes</i> <i>in Christo</i>	ua. ua. ua. ua.
visszatérés és stáció	Ant. <i>Christus resurgens</i> V. <i>Dicite in nationibus</i> Or. <i>Deus qui nos fecisti</i> F. <i>Benedicamus</i>	ua. (<i>vel hymnus de resurrectione</i>) ua. ua. ua.

pistis etiam sanctum chrisma, id est unctionem sacerdotum, regum ac prophetarum, ut fiat signum christiane dignitatis. Clamemus ergo cum reverentia: Ave sacrum oleum!

Összegzés

S ezzel végére is értünk mondanivalónknak. Most kérjük az olvasót, lapozzon vissza, és a mondottak ismeretében olvassa el újból a könyv első két oldalát.

Igen sok részletet kellett megtárgyalnunk, s ez nemcsak fárasztó lehetett, hanem talán az egészre való rálátást is nehezítette. Engedje meg ezért az olvasó, hogy röviden még egyszer kiemeljem a könyv fő gondolatait.

A római rítus mintegy másfél évezreden át megtartotta önazonosságát, mégis folyamatosan és organikusan fejlődni tudott. A zsinat ezt a folyamatosan élő római rítust akarta reformálni, s nem új liturgiát alkotni. Ennek ellenére a Bugnini-reform új liturgiát alkotott, megtörte ezt a folyamatosságot. Ezért kell visszatérnünk az 1962-es állapothoz. De nem azért, hogy ott meg is álljunk, hanem hogy azután apró lépésekben az a reform valósuljon meg, amely a zsinat előtt már időszerű volt, és amit a zsinat valójában akart. Az MR1962 ma az egyetlen biztos tájékozódási pont. De annak reformjától elzárkózni nemcsak a zsinat megtagadása lenne, hanem a római rítust gettóba zárna, kedvelőinek szűk csoportjában. A valódi reform során figyelemmel kell lennünk nemcsak a zsinat kívánságaira, hanem a római rítus 1962 előtti és pretridenti elemeire is, sőt, a Bugnini-liturgia egyes, jól eltalált elemeinek beépítését sem szabad elvszerűen ki-zárni.

E könyv nem „tervezet”, hanem azt kívánja megmutatni, hogy ilyen reform, ilyen „organikus fejlődés” megvalósulhat a Bugnini-liturgiában végbevitt rombolás nélkül, vagyis anélkül, hogy a római rítust feladnánk. Főbb eredményeink a következők.

Normának az 1962-es liturgiát tekintjük, s ahhoz képest jelöljük meg — de most már csak összefoglalóan — a módosításokat. Az egyszerűség kedvéért a „javaslatokat” le-író módon fogalmazzuk meg.

(1) A ZSOLOZSMA szerkezetében és a zsoltárok elosztásában az 1911 előtti, ősi római rendszerhez térünk vissza. A matutínium folyamatos zsoltársorrendjében (*psalmodia currens*) azonban a kijelölt zsoltárokat lehet több hétre elosztani.

A liturgia tartalma elvileg a teljes római officium, de ugyanazt a zsolozsmát lehet egy *forma plenior*, *forma communis* és *forma brevior* (*abbreviatus*) skémája szerint mondani, az egyes közösségek által megszabott vagy opcionálisan engedélyezett normák szerint.

Az antifonárium is két formában áll rendelkezésre: az első különféle rubrikákkal (*antiphona sola*, készletelv stb.) megkönnyíti az énekes gyakorlatot, a második minél gazdagabban merít a századok folyamán felhalmozott antifóna- és responzóriumananyagból.

(2) A KALENDÁRIUMBAN a szentek ünnepeinek differenciáltabb megtartása érdekében visszaáll a XX. századi módosítások előtti többfokozatú rangsor.

A temporálében az 1962-ben érvényes rendszer marad, de két modern ünnep (Szent Család, Krisztus Király) megfelelőbb helyre kerül.

A szanktorálében az általánosan és kötelezően megtartott ünnepek száma csökken, viszont az *ad libitum* megemlékezéseké és a helyi kalendáriumba felvett ünnepeké növekszik.

(3) A MISE OLVASMÁNYAI az MR1962-es misszáléban található, több évszázados perikóparendszert követik, de nagybőjt III–V. vasárnapjának perikópái módosulnak.

A liturgikus konstitúció 51. pontjának engedelmeskedve és a Szentírásból olvasott szakaszok számának növelése érdekében azonban:

a) ádventtől pünkösdig a szentleckét olvasmány előzi meg;

b) a lekcionárium az egész éven át két olvasmánypárt kínál fel a két szabad hétköznapra;

c) az évközi idő számára a hagyományos perikópasorozaton kívül rendelkezésre áll egy B évre összeállított alternatív sorozat.

(4) A mise propriuménekei alapvetően a régi GR szerint alakulnak, a következő hozzáadásokkal:

a) A liturgikus könyvekbe bekerül és *ad libitum* énekelhető az introitus második verzusa, néhány régi kétverzusos alleluja második verse, az offertórium régi verzusai, a kommunió zsoltárvers válogatása;

b) A GR-ban alternatív tételként megjelenik a pretridenti hagyomány néhány értékes régi tétele;

c) A GR *ad libitum* használatra nagyobb számban tartalmaz szekvenciákat;

d) A kisebb templomok használatára *Graduale parvum* készül, mely a GR-ból vett tételeket tartalmazza ugyan, de 1. egyszerű antifónadallamokon; 2. hosszabb időszakon keresztül használható énekkészletet jelöl ki; 3. egyes hosszabb tételeket értelemszerűen lerövidít (a kihagyott szakaszokat a verzusba helyezve át); 4. a graduálét válaszos zsoltár formájában tartalmazza.

(5) A SZAKRAMENTÁRIUM a *Sacramentarium Gregorianum*, illetve annak az évszázadok során kiegészített hagyományos formája alapján lényegében helyreállítatik.

A kollekták, szekréták, posztkommuniók sorozata bővül a régi szakramentáriumokból vett, és hétköznap imádkozható szövegekkel.

A prefációk repertoárja mintegy kétszeresére bővül (prefációkat kap például ádvent, az évközi vasárnapok, dedikáció, Úrnapja, a szentek főünnepi).

A római kánon mint állandó főforma visszanyeri kiváltságos helyét, mellette egyetlen alternatív kánon kerül a misszáléba, mely hétköznapokon a római kánon helyett mondható.

(6) Az MR1962-höz képest a MISEORDÓnak sem ceremoniális, sem szerkezeti, sem szövegi részében nincs lényeges változás.

A híveket érintő bűnbánati cselekmény, illetve imádság (*Asperges* vagy *Confiteor*) a mise elé kerül.

Kisebb átrendezés történik az evangélium és felajánlás közötti részben (homília, *ad libitum oratio communis*, pax, *Credo*).

Alternatív szövegek rendelkeznek a pap magánimádságaihoz (lépcsőima, felajánlási ima, áldozás előtti imádságok).

Az 1962-es rendtől eltérően hangosan mondandó a szekréta, a kánont lezáró dicsőtés és az embolizmus.

(7) A NAGYHÉT liturgiáját tekintve — annak érdekében, hogy a kisebb templomok is méltón ünnepelhessék, de a katedrális hagyomány se menjen veszendőbe —, ugyan-

nak a rítusnak két változata kerül megfogalmazásra, egyik a nagyobb, másik a kisebb templomok számára.

A szertartások rendje a XII. Piusz-féle reform szerint alakul, de egyes pontokon felleveníthetők az azt megelőző (tridenti), illetve *ad libitum* egyes ókeresztény, ill. középkori hagyományelemek, nevezetesen:

a) a virágvasárnapi körmenetbe bevezethető a három stáció;

b) a *triduum sacrum* zsolozsmájának mind katedrális, mind plébániai formájába bevezethető a záró litánia (*Kyrie puerorum*);

c) nagycsütörtökön a misén kívül álló, egybefüggő szertartássorként jelenik meg a *mandatum* három eleme: a lábmossa, a búcsúbeszéd és az oltárfosztás és –mosás, úgy azonban, hogy ezek külön-külön egymástól elszakítva is végezhetők a misébe illeszthetve (lábmossa) vagy a mise végéhez kapcsolva (oltárfosztás és -mosás);

d) nagypénteken változik az első olvasmány kiválasztása, a kereszttel hozatalának és a kereszttel előtti hódolatnak a pretridenti időben általános rendje pedig alternatív formaként kerül bevezetésre;

e) a húsvéti vigíliában visszaáll az *Exsultet* eredeti (a XII. Piusz-reform által eltörölt) *benedictio cerei* jellege, a mindenszentek litániája pedig egyvégtében éneklendő a kereszttelési szertartás előtt;

f) a húsvét ünneplésének lezárásaként felújításra kerül a *gloriosum officium* (kereszttelési vesperás), nagyobb templomokban alkalmazható, díszesebb és kisebb templomokban használható egyszerűbb formában.

(8) A NYELVHASZNÁLAT kérdésében a liturgikus konstitúció rendelkezése a mérvadó. Egyrészt meg kell tehát tartani a latin nyelv primátusát, amit konkrét szabályoknak kell védeniük úgy, hogy ne csak a könyvekben legyen jelen, hanem az Egyháznak és minden templomnak élő gyakorlatában. Másrészt bizonyos részekben helyet lehet adni az anyanyelvnek, úgy, hogy ebben különböző fokozatok különüljenek el, nevezetesen:

a) a *cum populo* mondott zsolozsma részben vagy egészben anyanyelven végezhető, míg a papnak a *privatim* imádkozott zsolozsmában fokozatosan át kell térnie a latin nyelvre (kivéve a patrisztikus olvasmányokra adott nyelvi felmentést);

b) a szentségek, szentelmények kiszolgáltatása történhet népnyelven, de egyes részeknél (exorcizmus, szentségi forma) tanácsos megtartani a latin nyelvet;

c) a misében elsősorban az olvasmányok és a népnek szóló egyes moníciók hangozhatnak el anyanyelven, úgy, hogy a pap sem köteles azokat egyidejűleg latinul elolvasni;

d) második fokozatként az ordinárium és proprium énekeit énekelheti a nép anyanyelven, de ezeket a pap egyidejűleg latinul imádkozza;

e) harmadik fokozatként az eddigieken kívül anyanyelven hangzik a prefáció a *Sanctus*-szal, az Úr imája az embolizmussal;

f) a klasszikus római misében azonban mindenképpen latin marad 1. a három főkönyörgés (kollekta, szekréta, posztkommunió), a kánon és a pap magánimádságai;

g) mindazon részekhez, melyeket latinul végzünk, pontos fordítást kell készíteni, és azt a nép között kiosztani.

(9) A MISÉZÉS IRÁNYA szoros értelmében nem rítusfüggő. Fontos azonban, hogy a celebrálás irányának egyértelműnek kell lennie: azon részek kivételével, melyek közvetlenül a gyülekezetnek szólnak, a pap a misét lélekben *Isten* felé fordulva végzi.

Amennyiben a celebráció *versus populum* történik, úgy kell elrendezni az oltárt, hogy vizuálisan is kitűnjék: a pap e részeknél nem a néppel áll kapcsolatban, hanem az Istennel. A mise szavai és cselekményei nagyobb részükben az Isten felé irányulnak. A tanítások, intések, a szentség kiosztása, az áldás az a mozzanat, amelyben a liturgia közvetlenül az emberhez szól, amikor a pap az emberek felé fordul.

Ezt természetesen jobban kifejezi, ha a pap az imádságok és áldozat felajánlása közben a néppel egy irányba fordul, vagyis *versus apsidem* misézik. Ez mint látható valóság nem csak a szavak és események természetének felel meg jobban, hanem helyesen alakítja a papi lelkületet is. Így külsőleg is érzékelhető lesz, de ő maga is egész lényével érzékeli, hogy ő a *pap*, aki „az emberek közül választatván az emberekért rendeltetett..., hogy Isten elé vigye ügyeiket, hogy ajándékokat és áldozatokat mutasson be a bűnökért” (H 5,1). Isten előtt áll, hogy az Istennél járjon közbe az emberek dolgaiban.

A mise szavaiból és cselekményeiből világosan kiolvasható, hogy a liturgia nagyobb részt az *Istenhez* beszél: őt dicsőíti a hálaadás, imádás, engesztelés, kérés dicsérő áldozatával. *Sacrificium laudis honorificabit me* — mondja az Úr a 49. zsoltárban. Az ember javát a liturgia elsősorban kegyelmeivel szolgálja. Ezenkívül a tanítások, intések, a szentségek kiosztása, az áldás az a mozzanat, amelyben a liturgia az emberhez szól, és a pap az emberek felé fordul. De tanítja is az embereket azzal és akkor, amikor a liturgiát Istenre nézve, felé irányulva végzi. Mert ez, vagyis a *sacrificium laudis* az út, amelyen az Isten megmutatja az embernek az üdvösséget: *illic iter quo ostendam illi salutare Dei* (Ps 49).

Függelék

A GRADUALE PARVUM TEMPORÁLÉJA¹⁴¹

Adv/D1

- I-1** *Ad te levavi animam meam, Deus, meus, (in te confido, non erubescam; neque irrideant me inimici mei,) etenim universi qui te exspectant non confundentur.* Ps. 24
- G-1a** **Universi, qui te exspectant, non confundentur, Domine.* V. Vias tuas, Domine, notas fac mihi, et semitas tuas edoce me.
- G-1b** *Universi, qui te exspectant, non confundentur, Domine.* V. 4b. V. 6.
- A-1** *Ostende nobis, Domine, misericordias tuas, et salutare tuum da nobis.*
- O-1** *Ad te levavi animam meam, Deus, meus, in te confido, non erubescam. Neque irrideant me inimici mei, * etenim universi qui te exspectant non confundentur.* V. 5. V. 16a + 20.
- C-1** *Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum.*

Adv/D2

- I-2** *Populus Sion, ecce Dominus veniet ad salvandas gentes, et auditam faciet Dominus gloriam vocis suae in letitia cordis vestri.* Ps. 79.
- G-2a** *Ex Sion species decoris eius, Deus manifeste veniet.*
V. *Congregate illi sanctos eius, qui ordinaverunt testamentum eius super sacrificia.*
- G-2b** *Ex Sion species decoris eius, * Deus manifeste veniet.* V. 5. V. 6. V. 7.
- A-2** *Latatus sum in his quae dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus.*
V. *Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Ierusalem.*
- A-3** *Rex noster adveniet Christus, quem Iohannes praedicavit Agnum esse venturum.*
- O-2** *Deus, tu conversus vivificabis nos, et plebs tua letabitur in te. * Ostende nobis Domine misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis.* V. 2–3. V. 11a + 12a–b.
- C-2** *Ierusalem, surge et sta in excelso, et vide iucunditatem, quae veniet tibi a Deo tuo.*

Adv/D3

- I-3** *Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete, (modestia vestra nota sit omnibus hominibus,) Dominus enim prope est. Nihil solliciti sitis, sed in omni oratione petitiones vestrae innotescant apud Deum.* Ps. 84. (Vel: Et pax.)
- G-3a** *Qui sedes, Domine, super Cherubim, * excita potentiam tuam, et veni.*
V. *Qui regis Israel, intende, qui deducit velut ovem, Ioseph.*
- G-3b** *Qui sedes, Domine, super Cherubim, excita potentiam tuam, et veni.* V. 2. V. 4. V. 19.
- A-4** *Excita, Domine, potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos.*
- O-3** *Benedixisti, Domine, terram tuam, avertisti captivitatem Iacob, * remisisti iniquitatem plebis tuae.* V. 3b + 4a. V. 8.

141. Lásd a témát részletesen kifejtve fentebb, a VII. fejezet 5. alfejezetében.

C-3 *Dicite pusillanimes, confortamini, et nolite timere, ecce Deus noster veniet et salvabit nos.*

Adv/H3/f4

I-4 *Rorate, celi, desuper, et nubes pluant iustum, aperiatur terra, et germinet Salvatorem.*

Ps. 18.

G-4a *Tollite portas principes vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ.*

℣. *Quis ascendet in montem Domini? Aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus et mundo corde.*

G-4b *Tollite portas principes vestras, et elevamini, portæ æternales, * et introibit Rex gloriæ.*

℣. 3 + 4a. ℣. 8. ℣. 10.

G-5a *Prope est Dominus omnibus invocantibus eum, omnibus qui invocant eum in veritate.*

℣. *Laudem Domini loquetur os meum, et benedicat omnis caro nomen sanctum eius.*

G-5b *Prope est Dominus omnibus invocantibus eum, * omnibus qui invocant eum in veritate. ℣. 14. ℣. 14. ℣. 21.*

O-4a *Confortamini, et iam nolite timere, ecce enim Deus noster retribuet iudicium, ipse veniet, et salvos nos faciet.*

O-4b *Ave Maria...* (= D4)

C-4 *Ecce, Virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen eius Emmanuel. Ps. 18.*

Adv/H3/f6

I-5 *Prope es tu, Domine, et omnes viæ tuæ veritas, initio cognovi de testimoniis tuis, quia in æternum tu es. Ps. 118.*

G-6a *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis.*

℣. *Benedixisti, Domine, terram tuam, avertisti captivitatem Iacob.*

G-6b *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et * salutare tuum da nobis. ℣. 2. ℣. 5.*

℣. 6. ℣. 7.

O-5 *Deus, tu conversus vivificabis nos, et plebs tua lætabitur in te. * Ostende nobis Domine misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis. ℣. 2–3. ℣. 11a + 12a–b. (= D3)*

C-5 *Ecce, Dominus veniet et omnes Sancti eius cum eo, et erit in die illa lux magna. Ps.*

Adv/H3/S

I-6 *Veni, et ostende nobis faciem tuam, Domine, qui sedes super Cherubim, et salvi erimus.*

Ps. 79.

G-7a *A summo cælo egressio eius, et occursus eius usque ad summum eius.*

℣. *Cæli enarrant gloriam Dei, et opera manuum eius annuntiat firmamentum.*

G-8a *In sole posuit tabernaculum suum, et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo.*

℣. *A summo cælo egressio eius, et occursus eius usque ad summum eius.*

G-9a *Domine Deus virtutum, converte nos, et ostende faciem tuam, et salvi erimus.*

℣. *Excita, Domine potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos.*

G-10a *Excita, Domine potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos. ℣. Qui regis Israel, intende, qui deducis velut ovem Ioseph, qui sedes super Cherubim, appare coram Ephraim, Benjamin et Manasse.*

Hy *Benedictus es Domine.*

G-11a *Qui regis Israel, intende, qui deducis velut ovem Ioseph. V. Qui sedes super Cherubim, appare coram Ephraim, Benjamin et Manasse. V. Excita, Domine potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos.*

O-6 *Exsulta satis, filia Sion, prædica, filia Ierusalem: ecce Rex tuus venit tibi sanctus et Salvator.*

C-6 *Exsultavit ut gigas ad currendam viam, a summo cælo egressio eius, et occursum eius usque ad summum eius.*

Dominica IV Adventus

I-7 *Memento nostri, Dominem, in beneplacito populi tui, visitare nos in salutari tuo (ad videndum bonitatem electorum tuorum, in lætitiæ gentis tuæ, ut lauderis cum hereditate tua).*

G-5

A-5a *Veni, Domine, et noli tardare, relaxa facinora plebis tuæ Israel.*

A-5b *Prophete prædixerunt nasci Salvatorem de Virgine Maria.*

O-7 *Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, * benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. V. Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. V. Ideoque et quod nascetur ex te Sanctum, vocabitur Filius Dei.*

C-4 (= Adv/H3/f4)

Nat/Vig

I-8 *Hodie scietis, quia veniet Dominus et salvabit nos, et mane videbitis gloriam eius. Ps. 23.*

G-11a *Hodie scietis, quia veniet Dominus et salvabit nos, et mane videbitis gloriam eius. V. Qui regis Israel, intende, qui deducis velut ovem Ioseph, qui sedes super Cherubim, appare coram Ephraim, Benjamin et Manasse.*

G-11b *Hodie scietis, quia veniet Dominus et salvabit nos, et * mane videbitis gloriam eius. V. Qui regis Israel, intende, qui deducis velut ovem Ioseph. V. Qui sedes, Domine, super Cherubim, * excita potentiam tuam, et veni.*

O-8 *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales, * et introibit Rex gloriæ. V. Domini est terra et plenitudo eius, orbis terrarum et universi qui habitant in eo. V. Quia ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam.*

C-7 *Revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro salutare Dei nostri.*

In missis votivis de BMV

I-4 *Rorate cæli.* (= Adv/H3/f4)

G-4 *Tollite portas.* (= Adv/H3/f4)

O-7 *Ave Maria.* (= Adv/D4)

C-4 *Ecce Virgo concipiet.* (= Adv/H3/f4)

Graduale simplex per tempus Adventus

Hebdomada 1-2: **I-1** | Hebdomada 3-4: **I-4, I-6**

Hebdomada 1-2: **C-1** | Hebdomada 3-4: **C-4**

In feriis

Introitus de dominica præcedenti vel ex Graduali Simplici
 Graduale de dominica præcedenti vel **G-8, G-9** (Sabbato)
 Offertorium de dominica præcedenti
 Communio de dominica præcedenti, **C-7**, vel ex Graduale Simplici.

Nat/M1

I-9 *Dominus dixit ad me.* Ps. 2.
G-12 *Tecum principium.*
A-6 *Dominus dixit ad me.*
O-9 *Lætentur cæli.*
C-8 *In splendoribus sanctorum.*

INTROITUSOK

Az első vasárnap az első introitus éneklendő, a további vasárnapokon *a)* ez ismételtető, *b)* a számsor szerint tovább haladhatunk, illetve *c)* a teljes sorozatból az adottságok szerint választhatunk.

- (1) *Ad te levavi animam meam, Domine, quia letentur universi, qui te expectant, non confundentur.* V. *Vias tuas.* V. *Deus meus, in te confido † non erubescam * neque irrideant me inimici mei.* VR *Dirige me in veritate tua et doce me, * quia tu es, Deus, salvator meus, et te sustinui tota die.*
- (2) *Populus Sion, ecce, Dominus veniet ad salvandas gentes; et auditam faciet gloriam vocis suæ in letitia cordis vestri.* V. *Qui regis.* VR *Excita potentiam tuam et veni * ut salvos facias nos.*
- (3) *Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete, Dominus enim prope est.* V. *Benedixisti.* V. *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam * et salutare tuum da nobis.* VR *Modestia vestra nota sit omnibus hominibus † nihil solliciti sitis * sed in omni oratione petitiones vestre innotescant apud Deum.* — (Secundum aliquas ecclesias loco psalmi:) V. *Et pax Dei quæ exsuper omnem sensum * custodiat corda vestra et intelligentias vestras in Christo Domino nostro.* VR *Modestia vestra.*
- (4a) *Rorate cæli desuper et nubes pluant justum * aperiatur terra et germinet Salvatorem.* V. *Cæli enarrant.* VR *In sole posuit tabernaculum suum * et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo.*
- (4b) *Memento nostri Domine in beneplacito populi tui, visita nos in salutari tuo.* V. *Confitemini Domino quoniam bonus * quoniam in seculum misericordia ejus.* V. *Ad videndum in bonitate electorum tuorum in letitia gentis tuæ * ut lauderis cum hereditate tua.* VR *Salvos nos fac, Domine, Deus noster, * et congrega nos de nationibus.*

Hétköznapiakon a fenti introitusokon kívül a következő is énekelhető:

- (5) *Veni et ostende nobis faciem tuam, Domine, qui sedes super Cherubim, et salvi erimus.* V. *Qui regis Israel.* V_R *Excita potentiam tuam et veni * ut salvos facias nos.*

GRADUÁLÉK

A graduále a responsoriális zsoltározás szabályai szerint, responsorium breve dallamon éneklendő, a következőképpen:

- (1) *Universi qui te exspectant * non confundentur, Domine.* UNIVERSI. V. *Vias tuas, Domine, † notas fac mihi, * et semitas tuas edoce me.* UNIVERSI.
- (2) *Ex Sion species decoris ejus * Deus manifeste veniet.* EX SION. V. *Congregate illi † sanctos eius, * qui ordinaverunt testamentum ejus super sacrificia.* * DEUS MANIFESTE VENIET. EX SION.
- (3) *Qui sedes, Domine, super Cherubim, * excita potentiam tuam, et veni.* QUI SEDES. V. *Qui regis Israel intende * qui deducis velut ovem, Ioseph.* EXCITA POTENTIAM TUAM ET VENI. QUI SEDES.
- (4) *Prope est Dominus omnibus invocantibus eum * qui invocant eum in veritate.* PROPE EST. V. *Laudem Domini † loquetur os meum * et benedicat omnis caro nomen sanctum eius.* QUI INVOCANT. PROPE EST.
- (In feriis et missis de Rorate:) *Tollite portas, principes, vestras † et elevamini portæ æternales * et introibit Rex gloriæ.* TOLLITE. V. *Quis ascendet in montem Domini? † Aut quis stabit in loco sancto ejus? * Innocens manibus et mundo corde.* ET ELEVAMINI. TOLLITE.

A kommuniók rendje a következő lehet. Egész ádvent alatt a következő két kommuniót énekelhetjük:

Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum + Ps 84.

Ecce Virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen eius Emmanuel + Ps 18.

Ahol több tétel megtanulására is van lehetőség, ehhez hozzáadható:

Ierusalem surge + Ps. 147

Dicite pusillanimes + Ps. 84

(Ádvent utolsó hetében:) *Revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro salutare Dei nostri* + Ps. 23

TELLUS AC ÆTHRA

Tel-lus ac æ-thra iú-bi-lent in ma-gni ce-na prin-ci-pis;
Te-rem-tónk ím, ez éj-sza-kán, ó, mily nagy e misz-té-ri-um!

*qui pro-to-plá-sti pé-cto-ra vi-tæ pur-gá-vit fér-cu-lo
tu-laj-don tes-te vé-ré-ben nyújt-ja a lé-lek é-te-lét.

2. *Hac nocte factor ómnium
poténti hoc mystério
carnem suam cum ságuine
in escam transfert ánimæ. Qui.*

3. *Excelsis surgens dápi-bus,
præbet formam mortálibus,
humilitátis grátia
Petri petens vestígia. Tellus.*

4. *Pallét servus obséquio,
cum angelórum Dóminum,
feréndo lympham, línteum,
cernit ceno procúbere. Qui.*

5. *Permitte, Simon, áblui,
acta figúrante mýstica,
dum summus ima báiu-lat,
quod cinis servit cíneri. Tellus.*

6. *Sanátor thoris áccubat,
verbíque favos ággregat,
quos inter hostem dénotat,
necis qui dolos rúminat. Qui.*

7. *Nexi solvúntur hódie
carnis ac cordis cárcere,
unguéntum sacrátur chrísmatis,
spes inde crescat míseris. Tellus.*

8. *Trux lupe, Iuda, péssime,
fers agno míti básia,
das membra loris régia,
quæ sordes tergunt sæculi. Qui.*

9. *Victóri mortis ínclytam
pangámus laude glóriam*

2. *Ujjongjon már a föld s az ég,
most tart a Király lakomát:
az embernek, kit alkotott,
étekekben kínál tisztulást. Tulajdon.*

3. *Végezván pazar asztalát
fölkél, és példát tár elő,
mutatván nagy alázatát
Péter lábához lehajol. Teremtőnk.*

4. *Sápad a szolga látva azt,
hogy angyaloknak szent Ura
vízzel s törlővel közeleg,
és szolgamunkát teljesít. Tulajdon.*

5. *Hagyjad, Simon, hogy mossalak,
mert titkot rejt, amit teszek,
a fölség mélyre lehajol,
s a por a por szolgája lesz. Teremtőnk.*

6. *Az asztalhoz majd visszatúl,
és szava méznél édesebb,
de fölfedi az árulót,
ki főzi csalárd terveit. Tulajdon.*

7. *E boldog nap leoldja már
a testnek s szívnek láncait,
s éleszti krizmaszentelés
a bűnösök reményeit. Teremtőnk.*

8. *Júdás, farkasnál álnokabb,
a Báránynak ki csókot adsz,
korbácsra küldöd tagjait,
mik törlik világ szennyeit. Tulajdon.*

9. *Halálón győztes Krisztusunk,
elűzted tőlünk a halált*

*cum Patre et Sancto Spíritu,
qui nos redēmit óbitu! Tellus.*

*Atyával s Szentlélekkel egy:
tenéked zengünk glóriát. Teremtőnk.*

Nyomta és kötötte
a Robinco Kft. digitális nyomdája,
1088 Budapest, Múzeum utca 7.
Nyomdavezető: Gembela Zsolt
<http://srv.robinco.hu/oldalaink/nyomda.html>